

ქართული რავალთავი

ფილოლოგიურ-ისტორიული
ძიებანი

გამოქვეყნება «მეცნიერება»
თბილისი • 1973

„მრავალთაჲს“ III ტომი ძველი ქართული მწერლობისა და ისტორიის საკითხებისადმი მიძღვნილი შრომების კრებულია. მასში მოცემულია ძველი ქართული ენის ძეგლების ფილოლოგიური და ენათმეცნიერული ანალიზი, ქართული ხელნაწერების პალეოგრაფიული შესწავლის შედეგები. სტატიების ერთ ნაწილში განხილულია „დიდი სჯულისკანონისა“ და ძველი აღთქმის წიგნების ქართულ თარგმანებთან დაკავშირებული საკითხები. ეცნობით აგრეთვე სულხან-საბა ორბელიანის, ანტონ კათალიკოსის, თეიმურაზ ბატონიშვილის, მიხეილ თუმანიშვილის შემოქმედების ზოგიერთ საკითხს. კრებულში წარმოდგენილია ალ. ყიფშიძის მკტად საინტერესო ეპისტოლარული მემკვიდრეობა.

სარედაქციო კოლეგია: **ც. აბულაძე**, **ც. კახაბრიშვილი** (მდივანი), **ე. მეტრეველი** (მთავარი რედაქტორი), **ც. ქურციკიძე**, **მ. შანიძე**, **ე. ხოშტარია**, **ნ. ჯანაშია**.

ტომის რედაქტორი **ც. ქურციკიძე**

7-2-2
83-72 აღგ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, 1973

ილია აბულაშვილი

ქართული ფილოლოგია დასავლეთში*

მეორე მსოფლიო ომის წინ ორიოდ პიროვნება მოღვაწეობდა დასავლეთის ქართულ ფილოლოგიაში. რომ ვამბობთ, ფილოლოგიაში, მხედველობაში გვაქვს ქართული მწერლობის ძეგლების შესწავლა. ჩვენი წარსული მწერლობის მემკვიდრეობაზე ამ მიმართულებით მუშაობდნენ: ცნობილი პ. პეტერსი — ბელგიელი ორიენტალისტი, რ. ბლეიკი — ჰარვარდის უნივერსიტეტის პროფესორი ჩრდილოეთ ამერიკის შეერთებულ შტატებში და მ. ბრიერი — პარიზელი მკვლევარი.

პ. პეტერსი იმდენად ქართულ ტექსტებს არ აქვეყნებდა, რამდენადაც უკვე გამოცემულთა შესახებ ეწეოდა კვლევა-ძიებას და ევროპელ მკვლევართა ფართო წრეებს აწვდიდა საფუძვლიან გამოკვლევებთან ერთად ძეგლების ლათინურ თარგმანს.

რ. ბლეიკი უმეტესად ბიბლიურ ტექსტებს იკვლევდა, ძველია და ახალი აღთქმის წიგნებს (ერთი მხრით, ოთხთავსა და მეორე მხრით, წინასწარმეტყველებს). იგი თანაბრად იყო დაინტერესებული როგორც ტექსტების გამოკვლევებით, სათანადო თარგმანითურთ დასავლურ ენებზე, ისე მათი შესწავლითაც. ამ მხრივ, ბიბლიურ წიგნთა გარდა, აღნიშვნის ღირსია მის მიერ ლონდონს 1934 წ. გამოცემული ქართული თარგმანი ეპიფანე კვიპრელის ნაწარმოებისა „პატიოსან თუალთათჳს“, რომელიც სრული სახით ქართულს აქვს შემონახული.

მ. ბრიერი ბიბლიურ ტექსტებთან ერთად ყურადღებას აპყრობდა ეგზეგეტიკური მწერლობის ძეგლების დამუშავებასა და სათანადო ნაკვლევებთან ერთად გამოქვეყნებას.

დასახელებული პირნი ზოგიერთი ამოცანის გადასაწყვეტად ზოგჯერ ერთადაც იღეწოდნენ, ახლო თანამშრომლობას ეწეოდნენ ტექსტების გამოსაცემად.

მოკლედ, ასეთი იყო ზოგადი სურათი მეორე მსოფლიო ომამდის. ულმობელი ომის დროსა და მის შემდეგ მდგომარეობა იცვალა. ჯერ ერთი, ძველი თაობის წარმომადგენლები დასავლელი ქართველოლოგებისა გადავიდნენ: 1950 წ. გარდაიცვალნენ რ. ბლეიკი და პ. პეტერსი, ხოლო შემდეგ, 1960 წ. — მ. ბრიერი. მერმე ახალი მკვლევრები გამოჩნდნენ. სამეცნიერო ასპარეზზე გამოვიდნენ: ე. გარიტი — ბელგიაში, დ. ლანგი — ინგლისში, შ. მერსიე — საფრანგეთში, ი. ასფალგი და ი. მოლიტორი — დასავლეთ გერმანიაში, ი. ედლიჩკა — ჩეხოსლოვაკიაში და სხვ. დასახელებული მეცნიერები დიდ შრომას ეწევიან ქართული ფილოლოგიის ხაზით.

* წაკითხულია მოხსენებად მწერალთა კავშირში 1964 წელს.

ყველაზე ნაყოფიერი ამათ შორის ბელგიელი ორიენტალისტი ჟ. გარიტია. იგი ლუვენის უნივერსიტეტის პროფესორია. როგორც მის მიერ გამოცემული ერთი ძველი ქართული ტექსტისათვის დართული საკუთარი ანდერძიდან ჩანს, ერთ ხანს მას მ. თარხნიშვილთან უსწავლია. მასთან ქართული უნდა ესწავლა, თუმცა, შეიძლება, სხვა რამეც გაიკვეთა მან მისგან. მიქაელ თარხნიშვილის მიმართ მსენებულ ანდერძში ნახმარია ძველი ქართული სიტყვა — „მოძღვარი“, რაც დღევანდელ „მასწავლებელს“ ნიშნავს. რას ასწავლიდა კონკრეტულად, ავტორის მოკლე ანდერძიდან, ანუ ბოლოსიტყვაობიდან, არა ჩანს. მ. თარხნიშვილთან ერთად მოძღვრად იქვე დასახელებულია სტანისლაოზ ლიონეც. ეს კი ცნობილი არმენისტია. ამიტომ გვგონია, რომ ამისაგან ჟ. გარიტს სომხური უნდა შეესწავლა, ხოლო მ. თარხნიშვილისაგან — ქართული (აი, ანდერძის სათანადო ადგილი: „ქრისტე, შეიწყალე... ყოველნი მოძღუარნი მისნი (ამბობს თავის თავზე) და უფრომასად პატიოსანნი მამანი სტანისლაოზ ლიონე და მიქაელ თარხნიშვილი“).

სკოლა ჟ. გარიტს ბელგიაში აქვს გავლილი. 1926-31 წწ-ში ერთ-ერთი პროვინციის კოლეჯშია, 1932-36 წწ-ში — ლუვენის უნივერსიტეტში, სადაც კლასიკურ ფილოლოგიას ეუფლება. სწავლობს აღმოსავლურ ენებს დაწაფებით, ჯერ არაბულს, მერმე — სირიულს, სირიულის შემდეგ — სომხურს და ბოლოს ქართულს.

სამეცნიერო პროდუქციას ჟ. გარიტი 1939 წლიდან აქვეყნებს. ჯრცელ, სქელტანიან წიგნებს 1946 წლიდან ამზევებს. ჟ. გარიტი ლუვენის უნივერსიტეტის პროფესორია 1950 წლიდან. ამავე დროიდან ის მდივანია ლუვენს გამომავალი სამეცნიერო ჟურნალისა Le Muséon. აწ უკვე ის ამ ჟურნალის რედაქტორია. მასში ის სისტემატურად ათავსებს თავის ქართველოლოგიურ შრომებს — გამოკვლევებსა და მოკლე მოცულობის ტექსტებს.

1952 წლიდან ჟ. გარიტი ლუვენს გამომავალი და ფართოდ ცნობილი სერიის: Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium-ის სომხური სექციის გამგეა (ქართულისა მ. თარხნიშვილი იყო, ხოლო მისი გარდაცვალების შემდეგ ი. მოლიტორია).

ჟ. გარიტის მოღვაწეობიდან ღირსშესანიშნავი მოვლენაა უთუოდ მისი მოხაწილეობა იმ ექსპედიციაში, რომელიც ამერიკის შეერთებული შტატების კონგრესის ბიბლიოთეკამ მოაწყო სინას მთაზე, ეგვიპტეში, მიკროფიარებზე გადასაღებად იქ დაცული ხელნაწერებისა, რომელთა შორის მთლიანად გადაიღეს ქართული ხელნაწერების კოლექცია. ჟ. გარიტი ამ ექსპედიციაში მიწვეული იყო კონსულტანტად, როგორც ქართული ენის სპეციალისტი.

სინაზე ჟ. გარიტს მეორეჯერაც მოუხდა გამგზავრება. 1957 წელს ის იქ მიავლინა იუნესკომ შესამოწმებლად იმისა, თუ რა ბედი ეწია ხელნაწერებს ისრაელთა ოკუპაციის დროს.

სამეცნიერო მოღვაწეობის მიმოხილვისას აქ გვერდს ვუვლით ჟ. გარიტის წმინდა ბიზანტინოლოგიური შრომების დაწერილებით მიმოხილვას. შევჩერდებით მხოლოდ მის ისეთ მნიშვნელოვან ნაშრომზე, როგორიცაა: „დოკუმენტები აგათანგელოზის წიგნის შესწავლისათვის“, რომელიც მის სადოქტორო დისერტაციას წარმოადგენდა.

აგათანგელოზი სახელწოდებაა სომხური საისტორიო წყაროსი, რომელიც „სომხეთის მოქცევას“ მოგვითხრობს. ეს ძეგლი სომხურ სამეცნიერო ლიტერატურაში V ს-ისად მიიჩნევა. აკად. ნ. მარისა და აკად. ივ. ჯავახიშვილის შეხედულებით, ის სახე, რომელიც ამ ძეგლს ჩვენამდის მოპყლია, VIII ს-ის ნაყოფია რედაქციულად. აკად. ნ. მარის აზრით, ამაზე ადრე, VII ს-ისათვის, ეს ძეგლი შედარებით უფრო მოკლე და რედაქციულად განსხვავებული ფორმისა უნდა ყოფილიყო. იგი სომეხ დიოფიზიტთა წრეში უნდა აღმოცენებულიყო, ამტკიცებდა ნ. მარი. მისი ვარაუდით, ეს რედაქცია სომხურიდან ბერძნულად უნდა თარგმნილიყო, საიდანაც ნ. მარის მტკიცებით ნათარგმნია მის მიერ არაბულ ენაზე მიკვლეული ვერსია, რომელიც მან მის მიერ შესრულებულ რუსულ თარგმანთან ერთად 1905 წელს გამოაქვეყნა. ე. გარიტს ბედმა გაუღიმა და XII ს-ის დამდეგის (1107 წლის) ერთ-ერთ ხელნაწერში მიაკვლია აგათანგელოზის ახალ ტექსტს, ჩერეთ უცნობს, რომელიც არაბული ვერსიის წყარო (დედანი) გამოდგა. ეს ძეგლი ე. გარიტმა გამოაქვეყნა ვატიკანს გამოშვებულ ცნობილ სერიაში, *Studi e Testi*-ს 127-ე წიგნად. ე. გარიტის აღნიშნული ნაშრომი, რომელიც გარდა ბერძნული ტექსტისა შეიცავს დაწვრილებით მიმოხილვას, ჯერ ერთი, აგათანგელოზის წიგნის სხვადასხვა ენაზე დაცული ვერსიებისას და, მეორე, ფილოლოგიურ ანალიზს გამოქვეყნებული ტექსტისას, შემკულია ძვირფასი, ვრცელი კომენტარებით ისტორიულ-ლიტერატურული ხასიათისა.

სხვათა შორის, აქ საუბარია აგათანგელოზის შემადგენელი ერთი ნაწილის — „რიფსიმიანთა მარტვილობის“ — ერთი ქართული ფრაგმენტის შესახებაც, რომელიც ინგლისში მიაკვლია რ. ბლეიკმა. სრულად ეს ძეგლი ჩვენთან აღმოჩნდა დაცული. იგი გარკვეული ნუსხების მიხედვით ჩვენ გამოვაქვეყნეთ 1960 წელს, რაც იმავე წელს თარგმნა ლათინურად და დაბეჭდა „*Museon*“-ის ფურცლებზე ე. გარიტმა.

აგათანგელოზის გარიტისეული გამოცემა სანიმუშოა. ბერძნულ ტექსტს ახლავს ლათინური თარგმანი (მის მიერ შესრულებული) და ერთვის გამოკვლევა 300 გვერდზე მეტი. ახალ-ახალი მასალების გამოვლინებას აგათანგელოზთან დაკავშირებით შემდეგ დროსაც ის ცალკე სტატიებით ეხმაურება ამა თუ იმ სამეცნიერო ორგანოს ფურცლებზე.

მეორე კაპიტალური შრომა, რომელიც 1952 წ. აგრეთვე ცალკე წიგნად გამოსცა ე. გარიტმა, არის *Narratio de rebus Armeniae*. ბერძნულ ენაზე დაცული ეს ძეგლი კრიტიკულად არის გამოცემული. ის ეხება სომხეთისა და საქართველოს ისტორიას. ეს ძეგლი, ისე როგორც პირველი, სომეხ დიოფიზიტთა წრეში ითვლება ჩამოყალიბებულად VII ს.-ში. გამოცემისას გამოყენებულია ძველი ქართული მწერლობის ის ნიმუშები, რომლებიც დასახელებულ ბერძნულ წყაროს ეხმაურება (არსენ საფარელი და სხვ.). შრომა 500-მდე გვერდს შეიცავს და უაღრესი მნიშვნელობა აქვს საქართველოს ისტორიისათვის. ეს ნაშრომი ე. გარიტმა იმ სერიაში გამოაქვეყნა, რომელიც ლუვენში გამოდის სათაურით: *Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium*.

1955 წლიდან თითქმის ყოველწლიურად ქართულად და ლათინურად ე. გარიტი აქვეყნებს ძველი ქართული მწერლობის ძეგლებს, რომელთაც უკლებლივ ახლებს თავის საკუთარ ლათინურ თარგმანს. ასე მაგ.: ა) 1955

წელს Corpus-ში გამოდის ორ წიგნად (ქართულად და ლათინურად) ანტონის წერილები. ბ) ამავე წელს იქვე, ლუვენში, ოლონდ „Muséon-ის ბიბლიოთეკაში“ ქვეყნდება „საქმე მოციქულთაჲ“ სინური ორი ძველი ნუსხის მიხედვით. გ) 1956 წ. Corpus-ის სერიით იბეჭდება „სინას მთის ქართული ლიტერატურული ხელნაწერების აღწერილობა“, რომელშიც დაწვრილებით არის მიმოხილული 36 ხელნაწერი (უმთავრესად X—XI სს.-ისა) ვრცელი ბიბლიოგრაფიული შენიშვნების დართვით. დ) 1957 წელს იმავე სერიაში ისტამბება „სვიმეონ მესვეტისა და ეფრემ ასურის ცხოვრებანი“ ორ წიგნად (ქართულად და ლათინურად). ე) 1958 წელს ბრიუსელში იბეჭდება (სერიაში Subsidia hagiographica, 30) ე. გარიტის 480 გვერდიანი საშრომო „პალესტინურ-ქართული კალენდარი Siira—34-ის (X ს-ის) მიხედვით“, რომელმაც სახელგანთქმულ ორიენტალისტს მოუპოვა სახელმწიფო პრემია (prix Franequi). 3) 1960 წელს ე. გარიტი Corpus-შივე აქვეყნებს ქართულად და ლათინურად ანტიოქე სტრატიგის ცნობილ ნაწარმოებს „წარტყუნეაჲ იერუსალიმისაჲს“ საზღვარგარეთ დაცული ქართული ხელნაწერების მიხედვით. როგორც ცნობილია, 1912 წელს ეს ძეგლი ჩვენი ნუსხებისა და იერუსალიმური ერთი ხელნაწერის მიხედვით ნ. მარმა გამოსცა.

გარდა ჩამოთვლილი შრომებისა, რომელნიც ცალკე წიგნებად არის გამოსული, დაახლოებით 9 ათეული სამეცნიერო სტატიის ავტორიცაა პროფ. ე. გარიტი. ამათგან თითქმის ოთხი ათეული ნაშრომისა ქართულ თემატიკას ეხება. ამ თემების დიდი ნაწილი (თითქმის ნახევარი) მკირე მოცულობის ტექსტებია, უმთავრესად აგიოგრაფიული შინაარსისა, დანარჩენი ცალკეულ ქართულ ხელნაწერებს, ბიბლიოგრაფიასა და ლიტერატურულ საკითხებს ეხება.

როგორც ვხედავთ, ე. გარიტი ჩვენს წინაშე წარმოდგება, როგორც ფართო იხტერესების მქონე ფილოლოგი და ტექსტოლოგი. განსაკუთრებით აგიოგრაფიული მწერლობის დარგში. იგი საგანგებოდ ძველი ქართული ლიტერატურული ძეგლების შესწავლით არის გართული. სწავლობს მათ ის ყოველმხრივ, იკვლევს როგორც ენობრივად, ისე შინაარსობრივად. უძებნის შესასწავლ ძეგლებს პარალელებს უცხო მწერლობაში და მათთან მიმართებით აშუქებს თითოეულ მათგანს.

დიდი ერუდიციის მკვლევარი შესასწავლი საგნის გარშემო არსებულ ლიტერატურასა და მასალებს ამომწურავად იყენებს. არ უშვებს მხედველობიდან მკირეოდენ შენიშვნასაც კი. ზედმიწევნით იცნობს სამეცნიერო ლიტერატურას ქართულ ენაზე და, სადაც საჭიროა, კრიტიკულადაც გვიღებამას. ქართული სასულიერო მწერლობის მკვლევარი გულმოდგინედ ადევნებს თვალს ჩვენში წარმოებულ მუშაობას და სათანადოდ ეხმაურება კიდევაც მას — ცალკე წერილების, რეცენზიებისა თუ ცალკეული ბიბლიოგრაფიული შენიშვნა-მიმოხილვების სახით. ამ მხრივ არ შეიძლება არ მოვიგონოთ მისი ვრცელი მიმოხილვა სერიისა: „ძველი ქართული ენის ძეგლები“, რომელიც აკად. ა. შანიძის რედაქციით გამოდის ჩვენში, „აღწერილობანი ქართული ხელნაწერებისა“, რომელთაც ე. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტი აქვეყნებს, და იტალიაში ახლად გამოქვეყნებული ნაკვლევი: „ქართული ევრასია ი. მოსხის ლიმონარისა“.

დავით ლანგი ლონდონის უნივერსიტეტის პროფესორია. იგი მრავალ-მხრივი მკვლევარია. ცნობილია უფრო მეტად როგორც ისტორიკოსი, კერძოდ, — ნუმისმატიკოსი. დიდ ინტერესს იჩენს ქართული მწერლობის ისტორიის მიმართ, განსაკუთრებით ძველი ქართული belles lettres-ისა. ამ დარგში მას მოეპოვება როგორც გამოკვლევები, ისე საკუთარი თარგმანები ქართული ძეგლებისა. გამოკვლევებიდან აღსანიშნავია მისი წერილები (რომელთაგან ზოგი ქართულადაც გამოქვეყნდა) ექვთიმე ათონელის შესახებ, საბელალობრ, ის მკაცრი შეტევა, რომლითაც მან გაილაშქრა დელგერის წინააღმდეგ. უკანასკნელი კი, როგორც ცნობილია, ბერძნული „ვარლაამისა და იოანაფის ცხოვრების“ ავტორად მიიჩნეოდა არა ექვთიმე ქართველს, როგორც ეს იმ დროისათვის აღმოსავლეთისა და დასავლეთის მკვლევართაგან იყო შეწყყნარებული. არამედ იოანე დამასკელს. ამასთან ერთად ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ დასავლელ მკვლევართაგან დავით ლანგია ის პირი, რომელმაც იერუსალიმური ქართული ხელნაწერების კოლექციაში (მიკროფილმთა შორის) მიაგნო ქართული „ბალავარიანის“ ახალ ნუსხას და მანამდე ცნობილ „სიბრძნე ბალავარისისთან“ მიმართებით იგი, რომელიც 2-ჯერ მეტია „სიბრძნე ბალავარისაზე“, ერეკლ რედაქციად აღიარა, ხოლო „სიბრძნე ბალავარისი“ — მის შემოკლებულ ნაწარმოებად.

დ. ლანგის მიერ ქართულიდან შესრულებულ თარგმანთაგან ინგლისურ ენაზე აღსანიშნავია ცალკე წიგნებად გამოსული შემოკლებული თარგმანები ქართული აგიოგრაფიის ზოგიერთი ნაწარმოებისა და „სიბრძნე ბალავარისისა“.

დასავლეთ გერმანიის მკვლევართაგან ქართული ფილოლოგიის ხაზით სამეცნიერო მუშაობას ეწევიან პროფესორები ი. მოლიტორი და ი. ასფალგი. ი. მოლიტორი ბიბლიურ ტექსტებზე მუშაობს. იკვლევს როგორც ახალ აღთქმას, ისე ძველი აღთქმის წიგნებს. თარგმნის ხელახლა ქართულ უძველეს ოთხთავს (აღიშინას, 897 წლისა) და უდგენს ლექსიკონებს ახალი აღთქმის წიგნებს. ჭერჭერობით გამოაქვეყნა ლუვენის სერიაში (Corpus Scriptorum), რომლის ქართული სექციის გამგე მ. თარხნიშვილის გარდაცვალების შემდეგ ის არის, ოთხთავის. საქმე მოციქულთასა და ხანმეტი ტექსტებისათვის შედგენილი ლექსიკონი ორ წიგნად. მუშაობს აქამდე ახალი აღთქმის სხვა წიგნებზედაც და მათაც ლექსიკონს უდგენს. მისი გამოკვლევებიდან ჩანს, რომ მას ამ მხრივ საგანგებოდ აინტერესებს ქართული ბიბლიის წარმომავლობის საკითხი.

პროფ ი. ასფალგი მიუნხენის უნივერსიტეტში მოღვაწეობს. მასაც პირველ რიგში ქართული ბიბლიის ტექსტები აინტერესებს, ხოლო შემდეგ ძველი ქართული მწერლობის ადრინდელი თარგმნითი ძეგლები (ბასილი კესარიელი, გრ. ნოსელი და სხვ.). სწავლობს ქართულ ტექსტებს უცხო ენებზე დაკრულ ვერსიებთან დაკავშირებით. ამ ენებს კი (ბერძნულს, სომხურს, სირიულსა და არაბულს) ის კარგად ფლობს. ლუვენის Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium-ის სერიის არაბული სექციის გამგეა აქამდე. იულიუს ასფალგმა ბოლო ხანს გამოსცა გერმანიის სიძველეთსაცავებში დაცული ქართული ხელნაწერების აღწერილობა. გამოცემა სანიმუშოა. ამ ნაშრომის გამოცემისას ის დაკავშირებული იყო თბილისთანაც. აკად. ა. შანიძე და ხელნაწერთა ინსტიტუტის თნამშრომლები მას სათანადო დახმარე-

ბას ვუწევდით. სხვათა შორის, ამ შრომის წინასიტყვაობაში მან, ჩვენს ამ დახმარებასთან დაკავშირებით, აღნიშნა, რომ დღეს დასავლეთში ქართული მწერლობის ისტორიაზე მუშაობა შეუძლებელია ხელნაწერთა ინსტიტუტის გარეშე. ი. ა. ფალგი ქართული ლიტერატურის ისტორიის მიმართაც დიდ გულისყურს იჩენს. მ. თარხნიშვილთან თანამშრომლობით მან 1955 წ. გერმანულ ენაზე გადაიღო კ. კეკელიძის ლიტერატურის ისტორიის I წიგნი, ე. წ. სასულიერო მწერლობა. მოგეგება მას რამდენიმე წერილიც ქართული მწერლობის ზოგ ისტორიულ-ლიტერატურულ საკითხზე.

შ. მერსიე კათოლიკური ინსტიტუტის პროფესორია პარიზში. იგი ქართულსა და სომხურს ასწავლის. მ. ბრიერთან და ლ. მარიესთან ერთად მან 1954 წელს *Patrologia Orientalis*-ის სერიის XXVII ტ. 1—2 ნაკვეთად გამოსცა შატბერდის კრებულში დაცული იპოლიტე რომაელის ნაწერები: „კურთხევათა მათთვის იაკობისთა“ და „კურთხევათა მათთვის მოსესთა“ ბერძნულ და სომხურ ვერსიებთან ერთად. მისი მონაწილეობით დამთავრდა რ. ბლეიკისა და მ. ბრიერის მიერ აღნიშნულ სერიაში შემაგალი ქართული ბიბლიის „წიხასწარმეტყველთა წიგნების“ გამოცემა, რომელიც 5 წიგნისაგან შედგება და რომელთა გამოქვეყნება 1961—63 წწ-ში განხორციელდა.

პრალის უნივერსიტეტის პროფესორი იერომირ ედლიჩაკ მეორე მსოფლიო ომის შემდეგ გამოჩნდა სამეცნიერო ასპარეზზე თავისი ქართველოლოგიური შრომებით. ის უმთავრესად ლიტერატორია; თარგმნის ქართული ლიტერატურის ძეგლებს, უფრო სავსე ლიტერატურის ნიმუშებს ჩეხურ ენაზე (პირველ რიგში „ვეფხისტყაოსანს“). ფილოლოგიური ნაშრომებიდან აღსანიშნავია მისი ბიბლიოგრაფიული მიმოხილვა „ძველი ქართული ენის შესწავლა საქართველოში“ (გამოქვეყნებულია ლუვენის ორგანოში *Le Muséon*, 1958 წელს) და 1961 წელს *Archiv Orientalni*-ში დაბეჭდილი „*Das Prager Fragment der altgeorgischen Iakobus Liturgie*“ (პრალის ფრაგმენტი იაკობის ეპისწირვისა ძველ ქართულზე).

ლუვენს, *Muséon*-ის ფურცლებზე, მიმდინარე წელს კიდევ ერთი ახალი ქართველოლოგი გამოჩნდა. ეს არის *André Iacob*, რომელიც აქვეყნებს იოანე ოქროპირის ეპისწირვას მის მიერ შესრულებულ ლათინურ თარგმანთან და სათანადო ნაკვლევთან ერთად (*A. Iacob, Une Version géorgienne inédite de la Liturgie de Saint Jean Chrysostome, Le Muséon, 77, 1—2, pp. 65—119*).

ცნობილია აგრეთვე, რომ როგორც პარიზში, ისე დასავლეთ გერმანიაში, სხვებიც ემზადებიან ქართულ ფილოლოგიაში, ზოგიერთები საკვალიფიკაციო შრომად იღებენ ძველ ბიზანტიელ ავტორებს, რომელთა შრომების თარგმანები ძველ ქართულს დაუცავს. ამათთვის სწორედ დასავლელი ქართველოლოგები, ან ზოგიერთი სამეცნიერო დაწესებულება დასავლეთისა, მომართავენ ხოლმე ჩვენს ინსტიტუტს ხელნაწერებისათვის.

სამეცნიერო დაწესებულებათაგან ქართული ფილოლოგიური კვლევა-ძიების ცენტრებთან ყველაზე უწინარეს კონტაქტი აქვს დამყარებული *Institut de Recherche et d'Histoire des Textes* (ტექსტების ისტორიისა და შესწავლის ინსტიტუტი, პარიზში). ეს დაწესებულება ყველაზე მეტ უზრაღლებას ბიზანტიოლოგიურ ძიებას უთმობს. რომ სრულად იქმნეს გამოყენებუ-

ლი ძეგლების გამოცემისას შოთღლიოში დაცული ბერძნული ხელნაწერები, ეს ინსტიტუტი აწარმოებს სხვადასხვა ქვეყანაში დაცული ხელნაწერების აღრიცხვას, აღგენს მათ შემაჯამებელ კატალოგებს და სათანადო დახმარებას უწევს მკვლევრებს მიკროფილმების მოპოვების საქმეში. დღეს ახალი ტექსტების გამოცემა დასავლეთში ითვალისწინებს არა მარტო ორიგინალის ენაზე დაცული ნუსხების მიხედვით ძეგლთა პუბლიკაციას, არამედ იმასაც, რომ აგრეთვე მოხმობილი იქნეს ამ ტექსტთა ძველი თარგმანები სხვა ენებზედაც. ამიტომაც, რომ დასავლეთი დიდ ყურადღებას აქცევს ქართულ ძველ მწერლობას, რადგან ამ უკანასკნელს მოეპოვება ადრინდელ საუკუნეებში სხვადასხვა ენიდან შესრულებული თარგმანები, რომელთაც ხშირად თავისი თვისების გამო დედნის დადგენისათვის არა ნაკლები მნიშვნელობა აქვს, ვიდრე ორიგინალის ენაზე დაცულ ვარიანტებს.

ამიტომევე სწორედ, რომ დასავლეთში დღეს ფილოლოგიურ კვლევებიდან, კერძოდ, ტექსტების გამოქვეყნებას, მაღალ მოთხოვნილებებს უყენებენ. აღარაა საკმარისი მარტო ძეგლის დედნის ენის ცოდნა ტექსტის გამოსაცემად. კრიტიკულად გამოცემული ტექსტი მრავალი სხვა ენის ცოდნასაც მოითხოვს. ასეთი აუცილებლობით იბადება მათთვის საჭიროებაც ქართული ენის დაუფლებისა.

აღნიშნული გარემოება, რასაც ვიწვევო, ჩვენც ახალ მოთხოვნილებებს გვიყენებს. თუ გვინდა ჩვენი ძეგლების კრიტიკულ გამოცემას მივაღწიოთ, ამიერიდან, თარგმნილ ძეგლებთან თუ გვაქვს საქმე, გულისხმობით უნდა მოვეკიდოთ წერილობით ძეგლთა უცხო ვერსიებსაც და მათთან შეჯერებით უნდა ვადგენდეთ საიმედო ტექსტებს.

ასეთია მოკლედ სურათი, თუ რას წარმოადგენს დღეს ქართული ფილოლოგია დასავლეთში.

დიდი სჯულისკანონის სისტემატური ნაწილი

საეკლესიო კანონთა კრებულებად გაერთიანება მეექვსე საუკუნეში დაიწყო. კრებულებში შექმონდათ მსოფლიო და ზოგი ადგილობრივი კრებების დადგენილებანი და ეკლესიის განსაკუთრებით პოპულარულ ლიდერთა კანონები. ეს მასალა დალაგებული იყო გარკვეული რიგით და დროთა განმავლობაში ივსებოდა: ემატებოდა შემდეგდროინდელ საეკლესიო კრებათა დადგენილებანი და საეკლესიო მოღვაწეთა ახალი კანონები.

საეკლესიო სამართლის კრებულთაგან ყველაზე ადრინდელია 535 წელს უცნობი ავტორის მიერ შედგენილი 60 ტიტლოვანი (60 ნაწილიანი) კრებული. 550 წელს შეიქმნა მეორე რედაქცია — 50 ტიტლოვანი სინტაგმა, რომლის რედაქტორია იოანე სქოლასტიკოსი. შემდგომში ეს რედაქცია შეცვალა 14 ტიტლოვანმა კრებულმა¹.

საეკლესიო სამართლის კრებულების წარმოშობა ქრისტიანული ეკლესიის გაძლიერების, მისი უფლებებისა და გავლენის სფეროს ზრდის შედეგია, თუმცა მათ შექმნას საერო სამართლის როლი ეკლესიის განგების საკითხში არ უყუთვდია (ცნობილია 536 წელს შეკრებილი საეკლესიო კრების დადგენილება, რომლის თანახმადაც იუსტინიანე დიდის ნების გარეშე არაფერი არ უნდა ზღებოდეს ეკლესიაში).

საეკლესიო კანონთა კრებულებში თავიდანვე პარალელების სახით სამოქალაქო სამართლის ძირითადი სახელმძღვანელოებიდან ამოკრებილი შესაბამისი თავები, ციტატები, მუხლები ან მათი შემოკლებული ვარიანტები შედის. ასეთი შერწყმის შედეგად წარმოიშვა საეკლესიო სამართლის კრებულთა გარკვეული ტიპი — ნომოკანონი. პირველი ნომოკანონი შეიქმნა იოანე სქოლასტიკოსის სინტაგმის საფუძველზე: შენარჩუნებულია კანონთა დაყოფა 50 ნაწილად და შეტანილია შესატყვისი ტექსტი სამოქალაქო სჯულიდან. ნომოკანონის მეორე რედაქცია ემყარება 14 ტიტლოვან სინტაგმას. ვ. ნარბეკოვის აზრით, პირველი 14 ტიტლოვანი ნომოკანონი შეიქმნა 612 წლამდე².

თოთხმეტტიტლოვანი ნომოკანონის მეორე რედაქცია შეიქმნა 883 წელს. პირველი რედაქციისაგან განსხვავებით, იგი შეიცავს ახალ დადგენილებებს: დაემატა ტრულის (692 წ.), ნიკიის II (787 წ.) და კონსტანტინოპოლის ორი კრების კანონები.

¹ Geschichte der byzantinischen Literatur, von Karl Krumbacher, I, München, 1897, ab. 607.

² В. Нарбеков, Номоканон Константинопольского патриарха Фотия с толкованием Вальсамона, ч. I, Казань, 1899 г.

883 წლის რედაქციას, რომელიც იმდენად მოხერხებული და სრული გამოდგა, რომ ხმარებიდან განდევნა მანამდე არსებული კრებულები, თელიან კონსტანტინოპოლის პატრიარქის ფოტის მიერ შედგენილად^ა. სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებობს სხვაგვარი აზრიც: ავტორთა ერთი ნაწილი უარყოფს ფოტის რედაქტორობას და თოთხმეტმარცვლოვანი ნომოკანონის მეორე რედაქციის შექმნას უყავშირებს სხვა ეპოქას^ბ.

თოთხმეტმარცვლოვანი კრებულის მეორე, 883 წლით დათარიღებული, რედაქციის თარგმანს წარმოადგენს ქართული სჯულისკანონი, რომელიც შეიცავს განწესებებს პავლესას, პეტრესა და პავლესას, სისტემატურ ნაწილს, ძოციქულთა კანონებს, მსოფლიო და ზოგი ადგილობრივი კრებების დადგენილებებს და ეკლესიის განსაკუთრებით პოპულარულ ლიდერთა კანონებს. ქართულ ევრსიას სჯულისკანონისას ემატება აგრეთვე რუის-ურბნისის (საქართველოს საეკლესიო კრების) ძეგლისწერა და ბოლოს ამავე კრებულში შეტანილია დამატებითი სტატიები, თარგმნილი ბერძნულიდან.

არსებობს დიდი სჯულისკანონის რამდენიმე ნუსხა, ამათგან უფრო მნიშვნელოვანია A 76—XII ს., A 171—XII-XIII სს., A 124—XI-XII სს., A 1202—XIII-XIV ს., H—1670—XIII ს., ქუთ. 17—XIII ს., ქუთ. 25—XIII ს.

ქართულ ტერმინს „სჯულისკანონი“ ხმარობს ექვთიმე მთაწმიდელი თავის მცირე სჯულისკანონის თარგმანის ანდერძში. იგივე ტერმინი გვხვდება მელქისედეკ კათალიკოსის მიერ კონსტანტინოპოლიდან ჩამოტანილ წიგნთა სიაში^გ.

ჩვენი ძეგლის მიმართ სახელწოდება „დიდი სჯულისკანონი“ პირველად გვხვდება XIII ს. ნუსხაზე — ქუთ. № 25 დართულ ჩახრაახაძის ანდერძში: „გულისმოდგინებით გადაეწერე თვსითა წელითა ქრისტიანეთა წინამძღუარი დიდი ესე სჯულისკანონი, საუკუნოდ მოსაქსენებელისა და ჩუენ ქართველთათჳს ფრად ქირთა თავსმდებელისა არსენი იყალთოელის თარგმნილი“.

ტერმინი „სჯულისკანონი“ საეკლესიო კანონთა ამ ორი მცირე და დიდი კრებულის სახელწოდებად, როგორც ჩანს, გააზრებულია სარწმუნოების კანონად, თუმცა უნდა აღვნიშნოთ, რომ სიტყვას „სჯული“, გარდა ცნობილი მნიშვნელობებისა — „სარწმუნოება“, „დოგმა“, „წესი“, ჩვენი ტექსტის ფარგლებში აქვს ასეთი მნიშვნელობაც: საეკლესიო სამართლის მუხლს პქვია კანონი (მდრ. — *δ κανονας*), ხოლო საერო სამართლისას — სჯული, რაც ბერძნული *δ νόμος*-ის შესატყვისს წარმოადგენს. ძეგლის დასაწყისშივე მოცე-

^ა ა) კ. კ. ე. ე. ლ. ი. ძ. ე., ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბილისი, 1960 გვ. 559. ბ) ვ. ნარბეკოვის დასახელებული ნაშრომი. გ) В. Бенешевич, Грузинский Великий Номоканон по спискам Тифлисского церковного музея, Христианский Восток, т. II.

^ბ ა) Die griechischen Nomokanones, von E. Zachariä von Lingenthal, Mémoires de l'Académie imperiale., VIIe série, T. XXIII. № 7, st. Péterbourg, 1877. ბ) Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich, von H. G. Beck, München, 1959.

^გ В. Н. Бенешевич, Грузинский Великий Номоканон по спискам Тифлисского церковного музея, Христианский Восток, т. II.

მულია განმარტება, თუ რა წესით უნდა შეუერთდნენ ერთმანეთს კანონი და სჯულნი (საეკლესიო და საერო სამართალი): „მეოთხესა განწესებასა პირველისა თავისა წიგნთაჲსა თქუთუ არს: ოდესმე, ვითარმედ — კანონთა შეუდგან სჯულნი და წიგნისა პირველისა თავი მეორე, განწესებაჲ მათორმეტე იტყვს, ვითარმედ — წინააღმდეგომნი კანონთანი საერონი ბჭობანი დაუმტკიცებელ არიან“ (A 76, 16r). ამგვარადვე უპირისპირდება ერთმანეთს ეს ორი ტერმინი სხვა კონტექსტშიაც: „...რამეთუ სჯულნიცა და კანონნი აყენებენ მოყუასთა ფიცისაგან“ (H 1670, 29v).

შდრ.: *καὶ οἱ νόμοι γὰρ καὶ οἱ κανόνες ἀλλήλους ἀμυναὶ* (Pitra, 176), მაგრამ ტერმინს სჯული ჩვენს ტექსტებშიც აქვს სხვა, საყოველთაოდ ცნობილი, მნიშვნელობები — სარწმუნოება, წესი, დოგმა: „და რამეთუ სარწმუნოებითნი უკუე სჯულნი დაიდუმებინ, ხოლო ქადაგებანი განიხილებიან“ (A 76, 217r). „რამეთუ სხუაჲ არს სარწმუნოებითი სჯული და სხუაჲ — ქადაგებაჲ“ (A 76, 217v); „ექლესიასა შინა დაცვულთა სჯულთა ქადაგებათაგანნი“... (A 76, 216v). შდრ. *Τὸν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ πεφυγμένον δογματῶν καὶ ἀφυσματῶν* (Pitra, 609). შეადარეთ: „წიგნი დიგესტონთა, ესე იგი არს სამოქალაქოთა სჯულთა ყოველთა შესაკრებელი ნაწილი“ (A 76, 9r). „ხოლო სამოქალაქოთა სჯულთა განწესებაჲ იტყვს“ (A 76, 7v).

მაშასადამე, ძეგლის ფარგლებში ტერმინი სჯული ყველა შესაბამის კონტექსტში იხმარება ბერძნული *δ νόμος*-ის შესატყვისად (სამოქალაქო სამართლის მონაცემებს, შესულს დიდი სჯულისკანონის სისტემატურ ნაწილში, ქართულად სხვა სახელწოდება არ გააჩნია) და უპირისპირდება ტერმინს კანონი, რაც უდრის ბერძნულ *δ κανὼν*-ს — საეკლესიო სამართლის მუხლს.

სისტემატური ნაწილი (ეს ნაწილი წარმოადგენს საეკლესიო სამართლის კანონთა საძიებელს, რომელსაც ერთვის ციტატები, შერჩეული სამოქალაქო სამართლის ძეგლებიდან) აქვს დიდი სჯულისკანონის თითქმის ყველა ნუსხას, ოღონდ ნომოსების (სამოქალაქო კანონების მუხლთა) რაოდენობა ყველგან ერთნაირი არაა: ამ თვალსაზრისით ხელნაწერები ქმნიან ორ ჯგუფს. პირველ ჯგუფში შედის შემდეგი ნუსხები: A 76, ქუთ. № 25, A 171, A 124, A 1202; მეორე ჯგუფი წარმოადგენილია ორი ხელნაწერით — H 1670 და ქუთ. № 17. სხვაობა, რომელსაც ამ ორი ჯგუფის ხელნაწერების სისტემატური ნაწილი აჩვენებს, გვაძლევს საშუალებას ამ ნაწილის ფარგლებში გამოვყოთ ორი რედაქცია.

ვ. ბენეშევიჩის აღწერილობის მიხედვით, ნომოკანონის ბერძნული ხელნაწერებიც ორ რედაქციას ქმნის⁶. პირველი რედაქციის ნომოკანონი სრულია: სისტემატური ნაწილის თავებს ახლავს პარალელები სამოქალაქო სამართლის წყაროებიდან — ნომოსები, ნაწილს თავებისას კი — მითითებანი (*ἀνὰ γινῶσι* — აღმოიკითხეთ) შინაარსით მსგავს დადგენილებაზე, რომელიც სხვა თავთანაა პარალელის სახით მოტანილი. მეორე რედაქციის ნომოკანონი შეიცავს სამოქალაქო სამართლის დადგენილებათა გაცილებით ნაკ-

⁶ В. Н. Бенешевич, Канонический сборник XIV титулов со второй четверти VII века до 883 г., Петербург, 1905, стр. 130—158, 295—301.

ლებ რაოდენობას, ამათგან ნაწილი შემოკლებულია პირველი რედაქციის ნომოკანონთან შედარებით. მითითებანი არ არის საერთოდ. შეტანილია სამოქალაქო სამართლის წყაროებიდან ისეთი მუხლები, რომლებიც არ არის პირველი რედაქციის ნომოკანონში.

ქართულ I რედაქციის ნომოკანონში ნომოსების რაოდენობა გაცილებით ნაკლებია, ბერძნულ ორივე რედაქციასთან შედარებით. ქართული I რედაქციის სჯულისკანონი დასაწყისში მისდევს ბერძნულ II რედაქციას, მაგრამ შემდეგ ქართული სცილდება ბერძნულ ტექსტს და მისი მსგავსი შედგენილობის ნომოკანონი ჯერჯერობით არ ჩანს. ამ რედაქციას აკლია სამოქალაქო სამართლის წყაროებიდან მოტანილი პარალელები — ნომოსები როგორც ბერძნულ ორივე, ისე ქართულ II რედაქციებთან შედარებით. იგი უფრო მოკლეა, ვიდრე ბერძნული მეორე (მოკლე) რედაქცია და ამავე დროს, არაფერს არ შეიცავს ქართული II (ვრცელი) რედაქციისაგან განსხვავებულს. ვფიქრობთ, რომ მეორე (ვრცელი) რედაქცია შეიქმნა უფრო გვიან. ნომოკანონის უკვე არსებული ქართული თარგმანი (ჩვენ მიერ პირველ რედაქციად წოდებული) შეუდარეს დედანს, დააზუსტეს და თარგმნეს ის ნაწილები, რომლებიც მას აკლდა. ქართული მეორე რედაქციის დედნად უნდა მივიჩნიოთ ბერძნული I სრული რედაქცია, რადგან შემადგენლობის მიხედვით ისინი ერთმანეთს სავსებით ემთხვევიან⁷.

II რედაქციაში შესულ სამოქალაქო სამართლის წყაროებიდან მოხმობილი ტექსტების თარგმანის გვიანდლობას ადასტურებს მძიმე, ქართულისათვის არაბუნებრივი კონსტრუქციებით გადატვირთული ენა, საგრძნობლად განსხვავებული ტექსტის იმ ნაწილისაგან, რომელიც პირველ რედაქციას მისდევს და ემთხვევა.

ახალი თარგმანის თავისებურებანია:

1. მოქმედებითი ბრუნვის ფორმანტით ნაწარმოებ სიტყვათა ხშირი ხმარება: „იავარ-ქმნაჲ მისთაჲ ს რ უ ლ ე ბ ი თ ი“ (H 1670, 37r), „უფროჲ არს წამლითა მკლველობაჲ მ ა ხ კ ლ ი თ ი ს ა ს ა“ (H 1670, 34v).

2. ჭალზე ხშირია მიმღეობათაგან განწყენებულ ცნებათა წარმოების შემთხვევები: „ხოლო ვითარმედ კონსტანტინუპოლელსა აქუს განმგებლობაჲ პირველისა პრომისაჲ“ (H 1670 25v). „დიგესტონი მეექუსე და სამეოცდამეორე იტყვს, ვითარმედ სამღდელოჲსა საქმრისა მ ვ ა კ რ ე ბ ე ლ ო ბ ა ჲ ვერვისგან დამტკიცების“ (H 1670 15v)...

3. მიმღეობისაგან ნაწარმოები ზმნური ფორმები: „რომლისამე მთავრისა მიმართ აქუნდა მოწლეობაჲ, გინა ქშირად მიმავალობდა მუნ, საგონებელ არს მისდა დამტევებელობაჲ“ (H 1760. 18r). „არა კეთილად ვინმე ხ ა რ კ ი ს - მ ი მ კ დ ე ლ ო ბ ს, არა განმწმედელი თვისისა ადგილისაჲ“ (H 1670, 15r). „უჟალად მოვალეთა მ ყ ე ა ნ ე ბ ლ ო ბ ე ნ სამსჯავროდ“ (H 1670, 18v).

4. სახელთა და მიმღეობათაგან ახალი, უჩვეულო ფორმების წარმოება: „ხოლო ჟერ-არს მათდა მეწიგნისა მიერ დიდისა ეკლესიისაჲსა ანუ პატრიარქისა მათისა მოციქულის მიერ მოთხრობაჲ მეფისა“ (H 1670, 26r).

⁷ მხოლოდ ორ ადგილას (I ნაწ. VI თავი, II ნაწ. II თავი) ქართულს აკლია ორსამ სტრიქონიანი ნომოსი. აგრეთვე რამდენიმე ადგილას ძუძუთი — აღმოჩენით — მითითება სხვა, წინა თავებთან მოტანილ შინაარსობრივად მსგავს დადგენილებაზე, რაც შეიძლება გადამწერის შეცოდებად ჩაითვალოს.

„ხოლო ესევეითარისა ვაჰარი, კკონომოსი ანუ წინამძღუარი, ანუ უცხოთ-
ნე შემწყნარებელი ანუ მესნეჟელი...“ (H 1670, 19v).

5. მიმღებური კონსტრუქციების ჰარბი ხმარება: „ხოლო უკუეთუ ნა-
ყოფთ-მართუმელი იგი აღესრულოს, არგანწყოფელი მათი თვსა-
გან. თანაჰდებობენ დამამკვდრებელნი მისთანი, რამეთუ მეჰამულეთამდე
გარდავალს თანამდებობაჲ ნაყოფთმართუმელობისაჲ“ (H 1670, 17r). „და
განაბნევენ აღმოსაწოდებელად ტყუეთა ანუ საფასეთა საქონელთასა, ანუ
შეშოსავალსა უძრავთასა, არასადაღამქირველნი ფალკიდო-
ხისანი, და კუალად მოვალეთა მყევანებლობენ სამსჯავროდ“ (H 1670,
18v). „ხოლო უვარწყოფელნი და მამხილებელნი წინააღმდგომნი — იხუეტე-
ბიან, არა შემძლებელნი სამართლიანობისა რაჲსმე
ქონებთისანი“ (H 1670, 20r).

სისტემატური ნაწილის მთელ ტექსტში სულ რამდენიმე პატარა მონაც-
ვეთი არის ისეთი პირველ რედაქციაში, რომელიც მეორე რედაქციის
შემქმნელს ხელახლა უთარგმნია. სწორედ ეს მონაცვეთები წარმოადგენს
ეხობრივ და სტილისტურ განსხვავებათა ყველაზე თვალსაჩინო ილუსტრა-
ციას. ნათლად ჩანს აგრეთვე, რომ მეორე რედაქცია მეტი საზუსტით მიჰ-
ყვება დედანს. მოვიყვანო პარალელურ ტექსტებს:

A 76

(პირველი რედაქცია)

ხოლო სამოქალაქოთა სჯულთა
განწყესებაჲ იტყვს, ვითარმედ მო-
ნანი, რომელნი თანა-სათნო-ყო-
ფითა უფალთა მათთაჲთა მონა-
ზონ იქმნენ, განთავისუ-
ფლებიან მონებთაგან. ხო-
ლო უკუეთუ დაუტეონ მონაზონე-
ბაჲ და სხვსა ცხორებისა მიმართ
მიიტყნ, მონა იქმნებიან კუალად
(28v).

ხოლო ეამი ქმნისა ანუ მიცემისაჲ
დანატეობისაჲ მის ეგერა ზემო-
მოკსენებულ არს, რომლისა შინა-
გან ჯერ-არს ქმნაჲ და შენებაჲ ანუ
სხვსა შემძლებელისა და მიცემაჲ მი-
სი. ხოლო მთავარნი ადგილთანი
აიძულებდენ ამისა ქმნად (22v).

ხოლო სამოქალაქოთა სჯულთა
განწყესებაჲ იტყვს, ვითარმედ ყოვ-
ლისავე გარეშისა საქმისათჳს უქმნი
არიან შვდნი დღენი უწინარეს აღე-
სებისა (25r).

H 1670

(მეორე რედაქცია)

ხოლო ოცდამეათშვდმეტე განწყ-
სებაჲ მესამისა ნაწილისა პირველი-
სა წიგნისა კოდიკოჲსა იტყვს, ვი-
თარმედ მონანი ჯერ-ჩინებთა
თვსთა უფალთაჲთა მონაზონ-
ქმნილი, თავის უფალ იქ-
მნებიან. ხოლო უკუეთუ დამ-
ტეგებელთა მოლუაწებისათა
სხვსა ქცევისა მიმართ გარდავიდენ,
კუალად დაიმონებიან (41v).

ხოლო უკუეთუ მეჰამულენი
ბრძანებულ იქმნეს შემდგომად აღ-
სრულებისა მისისა ყოფად ანდერ-
ქისა ანუ მიცემაჲ, ზემოთქმული
ეამი აღირიცხუვოდენ შემდგომად
ცხორებისაგან განსლვისა მისისა აღ-
სრულებად საქმისა მის და მთავარ-
ნიცა აიძულებდენ მათ აღსრულე-
ბად (14v).

ხოლო მეხუთე განწყესებაჲ მე-
თორმეტისა ნაწილისა, მესამისა
წიგნისა კოდიკოჲსაჲ იტყვს, ვითარ-
მედ აღესებისა უწინარესთა ორმე-
ოცთა დღეთა ყოველი საძიებელი

ბრალეულთა პატივისაჲ უქმობს
და მეექუსე განწესებაჲ — ვითარ-
მედ უქმნი არიან შვდნი ღღენი
უწინარეს აღვსებისა (24r).

ხოლო ოცდამათშვდმეტე განწე-
სებაჲ მესამისა ნაწილისა წირველი-
სა წიგნისა კოდიკოსსაჲ იტყჳს...

ხოლო სამოქალაქოთა სჯულთა
განწესებაჲ იტყჳს...

(29v).

(41v)

სისტემატური ნაწილი იწყება შესავლით — „შეკრებაჲ კანონთა საეკლესიო-
თაჲ, განყოფილი ათოთხმეტ ნაწილად, უფალო იესუ ქრისტე, ღმერ-
თო“. შესავალში ავტორი შემდეგნაირად ასაბუთებს საეკლესიო კანონთა შექ-
მნის აუცილებლობას: სამოქალაქო სჯული „გუეებით სტანჯიდეს შეცოდე-
ბულთა“ და წმინდა მამებსა და მოციქულებს კი „ყოვლითურთ სისუწილედ
და ფრიად უჩუროდ შეერაცხათ ამისი ქმნაჲ, არამედ უფროჲსა მათ თა-
ნა ენებად მზა იყვნეს, რომელი-იგი პირველსავე ცთომათა მიმართ კულად-
ქეულთა მოქცევად მოსწრაფე იყვნეს“ და ცოდვილთა და გზიდან ამცდართ ამ
თავისი კანონებით „პირველისა მის სიმაართლისა მიმართ კულად-აგებდეს“.

კრებულის შემდგენელის (შესავლის ავტორის) მიზანია, მასალა დაა-
ლაგოს მსგავსების მიხედვით. შესავალშივე ჩამოთვლის, თუ რომელი კანო-
ნები შეაქვს თავის კრებულში. ესენია: ათი კრების (ნიკეის — 20, ახკვიის —
24, ნეოკესარიის — 25, სარდიკიის — 21, ღანგრის — 20, ანტიოქიის — 25,
ლაოდიკიის — 54, კონსტანტინოპოლის — 7, ეფესოს — 9, ქალკედონის —
29, მოციქულთა — 85 და ბასილი დიდის — 84 კანონი.

ეს არის იოანე სქოლასტიკოსის მიერ შედგენილი 50 ტიტლოვანი ნო-
მოკანონის შესავალი, რომელიც, როგორც ვ. ბენეშევიჩი აღნიშნავს, თოთ-
ხმეტტიტლოვან ნომოკანონში გადმოიტანეს მოციქულთა განწესებებთან ერ-
თად. პიტრას გამოცემაში ეს შესავალი მოსდევს XIV ტიტლოვან ნომოკა-
ნონს (ტ. II, გვ. 375—378). ქართულში კი წინ უსწრებს სისტემატურ ნა-
წილს და მოსდევს პეტრესა და პავლეს განწესებებს. ქართულში 50 ნა-
წილის მაგიერ ყველგან შეტანილია თოთხმეტი. რადგან 50 ნაწილად გა-
ყოფილი სისტემატური ნაწილი ქართულად საერთოდ არ ყოფილა თარგმნი-
ლი, როგორც ჩანს, შესავალიც შეათანხმეს რეალურ ვითარებასთან.

პირველ შესავალს მოსდევს უკვე 14 ტიტლოვანი კრებულია შესავალი,
რომლის ავტორიც ლაპარაკობს კრებულის შედგენის პრინციპებსა და მასში
შესულ მასალაზე. სამოქალაქო სამართლის წყაროებიდან მოტანილი პარა-
ლელების კრებულში შეტანისა და შინაარსობრივი განაწილების შესახებ შე-
სავალში ნათქვამია: „ამათ თანა (საეკლესიო კრებათა დადგენილებებთან და
წმინდა მამების კანონებთან ერთად, გ. ნ.) სამოქალაქო სჯულთაგანცა თასა-მო-
წამენი რამეჲ საღმრთოთა კანონთა განწესებანი ზანდუკსა შინა წიგნისასა რო-
მელთაჲ თავთა თანა გამოვკრიბენ და დავსხენ და რადენი-რამე ეპოვე მო-
წამე საეკლესიოჲსა კეთილად წესიერებისაჲ სამეფოთაცა შინა განწესებათა
და ბრძენთა კაცთა მიერთა თარგმანებათა, შემოკლებულად ვყავ აღწერაჲ
მათი თანად უკუე მოსაქსენებელად და დაუვიწყებელისა ქსენებისა დამმარ-
ხველად ესევითართა ამათ პირთათჳს“... A 76,7.

შემდეგ მოდის ჩამოთვლა, „თუ რომელთა კრებათაგან და პირთა, ანუ რაოდენნი კანონნი შეკრებულ არიან აწინდელსა ამას შინა წიგნსა“. რასაც მოსდევს პირველი დაყოფა თოთხმეტ ნაწილად: „ნაწილნი კანონებრივთა განწყესებათანი და თითოეულისა ნაწილისადა შესატყვისთა თავთანი“. ეს დაყოფა მოუხდენიათ კანონთა შინაარსობრივი დაჯგუფების მიზნით. შემდეგ ავტორი იგივე ჯგუფებს ხელახლა ჩამოწერს, ურთავს ამა თუ იმ საკითხთან დაკავშირებული კანონის სახელდებას (ვისია ან რომელ კრებაზე ჩამოყალიბებულია კანონი) და რიცხვს და აქვე მოჰყავს შესაბამისი პარალელი სამოქალაქო სამართლის წყაროებიდან ციტატის, მთელი მუხლის, ან მონაკვეთის სახით.

ქართული ნომოკანონი 883 წლის (ფოტის) რედაქციის შემდეგდროინდელ დამატებებს და ცვლილებებს არ იმეორებს: სახელდობრ, მასში არ ასახულია ბასილი პირველის, ლევ მეექვსის, ალექსი კომნენის და შემდეგდროინდელი იმპერატორების მიერ სამოქალაქო სამართალში შეტანილი სიახლენი⁸.

ქართულ ნუსხებში მოხსენიებულია იუსტინიანე დიდის ეპოქის სამოქალაქო სამართლის შემდეგი წყაროები: 1. ნეარონი||ნიარონი||ნეარუნი — იუსტინიანე დიდის ნოველების კრებული, 2. კოდიოჲ||კოდიკოჲ — იუსტინიანეს კოდექსი. 3. დიგესტონი (Digestae) და 4. ინსტიტუტონი (Institutionae). ეს ორი უკანასკნელი იუსტინიანეს ეპოქის ძეგლებია.

სამოქალაქო სამართლის წყაროები ქართულ ტექსტებში ზოგჯერ ერთი განზოგადებული სახელით არის მოხსენიებული: „სჯული“, „სამოქალაქო სჯული“, ან „სამოქალაქო სჯულთა განწყესებანი“, ან „სამოქალაქო სჯულთა წესი“.

ქართული ტექსტი (II რედაქციის ნუსხები), როგორც აღენიშნეთ, ძირითადად მიჰყევამ ბერძნულ I რედაქციას. არის შემდეგი ხასიათის ცვლილებები და ჩამატებანი:

1. ქართველი მთარგმნელი იძლევა თავისი მკითხველისათვის საჭირო განმარტებანი:

⁸ გვიანდელი წყარო სამოქალაქო სამართლისა ნახსენებია ერთ მინაწერში, რომელიც აქვს H—1670 -ს, მეორე რედაქციის ხელნაწერს: „ხოლო ნეარონ პრკჳან განგებულებასა რასმე ძეულსა ანუ აწდა ახლად განჩინებულსა, რამეთუ მიშუებამ აქუს მეფეთა ძეულთა რათმე შეუტყუებელთა მოქალაქობისა და სჯულისა ანუ თჳს სამეფოჲსათა განახლებად, ვითარ-იგი ყო ბასილი მეფემან მეფობისა შეუტყუებელთათჳს, რამეთუ წერილ იყო პირველთა მეფეთა მიერ, ვითარმედ სამეფო საქონელთაგანი უკუეთუ ვისმე დასწამოს ქონებაჲ და განაჩინოს მქონებელმან, ვითარმედ პირველ ორმოციას წლისა რაოდენითაცა აქუნდა, აქუნდინ დაუკლებლად. ხოლო მან განაახლა სჯული იგი მეფეთა მიერ პირველთა დადებული ესრეთ სჯულის-დადებითა, ვითარმედ დაღითუ პირველ ორასთა წელთაჲსა გამოაჩინოს მქონებლობაჲ არა მშუელისა მის მისისაჲ, არამედ სამეფოჲსა ადგილისაჲ, მყის თანად წარდღოსო. და კუალად ვითარ სასჯულოჲ განახლებაჲ ყო მეფემან ალექსი კომნენოსმან, რამეთუ ძეულთა მიერ სჯულდებულ იყო, რაჲთა არა თუ ეთნბოიდის დაწინდებულთა ქორწინებაჲ, თითოეული გასაყრელსა შესატყვისსა თჳსისა ძალისასა მისცემდეს, მნებებული განუღლებისა და განიყრებოდინ. ხოლო ალექსი უჯვროებად შემრაცხელ ამისამან განაახლა სჯული იგი სჯულისმდებელმან, ვითარმედ ეერ რომლითა სახითა შეენდოს განყრაჲ ერთგზის ლოცვისა მიერ დაწინდებულთა თჳნიერ სჯულისა გარეგანისა რაჲსმე მიზნისა. და სამოქალაქოწონიცა ყვნა ამან განახლებანი: რამეთუ სჯული იყო პირველითგანი, რაჲთა ქალაქის ზღუდე; არცით ზღუცს პირისა მოსახლეთა სახლების დ.მართებითი ყოველივე ზღუდა დაუყენებლად აქუნდეს სანადირებელად, არამედ ამან განაახლა მბრძანებელმან, ვითარმედ ყოველივე ზღუდა სამეფო და უშინაჲნეს ზღუცსა პირისა ყოველი მონადირე მოხარკე მეფისა, არათუ სამეფოჲსათა წამით ათავისუფლებდეს. ესე და ესეითარნი არიან თითოეულთა პართათჳს ესრე სახელ ქმნილი განახლებანი მეფეთანი და ამითსა მქონებელსა წიგნსა ნეარონთაჲ ეწოდებას და არიან ახალნი ესე განწყესებანი მეფეთანი მრავალ ნაწილ მგავესად პირთა მათთაჲს ა“ (H—1670 13v—14r). მინაწერი აშკარად გვიანდელია.

„ქუალად მიტროპოლიტმან, ესე იგი არს დედაქალაქელ-
მან, გამოიძიენ“ (H 1670,3v).

„წიგნი დიგესტონთა, ესე იგი არს სამოქალაქოთა სჯულთა ყოველთა
შესაყრებელი ნაწილი“ (H 76,9r).

„ხოლო იტყვს პირველ ყოველთა შესაყრებელი წიგ-
ნი, ნაწილი მეორე, ამის ყოველთა შესაყრებელისაჲ. რომელ
არს დიგესტონი“ (A 76,39r).

„ხოლო ანკანავობით, ესე იგი არს მიღებელობით მკლვე-
ლობისათჳს ხუთ წელ ექსორიობაჲ“ (H 1670,9v).

„და მერვე წიგნი კოდიკოზსაჲ, რომელ არს სამეფოთა ყო-
ველთა განწესებათა საუნჯე...“ (A 76,9r).

2. მთარგმნელს სურს ზოგადობა მიანიჭოს კანონს და ამიტომ იღებს
ბერძნულში მოხსენიებულ გეოგრაფიულ სახელს და მის ნაცვლად სვამს სა-
მეფოს ან სამთავროს:

„ხოლო უკუეთუ განველტენ, ეძიებდელ მათ სამეფოსა ვიდრემე ში-
ნა მთავარნი“ (H 1670,40r). ბერძნულში სამეფოს ნაცვლად არის *ἐν μὲν
βασιλειᾳ*.

„ხოლო უკუეთუ განველტენ, იძიენ იგინი სამეფოთა შინა მთა-
ვართა და ეპარქოზთა მიერ“... ბერძნულში — *ἐν καυστανασιουσὶν*.

„და მოყუასნი და მონაზონნი არბჭობილ იქმნებიან თჳსგან გარე, არამედ
სამთავროთა მათთა მთავრობათამი მიიყვანებიან, სადა-იგი პატივი მათი დაც-
ვულ იქმნების და ვაქილთაჲ მიიყვანებენ (H 1670: 29r). *ἔτι οἱ... κλη-
ροῖ! καὶ οἱ μοναχοὶ διέμουν: οὐ γίνονται, ἀλλὰ παρὰ τοῖς ἀρχοῖς: τὸν ἐπαρ-
χικὸν αὐτὸν ἐνάγεινται, ἐν Κωνσταντινουπόλει δὲ ἐπισχόμενοι παρὰ μόνους τοῖς
ἐπαρχοῖς ἐνάγεινται, ἐνθα καὶ ἡ τοιαύτη αὐτοῖς φυλάττεται καὶ συντηγόμενος λαίκα-
νιστος.*

ქართულში გამოტოვებულია — „აღმოჩენილი კონსტანტინოპოლში ეპარ-
ქიაში მიიყვანება მხოლოდ“. ეს პრინციპი ყოველთვის არაა დაცული. ზოგ-
ჯერ დედანში მოხსენიებული გეოგრაფიული სახელი გადმოტანილია ქართულ
თარგმანშიც.

3. ზოგჯერ შეცდომითაა საეკლესიო კანონის რიგითი ნომერი. I რედაქ-
ცია ხანდახან არ მიუთითებს სამოქალაქო სამართლის მოტიანილი ტექსტის
წყაროს და უბრალოდ აცხადებს: „...სამოქალაქოთა სჯულთა განწესებაჲ
იტყვს“, რასაც II რედაქცია ასწორებს ზუსტი მითითებით, რომელიც დე-
დანს ეყრდნობა.

ამრიგად, „დიდი სჯულისკანონის“ ქართული ნუსხების სისტემატური
ნაწილის ორი — მოკლე და ვრცელი — რედაქცია გვაქვს. მოკლე (I რედაქ-
ცია) უფრო ძველი ჩანს, ვრცელი კი (II რედაქცია) თარგმანზე შემდგომი
ბუშაობის ეტაპია.

Г. А. НИНУА

СИСТЕМАТИЧЕСКАЯ ЧАСТЬ «ВЕЛИКОГО НОМОКАНОНА»

(Резюме)

Грузинские списки «Великого номоканона» создают две группы. Ввиду того, что в подобном каноническом сборнике редакционная раз-

ница проявляется в систематизации и изменении порядка материала, эти две группы рассматриваются нами как две редакции.

II редакция полная, она представлена двумя списками и совпадает с I редакцией греческого «Номоканона».

Остальные грузинские списки, названные нами I редакцией, кратки, соответствующую редакцию которой нам не удалось разыскать среди греческих списков.

უპა ცინდელიანი

„რუთის“ წიგნის ქართული რედაქციები

I. შინაარსი: ელიმელექ ბეთლემელი თავის ოჯახთან ერთად (ცოლი ნოომინი და ორი ვაჟიშვილი) მოაბის ქვეყანაში გადასახლდება. ელიმელექი მალევე მოკვდება; მის ვაჟიშვილებს ცოლებად მოაბელი ქალები მოჰყავთ, — ორფა და რუთი. მოკლე ხანში ელიმელექის ვაჟიშვილებიც იხოცებიან. ნოომინი ბეთლემს ბრუნდება, მას თან მოჰყვება რუთიც.

მალე რუთი, დედამთილის რჩევით, მუშაობას იწყებს ბოოსის ყანაში (ბოოსი ნოომინის ქმრის ნათესავია). რუთმა თავისი მუყაითი შრომით ბოოსის ყურადღება დაიმსახურა. ნოომინი, ზრუნავს რა რუთის მომავალზე, შთააგონებს მას ცოლად გაჰყვეს ბოოსს, გაუღენიან და მატერიალურად უზრუნველყოფილ კაცს. ამ მიზნით რუთი დედამთილისაგან ასეთ რჩევას ღებულობს: ღამე რუთი ჩემად უნდა მივიღეს ბოოსის კარავში და მის ფერხთით დაწვეს. რუთი, მართლაც, ასე მოიქცევა და როცა ღამით ბოოსი თავის კარავში მწოლარე ქალს შენიშნავს, ეკითხება: „ეინ ხარო“. ქალი პასუხობს: „მე ვარ რუთ, მკვეალი შენი და გარდამომღევ სამოსელი შენი. რამეთუ შენ ნათესავ ჩემდა ხარ“ (რუთი 3,9).

ძველი ებრაული ტრადიციის მიხედვით სამოსელის გარდამოდება (פרשת עלת כיסוי) არამარტო ერთი პირის მიერ მეორის დაცვას ნიშნავს, არამედ იგი პირდაპირ შეუღლების სიმბოლოც არის².

რუთი თავისი სიტყვებით, „გარდამომღევ სამოსელი შენი“, პირდაპირ სთხოვს ბოოსს ცოლად შერთვას. რუთის ეს მოთხოვნა მოტივირებულია თვით რუთისავე პასუხში: „რამეთუ შენ ნათესავ ჩემდა ხარ“, ე. ი. ებრაული ტრადიციის მიხედვით ნათესავს არა თუ უფლება აქვს, არამედ ვალდებულიც არის მორალური თუ მატერიალური დახმარება აღმოუჩინოს თავის ახლობელს.

ბოოსი რუთის წინადადებას მიიღებს და მასზე საზეიმოდ ჭვარს დაიწერს. რუთსა და ბოოსს ეყოლებათ შვილი, სახელი მისი იოზეთ: „ესე არს მამაჲ იესესი, მამისა დავითისი“ (4,17).

„რუთის“ წიგნის ბოლო 4,17ა—4,22³ მუხლები სწორედ დავით მეფის გენეალოგიას წარმოგვიდგენს.

¹ „რუთის“ წიგნის ქართული ტექსტი 978 წლის ათონური ნუსხის მიხედვით გამოცა ავ. შ ა ნ ი ძ ე მ. იხ. მისი: წიგნნი ძეულისა აღთქუმისანი, ტ. I, ნაკვ. 2, 1948.

² А. П. Лопухин, Толковая библия или комментарии на все книги святого писания Ветхого и Нового завета, т. II, Петербург, 1906, стр. 219.

³ „რუთის“ წიგნის შედგენილობიდან კამათს იწვევს მხოლოდ 4, 17ა—4,22 მუხლები, რომლებიც გვიანდელ ჩანაბრად მიაჩნიათ „რუთის“ ტექსტში: O. Eissfeldt, Einleitung in das Alte Testament, Tübingen, 1964, გვ. 648—650.

როგორც ვხედავთ, „რუთის“ წიგნი ოჯახურ ურთიერთობას ექცენება. წიგნის ბოლოს ვგებულობთ, რომ რუთი და ბოსი დავითის წინაპრები ყოფილან. გამომდინარე აქედან, ავტორების უმრავლესობა ერთხმად ასკვნის, რომ წიგნის მთავარ მიზანს დავითის გენეალოგია წარმოადგენს. წიგნის თხრობა იდილოურ ხასიათს ატარებს და ოგი არ წარმოადგენს მკაცრი ისტორიული ხასიათის ნაწარმოებს. მასში მოგვეპოვება მრავალი წმინდა პოეტური ადგილი; თვით სახელები მაალონ და ქელეონ („სისუსტე“ და „აარაობა“) არ ეღერენ როგორც ისტორიული ხასიათის სახელები.

II. „რუთის“ წიგნის ადგილი. უძველესი ცნობების მიხედვით „რუთის“ წიგნი უშუალოდ „მსაჯულთა“ წიგნს მოსდევდა. ავტორების ერთი ნაწილი (იოსებ ფლაბიოსი, ორიგენი) „რუთისა“ და „მსაჯულთა“ წიგნებს ერთ წიგნადაც თვლიან. ორიგენის აზრი შემდგომში ბერძენმა საეკლესიო მამებმაც გაიმეორეს, მაგრამ იერონიმუსთან უკვე „მსაჯულთა“ და „რუთის“ წიგნები ცალ-ცალკეა წარმოდგენილი.

ებრაული მასორეტული ტექსტის მიხედვით „რუთი“ შედიოდა ე. წ. ჰაგიოგრაფიულ წიგნთა შემადგენლობაში. სულ გვექონდა თერთმეტი ჰაგიოგრაფიული წიგნი შემდეგი თანამიმდევრობით: „ფსალმუნი“, „იობი“, „სიბრძნე სოლომონისი“, „რუთი“, „ქებაჲ ქებათაჲ“ და სხვა. ჰაგიოგრაფიულ წიგნებში „რუთის“ მოხვედრა გვიანდელი ფაქტი ჩანს. ალბათ ამან გამოიწვია ის დიდი სხვაობა ძველი აღთქმის წიგნთა თანამიმდევრობაში, რომელსაც ამჟამად ებრაულში ვხედავთ¹.

ავტორების უმრავლესობის აზრით, „რუთის“ წიგნის კანონიერი ადგილი „მსაჯულთასა“ და „სამოელის“ წიგნებს შორის უნდა ვეძებოთ. საგულისხმოა, რომ ყველა ქართული ნუსხა „რუთის“ წიგნს სწორედ დასახელებულ ადგილას ათავსებს.

III. „რუთის“ წიგნის ქართული რედაქციების ურთიერთმიმართებისათვის. „რუთის“ ქართული თარგმანი დაცულია ხუთ ნუსხაში, რომელთაც აღვნიშნავთ ლიტერებით BDOSგ². ამ ნუსხებში წარმოდგენილი ტექსტი ორ რედაქციად იყოფა: BDOS ნუსხები გაერთიანებულია C რედაქციაში. მას საფუძვლად დაედო O ნუსხაში დაცული ტექსტი.

„რედაქცია“ მხოლოდ 6 ხელნაწერის შემცველია. ეს არის სამეცნიერო-ლიტერატურაში გელათური ვერსიის სახელით ცნობილი ნუსხა³, რომელიც აღ-

¹ O. Eissfeldt, Einleitung... გვ. 599. А. П. Лопухин, Толковая Библия..., т. II, стр. 209.

² O. Eissfeldt, დასახ. ნაშრომი, გვ. 646.

³ ლიტერების მნიშვნელობა:

O=ათონური ნუსხა 978 წლისა, ოშკს გადაწერილი.

g= A—1108 და Q—1152, XII ს. გელათური ბიბლია.

D= H—885.

S= A—51, ე. წ. მცხეთური, საბას მიერ რედაქტირებული ბიბლია.

B=ბაქარის მიერ 1743 წელს მოსკოვს გამოცემული ქართ. ბიბლია.

⁴ „რედაქციით პირობით აღინიშნება გელათური ვერსიის ტექსტი, რომელიც ჩვეულებრივ უპირისპირდება C-სა და მის მიმყოფ „რედაქციებს“.

⁵ ქ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. 1, 1960, გვ. 420. პ. ინგოროვიჩი, ქართული მწერლობის ისტორიის მოკლე მომოხილვა: „მნათობი“, 1939, № 4.

მოჩენილ იქნა ქუთაისში, ბაგრატიის ტაძრის ნანგრევებში⁹. ამ ვერსიის შესახებ, კერძოდ, „რუთის“ წიგნზე, დაწვრილებით ლაპარაკობს რ. ბლეიკი¹⁰.

გელათური ვერსია, როგორც ამას ქვემოთ განხილული ფაქტობრივი მასალის ანალიზიც დაგვანახვებს, ცდილობს ზედმიწევნით მისდევდეს ბერძნული ბიბლიის LXX-სეულ თარგმანს¹¹. გელათური ვერსიის ამგვარი მიდრეკილება თავს იჩენს ყველგან, იქნება ეს ტექსტუალურ-ლექსიკური სფერო, თუ სტილისტური თავისებურებანი.

მოგვყავს ორიოდ ნიმუში, საიდანაც ნათლად გამოჩნდება არსებითი სხვაობა **Σ** და **Λ** რედაქციებს შორის.

Σ

4,6: ჰრქუა ნათესაემან მან: ვერ კელ-მეწიფების მე თავისა ჩემისა შეილება მისა, ნუჟუე განვყუნე სამკვდრებელი ჩემი. და ეშვილე შენ სამკვდრებელსა მას ჩემსა ზედა, რამეთუ მე ვერ ძალ-მიც შეილება.

4,7: და ესე სამართალი იყო პირველად ისრაელსა შორის საშვილებელსა ზედა და ცვალებასა ზედა, რამთა დაემტკიცოს ყოველი სიტყუაჲ: განიძარცვს კაცმან ჯამლი თვისი და მისცის მოყუასსა თვისსა, რომელი იშვილებინ საშვილებელსა თვისსა ზედა. და ესე იყო საწამებელ ისრაელსა შორის.

შდრ.: 4, 6: και ειπεν ο βρχιστενς Ου δυνήσομαι βρχιστενσαι εμαυτην, μηποτε διαφθερω την κληρονομίαν μου· βρχιστενσαι σεαυτην την βρχιστενσαν μου, οτι ου δυνήσομαι βρχιστενσαι.

4, 7: και τοις το δικαιωμα εμπερισθεν εν τω ισραηλ επι την βρχιστενσαν και επι το αντάλλαγμα τοις στήσιν· πιν λήγον, και υπελύστο ο αυτηρ το σπῆνδμα αυτου και ἐβίβησεν τῶ πλησίον αυτου τῶ βρχιστενσιν· την βρχιστενσαν αυτου, και τοις το ἦν μαρτυριον εν ισραηλ.

Λ რედაქციის თვალსაჩინო სიახლოვე ბერძნულთან, პირველ ყოვლისა, თავს იჩენს ამ რედაქციის მიერ მიმღეობური და ინფინიტიური კონსტრუქციების გამოყენებაში:

⁹ თ. ეო რ ა ნ ი ა, ქრონიკები. წიგნი მეორე, ტფილისი, 1897, გვ. 36.

¹⁰ Р. П. Б л э й к, О древне - грузинских версиях Ветхого завета: Известия кавказского Отделения Московского археологического общества, вып. VI, 1921, стр. 23—28.

¹¹ ქვეყნებთ LXX რაღმსეულ გამოცმას: Septuaginta id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes edidit Alfred Rahlfs, Stuttgart, 1952. Librorum Veteris Testamenti Canoniorum pars prior graece Pauli De Lagarde studio et sumptibus edita, Göttingae, 1883.

1, 18: **Ἰδὼνσα δὲ Νόοι:** ხოლო მზილველი გ| ხოლო მან ვითარცა იხილა DOS, ხოლო იხილა ნოემინ B.

2, 3: **καὶ 2ῳ+ἐλθόνσα A:** და მოხრული გ| და მოვიდა BOS.

2, 15: **λέγων:** მეტყუელმან გ| და პრქუა BOS.

2, 16: **καὶ βασιλεύοντες βασιλεύετε** ასეუ **καὶ** **γε παραβέβληοντες παραβέβλητε:** და მტკრთველთა იტკრთეთ ეგე და მჭამველნი აჭამებდით მას გ| არამედ თავსდებოთ თავს იღვეით ეგე და მისცით მას საკმლისაგან თქუენისა BDOS.

2, 18: **ἐξενέγκασα:** მრთულმან გ| გამოიღო DOS, მოიღო B.

3, 3: **μὴ γυναισθεύς:** არა გამომგეცნიერებელი გ| ნუ გამოგეცხადები BDOS.

3, 7: **κοιμηθήναι:** დაწოლად გ| დაწვა BDOS.

3, 10: **μὴ παρυσήναι:** თე: არა სლვათა შენთა გ| არა მოხუდელ შენ BDOS.

4, 1: **ἐκκλίνας ἑξήσθον:** მიმქცეველი დაჯედ გ| მოაქციე და დაჯედ აქა DOS, მოაქციე აქა და დაჯედ B.

4, 11: **τὴν εἰς πορευομένην:** შემომავალსა გ| რომელი შევალს BDOS.

4, 15: **ἡ ἀγαπήσασά σε:** შემეყარებელმან შენმან გ| რომელმან შეგაყუარა შენ BDS.

გელათური ვერსიის მისწრაფება, სიტყვასიტყვით გადმოსცეს ბერძნული დედანი, იმდენად პედანტურია, რომ მასში **Σ** რელაქციისათვის დამახასიათებელი ბუნებრივი თხრობა აშკარად ხელოვნურ, ქართული სინტაქსისათვის უჩვეულო სახეს ღებულობს:

1, 12: **γεγῆρα καὶ τὸν μὴ εἶναι ἀνδρῖ:** დავებრდი არლა ყოფად ქმრისად გ| დავებრდი და არლარა შემძლებელ ვარ მე ქმრისა სუმაღ BDCS.

აქვე: **ἔστιν μοι ἡ πόσις σου καὶ γυνή μου καὶ ἀνδρῖ:** არს ჩემ თანა ძალი, რაჲთა ვცქმნე მე ქმრისად გ| შემძლებელ ვარლა და შევცყო ქმარსა BDCS.

1, 16: **ἀποστρέψαι: ὀπισθεν σὺ:** უკუნქცევა უკუნაგან შენსა გ| მივიქცე და წარვღ შენგან BDS.

2, 20: **ἐγγίξαι: ἡμῖν δὲ ἀνὴρ:** გუახს ჩუენ კაცი გ| მახლობელ არს კაცი იგი ჩუენდა BDCS.

3, 2: **ἰδὼν ἀντὶ: λαμψὲ τὴν ἄλυσιν** **τὸν** **κρυμμένον** **ταύτην:** აჰა იგი ჰფიწლავს კალსა ქრთილთასა გ| იგი შეკკრებს ქრთილსა კალსა თვსსა BDOS.

3, 7: **ἀπεκάλυψεν τὰ πρὸς πᾶσιν ἀντὶ καὶ ἐκοιμήθη:** აღჰსაბურველნა ფერტითნი მისნი და დაწვა მუნ გ| დაწვა იგი მასლობელად ფერტთა თანა მისთა BDCS.

3, 16: **καὶ εἰπεν** **ἀντὶ** **πᾶντα,** **ὅσα ἐποίησεν** **ἀντὶ** **δὲ** **ἀνὴρ:** და უთხრნა მან ყოველნი, რაოდენნი უყვნა მას კაცმან გ| ხოლო მან უთხრა ყოველივე, რაჲ უყო კაცმან მან BDCS.

სხვაობა **Σ** და **Λ** რელაქციებს შორის დაჩნდება სინონიმთა გამოყენებაში. გელათური ვერსია, როგორც წესი, სხვა სინონიმს ხმარობს, **Σ** — სხვას. გელათური ამ შემთხვევაშიც ზედმიწევნით ცდილობს შესაბამისი ბერძნული სიტყვის თარგმნას:

1, 1: **παρουήσας:** მსხემობად გ| მწირობად S, მწირობდა BDO.

1, 4: **κατήχησαν:** დაემკვდრნეს გ| იყოფოდეს BDCS.

1, 7: **αἱ... ὑμῶν:** სძალნი გ| ძის ცოლნი BDCS.

1, 13: **ἀνδρυσθήσιν:** განმამაკენნ გ| განორძიდენ BDOS.

2, 7: *ἔως ἐσπέρας*: მწუხრამდე გ| აქამომდე BDCS,
აქვე: *κατέπαυσεν*: დასცხრა გ| განისუენა BDCS.

2, 8: *μετὰ τῶν κορασιῶν*: ქალთა ... თანა გ| მკველთა ... თანა BDOS.

2, 9: *ἐνετελέμην*: მიმცნეს გ| მიბრძანებინეს BDCS.

2, 15: *μὴ καταισχύνετε*: ნუ არცხუენთ გ| ნუ ჰქედმთ BDOS.

3, 9: *ἀρχιστῆς*: სასუმელი გ| ნათესავ BDCS (შდრ. 3, 12).

3, 11: *φύλη*: ტომი გ| ნათესავი BDOS.

3, 13 *ἀβλίσθητι*: დაისადგურე გ| იყავ O, იქცოლე DS, იწვე B.

3, 18: *μὴ ἥσυχάσῃ*: არა დაყუდნეს გ| არა დაიღუპოს BDCS.

4, 1: *κρῖνε*: დაფარულო გ| საიღუმლოა O, საიღუმლო DS.

4, 15: *τὴν παλιν*: მტკვნეზებასა გ| სიბერესა BDCS.

ხშირია შესაბამისი ბერძნული სიტყვის კალკირების შემთხვევები:

1, 15: *τὴ σὺνυμφοῦ* *σοῦ*: თანახმალმან შენმან გ| მოყუასრ შენი BDCS.

2, 14: *ῥῥῥῥῥῥῥῥ*: შეუბორტუა გ| შეუსუარა CS. გელათური ვერსიის წაკითხვა „შეუბორტუა“ წარმოდგება *ῥῥῥῥῥῥῥ* ზმნიდან *ῥῥῥῥῥῥ*¹² ფუძის გამოყოფის ნიადაგზე. კონტექსტში აქ ლაპარაკია „ჯალის“ მოზღვაზე და „ბორცვი“, რა თქმა უნდა, არაფერ შუაშია. ანალოგიური სურათია 2, 17 მუხლშიც, სადაც გელათური ნუსხა ბერძნული *ῥῥῥῥῥῥῥῥ*-ის შესატყვისად „განარგნას“-ს ხმარობს. „განარგნა“ მომდინარეობს „ა-გან“ სიტყვიდან (შდრ. *ῥῥῥῥῥῥῥῥ* *παλκοῖν, ῥῥῥῥ*), სხვა რელაქცია აქ შინაა-სობრე თარგმანს ამკობენებს: „გამ-წმიდა ῥῥ-მოკრება“ კონტექსტში ლაპარაკია მარცვლის გამორჩევაზე თავსავე ბრძან).

საყურადღებოა აგრეთვე 1, 22 მუხლში *ῥ* რელაქციის „მოაბელის“ ნაცვლად „მოაბიტის“ ხმარება, რაც აგრეთვე ბერძნულის *τὴ μαρτίαν*-ის ზედმიწევნითი გადმოცემის ცდაა. ეგვევ ტენდენცია გატარებულია საკუთარ სახელთა გადმოცემაშიც, თუმცა იგი ბოლომდე დატული არაა:

1, 2: *Ἐλπίετε*: ელომელეს გ| ასევე 1, 3-შიც, მაგრამ 2, 1-ში გელათური ვერსიაც, *ῥ* რელაქციის მსგავსად, „ელომელექისა“-ს ხმარობს.

აქვე *Μαλακὸν καὶ χεῖλιν*: მალლონ და ქელლეონ გ. (ასევე 1, 5-შიც, მაგრამ 4, 9-ში გელათურშიც, *ῥ* რელაქციის მსგავსად „მალონისნი და ქელლეონისნი“ გვაქვს).

აქვე: *Νοεμμεῖν*: ნოომმინ გ. და სხვა.

შეინიშნება გრამატიკული სქესის გამოხატვის ტენდენცია; ამ მიზნით გელათური ვერსია იყენებს *α* და *-იდ* სუფიქსებს:

2, 5: და ჰრქუა ბოთსმან ყრმასა მისსა, ზედამდგომსა მომკალთასა: ვინ არს *კაბუჯიდი* ისი გ; შდრ. აგრეთვე: *კაბუჯა* BS.

2, 6: და მიუგო ყრმამან...: მოაბელი არს *ყრმიდი* მოქცეული ნოომინის თანა ველით მოაბისაჲთ გ; შდრ. აგრეთვე 1, 8: „...უკუნ იქეცით თვთო-ეულიდი“ და 1, 9: „...პოთ განსუენებაჲ თვთეულიდმან“ გ.

გელათური ვერსია ენობრივი თვალსაზრისითაც ბევრ საყურადღებო სიახლეს იძლევა. ამ საკითხზე უკვე არსებობს გამოკვლევა¹³, რომელშიც წარმოდგენილია გელათურ ვერსიაში დადასტურებულ სიახლეთა ზოგადი სურათი

¹² ῥ *ῥῥῥῥῥῥ*—ბორცვი, გორა.

¹³ ბ. გიგინეიშვილი, ც. კიკვიძე, რუსთაველის ხანის ქართული ბიბლიის თარგმანი (ელათური ვერსია). შ. რუსთაველის დაბადების 800 წლისთავისადმი მიძღვნილი ზღაწა. ინსტიტუტის კრებული „ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი“, თბილისი, 1966, გვ. 153—159. გელათური ვერსიის ენობრივ სიახლეებს ეხება რ. ბლეიკი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 27.

და ამდენად ცალკეულ წიგნებზე ყურადღების გამახვილების საჭიროება უკვე აღარ იგრძნობა.

IV. ტ რედაქციის ნუსხათა ურთიერთდამოკიდებულებისათვის. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ტ რედაქცია შეიცავს BDOS ნუსხებს. სწორედ ეს ნუსხები ჰქონდა რ. ბლეიკს მხედველობაში, როცა ამბობდა: «Они составляют в общем родственную между собою группу, к которой примыкает также и М; но все они немного различаются друг от друга и мне пока еще не удалось точно определить их взаимные отношения»¹⁴.

უნდა აღვნიშნოს, რომ დასახელებული ნუსხებიდან ძირითადი ტექსტის მიმართ რამდენადმე თავისებურ დამოკიდებულებას B და D ხელნაწერები ამჟღავნებს.

ცნობილია, რომ B ნუსხა, ე. წ. ბაქარის ბიბლია, არც თუ იშვიათად ცალკე რედაქციად გამოიყოფა. მართალია, ბაქართან „რუთის“ ტექსტსაც განუცდია ზოგიერთი ცვლილება, მაგარამ არა იმდენად, რომ ამ ცვლილებებმა მისი ცალკე რედაქციად გამოყოფის საფუძველი მოგვცეს. აქვე უყურადღებოდ არ უნდა დარჩეს ის ფაქტიც, რომ ბაქარის ტექსტში დადასტურებული ცვლილებების უმრავლესობა ან გელათური ვერსიის წაკითხვებს ემთხვევა, ანდა მათ უკერძო მხარს.

სხვაობის ერთი ნაწილი ლექსიკურ სინონიმებზე მოდის. ასეთ შემთხვევებში ბაქარის ნუსხაც, მსგავსად გელათური ვერსიისა, ცდილობს შესაბამისი უცხო ტექსტის ზედმიწევნით გადმოცემას:

1, 2: ქუეყანასა DOS] აგარაკსა B, ველსა G.

1, 6: ნაყოფისა DOS] პურისა Bg.

1, 7: ქუეყანით DOS] ადგილით Bg.

აქვე: ძის ცოლნი DOS] სძალნი Bg.

3, 14: დაიძინა DOS] დაწვა Bg.

31, 6: და DOS] ხოლო მან Bg.

4, 5: მკვდრი DOS] სახელი Bg.

4, 12: ნათესავისაგან DOS] თესლისაგან Bg.

გელათური და ბაქარის ტექსტების მოწმობას დროდადრო გვერდში ამოუდგება ხოლმე DS ნუსხებიც:

1, 4: ათ წელ O] ათ (ათად S) წლამდე BDgS.

2, 10: რაჲ O] რაჲ არს, რამეთუ BDgS და სხვა.

გვაქვს მინიმალური განსხვავება ტექსტურალურადაც, რაც B ნუსხაში მატება-კლების სახით გვევლინება. დამატებული და დაცლებული ადგილები აშკარადაც შესაბამისი უცხო ტექსტის კარნახს ექვემდებარება უმთავრესად:

1, 5: ქმრისაგან] +თვისსაBgS.

1, 6: მიცემად] +მათღა Bg.

1, 7: ქუეყანით] +სადაცა იყვნენ იგინი B, სადა იყო მუნ G.

1, 8: მოიქცეთ] +თვთეული B, თვთოეულიდი G.

1, 11: და] +ვითარ Bg.

2, 2: ეპოვო] +მადლი Bg.

2, 6: მოვიდა] +ნოომინის თანა BDgS.

2, 23: ქრთლისაჲ] +და იფქლისა (იფქლთაჲ G) Bg.

¹⁴ P. P. B ა ა მ კ, დასახ. ნაშრომი, გვ. 32.

3, 7: ფარულად] + და აღხადა B, და აღჰსაბურველნა G.
3, 11: აწ] + ასულო Bg.

კლება:

- 1, 7: იგინი OS] — BDg.
1, 9: და უჯმნიდა OS, და უჯმნა D] — Bg.
აქვე: კეთილისა მაგის წილ DOS] — Bg.
1, 11: და წარვედით DOS] — Bg.
2, 6: ბოოსს DOS] — Bg.
2, 14: და მისცა O] — BDgS.
3, 8: ოდენ განიღცა DOS] — Bg.

სტილისტური თავისებურებებიდან ბაქართანაც ინფინიტიური და მიმდებარე კონსტრუქციები იქცეეს ყურადღებას. სულ რამდენიმე მაგალითი დადასტურდა, მათ შორის მხოლოდ ერთია საერთო ბაქარისა და გელათური ტექსტებისათვის, დანარჩენში ბაქარი განმარტოებით დგას:

2, 10: ჰამდეს და კრებდეს თავსა და ნუ ჰრისხავთ მაგას DOS] შეკრებად და ჰამად და ნუ განაყენებთ მას B; მაგრამ: ჰამოს და კრიბოს და არა შეჰრისხნეთ მას G.

1, 9: ჰპოთ თქუენ განსუენებაჲ DOS] პოვნად განსუენებისა თვთუღსა B; მაგრამ: ჰპოთ განსუენებაჲ თვთოუღლადმან G.

2, 6: რომელი-იგი ზედა ადგა მომკალთა მათ DOS] მდგომელმან სამკალსა ზედა B; ზედამდგომმან მომკალთამან G.

B ნუსხისათვის დამახასიათებელი ფაქტები იმაზე მეტყველებს, რომ ბაქარის გამოცემაში რედაქტირება უმთავრესად გულისხმობდა ქართული თარგმანის სტანდარტულ ტექსტთან (ამჟერად ბერძნულ LXX-თან) დაახლოებას. გაუთვალისწინებელი, სლავურ თარგმანთან ერთად¹⁵, როგორც ჩანს, არც გელათური ვერსიის ჩვენება დარჩენილა¹⁶.

რაც შეეხება D ნუსხას, იგი გამოირჩევა ტექსტისადმი თავისუფალი დამოკიდებულებით; იგულისხმება D ნუსხაში დადასტურებული მასიური კლება, საპირისპიროდ შესაბამისი ბერძნულ-სომხური და ქართული ტექსტებისა:

2, 12: ἄπε τὰς πτέρυγας αὐτοῦ: *ღნჲ მხლოჲ ზიოჲ*: ქუეშე ფრთეთა მისთა BOS] — D

2, 10: ἐπὶ τῇ γῇ: *ქერქერ*: ქუეყანასა ზედა OS, მიწამდე B] — D.

2, 9: εἰς τὰ σκαῖ: *ქამანან*: ჭურჭრად BOS] — D.

2, 8: οὐ πειρεῖσθαι: *ძი გნაჲ*: ნუკა განეშორები BOS] — D.

აქვე: σὺ λλῆξαι: *ღაღხი*: კრებად BOS] — D.

2, 14: καὶ φάγεσθαι τὸν ἄρτον: *ხი ხერი ჰ რაყეჲ*: და ჰამე პური BOS] — D.

2, 21: ὃς ὑπάρχει μαι: *იოჯაჲჲ ჩხენს ჰმ*: რავედნიცა არს ჩემი BOS] — D.

3, 9: ἐπὶ τῇ δόσλῃ σου: *ღაღაქსნიჲ ღიჲ*: გვევალსა შენსა BOS] — D.

¹⁵ როგორც ცნობილია, ბაქარის გამოცემა ჯერ არჩილ მეფის მიერ, შემდეგ თვით ბაქარის მონაწილეობით სწორდებოდა სლავურ (შესაძლებელია რუსულ) თარგმანთა მიხედვით. იხ. ბაქარის გამოცემის ბოლოსიტუაცია.

¹⁶ ზოგიერთ წიგნში საერთო ტექსტსაც კი წარმოგვიდგენენ. ამის შესახებ: P. II. Б л з ж к, დასახ. ნაშრომი, გვ. 32—37.

დამახასიათებელია აგრეთვე „და“ კავშირის სისტემატური კლება. შეიძლება ითქვას, რომ „და“ კავშირის გამოყენება ამ ნუსხაში მინიმუმამდეა დაყვანილი.

შემოკლებისაკენ მისწრაფება ჩანს შემდეგ ფაქტშიც: იქ სადაც BDOS ნუსხები და ბერძნულ-სომხური პარანომაზიის ხერხს იყენებს, D ნუსხა ერთდება მას და პარანომაზიურ წყვილს, როგორც წესი, კენტად წარმოგვიდგენს¹⁷:

2, 3: *και περιέπεσεν περιπετάματι τῷ μερίδι: ხე ღიყხელი ღიყხეთა ქიანა-
ყი:* და მიემთხვა მიმთხუვეით ნაწილსა მას BOS| და მიემთხვა D.

2, 16: *παταῖζοντες παταῖζαντες: მათნაილი მარბოთხი:* თავსდებით თავს იღვეით BOS| თავს იღვეით D.

2, 11: *ἀπαγγέλῃ ἀπηγγέλῃ: აყათანელი აყათანეთა:* თხრობით მითხრეს (მითხარ B) BOS| მითხარ D და სხვ.

რაც შეეხება ქართული ტექსტის წარმომავლობის საკითხს, „რუთის“ წიგნი ამასთან დაკავშირებით არ იძლევა გარკვევით რაიმეს თქმის უფლებას. ერთადერთი, რაზეც „რუთის“ ქართული ტექსტის მიხედვით მსჯელობა შეიძლება, შემდეგია: ქართული თარგმანი მეტ სიახლოვეს იჩენს ე. წ. ალექსანდრიულ ტექსტთან, რომელსაც, თავის მხრივ, ემხრობა აგრეთვე სომხური ვულგატაც:

1, 1: *και ἐγένετο ἐν τῷ κρίσει| και ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις ἐν τῷ κρίσει A: ხე ხეღა ქანა აკიორიქ ქანორა ღათხელი ღათთორთენ:* და იყო დღეთა მათ მსაჯულთა სჯასა BDOS.

1, 2: *και θνομα 2⁰| και θνομα τῷ γυναικί: ანთონ Noomi (Νωεμυ A) AL: ხე ანთონ ღნორ ზორა ზოიჩინ:* და სახელი ცოლისა მისისაჲ ნოომინ (ნოოემინ B) BDOS.

1, 8: *μητρὸς BL| πάτρως A: ზორ:* მამისა BDOS.

1, 11: *μου 1⁰|+πορεῖσθης A: და წარვედით DCS|—BArm.*

3, 7: *βροσ|+και ἔπειν AL: ხე არქ:* და სუა BDOS.

ამასვე უნდა უქერდეს მხარს საკუთარ სახელთა გადმოცემა ქართულში:

1, 2: *Κελαων B| Χελλαων L: Χελαων A: ქელეონ DS, მაგრამ: ჭხელინ:* ქელონ B.

აქვე: *Ἀβειμαλεχ| Αλβιμαλεχ A: Ελβιμαλεχ L: სიქიმხიქ:* ელიმელქ O: ელიმელიქ BDS.

4, 18: *Ἑσρων| Εσρομ A: ღხერიმ:* ესრომ BDOS.

4, 19: *Ἀραυ| Ἀραμ AL: არამ:* არამ BDOS.

4, 21: *ἀβηθ| აბეზ A: ირხი:* იობეთ DO, მაგრამ: ობელ BS.

აქვე: *βωος| βωος || βωος A: βωოს L: მითხ:* ბოოს¹⁸ BDOS.

¹⁷ შემოკლების ტენდენცია D ნუსხაში დატულ სხვა წიგნებშიც შეინიშნება: „ნეშტა“, „ისუ ნა-
ვი“ და სხვ. ეგვევ ტენდენცია, ოღონდ უფრო ინტენსიურად, „მეფეთა“ წიგნების იერუსალიმურ
ნუსხაშიც ვლინდება. ამან აღძრა კითხვა: აქვს თუ არა შემოკლებას D ნუსხასა და J—113-ში
ერთნაირი ხასიათი? რადგან ამ ნუსხებს საერთო ტექსტი არ დაუკავთ, შესაძლებლად ავიღეთ
A—570-ში დატული „მეფეთა“ წიგნები (D ნუსხა, როგორც ცნობილია, A—570-ის ასლია). შედარე-
ბამ ცხადყო, რომ შემოკლება ამ ნუსხებში ერთი და იმავე პრინციპით არ ჩატარებულა (J—113
ნუსხაში დატულ შემოკლებულ ტექსტზე დაწერილებით ვლასარაკობთ ჩვენს სადისკრტაციო ნა-
შრომში „მეფეთა პირველი ორი წიგნის ძე. ქართ. რედაქციები“, 1967, გვ. 14—30).

¹⁸ ამ საკუთარ სახელთან დაკავშირებით საინტერესოა S ნუსხის ჩვენება: იგი მთელი ტექსტის
მანძილზე მხოლოდ „ბოოზ“ ფორმას ხმარობს: გამოწკლისია 4,21 მუხლი, სადაც S ნუსხაში გაა-
28

აქვე დავემატებთ, რომ ქართული Σ რედაქციის ზოგიერთი ტექსტუალური თავისებურება მხოლოდ სომხურთან შეპირისპირებით აიხსნება:

2, 23: **სულღყეინ:** კრებად gl **გაყელი ზაჲსი:** კრებად თავისა BDOS.

3, 4: ზღნთუ კაი ბჟოალსტაიჯ თბ პრზ პონთ ანთონ კა! კიუმეჭმე: მი-
ხვდ და აღსაბურველნე ფერტიონი მისნი და დასწვე გ| სრქჩეს ხ ს რაფგხ
კითჩე ყ ი ე მ ა ნ ჯ ხ ს წნრჩესხ: მივედ მახოლოელად მისა და დანვე ფერტა
თანა მისთა BDOS. შორ. აგრეთვე:

3, 7: *აქედგასყენ და პრბე პიბიან აბთიონ ჩაღ ჰიოყაქმუ: აღჰსაბურველნა ფერჳიონი მისნი და დაწვა მუნ გქ მხრქაყიყე კითიყე კიოჲმანტ ხს ზნჯხაყ: დაწვა იგი მახლობელად ფერჳთა თანა მისთა BDOS. ორივე შემთხვევაში Ⴀ რედაქციის წაკითხვა „მახლობელად“ წარმოადგენს სომხური კიოჲმ (კიოჲმან) სიტყვის შინაარსობრივ თარგმანს¹⁹.*

3, 17: **ტა ჳე რან კრძან რანტა ჳეაჳე მო:** ექუსიცა ესე ქრთილთაჲ მომ-
ცა მე გ| **ფაჳა ძხე ჳაჳი ფარლიჳ ხო ჩხა:** ექუსიცა **ხაწუაული** ქრთილსაჲ მომცა
მე BDOS.

აქვე უნდა მოვიყვანოთ S ნუსხაში დადასტურებული, ალბათ გვიან გაჩენილი²⁰, მაგრამ მხოლოდ სომხურისათვის ცნობილი წაკითხვა:

2, 1: გოთა) + სს სთ ნიომჩნაჲ თონ აყროქსან რნასკლიჲ ი ნამ: და
მისეა ნოთმინს სახლო ქვრიობისა საყოფლად მისსა S.

მოკლედ შევეხოთ **წ** რედაქციის ზოგიერთ თავისებურებას. მხედველობაში გვაქვს ისეთი ფაქტები, როცა ბერძნულ-სომხურთან შედარებით ქართული უფრო აზუსტებს ამა თუ იმ კონტექსტს. ძნელია თქმა, ეს მონაცემები მხოლოდ ქართულის თავისებურებაა, თუ ისინი რომელიმე ჩვენთვის უცნობი წყაროს ანარეკლს წარმოადგენენ. ერთი ცხადია: ეს მონაცემები აშკარად თარგუმისებურ²¹ ხასიათს ატარებენ:

1, 4: **და** **გ**ლპობათ **გ**ათრის **გ**ათრის: **ბ** **ბ**ბბ **ბ**ბბ **ბ**ბბ: და **ბ**ბ-
განგეს **ბ**ბბ **ბ**ბბ **ბ**ბბ **ბ** **ბ**, და **ბ**ბბგანგეს **ბ**ბბ **ბ**ბბ **ბ**ბბ **ბ** **ბ**.
DOS **ბ**ბბ **ბ** **ბ** **ბ**ბბბბ: და **ბ**ბბგანგეს (+ **ბ**ბბ **ბ**ბ **ბ**ბბ) **ბ**ბბ **ბ**ბბ **ბ**ბბ
(**ბ**ბბ **ბ**ბ).

1, 6: *καὶ ἀνέστη αὐτῇ: καὶ παρέλαυ ἰνδρῆ:* და აღდგა იგი გ| და აღდგა
(+აღრთა,კაცი) იგი BDOS.

3, 5: «Πεν δε Ρυθ παρδς αμτρυ: ხ. სასტ ენა ჩათქ: და თქუა რუთმან მისდაში ექვსჯუა რუთ დედამთილსა თჳსსა BDOS. უ რედაქცია „მისდამი“-ს

რულოა „ბოოს“ ფორმა. დანარჩენი კართული ნუსხები მხოლოდ და მხოლოდ ამ უკანასკნელ ფორმას იყენებენ, თუ არ ჩავთვლით ასევე ერთ გამონაკლისს: 2,4 მუხლში გეოლოგიურ ვერსიაში გაპარულა „ბოოზ“ ფორმა. უცხო ტექსტებიდან სომხურში բուս, ბერძნულის ალექსანდრიულ რედაქციაში βωας II βωας, ხოლო ლუკანეს რეცენზიაში სისტემატურად βωας ვეხვდება.

¹⁰ **ციგან** (ყანა) — მხარე, ნაპირი; გვერდი, ნაწილი.

²⁰ როგორც ირეკვა, საბა მცხეთური ბიბლიის რედაქტირების დროს სომხურ ვულგატასაც იყენებდა. ამის შესახებ: ი. აბულაძე, სულხან-საბა ორბელიანის სომხური წყაროები: თსუ შრომები, III, 1936, გვ. 258—363; უ. ცინდელიანი, მეფეთა პირველი ორი წიგნის ძველი ქართ. რედაქციები, „მრავალთაღი“, I, 1971, გვ. 58.

²¹ სკოტის რამდენიმე სვ.: Н. Я. Марр, Заметки по текстам Святого писания в древних переводах армян и грузин: ХВ, т. II, вып. III, стр. 265; О кавказской версии Библии в грузинских полимстесных фрагментах: ТР по кавказской филологии, 1925, т. I, Ленинград, стр. 50—65.

ნაცვლად ხმარობს: „დედამთილსა თჳსსა“. იგი თითქოს განმარტავს (თარგმნის) „მისლამის“ შინაარსს.

ანალოგიური სურათი გვაქვს 3,7 მუხლშიც: *ამჲ ჳღმეჲთ ჰოცაჲმჳთაჲთ მჳ-
რჳმჳ: თჳნ თმჳჳჳჳ: ზა ჯაფაჲ ზნჯიჲთჳ თჳთ სჳსჳჳჳ ჟაჳჳჳჳ*; და მოვიდა დაწოლად
ნაწილსა გარდაცებულისასა *გი* მოვიდა და დაწვა იგი ზჳსნა მას წერულისა²² (წე-
რეულისა DCS) მ-სისასა BDCS.

ტ რედაქტორი კვლავ უმატებს: „წერულისა მისისასა“ (ეს სიტყვა ქარ-
თულ დიალექტებში დღესაც სოცხალია; იგი გვხვდება რაჭულში, მოხეტურსა
და ხევსურულში „წერი||წერილა“-ს სახით და ნიშნავს ძნის ზვინს, რომე-
ლიც ძნების გარკვეულ რაოდენობას შეიცავს)²³. „წერულის“ ჩამატებით
ქართულმა დააკონკრეტა, რომ ესაა სწორედ ქნის ზვინი.

У. Е. ЦИНДЕЛИАНИ

ГРУЗИНСКИЕ ВЕРСИИ КНИГИ РУФЬ

(Резюме)

Текст Книги Руфь в грузинском переводе представлен в двух ре-
дакциях: **Т** и **Л**. Редакция **Т**, в основе которой лежит текст Афон-
ского списка 978 года, более древнего происхождения, а редакция **Л** яв-
ляется новым переводом грузинской библии в XII веке.

В ходе сличения этих редакций выяснились особая приверженность
редакции **Л** к греческому тексту LXX.

²² „წერული“ — ნუსხაშია მხოლოდ, სხვებში „წერეული“ იხმარება. ყველაგან. საბასთან
ს უკანასკნელია გამარტებული: წერეული — უანის ნაკრეფი შეკონიერი (მიუთითებს: რუთი 3, 7).

²³ ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფურია, ი. ქაჯთარაძე. ქართული დიალექ-
ტოლოგია, I, თბ., 1961, გვ. 558, 565, 691.

„გოდებად იერემიასის“ ქართული რედაქციები

„გოდებად იერემიასის“ ელევგიური ხასიათის ნაწარმოებს წარმოადგენს. იგი ელევგიის ის სახეობაა, რომელიც განვითარდა ებრაელებში წესიდან — საზეიმოდ დაეტირათ მიცვალებულები.

გოდების საგანია იერუსალიმისა და ტაძრის დანგრევა ქალდეველთა მიერ იუდეველთა უკანასკნელი მეფის სედეკიას დროს. წიგნის ავტორი ტირისიუდეველთა როგორც პოლიტიკური სიკვდილის გამო, ისე იმას, რითიც იყო შემზადებული ეს საშუალო ბედი ხალხისა — მათ მიერ ღმერთთან დადებული აღთქმის დარღვევას.

ბიბლიოლოგთა უმეტესობა „გოდებას“ ერთი პირის კუთვნილებად მიიჩნევს და ავტორად იერემიას წინასწარმეტყველს ასახელებს, სხვები კი არ გამორიცხავენ შესაძლებლობას რამდენიმე ავტორის დაშვებისას.

დაწერის დროდ ძვ. წელთაღრიცხვის მე-6 საუკუნის შუა წლები ივარაუდება — იერუსალიმის დანგრევის (586 წ.) ახლო ხანა.

„გოდების“ წიგნი თავისებურია თავისი ფორმით: შედგება ხუთი თავისაგან, თითოეული თავი შეიცავს 22 მუხლს, ე. ი. იმდენს, რამდენი ასოცაა ებრაულ ანბანში: I—IV თავებში ეს მუხლები ანბანის რიგითაცაა განლაგებული.

რაც შეეხება V თავს, მუხლთა რაოდენობა აქაც 22-ია, მხოლოდ მუხლები აქ ანბანის რიგზე არაა განლაგებული. ამ თავს ამიტომ აღფაბეტურიზებულ თავს უწოდებენ.

I, II, IV თავებში თითოეული მუხლი იწყება საგანგებო, ანბანის რიგის შესაბამისი ასოთი, III თავში კი თითოეული მუხლი თავის მხრივ სამ ნაწილადაა გაყოფილი და მუხლის შიგნით ყოველი ეს ნაწილი ერთი და იმავე ასოთი იწყება.

ამგვარად, „გოდებაში“ ტექსტი დაყოფილია ებრაული ანბანის რიგით შეიღგზის.

„გოდების“ წიგნის ანბანურ დაყოფას სხვადასხვა ახსნას აძლევენ: რაბინთა აზრით, წინასწარმეტყველს სურდა ეჩვენებინა ებრაელთათვის, რომ მათ დაარღვიეს იელოვას მთელი კანონი აღთქმიდან თავ-ამდე, ანბანის შეიღგზისი გამოყენება კი ხალხის შვიდ ცოდვაზე უნდა მიუთითებდეს — ეს მოსაზრება არამეცნიერულია.

¹ Книга Псалм, опыт исследования исагогико-экзегетического М. Благовещенского, Киев, 1899. гл. 83—113.

ბიბლიოლოგთა ერთი აწილი თვლის, რომ ანბანური ფორმა გამოყენებულია იმ მიზნით, რომ ეს პოეტური ნაწარმოები უკეთესი დასამახსოვრებელი ყოფილიყო მათთვის, ვინც მას მღეროდა; ზოგს ანბანური ფორმა ხელოვნურ მორთულობად მიაჩნია, რომელიც თითქმის უცხოა ქვეშარიტად პოეტური ნაწარმოებისათვის; სხვების აზრით კი „გოდების“ წიგნის ანბანურ ფორმას არსებითი კავშირი უნდა ჰქონდეს „გოდების“ ხასიათსა და დანიშნულებასთან.

II, III, IV თავებში ანბანური რიგი თითოეული დარღვეულია, მათში ყაინ-ის წინ არის ფე-თი აღნიშნული მუხლი (საქმე ეხება რიგით მე-16 და მე-17 მუხლებს), იმ დროს, როდესაც I თავში ფე და ყაინი ჩვეულებრივი რიგით მისდევენ ერთმანეთს². მიზეზი აღნიშნული მუხლების გადანაცვლებისა უცნობია.

რაც შეეხება V თავის თავისებურებას, სადაც ანბანური ფორმა უგულვებელყოფილია, ამ თავისებურების მიზეზად თვითონ V თავის შინაარსს ასახელებენ: V თავში გოდება გადადის ლოცვაში, გაბმული ლოცვისათვის კი ანბანური ფორმა დაბრკოლება იქნებოდაო.

I, II და III თავებში თითოეული მუხლი სამ სალექსო სტროფად იყოფა, IV თავში — ორად. III თავში სამი სალექსო სტროფიდან რაკი ანბანური რიგი დაცული აქვს არა მარტო პირველს, არამედ სამივეს, ამიტომ III თავს მასორეტები შეცდომით ჰყოფდნენ არა 22, არამედ 66 მუხლად.

„გოდების“ წიგნი ქართულ ენაზე ოთხ ნუსხაშია დაცული — ოშკის, იერუსალიმის, მცხეთისა და ბაქარის ბიბლიის კრებულებში.

მცხეთურ ბიბლიაში „გოდების“ ტექსტი წინასწარმეტყველთა წიგნებთან ერთად ჩაყინებულია 1710 წელს თბილისის სტამბაში დაბეჭდილი ბიბლიიდან, ამავე ბიბლიიდანაა გადმობეჭდილი ეს ტექსტი ბაქარის ბიბლიაშიც.

ოშკისა და იერუსალიმის ნუსხების ტექსტები ერთ ძირითად რედაქციას ქმნიან, მცხეთისა და ბაქარის ბიბლიათა ტექსტები კი — მეორე. რედაქციას (პირველი აღნიშნება ასომთავრული ტ-ით, მეორე — ლ-ით).

ტ და ლ რედაქციების შესაპირისპირებლად მოვიტანთ ორიოდ ნიმუშს:

ტ

„გულის-იდგინა უფალმან დამდებლებად ზღუდეთა ასულისა სიონისათაჲ, წარჰმატა საზომი და არა კუალად-აქცია კელი მისი დაცემისაგან, იგლოვდა ჭლიერებაჲ და ზღუდენი მოუძღურდეს“ — II ხეთ.

„არა ჰრწმენა მეფეთა ქუეყანისათა და ყოველთა მკვდრთა სოფლისათა, რამეთუ შევიდოდა მტერი და მაჭირებელი ბჭეთა იერუსალემისათა“ — IV ლამელ.

ლ

„იგულის-სიტყუა უფალმან განხრწნაჲ ზღუდესა ასულისა სიონისასა საზომიერად და არ გარე-აქცია კელი თჳსი დასათრგუნველობისაგან მისისა, და იგლოვა წინმო-ზღუდვილობამან და ზღუდე ერთბამად მოუძღურდა“.

არა ირწმუნეს მეფეთა ქუეყანისათა, ყოველთა დამკვდრებულთა მკვდროვნისათა, ვითარმედ შევალს მაჭირებელი ბჭეთა მიერ იერუსალემისათა.

² ყაინ-ისა და ფე-სი რიგი დარღვეული არ ყოფილა მხოლოდ სირიულ თარგმანსა და ოთხ ებრაულ ხელნაწერში. ანბანის გადანაცვლებას ადგილი ჰქონია აღნიშნული ოთხის გარდა ყველა ებრაულ ხელნაწერში, სეპტანტაში, არაბულ და ეთიოპურ თარგმანებში.

ოშკის ნუსხაში ბიბლიის ამ წიგნს ეწოდება „გოდებაჲ იერემიასი“, იერუსალიმის ნუსხაში „გოდებანი იერემიასნი“, მცხეთისა და ბაქარის ბიბლიებში: „გოდებანი იერემია წინასწარმეტყუელისანი“.

ამ წიგნის სათაური იერუსალიმის ნუსხაში სეპტანტიკურია (Θρηνησι *Isaia*), ოშკის ნუსხისეული კი ვერსად ვერ პოულობს შესატყვისს.

„გოდების“ ქართულ თარგმანებში ცალკეა დასათაურებული მე-5 თავი: ოშკის ნუსხაში მას ეწოდება „ლოცვაჲ-გოდებანი“, იერუსალიმისაში — „ლოცვაჲ“, ოშკის ნუსხისეული კი — „ლოცვა წმიდისა იერემიასი“. აქაც იერუსალიმის ნუსხისეული სათაური სეპტანტიკურია, ოშკის ნუსხისა (მცხეთისა და ბაქარის ბიბლიისა) სომხურ ეულგატას მიჰყვება, ოშკის ნუსხაში დაცული სათაური კი ყველასაგან განსხვავებულია და ცალკე დგას.

ქართულ თარგმანებშიც ებრაული ანბანის მიხედვითაა დამუშავებული პირველი ოთხი თავი.

ოშკისა და იერუსალიმის ხელნაწერებში მე-5 თავი მუხლებად დაყოფილი არ არის, გარდა ამისა ეს ხელნაწერები არც მე-3 თავის სამოცდაექვს მუხლად დაყოფას ცნობენ.

აღსანიშნავია, რომ ებრაული ანბანის სახელწოდებები **ט** და **ל** რედაქციებში ერთმანეთისაგან სხვაობს: **ל** რედაქციაში ისინი იმეორებენ სეპტანტაში დაცულ სახელწოდებებს (ალეფ — **א**ლფ; ბეთ — **ב**ეთ; გიმელ — **ג**იმელ; დალეთ — **ד**ალეთ; **ה** — **ה**; თაუ — **ט**აუ; **ז**აინ — **ז**აინ; ეთ — **י**თ; ტეთ — **ת**თ; იოთ — **י**ოთ; ხათ — **ח**ათ; ლამელ — **ל**ამელ; მემ — **מ**ემ; ნუნ — **נ**უნ; სამეხ — **ס**ამეხ; **פ**ინ — **פ**ინ; **צ**ე — **צ**ე; სადე — **ס**ადე; კოფ — **ק**ოფ; რეს — **ר**ეს; სენ — **ש**ენ; თავ — **ת**ავ). **ט** რედაქციაში კი ამ სახელწოდებებს (მათ გარკვეულ ნაწილს) განსხვავებული ფონეტიკური სახე აქვს: გამელ — ნაცელად გიმელ-ისა; **ז**მ(თ) — ზაინ-ისა; ხეთ — ეთ-ისა (დღეს: ხე); სამქათ — სამეხ-ისა; წადე — სადე-სა (დღეს: ცადე). „გოდების“ **ט** რედაქციაში დაცულ ამ ფორმებს იქნებ რაიმე ღირებულება ჰქონდეთ ებრაული ანბანის სახელწოდებათა ისტორიისათვის.

იერუსალიმის ნუსხაში „გოდების“ ტექსტს პირველი ოთხი თავის ფარგლებში აქვს მუხლების ქართული ანბანური სათვალავიც: ა-დან 38-მდე; ე. ი. 88. აქვე მე-4 თავის ბოლოს მიწერილია: „გოდებაჲ თავი 38, მუხლი 7“, და შემდეგ: „ლოცვაჲ ქე შე პრ-რმ“. მე-5 თავის, ე. ი. „ლოცვის“ ბოლოს ოშკის ნუსხაში მიწერილია: „მუტლი 7-ი, ლოცვაჲ“, იერუსალიმისაში კი — „მუტლი 7“. ამ მინაწერებიდან ჩანს, რომ ოშკის ნუსხისათვის „ლოცვა“ ანუ მე-5 თავი „გოდების“ ნაწილია, იერუსალიმის ნუსხისათვის კი იგი ცალკე დგას.

ბლაგოვეშენსკის, „გოდების“ წიგნზე ვრცელი მონოგრაფიის ავტორს, ბიბლიის ამ წიგნის ყველა სხვა ვერსიებთან ერთად (ებრაული, ბერძნული, ეულგატა, სირიული, ქალდეური პარაფრაზი ანუ თარგუმი, არაბული, ეთიოპური, სლავური) შეუსწავლია და საგანგებოდ გამოუკვლევია „გოდების“

³ ოშკისა და იერუსალიმის ნუსხებში თითქმის ყველა წიგნის ბოლოს გვაქვს მითითება, რამდენი თავისა და მუხლის შემცველია ეს წიგნი. ესა ძველი სათვალავი, რომელიც დღეს აღარ იხმარება. იერუსალიმის ნუსხის ამ მინაწერიდან ჩანს, რომ მისი გადამწერისათვის აქ „თავი“ ჩვენებული მუხლია, რომელიც „გოდებაში“ 38 რაოდენობისაა.

ძველი ქართული თარგმანის ოშკის ბიბლიის მიხედვით. მას უსარგებლია ოშკის ბიბლიის გადმონაწერით, რომელიც სიონის ტაძრისათვის იყო განკუთვნილი, ე. ი. A — 471 ხელნაწერით⁴.

ბლაგოვეშენსკი ამ წიგნის ქართულ თარგმანს უდარებს სეპტანტის ვატიკანურ კოდექსს, აღნუსტავს ყოველგვარ, თვით წერილმან განსხვავებებსაც, ჩამოთვლის ყველა იმ თავისებურებას, რაც აქვს ამ ტექსტს ვატიკანურ კოდექსთან მიმართებით, იძლევა ზუსტ სიას, ქართული თარგმანის ესა თუ ის წაკითხვა რომელ ენაზე, რომელ ვერსიაში პოულობს შესატყვისს და ასევე: თუ ვიმჩქვლებთ ყველა ნიშნების მიხედვით, ქართული თარგმანის სახით ხაქმე გვაქვს ე. წ. ლუკიანეს რეცენზიასთან (ხაზი ბლაგოვეშენსკისა)⁵.

ქართული თარგმანის ლუკიანეს რეცენზიიდან მომდინარეობას ბლაგოვეშენსკი შემდეგნაირად ასაბუთებს:

1. ლუკიანეს რეცენზიის აღდგენისათვის გადაწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭებათ იოანე ოქროპირისა და ნეტარი თეოდორიტეს ნაშრომებში დამოწმებულ ციტატებს: იოანე ოქროპირთან „გოდების“ წიგნიდან მხოლოდ სამი-ოთხი ციტატა დამოწმებული, ქართული თარგმანი ორ მათგანს ხვდება. ნეტარ თეოდორიტესთან დამოწმებულ ციტატებს ქართული თარგმანი ხვდება თითქმის 50 შემთხვევაში.

2. ბიბლიოლოგი ფილდი თვლის, რომ ლუკიანეს რეცენზია წინასწარმეტყველთა წიგნებისა დაცულია შემდეგ 11 კოდექსში: 22, 36, 48, 51, 62, 90, 96, 144, 147, 233, 308. ქართული თარგმანი იმ გადახვევებით, რომელიც აქვს მას სეპტანტის ვატიკანური კოდექსისაგან, ხვდება ამ 11 კოდექსიდან უმეტესს.

3. ამ მოსაზრებას, ამბობს ბლაგოვეშენსკი, ის აპრიორული საბუთიც ამაგრებს. რომ საქართველოში ქრისტიანობა ანტიოქიიდანაა შემოსული, ანტიოქიის ეკლესიაში კი ამ პერიოდისათვის სწორედ ლუკიანეს რეცენზია იყო გაბატონებული⁶.

„გოდების“ ქართული ტექსტის ლუკიანეს რეცენზიისაგან მომდინარეობა დაუჩერებელი არ უნდა იყოს, მით უფრო, თუ გავითვალისწინებთ, რომ ლუკიანეს რეცენზიისაგან დავალებული არიან ქართული ბიბლიის სხვა წიგნებიც⁷.

„გოდების“ ქართულ ტექსტში ლუკიანეს რეცენზიისეულადაა ნაგარაუდები ვატიკანური კოდექსისაგან განსხვავებული ისეთი წაკითხვები, როგორცაა:

„დაიცა საკვრეულად“ — *πάρτασε θάσματος* (კოდ. 22, 48, 51, 62, 96, 231, Ald. და თეოდორიტე) — ვატ. *καὶ κατέβλεπεν πάντοτε* I₂, ხეთ.

„გარდამოავლინა იგი ჩემ ზედა“ — „ჩემ ზედა“-ს ვატიკანური კოდექსისაგან განსხვავებით (*κατήγαγεν αὐτὸν*) უმატებს ქართული თარგმანი და ესეც

⁴ ქართული ენის არკოდონის გამო მისთვის დაუშვადებიათ რუსული სიტყვასიტყვით თარგმანი, რომელიც შეუმოწმებია და მოუწონებია პროფ. ალ. ცაგარელს (გვ. 195, სქ. 3).

⁵ Книга Псалм... გვ. 196—217.

⁶ იქვე, გვ. 217—219.

⁷ იხ. უ. ციხელაშვილი, მეფეთა პირველი ორი წიგნის ძველი ქართული რედაქციების მიმართებისათვის ბერძნულთან, მაცნე, 2, 1967.

თანხვედნილია კოდექსებისა: 22, 36, 48, 51, 62, 96, 231, სირო-პეგზაპლე-ბისა და თეოდორიტესი.

„თუალთა ჩემთა გარდამოადინეს“ — ვატ. ბ ბფმაკმბჲ მოს ააჩყაყენ — ქართული თარგმანის მრ. რიცხვი თანხვედება კოდექსებს 26, 51, 62, 229 და თეოდორიტეს ციტატებს.

„მეფენი მისნი“ — ვატკ. βασιλεα αυτης — II ბეთ (2).

„გმა-სცა ბრძოლის“ — ვატკ. φωνην ; ლუკ. φωνην πισλεμου II ზმ (7).

„ვითარცა გალობაჲ ლევიტელთაჲ დღესა შინა უქმეობისაჲ“ — ვატკ. ან εν ημερα εορτης; ლუკ. ან φαλκον λευτων εν ημερα εορτης — II ზმ (7).

„შეძრწუნდა მუცელი ჩემი“ — ვატკ. εταραχθη η καρδια μου; — ლუკ. εταραχθη η καρδια μου — II ქაფ. (11).

„მოუწოდე ვითარცა დღესა უქმეობისაჲ“ — ვატკ. εαλεσευ ημεραν εορτης; ლუკ. εαλεσευ ან ημεραν εορτης — II თავ (22). და სხვ.

ბლაგოვეშენსკი „გოდების“ ქართულ თარგმანზე სომხურის გავლენასაც არ გამოორიცხავს. იგი წერს: „სხვა თარგმანებიდან ქართულ ტექსტზე ჰქონდა უთუო გავლენა სომხურს. კვალი სომხური ბიბლიის გავლენისა აღნიშნულია შენიშვნებში 6, 7, 33, 92, 156, 208, (განსაკუთრებით 156, 208). მითითებულ ადგილებში ქართული თარგმანი მისდევს მხოლოდ სომხურ ბიბლიას. სხვა შემთხვევებში სომხური ბიბლია სხვა კოდექსებთან ერთად დგება“.

ქართული ტექსტი მხოლოდ სომხურთან დგას ბლაგოვეშენსკის აზრით:

1. (შენ. 6) — წარიტყუენა იუ და ა — I გამელ, *μετακισθη η Ιουδαία; φαρικεαυ χ ყბრიქჩან კიყაყ.*

2 (შენ. 7) — სიმრაველითა ურვისა თვისიამათა — I გამელ, *απθ πληθους θουλεως αυτης (მონებისა); χ ყაფილჲ თაითაყანას χ ზსიოქჩიან თრითოქსიან ბაოაკიოქსიან ...*

3. (შენ. 33) — რომელ შემემთხვა მე — I ლამელ, *δ εχενημη; որჲ χ ძირა, χმ ჩააჩნ.*

4. (შენ. 92) — იგლოვდა ძლიერებაჲ — II ხეთ, *και επενηθησε το πρωτελ-χισμα; ათიჲ ათჩნ მახარბანჲ.*

5. (შენ. 156) — განმავსო მე, ვითარცა განი ისრითა — III დალეთ, *εσθη-ლათჲ მე, ან სחיპონ εις βελος; სიქჲ ყჩა ზსთიჲჲ ყნაყათაჲ.*

6. (შენ 208) — და იხილე საშქელი ჩემი — III რემ, ... *αριστην μου σισικρ ჟაჲ ჩრათონა ჩამ.*

ამ ექვს შემთხვევაში ქართული და სომხური ტექსტები სხვებისაგან განცალკევებით, კიდევ რომ ერთად იდგნენ, ამით ქართულ ტექსტზე სომხურის გავლენას ვერ დავამტკიცებდით, მით უფრო, რომ ჩამოთვლილი მაგალითებით მათი მსგავსება არც მტკიცდება: იუდეველთა აღსანიშნავად ძვ. ქართული ენის ძეგლებში „იუდა“ იხმარება სხვა შემთხვევებშიც, სომხური ენის გავლენის გარეშეც; მე-2 მაგალითში „ურვა“ ბერძნული ბოსლეს-ს

შესატყვისი უფრო შეიძლება იყოს, ვიდრე ზემოთ მოყვანილი სომხური ვრცელი ფრაზისა.

მე-4 შემთხვევაში ქართული ტექსტის სომხურთან მსგავსება იმ ნიშნით ცხადდება, რომ ორივეს „და“ კავშირი აკლია. „და“ კავშირის მექანიკურად ჩაყარვის ნიმუშები ძვ. ტექსტებში უამრავია; მე-5 — ქართული „გან-მავსო“ არ გადმოსცემს ბერძნულ *ἐσθηλασεν*-ს, მაგრამ არც სომხურთან დგას, რადგან სომხ. *խից լուլ*-ის წყვეტილის ფორმა კი არ არის, როგორც ბლაგოვეშენსკის მიუჩნევია, არამედ *խանსი*-ის II კავშირებით; მე-6 — III თავის მე-20 მუხლში, იმ ადგილას, სადაც ბლაგოვეშენსკი ქართულ ტექსტს სომხურის მიზოლად და ბერძნულისაგან განსხვავებულად მიიჩნევს, სინამდვილეში სამივე ენის ტექსტებში ერთნაირი სურათი გვაქვს:

„იხილენ, უფალო, შერყევანი ჩემნი; განამართლე საშჯელი ჩემი — III რეშ (20) I: *ἐξῆς, ἄρῃς, τὰς ταραχὰς μου, ἐκρίνας τὴν κρίσιν μου; ἰκίσεις, ὁ κύριος, ἡσυχίαν ἡμῶν. ἡσυχίαν, ὁ κύριος, ἡσυχίαν ἡμῶν.*“

ქართული ტექსტის ოშკის ნუსხაში ამ ფრაზას მიმატებული აქვს: „და იხილე საშჯელი ჩემი“, რომელიც ამ ნუსხის კუთვნილებაა მხოლოდ და სხვა ნუსხებში არ დასტურდება.

ამგვარად, შეიძლება დავეთანხმოთ ბლაგოვეშენსკის, რომ „გოდების“ ძველი ქართული თარგმანი ბერძნული ლუკიანეს რეცენზიიდან მომდინარეობს, მაგრამ ტექსტების შედარებით და მის მიერ მოხმობილი საბუთებით არ მტკიცდება ვარაუდი, თითქოს ქართულ თარგმანს სომხურის გავლენაც განეცადოს.

„გოდების“ წიგნის უძველეს თარგმანს, რომელიც ოშკისა და იერუსალიმის ბიბლიებშია დაცული, მთარგმნელის ხელიდან გამოსვლის შემდეგ აღნიშნულ ნუსხებში მოხვედრამდე მრავალი ცვლილება უნდა განეცადა; ამაზე მიგვანიშნებს განსხვავებულ წაკითხვათა სიმრავლე. როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, „გოდების“ წიგნის ქართული, ოშკის ზუსტად აღებული ტექსტი ბლაგოვეშენსკიმ შეუღარა ამ წიგნის ყველა არსებულ ვერსიას, ოშკის ნუსხაში დაცულ ბევრ წაკითხვას მან ვერცერთ ენაზე შესატყვისი ვერ დაუძევნა, და ყველა ისინი თარგმანის თავისებურებად და ნაკლოვანებად ჩათვალა.

ოშკის ნუსხის ტექსტთან იერუსალიმურის შეპირისპირებამ ამგვარი ადგილების უმეტესი ნაწილი გაასწორა, მთარგმნელისეული წაკითხვები აღადგინა. მხედველობაში გვაქვს შემდეგი შემთხვევები:

1. ოშკია: „განილცა უღმრთოებასა ზედა ჩუენსა“ — I₁₄. იერუსალიმურში: „განილცა უღმრთოებათა ზედა ჩემთა“, შდრ. ბერძნ. *ἐξήγειρεται ἐπὶ τὰς ἐσθῆτας μου*.

2. O: „მომიცვა მე მახვლმან, ვითარცა სიკუდილმან“ — I₂₀, I: „მომიცვა მე მახვლმან, ვითარცა სიკუდილმან სახლსა შინა“, *ἡτέραςθεν με μίχεται ὁ σαρξ φαντασὶς ἐν ὁἴκῳ*.

3. O: „შემუხრა... ყოველი რქაჲ ისრაელისაჲ“ — II₃, I: „შემუხრა... ყოველი რქაჲ იმ^თ-მისაჲ“, *συνέχλασεν ... τὰς ἁγίας Ἰσραὴλ*.

4. O: „გარე-მოაქცია პირისაგან მტერთაჲსა“ — II₃, I: „გარე-მოაქცია პირისაგან, მტერიხაჲსა“. ... *ἀπὸ πρὸς πρὸς ἐχθρῶν*.

5. 0: თქუეს — II₁₇, I: და თქუეს, *και ειπεν*.

6. 0: „მაქირებელთა მისთაჲ“ — II₁₈, I: „მაქირებელთა შენთაჲ“, *ὅτι ἐβουλότο* *σε*.

7. 0: და ზლუდემან — II₁₈, I: ზლუდემან, *ταῖς*.

8. 0: „ქალწულნი ჩემნი“ — II₂₁, I: „ქალწულნი ჩემნი და კაპუნი ჩემნი“, *παρθέναι μὲν καὶ νεανίσκοι μὲν*.

9. 0: „არავინ იყო განრინებულ დღმსა რისხვისა უფლისასა, დაშობილნი განვზარდენ და განვამტკიცენ“ — II₂₂. I: „არავინ იყო განრინებულ დღესა რისხვისა უფლისასა და დაშობილ, განვზარდენ და განვამტკიცენ“... *ὅτι ἐμύνητο ἐν ἡμέρᾳ ἐργῆς αἰσίου διασφύλακτος καὶ καταλειψάμενος, ὃς ἐπαράφηται*.

10. 0: „შემაყრა მე“ — III₁, I: „შემიწყენარა მე და მიმიყვანა“ *παράκλησέ με καὶ ἐπηγάγευ*.

11. 0: „ქსენებით მოვიკხენენ და განვფდასული ჩემი“ — III₇, I: ქსენებით მოვიკხენენ და განვფდეს სული ჩემი“ ... *μνησθήσεσθαι καὶ καταδιδάσκησθαι... ἢ ψυχῇ μὲν*.

12. 0: „განიშოროს უფალმან ერის თვისი“ — III₁₁, I: „განიშოროს უფალმან“, *ἐκώσεται αἰσίοις*.

13. 0: „ყოველნი ქუეყანის მყოფნი“ — III₁₂, I: „ყოველნი კრულნი ქუეყანისანი“, *πάντας δεσποῖς γῆς καὶ σβ*.

ამ მაგალითების მიხედვით ირკვევა, რომ რაც მთარგმნელის კუთვნილებად და მის კაპრიზად მიაჩნდა ბლაგოვეშენსკის, ოშკის ნუსხაში დაცული ტექსტის რედაქტორის ყოფილა (ამ რიგისა უნდა იყოს „გოდების“ და „ლოცვის“ ყველასაგან განსხვავებული დასათაურებაც ოშკის ნუსხაში).

ჩვენთვის აქ სხვა გარემოებაა საგულისხმო: ოშკის ბიბლიაში სხვა წიგნებიც იქცევენ ყურადღებას თავისებური, ბიბლიის სხვა ნუსხებისაგან განსხვავებული წაკითხვებით, რომელთაც ვერსად შესატყვისს ვერ ვუძებნით და ვთვლით, რომ აქ საქმე გვქონდა ჩვენთვის უცნობი რედაქციებიდან წასესხებ წაკითხვებთან, „გოდების“ წიგნის მაგალითზე შესაძლებელი ზღვრა ვარაუდის დაშვება, რომ ოშკის ნუსხის ეს თავისებურებები ქართველი რედაქტორის კუთვნილებათ.

„გოდების“ წიგნის მცხეთურსა და ბაქარის ბიბლიებში დაცული ტექსტი გელათური რედაქციისა აღმოჩნდა, ისევე როგორც ამავე ნუსხების ბარუქის წიგნის ბოლო ნაწილი (IV თავის მე-17 მუხლიდან), დანიელის წიგნისა და „ეპისტოლე იერემიასის“ 7 რედაქცია.

ეს წიგნები ჰქონდა მხედველობაში პ. ინგოროყვას, როდესაც წერდა: „ტფილისურსა და ბაქარისეულ გამოცემებს მნიშვნელობა ენიჭებათ გელათელი ანონიმის წინასწარმეტყველთა ტექსტის სრულად აღდგენაში (გელათურ ბიბლიაში წინასწარმეტყველთა წიგნების მთარგმნელად პ. ინგოროყვა გელათელ ანონიმს თვლის — ც. ქ.), რადგან მე-18 საუკუნის შემდეგ ავტო-

გრაფული ხელნაწერის ცალკეული ნაწილები დაკარგულა და ამჟამად ავტოგრაფში ტექსტი ნაკლულევნად არის დაცული⁹.

„გოდების“ წიგნის 7 რედაქცია იმავე ენობრივი ნიშნებით ხასიათდება, რითაც გელათური ბიბლიის ჩვენამდე მოღწეული სხვა ნაწილები:

ა) იგივე მიმღეობური და მასდარული კონსტრუქციები:

„... ა რ ა ჰ ზ ე ბ დ ე ს საძოვარსა“ — I ვავ, 7.

„... ვ ე რ მ ჰ ო ვ ნ ე ლ ნ ი საძოვარსა“ — 7.

„მე კაცი, რომელი ვ ხ ე დ ე ე დ უ ჰ ო ვ ა რ ე ბ ა ს ა“ — III ალფ, 7.

„მე კაცი, მ ხ ე დ ე ე ლ ი სიგლახაკისაჲ“ — 7.

„მონადირენს ყრმანი ჩემნი, რაჲთა არა შევიდოდინ უბნებსა“ — IV წადე, 7.

მოვინადირენით მცირენი ჩუენნი არა ხლვად უბანთა ზედა“ — 7.

ბ) იგივე ა სუფიქსის გამოყენება დედრობითი სქესისათვის:

„განაჰრავლა ასულისა იუდაჲს დამდაბლებული და დამდაბლებულაჲ“ — II ეე.

გ) მიმართ და მომართ თანდებულების — მი-დ და-მო-დ გამარტივება და წინამავალ სახელთან შერწყმა:

„ქალწულნი ჩემნი და ქაბუკნი ჩემნი წარვიდეს ტყუეობადმო“ — I წადე.

„აღაქუნა იგინი ქუეყანადმო“ — II ბეთ.

„ნუ დაჰფარავ ყურთა შენთა ვედრებისაჲო ჩემისა და ღალადებისა“ — III კოფ.

დ) ნასახელარი ზმნები, რომლებიც ნაწარმოებია ისეთი სახელური ფორმებიდან, იშვიათად რომ აწარმოებენ ზმნებს:

განგაგარეს — II ნუენ — შდრ. 7: განგავდეს.

ხელოვნური წარმოება:

დასათრგუნველობისაგან — II ხეთ — შდრ. 7: დაცემისაგან.

„განაცხადა იუ თ ნ ო ბ ა თ ა შენთა ზედა“ — IV თავ.

შდრ. 7: „განცხადნა უ ლ მ რ თ ო ე ბ ა ნ ი შენნი“ და სხვ.¹⁰

ამგვარად, „გოდების“ წიგნის 7 რედაქციაც გელათური ბიბლიის რედაქციისაა.

გელათური ბიბლიის ზოგიერთ წიგნში (წინაწარმეტყუელებამ იერემიასი წინაწარმეტყუელებამ, ეზეკიელისი¹¹, ბარუქი) შეინიშნა 7 რედაქციის

⁹ ბ. ი ნ გ ო რ ო ყ ე ა, ქართული მწერლობის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა, მნათობი, თბ., 1939, № 4, გვ. 125, სქ.

¹⁰ გელათური ბიბლიის ენობრივ თავისებურებათა შესახებ იხ. ბ. გ ი გ ი ნ ე ი შ ე ი ლ ი ს ა და ც. კ ი კ ე ი ძ ი ს ნაშრომი „რუსთაველის ხანის ქართული ბიბლიის თარგმანი, (გელათური ვერსია)“, შოთა რუსთაველი, ისტორიულ-ფილოლოგიური ძიებანი, თბ., გვ. 149—159.

¹¹ ქ. დ ა ნ ე ლ ი ა, იერემიას წინაწარმეტყუელების ძველი ქართული ვერსიები, ძველი ქართული ენის კათედრის შრომები, 9, თბილისი, 1964, გვ. 171; თ. ც კ ი ტ ი შ ე ი ლ ი, ეზეკიელის წინაწარმეტყუელების ძველი ქართული ვერსიები, შოთა რუსთაველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ინსტიტუტი, ახალგაზრდა მეცნიერ მუშაკთა და ასპირანტთა სამეცნიერო სესია, I (თეზისები), თბ., 1967.

გამოყენების კვალი. ჩვენი აზრით, ეს კვალი — ო რედაქციის მთარგმნელის მიერ უკვე არსებული ო რედაქციის გამოყენებისა — „გოდების“ წიგნშიც იგრძნობა.

1. ო და ო რედაქციებში ზოგიერთი მუხლი იმდენად ერთნაირია, რომ სხვადასხვა დროის მთარგმნელებთან მათი ასეთი მსგავსება უთუოდ აღძრავს ექვს უფრო გვიანდელის მიერ უფრო ადრინდელის გამოყენების შესახებ:

ო

„შეიტყუელნეს კელნი მათნი ყოველთა თანა-წარმავალთა გზისათა, დაისტვენეს და შეხარეს თავი მათი ასულსა ზედა იერუსალემისასა: „უკუეთუ ესე არს ქალაქი იგი, რომლისათვის თქუნენ გვრგვნი დიდებისაჲ, კეთილი შუენიერებაჲ და სიხარული ყოვლისა ქუეყანისაჲ?“.“

ო

„შეიტყუელნეს შენ ზედა კელნი ყოველთა თან-წარმავალთა გზისათა, დაისტვენეს და შეხარეს თავი მათი ასულსა ზედა იერუსალიმისასა: „უკუეთუ ესე არს ქალაქი, თქუენ გვრგვნი დიდებისაჲ, კეთილი შუენიერებაჲ, საშუშბი ყოვლისა ქუეყანისაჲ?“.“

II 15

„განაწონა თირკემელთა ჩემთა გესლი კაპარქთა მისთაჲ. და ვექმენ საცინელ ყოველსა ერსა, განსაცხრომელ ვიყავ მათა მარადღჲ. განმაძლო მე სიმწარითა და დამათრო მე ნაღვლითა“.“

შეაწონა თირკემელთა ჩემთა გესლი კაპარქთა მისთა. ვექმენ საცინელ ყოველსა ერსა, განსაცხრომელ ვიყავ მათა მარადღე. განმაძლო მე სიმწარითა, დამათრო მე ნაღვლითა.

III 5

II თავის მე-15 მუხლში ო ნუსხის „სიხარულის“ შესატყვისად ო-ში გვაქვს „საშუშბი“, III-ში კი ო-ს „განაწონას“, შესატყვისად ო-ში: „შეაწონა“, სხვა განსხვავება ამ მუხლებს შორის თითქმის არ ჩანს. გელათური რედაქციის მთარგმნელი ო რედაქციის ტექსტით რომ არ სარგებლობდეს, საეჭვოა, დამოუკიდებლად მას ზუსტად ო-სებურად გადმოეღო შემდეგი ფრაზები: „შეხარეს თავი მათი ასულსა ზედა იერუსალემისასა“, „ვექმენ საცინელ“ („საკიცხელ“-ის ნაცვლად), ეხმარა „მარადღე“, როცა სხვა ადგილებში ყველგან ხმარობს „ღღე ყოველ“-ს და სხვ.

ო რედაქციის ტექსტზე ო რედაქციის გავლენას უეჭველს ხდის, ჩვენი აზრით, შემდეგი მაგალითიც: ო რედაქციაში ერთგან „ლოყის“, „ლაწვის“ აღსანიშნავად ნახმარია სიტყვა „საკეთე“: „ტირილით ტიროდა ღამე და ცრემლნი მისნი ზედა საკეთეთა მისთა“ I 2. ეს სიტყვა ძვ. ქართული ენის ძეგლებში ძალზე იშვიათია (იგი „გოდების“ წიგნის გარდა მხოლოდ ქება-ქებათაჲს“ ტექსტში დავადასტურეთ), ამ ადგილას ო რედაქციის გვერდით ო რედაქციაშიც „საკეთე“ აღმოჩნდა („მტირალი ტიროდა ღამე და ცრემლნი მისნი ზედა საკეთეთა“). ო რედაქციაში სხვა ადგილას „ლაწვ“-ცაა ნახმარი:

„მიუპყრას მცემელსა ღაწვ თვხი — III 10.

მის შესატყვისად ო-შიც „ლაწვ“ გვაქვს („მისცეს მცემელსა მისსა ღაწვ“). ო რედაქციის მთარგმნელისათვის სათარგმნ ტექსტს არ მიუცია

საბაბი ამგვარი სინონიმების გამოსაყენებლად: ბერძნულ სექტანტაში (სა-
იდანაცაა გადმოღებული Გ) ორთავე შემთხვევაში ნახმარია სიტყვა $\sigma\alpha\upsilon\gamma\acute{\alpha}\varsigma$ ($\sigma\alpha\upsilon\gamma\acute{\alpha}\varsigma$, $\sigma\alpha\upsilon\gamma\acute{\alpha}\varsigma$, ბ—1. ყბა, 2. ლოყა). ცხადია, რომ Გ რედაქციაში „საკეთეს“
წყარო Ი რედაქციის ტექსტია.

Ц. И. КУРЦИКИДЗЕ

ГРУЗИНСКИЕ РЕДАКЦИИ КНИГИ «ПЛАЧЬ ИЕРЕМИИ»

(Резюме)

Существуют две редакции книги «Плачь Иеремии». Первую редак-
цию содержат Ошкский и Иерусалимский списки, вторую — более позд-
нюю — Гелатский список. На основе филологического исследования
выясняется, что первая редакция происходит от рецензии Лукиана, вто-
рая же — от греческой септанта.

„იერუსალემ“ და „ისრაელ“ სახელთა დაწერილობისათვის

სახელები იერუსალემი და ისრაელი ქართულ წერილობით ძეგლებში ძველთაგანვე, ჩვეულებრივ, ქარაგმით გვხვდება. V—VIII სს-ის ხელნაწერებში (ხანმეტი პალიმფსესტები¹ — V-VI სს., ხანმეტი ლექციონარი² — VII ს. II ნახ., ხანმეტი მრავალთავი³ — VIII ს. I ნახ., პაემეტი პალიმფსესტი — იერუსალიმის განჩინებისა და განწესების წიგნი⁴ — VIII ს.) იერუსალემი და ისრაელი შემოკლებულია ი¹შმ და ი¹შლ ფუძეებით სხვადასხვა ბრუნვასა და რიცხვში. მომდევნო ხანის, IX—X სს., და შემდეგდროინდელ წერილობით ძეგლებშიც ეს სახელები აგრეთვე შემოკლებული გვხვდება სხვადასხვა ფუძით:

იერუსალემი — ი¹შმ, ი¹ლშმ, ი¹შლ¹მ, ი¹ლ¹მ.

ისრაელი — ი¹შლ და ა. შ.

იერუსალემი და ისრაელი თხუთმეტ ე. წ. წმინდა სახელთაგანია, რომლებიც ბერძნულ ხელნაწერებში მხოლოდ ქარაგმით იწერებოდა⁵.

ბერძნულიდან სხვა ენებზე, და მათ შორის ქართულზეც, ქრისტიანული ლიტერატურის თარგმნისას გადმოჰქონდათ ამ სახელთა შემოკლებული ფორმები:

Ἱερουσαλὴμ — IHM, IAHM, IAM. Ἰσραήλ — IHA.

ამ შემოკლებათა გვერდით, ქართულში გვხვდება აგრეთვე ი¹შლმ ფორმა, რომელიც ი¹ლშმ ფორმიდან უნდა მომდინარეობდეს.

ქართულ წერილობით ძეგლებში იერუსალემი და ისრაელი შეუმოკლებლად იშვიათად, მაგრამ მაინც გვხვდება. აღსანიშნავია, რომ ეს სახელები სრულად მხოლოდ და მხოლოდ ერთი იწერება. მოგვაქვს ნიბუშები ხელნაწერებიდან:

სინური მრავალთავი (Sin. 32-57-33)⁶, 864 წ.: იერუსალემს — 57ra 11, 225rb 12.

¹ ი. ქ ა ე ა ბ ი შ ე ი ლ ი, ქართული პალეოგრაფია, თბ., 1949, გვ. 274—366.

² ხანმეტი ლექციონარი, ფოტოტიპირი რეპროდუქცია, გამოსცა და სიმფონია ლაუროთა. შ ა ნ ი ძ ე მ, თბ., 1944.

³ ა. შ ა ნ ი ძ ე, ხანმეტი მრავალთავი, ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, VII, 1927, გვ. 98—159.

⁴ ა. შ ა ნ ი ძ ე, პაემეტი ტექსტები და მათი მნიშვნელობა ქართული ენის ისტორიისათვის, ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, III, 1923, გვ. 354—388.

⁵ L. Traube, Nomina Sacra, Versuch einer Geschichte der christlichen Kürzung, München, 1907, გვ. 88—120.

⁶ სინური მრავალთავი 864 წლისა, ა კ ა კ ი შ ა ნ ი ძ ე ს რედაქციით, წინასიტყვაობით და გამოკვლევით, თბ., 1959.

ხელნაწერში ტრადიციით დამკვიდრებულ და გავრცელებულ შემოკლებულ ფორმათა გვერდით შეგვხვდა აგრეთვე ქარაგმადართული ფორმები, რომლებშიც ფუძის ბოლო მარცვალში ჩანს ე: იჭრუსალემითგან — 207 va 14, იჭრუსალემისაჲ — 147va 22, იჭრუსალემისად — 216ra 10, იჭრლემისანო — 216va 1.

ისრაელი — 194vb 17, ისრაელისა — 190vb 21, ისრაელისაჲ — 37va 21.

ჰილ-ეტრატის იადგარი (H 2123), IX ს.: იერუსალემი — 277v 8, იერუსალემს — 186v 8, იერუსალემსა — 87r 10, იერუსალემისანი — 257r 18.

ისრაილი (!) — 239r 5, ისრაელი — 235v 14, ისრაელისასა — 74v 12.

ოშკის ბიბლია (Rt. XI), 978 წ: ისრაელისათა⁷ — 186ra 2.

ქსნის ოთხთავი (A 509), X ს.: იერუსალემდ — 21rb 11. ისრაელისა — 74 va 10, ისრაელისა — 74ra 15, 75ra 9.

ფსალმუნი (Sin. 42)⁸, X ს.: ისრაელ — გვ. 239⁹. ისრაელი — გვ.გვ. 25, 287, 317, 365, 366. ისრაელსა — გვ.გვ. 135, 172, 197. ისრაელისა — გვ.გვ. 47, 356. ისრაელო — გვ. 126. ისრაელისაჲ — გვ.გვ. 104, 319. ისრაელისამან — გვ. 324. ისრაელისასა — გვ.გვ. 49, 168, 264, 317. ისრაელისათ — გვ. 148. ისრაელისათა — გვ. 406.

ფსალმუნი (Sin 29)¹⁰, X ს.: ისრაელისად — გვ. 356.

ფსალმუნი (Sin. 22)¹¹, X ს.: ისრაელისა — გვ. 47.

ფსალმუნი (Sin. 2)¹², X ს.: იერუსალემისანი — გვ. 131. ისრაელი-სანი — გვ. 414. ისრაელისასა — გვ. 168.

იადგარი (Sin. 14), X ს.: იერუსალემი — 160r 22, იერუსალემს — 160r 7.

იადგარი (Sin. 65), X ს.: ისრაელი — 159v 8.

მამათა სწავლანი (S 1139)¹³, 930—940-იანი წლებისა: იერუსალემი — გვ. 117b 6. ისრაელისათანი — გვ. 202a 11.

საქმე მოციქულთა (Ath. 42)¹⁴, X ს. 60-იანი წლებისა: იერუსალემით — 182 vb 7. ისრაელისა — 154ra 21.

საქმე მოციქულთა (A 584)¹⁵, 1083 წ.: იერუსალემდ — 22r 17, იერუსალემდ (!) — 59v 21. ისრაელისათა — 17r 22.

ბასილი დიდის ცხოვრება და სწავლანი (Ier. 14), 1055 წ.: იერუსალემს — 113ra 4. ისრაელსა — 197 ra 5.

ქება-ქებათაჲს თარგმანება გრიგოლ ნოსელისა (A 55), XII ს.: ისრაელსა¹⁶ — 145ra 38.

⁷ ეს ნიმუში მოგვაწოდა უჩაიცი დელიანმა.

⁸ ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები X—XIII საუკუნეთა ხელნაწერების მიხედვით, გამოსცა მ. ჯეჯელაშანიძემ, I, ტექსტი, თბ., 1960, ხელნაწერი აღნიშნულია B ლიტერით.

⁹ ფსალმუნიდან დამოწმებულ ნიმუშებთან მითითებულია გამოცემის გვერდები.

¹⁰ ფსალმუნის დასახ. გამოცემაში ხელნაწერი აღნიშნულია C ლიტერით.

¹¹ ფსალმუნის დასახ. გამოცემაში ხელნაწერი აღნიშნულია D ლიტერით.

¹² ფსალმუნის დასახ. გამოცემაში ხელნაწერი აღნიშნულია E ლიტერით.

¹³ მამათა სწავლანი X და XI საუკუნეთა ხელნაწერების მიხედვით, გამოსცა ილია აბულაძემ, შანიძის რედაქციით, თბ., 1955.

¹⁴ საქმე მოციქულთა ძველი ხელნაწერების მიხედვით, გამოსცა ილია აბულაძემ, შანიძის რედაქციით, თბ., 1950, ხელნაწერი აღნიშნულია D ლიტერით.

¹⁵ საქმე მოციქულთა დასახ. გამოცემაში ხელნაწერი აღნიშნულია E ლიტერით.

¹⁶ ეს მაგალითი მოგვაწოდა გულნაზ კიკნაძემ.

იერუსალემი და ისრაელი სხვადასხვა ბრუნვაში სრული დაწერილობით აგრეთვე ე მებუთით გვხვდება IX—X სს. ხელნაწერებში: კალის ხელნაწერში „იერუსალემის განჩინება“, A 19, A 98, A 603, S 1139¹⁷.

ზემოთ ჩამოთვლილ ხელნაწერებში იერუსალემი და ისრაელი, როგორც წესი, შემოკლებულია, სრული დაწერილობით იშვიათად გვხვდება (ამ მხრივ გამონაკლისია Sin. 42, რომელშიც ისრაელი სრული ფორმით 21-ჯერ დადასტურდა). ამ პირობებში საგანგებოდ ანგარიშგასაწევია მიქაელ მოდრეკილის იადგარი (S 425, X ს), კერძოდ, ტექსტის ერთი ნაწილი „ძლისპირნი და ღმრთისმშობლისანი“, რომელიც დაწერილია „თვნიერ ქარაგმისა“. უქარაგმოდ ნაწერი „ძლისპირნი“ საშუალებას გვაძლევს გავითვალისწინოთ, როგორ კითხულობდნენ მიქაელ მოდრეკილის თანამედროვენი ქართულ წერილობით ძეგლებში ძველთაგანვე ქარაგმით დაფარულ კავშირებს, ზმნისარებებსა და ე. წ. წმინდა სახელებს. ტექსტის მნიშვნელობა მით უფრო განუზომელია, რომ დაწერილია განსწავლული მოღვაწის მიქაელ მოდრეკილის მიერ. შემოკლებული სიტყვები ამ ტექსტშიც გვხვდება, მაგრამ იშვიათად, იმ შემთხვევაში, თუ მომდევნო სტრიქონი აზნაუტით იწყება. ტექსტის ამ ნაწილში გვხვდება ისრაელი:

ისრაელი — 2v 28, 35; 15r 24, v 11, 35. ისრაელმან — 2v 9, 32. ისრაელსა — 15v 31. ისრაელისა — 16r 10. ისრაელნი — 16r 15. ისრაელთა — 2v 18, 15v 24. ისრაელისაჲ — 24r 5. ისრაელისანი — 8v 1, 16v 19. ისრაელისათა — 16v 35. ისრაელთაჲ — 15r 30, 16r 21. ისრაელთანი — 16r 35. ერთგან შემოკლებულია ტრადიციული ფორმით: ი¹შლთათჳს — 2v 15.

ამრიგად, იერუსალემისა და ისრაელის შემოკლებულ ფორმებში შ გვაქვს, სრულ ფორმებში კი მხოლოდ და მხოლოდ ე. ერთი და იგივე გადაწერი რომ შემოკლებისას შ-ს ხმარობს, სრულად კი ე-თი წერს, იმის მიბანიშნებელი ჩანს, რომ დაქარაგმებისათვის გადაწერს უცვლელად გადმოაქვს ბერძნულისათვის საესებით კანონზომიერი და ქართულშიც შემოკლებისათვის ძველთაგანვე დადგენილი ИНМ, ИНАМ, ИНА — ი¹შმ, ი¹შლმ, ი¹შლ და ა. შ. ფორმები, სრულად კი ისე წერს, როგორც გამოთქვამს — ე-თი.

ქართულ ხელნაწერებში რატომ გვხვდება ამ სახელთა მხოლოდ შემოკლებებში ბერძნული ფორმები? ავის ასახსნელად შესაძლოა ის ფაქტი გამოვლეს, რომ ბერძნულ საღვთისმსახურო ტექსტებში იერუსალემი და ისრაელი სრული ფორმით არ იხმარებოდა, ჩვეულებრივ, ქარაგმით იწერებოდა. როგორც ჩანს, ამიტომ ბერძნული ფორმები მხოლოდ ამ სიტყვების შემოკლებაში დამკვიდრდა.

Ц. А. ЧАНКИЕВА

О НАПИСАНИИ СЛОВ „ИЕРУСАЛЕМ“ „ИЕРУСАЛИМ“ И „ИСРАЕЛ“ „ИЗРАИЛЬ“

(Резюме)

Слова „иерусалем“ ierusalem „Иерусалим“ и „исраел“ israel „Израиль“ в грузинских письменных памятниках обыкновенно пишутся в со-

¹⁷ თ. ყ ა უ ხ ზ ი ე ი ლ ი, მასალები მ-ს ისტორიისათვის, მანქანაზე ნაბეჭდი, თბ., 1944.

кращенном виде, полные формы этих слов встречаются весьма редко. Интересно тот факт, что один и тот же переписчик в сокращенных формах этих слов пишет *Ϸ*, *η* (е долгое), в полных же формах — *ჟ*, *ე* (е краткое). По нашему мнению, это объясняется тем, что при сокращении означенных слов переписчик переносит без изменения формы сокращения вполне закономерные для греческого (*ῙΝ̄Μ*, *ῙᾹΝ̄Μ*, *ῙΝ̄Α* — *ⲓ̅ⲛ̅ⲙ* *ⲓ̅ⲛ̅ⲙ*, *ⲓ̅ⲛ̅ⲙ* *ⲓ̅ⲛ̅ⲙ*, *ⲓ̅ⲛ̅ⲙ* *ⲓ̅ⲛ̅ⲙ*), в несокращенных же формах пишет так, как сам произносит, т. е. через *ჟ*, *ე* (е краткое). Этому должно быть способствовал и тот факт, что в греческих богослужебных рукописях эти слова в несокращенном виде не встречаются, поэтому они и не укоренились в грузинском языке.

პალესტინელ გადაშენებ „იოვანეთა“ შესახებ

I. სინის მთის წმ. ეკატერინეს მონასტრის X ს. ქართული ხელნაწერების ანდერძ-მინაწერებში ხშირადაა მოხსენიებული გადაშენებული იოვანე. მათ შორის პირველ რიგში აღსანიშნავია იოვანე-ზოსიმე, რომლის უდიდესი დავაწლი ქართული ხელნაწერების გადაწერა-რედაქტირების თვალსაზრისით საგანგებოდ შესასწავლია. იოვანე-ზოსიმეს ხელნაწერებს ერთვის ვრცელი ახდერძ-მინაწერები, რომლებიც ამომწურავ ცნობებს გვაწვდის ხელნაწერის გადაწერის. გადაწერის დროის, შედგენილობისა თუ დანიშნულების შესახებ. მეტად თავისებურია იოვანე-ზოსიმეს ხელიც. ასე, რომ იოვანე-ზოსიმეს ხელნაწერები ადვილად საცნობია.

ამავე პერიოდში, საბაწმიდასა და სინის მთაზე, იოვანე ზოსიმეს გარდა, რამდენიმე გადაწერილი იოვანე ჩანს. რამდენი იოვანე მოღვაწეობდა და როგორ ხელნაწერებზე მუშაობდა თითოეული მათგანი, ამის გარკვევა მხოლოდ ანდერძ-მინაწერებით არ ხერხდება. საჭიროა ამ პერიოდის საბაწმიდური და სინური ხელნაწერების ხელის შესწავლა-შედარება.

Sin. 1. იადგარი — გადაწერია ივანე: „ქ^მწ, შეიწყალე ტიმოთე მომგებელი და ივანე, მწარედ ცოდვილი მწერალი, და თევდორე, ძმა ჩემი, და გიორგი. ამენ“ (291v). ტექსტი გადაწერილია დახვეწილი, კალიგრაფიული ნუსხურით (იხ. ტაბ. 1). რამდენიმე ფურცელი (11r—23v) ნაწერია სხვა ხელით, აგრეთვე კალიგრაფიული, მაგრამ ძირითადი ხელისაგან განსხვავებული წვრილი ნუსხურით. Sin. 1-ის შედგენილობის შესწავლის შედეგად ე. მეტრეველმა გაარკვია, რომ სხვა ხელით ნაწერი ფურცლები შექახიკურადაა ჩაყინებული ტექსტში. ეს ფურცლები Sin. 59-ისაა. ხელნაწერი Sin. 59, აგრეთვე იადგარი, ნაკლულია, იწყება თ რვეულით. ზემოაღნიშნული ფურცლები ნაწილობრივ ავსებს ხელნაწერის ხარვეზს¹.

მკვლევარი პ. ინგოროყვა Sin. 1-ის ხელის შესახებ წერს: „... პალესტინური სკოლის საწელიწოდო იადგარის ძირითადი ხელნაწერები Sin. 1, Sin. 64 და 65 გადაწერილია იოვანე-ზოსიმე საბაწმიდელის მიერ; იოვანე-ზოსიმე თვით გამოჩენილი მგოსანი იყო, ავტორი ფსალმუნთა, იგი ბრწყინვალედ ფლობდა ქართულ ლექსს... და უეჭველია, იოვანე-ზოსიმეს უაზლოესი მონაწილეობა უნდა მიეღო საწელიწოდო იადგარის შედგენაში“².

¹ ძლისპირნი და ღმრთისმშობლისანი, ორი ძველი რედაქცია I—XI სს. ხელნაწერების მიხედვით. გამოსცა და გამოკლევა დაურთო ე. ლ. ე. მეტრეველმა, თბ., 1971, გვ. 0106.

² პ. ა. ე. ლ. ე. ინგოროყვა, გიორგი მერჩულე, თბ., 1954, გვ. 879.

ჩვენამდე მოღწეულია იოვანე-ზოსიმეს არა ერთი ავტოგრაფი, როგორც შედარებით კალიგრაფიული, ისე გაკრული ხელით ნაწერი. იოვანე-ზოსიმე არ არის კალიგრაფი გადამწერი. მას აქვს ტექსტზე მომუშაის მეტად თავისებური ხელი. ასოები გახრილი ხაზებითაა ნაწერი. დამახასიათებელია ცალკეულ ასოთა მოხაზულობა — დ, ზ, მ, ნ, ო, ჟ და ა. შ. დონის სარქველი დახრილი, გაკრული ხაზითაა გამოყვანილი, მ-ს კბილი მარჯვნივაა გაზიდული, ნარის სარქველი გატეხილია და ა. შ. ცალკეულ ასოთა დამახასიათებელია იოვანე-ზოსიმეს ხელის ნათელ სურათს მაინც ვერ ქმნის. მთლიანად ნაწერია თავისებური იერის მატარებელი (იხ. ტაბ. 2). ხელის შედარების შედეგად გამოჩნდა, რომ Sin. 1-ის გადამწერი არ არის იოვანე-ზოსიმე. იოვანე-ზოსიმეს ხელით Sin. 1-ის კოდექსზე მხოლოდ მინაწერებია გაკეთებული. რაც შეეხება Sin. 64 და Sin. 65 ხელნაწერებს, არც ესენია იოვანე-ზოსიმეს ხელით გადაწერილი. მეტიც, Sin 1-ის ხელი განსხვავებულია Sin. 64 და Sin. 65 ხელნაწერების ხელისაგან.

Sin. 1-ის გადამწერი შეგვხვდა Sin. 26-ში, 148v—185r (იხ. ტაბ. 3). ტექსტის ამ ნაწილს ერთვის ანდერძი: „ქრისტე, შეიწყალე ივანე ცოდვილი, ამისი მწერალი. რომელი დავეკლოს, შემინდევ და ლოცვასა მომიკსენე. ქრონიკონი როდ“ (184v). ამ ორი ხელნაწერის შედარებამ ცხადყო, რომ Sin 1-ისა და Sin. 26-ის ერთ-ერთი გადამწერი ივანე ერთი და იგივე პირია.

Sin. 1-ს თარიღი არ ახლავს, Sin. 26-ის იმ ნაწილის თარიღი, რომელიც ხელის მიხედვით Sin. 1-ის გვერდით დადგა, ცნობილია — 954 წ. ამ თარიღზე დაყრდნობით, შესაძლებელია Sin 1-ის მიახლოებით დათარიღება — Sin. 1-ე საბაზმიდური ხელნაწერი უნდა იყოს³.

გადამწერი იოვანე ჩანს აგრეთვე Sin. 11-ის (ავტოგრაფიული კრებული) ანდერძში: „წმიდაო არეთა, თანა მოყუსითურთ მეოხ-გუეყავ წინაშე ქრისტესა შგავსად თხოვისა შენისა ღღესა მას განკითხვისასა იოვანეს, მწარედ ცოდვილსა, და მიქაელს, დეკანოზსა, ამენ“ (400r). იოვანეს გადაწერილია ხელნაწერის ბოლო ნაწილი (361r—400r). ეს არის რიგით მესამე იოვანე იოვანე-ზოსიმესა და Sin 1-ისა და Sin. 26-ის გადამწერ ივანეს შემდეგ. ხელი კალიგრაფიულია, თუმცა ჩამორჩება ივანეს ხელს. თავისებურადაა გამოყვანილი ბანისა და განის მუცელი. დამახასიათებელია მ-ს დაწერილობა. მ-ს თავი გაფორმებულია დახრილი ხაზით ან ზევით მიმართული წერტილით. სტრიქონს ქვევით მოკლე მანძილზეა ჩამოზიდული ე, კ, ფ, ყ ასოების ფეხი (იხ. ტაბ. 4).

ამ იოვანეს გადაწერილი ჩანს Sin. 39 (საქმე მოციქულთა), Sin. 62 (ავტოგრაფიული კრებული), Sin. 20, Sin. 64 და Sin. 65 (იადგარები). ხელნაწერ Sin. 39-ის ტექსტი ნაწერია მთავრულით, მაგრამ ტექსტს ახლავს ვრცელი ანდერძი რუსხურით (იხ. ტაბ. 5). „... მომემაღლა მე, ფრიად ცოდვილსა იოვანეს, დაწერად წმიდაჲ ესე წიგნი, საქმჳ წმიდათა მოციქულთაჲ, კელითა ჩემითა ფრიად ცოდვილითა და ღიად უცებით, ბრძახებოთა პატიოსნისა მღღელისა მიქაელ დეკანოზისაჲთა... ქრონიკონი იყო როდ“ —

³ სამეცნიერო ლიტერატურაში Sin. 1 Xს. I ნახ. არის დათარიღებული: ა. კეცელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, თბ., 1960, გვ. 165; პ. ი ნ გ ო რ ო ყ ვ ა, მხზულებათა კრებული, III, 1965, გვ. 541. ძლისპირნი და ღმრთისმშობლისანი, ორი ძველი რედაქცია X—XI სს. ხელნაწერების მიხედვით. გამოსცა და გამოკვლევა დაურთო ე ლ ე ნ ე მ ე ტ რ ე ე ე ლ შ ა, თბ., 1971, გვ. 0106.

974 წ. (132r). აღსანიშნავია, რომ ხელნაწერებს Sin. 11-სა და Sin. 39-ს ერთი მომგებელი ჰყავს — დეკანოზი მიქაელ.

ხელნაწერი Sin. 62 აღწერილია ყ. გარიტის მიერ⁴. გარიტი Sin. 62-ს Sin. 6-ის შემდგომ გადაწერილად თვლის. Sin. 6-ის თარიღებია 981—983 წწ., ამიტომ Sin. 62-ს 983 წლის მომდევნო დროით ათარიღებს, გადაშწერად იოვანე-ზოსიმეს მიიჩნევს. ცალკეული ასოების მოხაზულობის, აგრეთვე ნაწერის საერთო შთაბეჭდილების მიხედვით, Sin. 62-ის ხელი Sin. 11-ისა და Sin. 39-ის გვერდით დგება (იხ. ტაბ. 6). Sin. 62-ს ახლავს ანდერძი: „წმინდანო მოწამენო, მომიკსენით წინაშე ღმრთისა მეოხებითა თქუენითა იოვანე, ფრიად ცოდვილი. ლოცვა-ყავთ“ (183v). ანდერძიც არ ჩამოგავს იოვანე-ზოსიმეს ანდერძს. იოვანე-ზოსიმე თავის თავს, ჩვეულებრივ, მჩხრეკალს უწოდებს, „დაკლებულებისათვის“ შენდობას ითხოვს და წამკითხველს მოკრძალებით ლოცვას გამოსთხოვს თანამშრომელთა და ახლობელთათვის; „...მჩხრეკალი ამისი იოვანე-ზოსიმე, ფრიად ცოდვილი, და მშობელნი და ძმანი ჩემნი და ყოველნივე ჩემეულნი, ცოცხალნი და მიცვალებულნი, სულიერნი და კორციელნი, ლოცვასა წმიდასა თქუენსა გვედიეთ, და ყოველივე დაკლებულებამ ჩემი შემო[ნ]დეთ ღმრთისათვის, და თქუენცა ქრისტემან შეგინდვენ და შეგიწყალენ, ამენ.

„ქრისტე, შეიწყალე მჩხრეკალი ამისი იოვანე-ზოსიმე, ფრიად ცოდვილი, და მიქაელ. მომგებელი ამის წმიდისა წიგნისამ, და ყოველნი ქრისტეანენი, ამენ. ლოცვა-ყავთ ჩუენთვის, წმიდანო, ლოცვა-ყავთ, რამეთუ ჩუენ ფრიად გურჯამს თქუენი ლოცვამ, წმიდანო და ღირსნო ღმრთისანო, ამენ“ (Sin. 6, 169v).

„... მჩხრეკალი ამისი იოვანე, ფრიად ცოდვილი, და ყოველნივე ჩემეულნი ლოცვასა წმიდასა თქუენსა გვედიეთ, და ყოველივე დაკლებულებამ შემინდვით ღმრთისათვის და ლოცვა-ყავთ, ამენ“ (Sin. 15, 84r).

„მჩხრეკალი ამისი იოვანე, ფრიად ცოდვილი, ლოცვასა წმიდასა თქუენსა გვედიეთ და ყოველი დაკლებამ. შემინდეთ“ (Sin. 30, 2r).

„... მჩხრეკალი ამისი იოვანე, ფრიად ცოდვილი, და მშობელნი და ძმანი ჩემნი და ყოველნივე ჩემეულნი ლოცვასა წმიდასა თქუენსა გვედიეთ და ყოველი დაკლებულებამ ჩემი შემინდეთ ღმრთისათვის“ (Sin. 38, 36v).

„... მჩხრეკალი ამისი იოვანე, ფრიად ცოდვილი, და მშობელნი და ძმანი ჩემნი და ყოველნი ცოცხალნი და გარდაცვალებულნი ჩემნი, სულიერნი და კორციელნი, ლოცვასა წმიდასა თქუენსა გვედიეთ და ყოველი დაკლებამ და უგუნურებამ ჩემი შემო[ნ]დეთ და თქუენცა ქრისტემან შეგიწყალენინ, ამენ“ (Sin. 38, 98v)⁵.

ამრიგად, Sin. 62 როგორც ხელის. აგრეთვე ანდერძის მიხედვით განსხვავებულია იოვანე-ზოსიმეს გადაწერილი ხელნაწერებისაგან. Sin 11-ის ბოლო ნაწილისა და Sin 62-ის ხელის მსგავსება შენიშნა ი. იმნაიშვილმა: „ხელი (Sin. 62-ისა — ც. კ.) ნუსხურია, დაბალი და განიერი ასოებით, იგი საერთო ხაზებში რამდენადმე მოგვაგონებს B ხელნაწერის (Sin. 11-ის — ც. კ.) მესამე ხელს, უკანასკნელ ფურცელზე (361—399) წარმოდგენილს“. ხოლო

⁴ Catalogue de manuscrits géorgiens littéraires du mont Sinaï par Gérard Garitte, 1956, p. 209.

⁵ შდრ. აგრეთვე იოვანე-ზოსიმეს სხვა ანდერძებიც: Sin. 34, 56v, 111v; Sin. 47, 87v, 91r.

გადამწერის საკითხს საგანგებო შესწავლამდე ღიად ტოვებს: „შესაძლებელია, დავსვათ საკითხი: ჩვენი ხელნაწერის გადამწერიც ცნობილი იოვანე-ზოსიმე ხომ არ არის? საკითხს უფრო ჩაღრმავებული მუშაობა სჭირდება, რასაც აქ, ბუნებრივია, ვერ მოვკიდებთ ხელს“⁶.

ხელნაწერების Sin. 20 (იხ. ტაბ. 7), Sin. 64 და Sin. 65 (იხ. ტაბ. 8) გადამწერია იოვანე, მომგებელი — კკრივე. Sin. 20-ს თარიღიც ახლავს: „დიონერა წმიდაა ესე წიგნი კელითა იოვანესითა, ბრძანებითა კკრივე, მთისახუცისაჲთა... ქრონიკონი იყო ზ“ — 987 წ. (130v). გადამწერის ანდერძი ერთვის აგრეთვე ხელნაწერებს Sin. 64-სა და Sin. 65-ს: „ქრისტე, შეიწყალე კკრივე მოძღუარი, ამისი მომგებელი, და იოვანე — უცბად მწერალი, ლოცვა-ყავთ“ (Sin. 64, 159r).

„დიდებაჲ შენდა, სამებაო წმიდაო, დამბადებელო ყოველთაო, ლოცვა-ყავთ ღმრთისათჳს იოვანე გლახაკისა და ფრიად ცოდვილისა, მშრომელისა ამის წიგნისაჲ. და თქუენცა უფალჲან შეგიწყალენინ, ამენ“ (Sin. 65, 22v).

3. ინგოროყვა ხელნაწერებს Sin. 20, Sin. 64 და Sin. 65 იოვანე-ზოსიმეს ავტოგრაფებად მიიჩნევს⁷. ხელის შედარების შედეგად კი ჩანს, რომ მათი გადამწერიც ის იოვანეა, რომლის გადაწერილიცაა Sin. 11-ის ბოლო ნაწილი, აგრეთვე Sin. 39 და Sin. 62. ამ ხელნაწერების ანდერძებიც განსხვავებულია იოვანე-ზოსიმეს ანდერძებისაგან. ხელნაწერები Sin. 11, 39, 62, 64 და 65 ნაწერია კალიგრაფიული ნუსხურით, ხელნაწერი Sin. 20 — მედარებით გაკრული, ნაჩქარევი ხელით. ცალკეულ ასოთა მოხაზულობით Sin. 20-იც ზემოთ ჩამოთვლილი ხელნაწერების გვერდით დგება, განსხვავებულ შთაბეჭდილებას მხოლოდ გაკრული ხელი ქმნის. ამ ხელნაწერების გადამწერი იოვანე სინელი მოღვაწე ჩანს — Sin. 20 987 წლისაა, Sin. 39—974 წლისა, Sin. 62—983 წლის შემდეგდროინდელი. ხელნაწერებს Sin. 64 და Sin. 65 3. ინგოროყვა 970-იანი წლებით თარიღებს⁸. თარიღი არ ახლავს Sin. 11-ს.

ხელნაწერი Sin. 29, ფსალმუნი. გადამწერია იოვანე: „...თქუენცა მომიტანეთ მე. იოვანე, საწყალობელი მღვდელი და მწარედ ცოდვილი, ლოცვაჲ წმიდასა თქუენსა...“ (78r). ნაწერია ასომთავრულით, სიხატოვით ჩამორჩება Sin. 39-ს, რომლის გადამწერიც აგრეთვე იოვანეა. გადამწერი იოვანეთა უმეტესობა ნუსხურით წერს, ამიტომ სხვა ხელნაწერებთან შედარების შესაძლებლობა არა გვაქვს.

ამრიგად, X საუკუნეში საბაწმიდასა და სინაზე მოღვაწეობდა ოთხი გადამწერი იოვანე: იოვანე-ზოსიმე, ივანე (Sin. 1, Sin. 26: 148v—185r), იოვანე (Sin. 11:361r—400r, Sin. 20, Sin. 39, Sin. 62, Sin. 64 და Sin. 65) და Sin. 29-ის გადამწერი, რომლის ნუსხურით ნაწერი ტექსტის დაძებნა არ ხერხდება.

II. პალესტინელ მოღვაწე იოვანეთა შორის განსაკუთრებული ადგილი უკავია იოვანე-ზოსიმეს. იოვანე-ზოსიმე მრავალმხრივი მოღვაწეა — ხელნაწერის გადამწერიცაა და შემმოსავიც, ტექსტის შეპრჩევიცა და რედაქტორიც. იოვანე-ზოსიმეს რედაქტორული საქმიანობა ჩანს მისივე მინაწერებიდან, რომლებიც უხვად ერთვის საბაწმიდურ თუ სინურ ხელნაწერებს. საგუ-

⁶ ქართული ენის ისტორიული კრესტომათია, II, გამოსაცემად მოამზადა ი. ი მ ნ ა ი შ ვ ი ლ-მა, თბ., 1963, გვ. 211—212.

⁷ 3. ინგოროყვა, თხზულებათა კრებული, III, გვ. 363, 542, 558, 559.

⁸ იქვე, გვ. 363, 542.

[illegible]

[illegible]

ლისხმო კომენტარები ახლავს ერთ-ერთ კრებულს — Sin. 34-ს, რომლის შემდგენელ-რედაქტორიც იოვანე-ზოსიმეა. კრებულში თავმოყრილია უმთავრესად ლიტურგიკული ძეგლები. მათ ურთიერთდასაყვეშირებლად იოვანე-ზოსიმეს ხელით კიდევებზე მიწერილია შენიშვნები. მეტად საყურადღებოა, რომ იოვანე-ზოსიმე საგალობლებს ორ ჯგუფად ჰყოფს: „ძუელნი“ და „ახალნი“. რომელ საგალობლებს მიიჩნევს ძველად და რომელს ახლად, ამის გარკვევა შესაძლებელია იოვანე-ზოსიმეს ხელით მიწერილი ანდერძ-მინაწერების ანალიზით.

კრებულზე დართულ ანდერძში იოვანე-ზოსიმე წერს: „...ესე საგალობელნი იადგარნი, რომელსა შინა წერილ არიან დღესასწაულნი ყოველნი, ახალნი და ძუელნი, სრულიად, და ეამნი აიბნი (ათორმეტნი) სრულიად, ქართულად და ს[აბაჟ]დ...]. და ქრონიკონი სრულიად ყოვლოთაჲ და სხუად მრავალი განგება...“⁹.

იოვანე-ზოსიმეს ანდერძზე დაყრდნობით პაველ ინგოროყვა საგალობლებს ორ ჯგუფად ჰყოფს. ახალ საგალობელთა რიგში აქცევს:

1. „დასდებელნი სამარადისოთა დღეთანი ახალნი, კპარულნი“ (34—48 ფფ).

2. დასდებელნი ტრიოდისა, მარხეთა კალენდარული წრისა (106—123 ფფ).

3. „დასდებელნი სამარადისოთა დღეთანი“ (86—106 ფფ).

4. დიდ დღესასწაულისადმი მიძღვნილ საგალობელთაგან ორი გალობა: აღვსებისა და ახალ-კვრიაკისა (70—72 ფფ).

ძველ საგალობელთა რიგში აქცევს:

1. საგალობელნი აღვსებისანი რვა კმანი (48—57 ფფ).

2. დიდ დღესასწაულთადაღმი მიძღვნილი საგალობელთა ციკლი (61—85 ფფ).

3. ხუთი საგალობელი ციკლიდან „დასდებელნი სამარადისოთა დღეთანი“¹⁰.

Sin. 34¹ ხელნაწერზე იოვანე-ზოსიმეს ხელით დართულ ანდერძ-მინაწერების თანახმად კი პ. ინგოროყვას მიერ ძველ საგალობელთა ჯგუფში შეტანილი „საგალობელნი აღვსებისანი“ ახალი ჩანს, ხოლო იოვანე-ზოსიმეს მიერ ძველად მიჩნეული „აღვსების საგალობელნი“ და „დღესასწაულნი ძუელნი“ კრებულის სულ სხვა ფურცლებზეა (123v—143v)¹¹.

იოვანე-ზოსიმე მინაწერებში ხშირად უთითებს, სად უნდა მოიძიოს საჭირო სავედრებელი. მისათითებლად ხმარობს ტერმინებს „ზემოთ“ და „წინათ“. ზემოთ ნიშნავს ადრე, ზევით:

1. 106r-ზე მინაწერია: „კორცითა აღებისა პარასკევსა ნინეველთა, ოგ¹ლბსა კ²დგ³ნი: ი⁴მ⁵ლ მონ⁶ქმ — ზემოთ მე-გ-სა ფურცელსა პპოვნე“. მითითებული მასალა მართლაც ექვსი ფურცლით წინ, 100v-ზეა.

2. დასდებელს „წმოდთა კვრიაკეთა ღამისთევსა ლიტანიასა საბაჟს საფ-

⁹ კეღარტულ კავებში მოღებულ სიტყვა ი. ქ ა ვ ა ხ ი მ ე ი ლ ის ამოკითხვით, ფოტოზე არ ჩანს (იხ. სინის მთის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, თბ., 1947, გვ. 58).

¹⁰ პ. ინგოროყვა, თხზულებათა კრებული, III, თბ., 1965, გვ. 360—361.

¹¹ ადგომის დასადებულების რედაქციულად დაუოფისას პ. ინგოროყვას თვალსაზრისის იზიარებს ლ. ქ ღ ა მ ა ი ა ც (იხ. მიქაელ შოდრეკილის საგალობლები, შანე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1972, № 2, გვ. 61—62).

ლავსა ზედა“ აბლავს შენიშვნა: „კვრიაკესა მე-მ ჯ დ გ ო: მადლითა სულისა წმიდისადათა მხიარულ იქმენ და იხილე — ესე ზემოჲ აქებ-
დითსა ჰპოო“ (85v). მითითებული ტექსტი მართლაც ზევით, 84v-ზეა, აქებ-
დითსას მეორე მუხლში.

3. და ბოლოს, დასდებელთა ერთ ჯგუფთან სისტემატურად მითითებუ-
ლია „დასდებელნი სამარადისოთა დღეთანი კვარულნი“, რომელთაც იოვანე-
ზოსიმე მინაწერებში „მსგებსს“ უწოდებს. მისათითებლად იოვანე-ზოსიმე ყველ-
გან ასე ხმარობს: „ესენი ჰპოენ ზემოჲთ, მსგებსსა“. მსგებსი კრე-
ბულში მართლაც აღრეა შეტანილი (34r—48r), შენიშვნები კი მომდევნოდ შე-
ტანილ ტექსტთანაა მიწერილი (87v—106r)

მეორე ტერმინი წინაჲთ მომდევნოს ნიშნავს:

1. 45v-ზეა „დასდებელნი მღვდელთ-მოძღუართანი ვისთვისცა გინდეს“. კი-
დეზე შენიშვნაა: „მღვდელთ-მოძღუართანი, ოთ ღ ღ ყსა დ: უფროჲს მზის..
წინაჲ ჰპო[ო]“. მითითებული ტექსტი მომდევნოდ, 145v-ზე დასტურდება.

2. 48r-ზე შენიშვნაა: „დასდებელნი სულისანი, ოგ ლ ბსა ჯ დ ბ ო: მკსნელი — ესენი წინაჲთ შეკრებულთა ჰპოეო, ლოცვა-ყავ ჩემ-
თქს“. მითითებული მასალა მომდევნო 99v-ზეა.

3. 78r-ს ზედა კიდეზე მინაწერია: „იოვანეს თავის კუეთაჲ წინაჲთ
ჰპოო“. საძიებელი ტექსტი 105r-ზეა და ა შ.

4. დასასრულ, იოვანე-ზოსიმე წინაჲთ-ს რომ მომდევნოს მნიშვნელობით
ხმარობს, ეს ნათლად ჩანს აგრეთვე ხელნაწერ Sin. 6-ის ერთ-ერთი მიწაწე-
რიდანაც. Sin 6-ის 220r-ზე ტექსტია: „სწავლაჲ წმიდისა სტეფანე მძოვ-
რისაჲ საბაწმიდელისაჲ“. თხზულების ბოლოს იოვანე-ზოსიმეს ხელით მი-
წერილია შენიშვნა: „და კულად სხუაჲ კამბავი ღამისთევისათჳს და ლოც-
ვისათჳსვე — თქუა მამამან წმიდამან თევდორე, ვითარმედ მითხრა მე ბერისა
ესე თქმული — წინაჲთ მეორესა ფურცელსა შინა ჰპოო, და შემი[ხ]დევთ
და ლოცვა-ყავთ, ამენ“ (223r). ორი გვერდის მომდევნოდ, იოვანე-ზოსიმეს
ხელით, მართლაც გრძელდება ტექსტი. ტექსტის ბოლოს კი მიწერილია:
„ესეჲჲ (!) უკანაჲსკენელ ვპოვე და აქა შინა შევჩხრიკე. შემი[ხ]დევთ და ლო-
ცვა-ყავთ, ამენ“ (225r).

ახლა მივუბრუნდეთ იოვანე-ზოსიმეს ანდერძს „მარხვანის“ დასასრულს
იოვანე-ზოსიმე წერს: „მარხვანი სრულიად, და დღესასწაულნი ყოველნი სრუ-
ლიად, და იპაკონი მარხვათანი და ყოველთა დღესასწაულნისა და აღგომისა
კმანი ზედაჲ და სამარადისონი სრულიად — ყოველნი ძუელნი წინაჲთ
ჰპოენ, და ახალნი ყოველნი ზემოჲთ ჰპოენ და ლოცვა-ყავთ“ (123r).
ე. ი. ახალი მასალა მარხვანის ზევით არის საძიებელი, ხოლო ძველი — მარხ-
ვანის მომდევნოდ. პ. ინგოროყვას მიერ ძველ საგალობელთა ჯგუფში შეტანი-
ლი „საგალობელნი აღვსებისანი“ მარხვანს უსწრებს, ჩვენ მიერ ძველად
მიჩნეული „აღვსების საგალობელნი“ და „დღესასწაულნი ძუელნი“ კი „მარ-
ხვანის“ მომდევნოადა.

დასასრულ, ხელნაწერ Sin. 26-ში შეტანილი „ძუელნი დასდებელნი აღ-
გომისანი“ (287v—305v) რედაქციულად დგება Sin. 34-ში სწორედ მარხვანის
მომდევნო აღდგომის დასდებლებთან (123v—131v).

ამრიგად, იოვანე-ზოსიმეს კომენტარების სწორი ანალიზი საშუალებას გვაძლევს გავერკვეთ — ამ მრავალმხრივ საინტერესო ლიტურგიკულ კრებულში შესულ დასდებელთაგან რომელია ძველი და რომელი ახალი. შესაძლოა, რომ ე. წ. ახალი საგალობლები იოვანე-ზოსიმეს მიერ პირველად იყოს შეტანილი იადგარში.

Ц. А. ЧАНКИЕВА

О ПАЛЕСТИНСКИХ ПЕРЕПИСЧИКАХ ПО ИМЕНИ ИОВАНЕ

(Резюме)

I. В колофонах и приписках палестинских грузинских рукописей X в. часто упоминаются переписчики по имени Иоване. В результате палеографического изучения рукописей выясняется, что в данный период на Синае и в лавре св. Саввы их было четверо: Иоване-Зосиме, Иване (им переписан Sin. 1 и часть рукописи Sin. 26), Иоване (переписчик рукописей Sin. 11 — конечной части, Sin. 20, 39, 62, 64 и 65) и Исване (переписчик рукописи Sin. 29).

II. В статье рассмотрены также примечания к литургическому сборнику Sin. 34, составителем и редактором которого является известный палестинский деятель Иоване-Зосиме, и установлено значение двух терминов, употребляемых в примечаниях: „ზემოაჲთ“ — означает предыдущий, „წინაჲთ“ — означает последующий. Правильное толкование этих терминов дает возможность выделить хронологические пласты этой уникальной рукописи X в.

ერთი წარმოშობის ორი პალიმფსესტის შესახებ

მრგვლოვანი დამწერლობის უჩველესი ნიმუშები ეპიგრაფიკული ძეგლების გვერდით ხანმეტმა პალიმფსესტებმაც შემოგვინახა. ხანმეტი პალიმფსესტების უდიდესი ნაწილი ხელნაწერთა ინსტიტუტის სხვადასხვა ფონდებშია დაცული¹. ესენია: H—999, A—89, A—737, A—844, S—3902.

აღნიშნული პალიმფსესტების ნაწილი შესწავლილია და ამოკითხული ივ. ჯავახიშვილისა და აკ. შანიძის მიერ².

ხანმეტი პალიმფსესტების აღმოჩენა ივ. ჯავახიშვილის სახელთანაა დაკავშირებული. მკვლევარმა მათ სპეციალური გამოკვლევა უძღვნა სათაურით: „ახლად აღმოჩენილი უძველესი ქართული ხელნაწერები და მათი მნიშვნელობა მეცნიერებისათვის“. პირველად ის გაშიფრული ტექსტები³ დართვით 1923 წელს დაიბეჭდა თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის მოამბის II ტომში. ხოლო შემდგომ — 1949 წელს ქართულ პალეოგრაფიაში შევიდა და დაიბეჭდა შევსებული სახით⁴.

ივ. ჯავახიშვილმა ხანმეტი პალიმფსესტები ეპიგრაფიკულ ძეგლებთან პალეოგრაფიული სიახლოვის საფუძველზე V—VI საუკუნეებით დაათარიდა და გაარკვია, რომ გადარეცხილი მასალა შეიცავს ბიბლიურ ტექსტებს ძველი და ახალი აღთქმიდან.

წინამდებარე ნაშრომი ეხება ზემოდასახელებულ ორ ხელნაწერ-პალიმფსესტს — A—89 და A—844.

A—89 ხელნაწერი იოანე ოქროპირის მათეს თავის თარგმანებას შეიცავს. იგი საკმაოდ მოზრდილი ტანისაა 27,5×16 სმ; ტყავგადაკრული ტვიფრული ხის ყდით; დაშლილია და ბოლონაკლული.

თ. კორდანიას აღწერილობის მიხედვით ის 904 გვერდისაგან შედგება⁵. ფურცელთა იგივე რაოდენობაა დადასტურებული ივ. ჯავახიშვილთანაც⁶. აღნიშნული ხელნაწერი ჩვენამდე ნაკლული სახით არის მოღწეული. მას აკლია „თ“ რვეული მთლიანად (ე. ი. 61 და 62 ფურცლებს შორის) და „ე“ რვეულიდან ორი ფურცელი (33—34 და 35—36 ფფ. შორის), ე. ი. 10 ფურცელი.

¹ ხანმეტი პალიმფსესტები, ხელნაწერთა ინსტიტუტის გარდა, დაცულია საზღვარგარეთის სხვადასხვა წიგნსაცემებში (კემბრიჯის, ოქსფორდისა და ვენის ნაციონალურ ბიბლიოთეკებში).

² ივ. ჯავახიშვილი. ქართული პალეოგრაფია, 1949, გვ. 317—366; აკ. შანიძე, ხანმეტი მრავალთავი, ტფილისის უნივერსიტეტის მოამბე, VII, 1927, გვ. 98—159;

³ ივ. ჯავახიშვილი, იქვე.

⁴ Ф. Д. Жордания, Описание рукописей Тифлисского Церковного Музея, т. I, 1901, стр. 90.

⁵ ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 293.

ლი. სულ ხელნაწერი შეიცავს 439 ფურცელს. იგი მთლიანად ეტრატია, გარდა 4 ქალაღის ფურცლისა (7, 8, 15, 363 ფგ.), რომელიც აღდგენილია და ჩართული დაახლოებით XVIII საუკუნეში. ხელნაწერს გააჩნია რვეულებრივი პაგინაცია, იგი შედგება 56 (ნე) რვეულისაგან. მისი ზედა ტექსტი დაწერილია XI საუკუნის ნუსხური. ხელნაწერის ანდერძიდან ირკვევა, რომ გადამწერია ვინმე კვირიკე. ტექსტის ბოლოს ერთვის ანდერძი: „ქრისტეს მოყუარენო ერნო, ვინამთჳან წმიდასა მამასა ჩუენსა იოვანეს ოქროპირსა ესრეთ აქუნდა ჩუეულებამ, რამთამცა წარმოთქუა თარგმანებამ სახარებისამ მყუფარ ეამ და მერმე აღსასრულსა ზედა სწავლასა წარმოიტყოდა. ამისთვის ძალი თითოეულისა სწავლისამ აქა დაგვწერია, რამთა რასაცა ვინ ეძიებდეს, ადვილად პოოს, რამეთუ ესრეთ არს ბერულთაცა წიგნთა შინა. ქრისტე, შეიწყალე კვრიკე“ (438v).

ზემოხსენებული ხელნაწერი მთლიანად პალიმფსესტია (გარდა რამდენიმე ფურცლისა). პალიმფსესტის თითოეული ფურცელი ორად არის გაკეცილი და ახალი ტექსტი საწინააღმდეგო მიმართულებითაა ნაწერი. გადარეცხილი ხელნაწერი, როგორც ჩანს, დიდი ტანისა ყოფილა. მისი ეტრატის ზომაა $32,5 \times 27,5$; თავდაპირველი სახე აღნიშნულ ზომაზე მეტი უნდა ყოფილიყო, დაახლოებით $36 \times 28,5$. ამას მოწმობს ტექსტის შემორჩენილი მარჯვენა და ქვედა აშია, რომელიც გაცილებით უფრო ფართოა, ვიდრე მისი ზედა და მარცხენა აშია. გადარეცხილ ხელნაწერს გარეგანი სახის ღირსება ყოველგვარი რეცხვა-ფხეკის შედეგად მაინც შემორჩენილი აქვს. ძველი ტექსტი დაწერილია ფართოდ და მასალის დაუზოგავად; ნაწერია ორ სვეტად; სვეტებს შორის მანძილია $2,2 \times 2,4$ სმ; სვეტის სიგანეა $9-9,4$ სმ; თითოეულ სვეტში 18 სტრიქონია; სტრიქონს შორის მანძილია $1,4-1,6$ სმ; სტრიქონზე (ერთი სვეტის ფარგლებში) $13-16$ ასოა; ასოები მსხვილი და ლამაზი მოყვანისაა; ისინი მოთავსებულია ორ ხაზს შუა, გარდა ფ, ქ, წ, ჯ ასოებისა, რომელთაც ბოლოები ხაზს ქვევით საგრძნობლად ჩამოუდის. ასოთა სიმაღლეა $5-6$ მმ; სიგანე — $5-7$ მმ; თითოეული ასოს მსხვილი ხაზის სიგანეა 2 მმ. ტექსტი დაწერილია მუქი ყავისფერი მელნით. ეს კარგად ჩანს იმ გვერდებზე, რომლებზედაც ქველი მელნის კვალი, მიუხედავად ტექსტის საგულდაგულო გადარეცხვისა, მაინც არის შემორჩენილი (293v, 323v). ამასვე ადასტურებს ის მინაწერიც, რომელიც დაუზიანებლად არის ჩვენამდე მოღწეული ასომთავრული ასოებით: „ღმერთო, წყალობა ყაე ჩემ ზედა“ (277r). ტექსტი დაყოფილია მუხლებად. ყოველი მუხლი იწყება საზედაო ასოთი. საზედაო ასოებს ახლავს მუხლობრივი სათვალავი. გადარეცხილი ხელნაწერის ქვედა აშიაზე მოკუმულია საძიებელი. სასვენ ნიშნებად გამოყენებულია ერთი (—) და ორი (=) წერტილი. ერთი წერტილი იხმარება სტრიქონს ზევით და სტრიქონს შუა. ზოგჯერ სტრიქონს ზედა მდებარე ერთ წერტილს კავის მსგავსი ფორმა აქვს (>). ორი წერტილი თხრობის ან მუხლის დასასრულსაა დასმული.

გადარეცხილი ტექსტი, როგორც ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, ოთხთავს წარმოადგენს და იგი მთლიანად ერთი ხელნაწერიდან მომდინარეობს. მიუხედავად ხელნაწერის საკმაოდ დიდი მოცულობისა (441 ფგ.), ძველი ტექსტის ეტრატის ფურცლები ამ ხელნაწერში მთლიანად არ ჩანს გამოყენებული. ამას ადასტურებს იმავე კოლექციაში დაცული ხელნაწერი — პალიმფსესტი A—844.

A—844 ხელნაწერის ზედა ტექსტი სახარების საკითხავების კრებულს წარმოადგენს. ის ჩასმულია ტყავის ყდაში, დაშლილი და თუნაკლულია. მისი ბოლო ფურცლები დაზიანებულია. A—89 ხელნაწერთან შედარებით მცირე ზომისაა, 22X15 სმ. აღწერილობის მიხედვით ხელნაწერი უნდა შეიცავდეს 255 ფურცელს⁶. ჩვენამდე ის ამ სახით არ არის მოღწეული. ეს შემდეგმა გარემოებამ განაპირობა: ხელნაწერი პაგინირებულია შეცდომით. 159 ფურცლის მომდევნო ფურცლებზე ნაცვლად 160-ისა დასმულია ციფრი 190. გარდა ამისა, ხელნაწერს აკლია დაახლოებით 15 ფურცელი. დღეს ის 212 ფურცლისაგან შედგება. გარდა აღდგენილი გვერდებისა (აღდგენილია XVIII საუკუნის ნუსხურით 34 ფ.), ის მთლიანად ეტრატია. ხელნაწერიდან 72 ფურცელი ამოღებულია. ეს ის ფურცლებია, რომლებსაც ივ. ჯავახიშვილი ამუშავებდა. მათ ქიმიური დამუშავების კვალი ეტყობა. დანარჩენი ეტრატის ფურცლები დალაქავებულია და ამდენად გადარეცხილი. ტექსტის ამოკითხვა შეუიარაღებელი თვალით ძალზე ძნელდება.

ზედა ტექსტი აღნიშნული ხელნაწერისა დაწერილია XI საუკუნის ხელნაწერით. გადამწერი ამ ხელნაწერისა იგივე პირია, რომელმაც გადაწერა A—89. ამას ადასტურებს როგორც ასოთა ერთნაირი მოყვანილობა, ასევე ხელნაწერის ანდერძიც: „ლიღებაჲ ღმერთსა, მადლი ღმერთსა, კურთხეულ არს ღმერთი, ყოვლისა საქმისა კეთილისა სრულმოყოფელი. დავიწყე. მისა და გავიშორე იელისა გ“. წმიდანო ღირსნო, ვინცა იკითხვიდეთ ამას ცოდვილისა კჳრიკეს ნადღუნსა, მწყევთ ოდენ ნუ და ღმერთმან მადლი მოგცეს“ (212r).

A—844 ხელნაწერიც, გარდა აღდგენილი ფურცლებისა, მთლიანად პალიმფესტია. ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნული პალიმფესტის შესახებ შენიშნავს, რომ: „ორიოდე რვეულის გარდა, რომელიც სხვა ხელითა და იმავე მიმართულებით არის ნაწერი, რომლითაც მერმინდელი ტექსტია, ერთი მთლიანი ხელნაწერი უნდა იყოს პალიმფესტად გაკეთებული“⁷, რომელიც შეიცავს ოთხთავის ტექსტს.

რას წარმოადგენს ის ორიოდე რვეული, ამის შესახებ გველევარი არაფერს ამბობს.

ხელნაწერის გადარეცხილი ტექსტის გულდასმით გადასინჯვის შედეგად გამოვლინდა, რომ ის სხვადასხვა დამწერლობის ძეგლთაგან შედგენილი პალიმფესტია. ძველი ტექსტის მიხედვით ხელნაწერი იყოფა არა ორ, არამედ ოთხ ნაწილად. ამათგან ერთია ნუსხურად ნაწერი, ხოლო დანარჩენი სამი — ასომთავრულად.

ნუსხურად ნაწერი ძველი ტექსტი რვა ფურცლისაგან შედგება (138—145 ფფ.). ის ახლის საწინააღმდეგო მიმართულებით არის დაწერილი. შინაარსის მიხედვით ძველი გაურკვეველია; ისე საგულდაგულოდ არის გადარეცხილი, რომ სიტყვების ამოკითხვა შეუძლებელია. აქა-იქ შეიმჩნევა ლაზად მოყვანილი ასოები, რომელთაც ბუნები სწორად აქვს აშვებული:

⁶ М. Джанашивили, Описание рукописей Церковного Музея, т. III. стр. 57; ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 294.

⁷ ივ. ჯავახიშვილი, იქვე.

7 T J I +

ასოთა ასეთი მოხაზულობა ხელის სიძველეზე უნდა მიუთითებდეს. არა უგვიანეს IX საუკუნისა.

ასომთავრულად ნაწერ ნაწილში სამი სხვადასხვა ტექსტი განირჩევა. სამეცე ხანმეტური პერიოდისაა.

პირველი ტექსტი, რომელიც იმავე მიმართულებით არის ნაწერი, რომლითაც ზედა ტექსტი, შეიცავს 54 ფ. (104—221; 170—177; 178; 181—185; 186—207). იგი დაწერილია მსხვილი და მრგვალი ასოებით, ერთ სვეტად. სვეტში 17 სტრიქონია. სტრიქონი დაახლოებით 21 ასოსაგან შედგება. სიტყვები დაწერილია ერთმანეთის მიდევნებით, ინტერვალის გარეშე. სიტყვებს შორის შუალედი მოცემულია იქ, სადაც სასვენი ნიშანია დამშული, სასვენ ნიშანთაგან გამოყენებულია კავის მსგავსი ფორმის ნიშანი (>), სტრიქონს ზევით მდებარე, და ორი წერტილი (-). აღნიშნული ჭკუფის პალიმფსესტი ასოთა მოყვანილობით და ხანიანი ფორმების დადასტურებით, უდავოდ, უძველესი დროისაა (V—VI სს.). ჩვენ მიერ ამოკითხული გადარეცხილი ტექსტის ზოგიერთი ფურცელი ესაიას წინასწარმეტყველების ტექსტს შეიცავს (124r—v ესაიას: 7,23; 126v—40,5; 127v—46,6; 128v—49,5). აღვილი შესაძლებელია ამ ჭკუფის პალიმფსესტი ესაიას წინასწარმეტყველების მთელ ტექსტს წარმოადგენდეს, რადგან ის ერთი პერიოდისა და ერთი ხელითაა ნაწერი. თუ ეს ვარაუდი დადასტურდა, რაც შემდგომი მუშაობის შედეგად გაირკვევა, მაშინ ბიბლიის ცნობილ ფრაგმენტებს: „შესაქმეთას“, „იგაენი სოლომონისას“ და „იერემიას წინასწარმეტყველებისას“ დამატება დღემდე უცნობი, საკმაოდ მოზრდილი ტექსტი „წინასწარმეტყველება ესაიასი“⁸.

მეორე ტექსტი შეიცავს რვა ფურცელს (146—153 ფფ.). წარმოადგენს ოთხთავის ტექსტს; ნაწყვეტებია მათესა 26,39—42 (147v—152r), 26,42—44 (146r—153v) და იოანეს თავებიდან 17,21—24 (148r—151v), 17,24—18,2 (148v—151r). აღნიშნული პალიმფსესტი სხვა ხელნაწერი ოთხთავიდან მომდინარე ჩანს. მისი ფურცლები ზემოხსენებულ ოთხთავის ფურცლებთან ვერ გაერთიანდება, რადგან ასოთა მოყვანილობა უფრო მცირე ზომისაა, სტრიქონთა რაოდენობაც ნაკლებია, 17-ია 18-ის ნაცვლად. ტექსტს არ გააჩნია მუხლობრივი სათვალავი. სასვენ ნიშანთა განლაგებაც სხვაგვარია. მაგალითად. ორი წერტილი, რომელიც საერთოდ სტრიქონს შუა იწერება, ამ ხელნაწერში სტრიქონზე მდებარეობს. ტექსტი ხანმეტური პერიოდის ჩანს, მასში დასტურდება ხანიანი ფორმები: „ხილოცვიდა“, „ხიტყოდა“, „ხიყო“. „ხიყენენ“ და სხვ. აღნიშნულ ვარაუდს მხარს უჭერს აგრეთვე ოთხთავის ტექსტიც. ამოკითხული ტექსტის შედარება ჭრუჭ-პარხლისა და აღიშის ოთხთავებთან ისეთ შთაბეჭდილებას ტოვებს, რომ მეორე ჭკუფის პალიმფსესტის ოთხთავის ტექსტს ჭრუჭ-პარხლის რედაქცია უჭერს მხარს, მა-

⁸ ხანმეტი ესაიას არსებობას უთითებს პ. ინგოროყვა. იხ. მისი ქართული მწერლობის ისტორიის მოკლე მიმოხილვა, მნათობი, 1939, 4, გვ. 118. მაგრამ მეკვლევაში არ აღნიშნავს რომელ ფონდში და რა ნომრით არის დაცული ხსენებული ტექსტი.

შინ, როდესაც ზემოხსენებული ოთხთავის ტექსტი, როგორც ცნობილია, აღიშოს ოთხთავს მისდევს მცირეოდენი სხვაობით⁹.

დასასრულ, პალიმფსესტის მესამე ჯგუფის შესახებ. ეს ჯგუფი ჩვენი A—89 ხელნაწერის გადარეცხილი ტექსტის ნაწილად მიგვაჩნია. ის 107 ფურცლისაგან შედგება. გადარეცხილი ტექსტის ფურცლები ხელნაწერში თანამიმდევრულად არ არის ჩალაგებული, ის მთელ ძეგლშია გაბნეული (34—103; 122—137; 154—161; 164—169; 179—180; 208—212). მისი ფურცლები, A—89 პალიმფსესტთან შედარებით, უფრო მცირე ზოშიაა (31×22,5 სმ.). აღნიშნული ფურცლები თავის დროზე უფრო დიდი ფორმატის ყოფილა, ვიდრე ახლაა. ამას მოწმობს დაზიანებული გადარეცხილი ტექსტი, რომელსაც კიდეები ჩამოჭრილი აქვს. კიდეების ჩამოჭრა კი, ცხადია, მოხდებოდა მაშინ, როდესაც ის ხელმოწერულ იქნა გამოყენებული საწერ მასალად.

ხსენებული ჯგუფის გადარეცხილი ტექსტიც, როგორც ამას ივ. ჯავახიშვილი აღნიშნავს, ოთხთავს წარმოადგენს.

A—89 და A—844 პალიმფსესტები რომ ერთი და იმავე ხელნაწერიდან მომდინარეობს, ამას მოწმობს არა მარტო ის, რომ ისინი ერთი და იმავე ნაწარმოების ნაწილებს შეიცავენ, არამედ ისიც, რომ ისინი გარეგნული სახითაც მსგავსნი არიან (იხ. ტაბ. 1, 2; ტაბულებთან ერთად ვურთავთ ჩვენს მიერ გაცემებულ პირებს ამ ხელნაწერებიდან).

A—844 პალიმფსესტიც დაწერილია ორ სვეტად. მასშიც სვეტების სიგანეა 9—9,4 სმ.; სვეტებს შორის მანძილიც ერთნაირია (2,2—2,4 სმ.); თითოეულ სვეტში 18 სტრიქონია; სტრიქონებს შორის მანძილი თანატოლია (1,4—1,6 სმ.); სტრიქონებზე მოთავსებული ასოთა რაოდენობაც იგივეა (12—16).

ასოთა მოყვანილობაც ერთნაირია. მაგალითად, თითოეული ასოს სიმაღლე 5—6 მმ; სიგანე 5—7 მმ; ასოს მსხვილი ხაზის სიგანეა 2 მმ. A—89 ხელნაწერის გადარეცხილი ტექსტის მსგავსად, A—844-ის ქვედა ტექსტსაც გააჩნია მუხლობრივი სათვალავი და აშოზე გატანილია საძიებელი

სასვენი ნიშნად აქაც იხმარება ერთი წერტილი სტრიქონს ზედა და შუა მდებარეობით (ზოგჯერ სტრიქონს ზევით მდებარე ერთ წერტილს კავის ფორმა აქვს) და ორი წერტილი. აბზაცის ბოლოს სტრიქონის შესაყვებად ორივე ძეგლში ერთნაირი ნიშანია გამოყენებული.

ყოველივე ზემოაღნიშნული გვაძლევს საფუძველს დავასკვნათ, რომ A—89 და A—844 პალიმფსესტები, რომლებიც ერთი პირის კვრიკეს მიერ არის გამოყენებული საწერ მასალად სხვადასხვა ტექსტისათვის, ერთი და იმავე ხელნაწერიდან მომდინარეობს. ეს რომ ასე არ იყოს, ყოვლად შეუძლებელია ასეთ დამთხვევათთან გვეკონოდა საქმე, თუნდაც ისინი ერთსა და იმავე პერიოდში იყოს გადაწერილი. გადამწერმა, როგორც ჩანს, გადარეცხილი ხელნაწერის ფურცლები, რომლებიც A—89 ხელნაწერს გადარჩა, A—844-ისათვის გამოიყენა, ხოლო დანარჩენი გვერდები სხვა გადარეცხილი ხელნაწერის ფურცლებით შეავსო.

⁹ ივ. ჯავახიშვილი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 302.

ამრიგად, ამ ორი პალიმფსესტის შეერთებით ხელთ აღმოგვაჩნდა 261 ფურცლისაგან შემდგარი, ადრინდელი პერიოდის, V—VI საუკუნეებით დათარიღებული, ხანმეტური ოთხთავი.

Л. Р. КАДЖАИА

О ДВУХ ПАЛИМПСЕСТАХ ОДНОГО ПРОИСХОЖДЕНИЯ

(Резюме)

В Институте рукописей коллекции А хранящиеся рукописи А—89 и А—844 палимпсесты. Верхний текст рукописи А—89 содержит толкование Иоанна Златоуста на Евангелие от Матфея, рукописи же А—844 — Евангельские чтения. Переписаны они в XI веке, почерком «нусхური». Смытые тексты этих рукописей содержат Евангелие, датированные V—VI вв.

На основании палеографического анализа смытых текстов рукописей А—89 и А—844 выясняется, что для них в качестве материала была использована (кроме нескольких тетрадей) одна и та же рукопись.

ლილი ათანელიშვილი

ქართულ ხელნაწერთა რამდენიმე კრიპტოგრაფიის შესახებ

ძველი ქართული დამწერლობის ჩამოყალიბების შემდგომ, სხვა კულტურულ ერთა მსგავსად, საქართველოში იქმნება მთელი რიგი ანბანებისა, რომელთაც განსაკუთრებული დანიშნულება ჰქონდათ. ასეთი ანბანები მხოლოდ განსაზღვრულ შემთხვევებში გამოიყენებოდა¹. ამრიგად, ძველ ქართულ დამწერლობასთან ერთად არსებობდა ქართული საიდუმლო დამწერლობა. ქართული საიდუმლო დამწერლობის რამდენიმე სისტემაა ცნობილი. შევსებით ზოგ მათგანს.

სათვალაუვარი სისტემა. ქართული კრიპტოგრაფიის ერთ-ერთი უძველესი სისტემათაგანია სათვალაუვარი სისტემა. სათვალაუვარი სისტემის უძველესი ნიმუშები მხოლოდ ასოთა რიცხვით მნიშვნელობაზე იყო დამყარებული. შემდგომში ძველი ქართული კრიპტოგრაფიის განვითარებასთან ერთად წარმოიქმნებოდა მრავალგვარი სახეობები ამ სისტემისა. ქვემოთ მოტანილი კრიპტოგრაფიულ² სათვალაუვარი სისტემისაა, მაგრამ აქ რიცხვების მაგიერ წერტილებია დასმული. ექვს სტრიქონზე განლაგებულია წერტილები შემდეგი თანამიმდევრობით:

I	. . .
II	
III	
IV	. . .
V	
VI	

თუ წერტილებს გადავიყვანთ რიცხვებში, გვექნება: I სტრიქონზე 3, II—19, III—10, IV—3, V—16 და VI სტრიქონზე 13 წერტილი. ეს უკანასკნელნი მიუთითებენ ქართულ ანბანზე: I და IV სტრიქონის 3 წერტილი ნიშნავს ანბანის მესამე ასოს გ-ს. II სტრიქონის 19 წერტილი მიუთითებს ათეულების რიგის ბოლო, მეცხრე ასოზე. ძველ ქართულში ათეულების აღმნიშვნელი მეცხრე ასოა ჟ. მაგრამ კრიპტოგრაფიდან ჩანს, რომ ჯ ასოს რიცხობრივი მნიშვნელობა არ არის გათვალისწინებული, იგი ამოღებულია იმ ანბანიდან, რითაც სარგებლობდა ამ კრიპტოგრაფიის დამწერი. ამიტომ მეცხრე ასოდ აქ გადმოტანილია ასეულების რიგის პირველი ასო რ. III სტრიქონში ათი წერტილია, ე. ი. აქ იგულისხმება ათეულების პირველი ასოს აღმნიშვნელი ი. V სტრიქონში 16 წერტილია, რაც მიუთითებს, რომ კრიპ-

¹ ი. ჯაფარიშვილი, ქართული პალეოგრაფია, 1949, გვ. 131.

² S—395. XVIII საუკუნის ხელნაწერი. ზედა საცავ ფურცელზე კრიპტოგრაფია XIX საუკუნისა.

ტოგრაფის შემდგენელს აუღია ათეულების რიგის მეექვსე ასო. აქაც ძველი ქართულის 2 ამოღებულია ანბანიდან, მისი ადგილი უკირაეს ო-ს. და ბოლოს, VI სტრიქონშია 13 წერტილი, რაც აღნიშნავს ათეულების რიგის მე-სამე ასოს ლ-ს.

ამრიგად, კრიპტოგრამა ასე იხსნება: გ რ ი გ ო ლ. ეს „გრიგოლ“ უნდა იყოს გრიგოლ ზურაბის ძე წერეთელი. ამას ისიც მოწმობს, რომ ხელნაწერი გრიგოლ ზურაბის ძე წერეთლის კუთვნილება ყოფილა, რასაც ადასტურებს მინაწერი: „ეს არჩილიანი მისის ბრწყინვალების იმერეთის თავადის წერეთლის სალთხუცის ზურაბის ძის გრიგოლის არის, ღმერთმან ახმაროს მშვიდობაშიდ. ქ. ეს აქეთ ჩუ. ვ. გრიგოლ“ IVV.

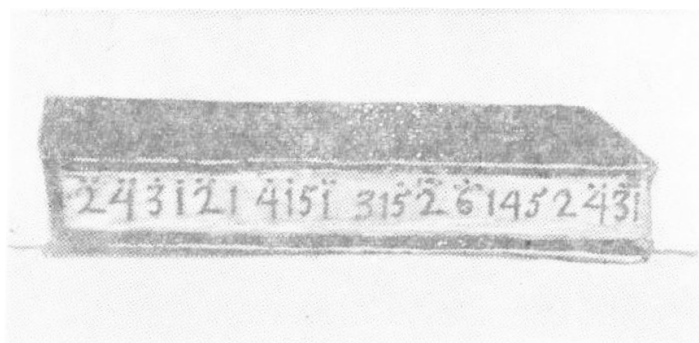
მინაწერი და კრიპტოგრამა დაწერილია ერთი პელნით.

საყურადღებოა აგრეთვე სათვალავადი სისტემის ერთი ნიმუში, სადაც მოცემულია ქართული ანბანი მისი შესატყვისი რიცხობრივი მნიშვნელობებით. იგი წარმოადგენს სათვალავადი სისტემის გასაღებს. დაწერილია XIV საუკუნის ეტრატის ხელნაწერზე (S—4814). კრიპტოგრამის გასაღები ტექსტის ხელით ჩანს ნაწერი. იგი მოთავსებულია ზედა ყდაზე:

1 2 3 4 5 6 7
 8 9 10 11 12 13 14
 15 [16 17 18] 19 20 21
 [22 23 24 25 26 27]
 28 29 30 31 32 [33 34]
 35] 36 37

აქ უწერტილო ციფრები ერთეულებს აღნიშნავენ, ერთწერტილიანი — ათეულებს, ორწერტილიანი — ასეულებს, სამწერტილიანი — ათასეულებს, ხოლო ოთხწერტილიანი — „ბევრეულს“ (ათი ათასს).

კრიპტოგრამებს გადამწერნი ჩვეულებრივ ათავსებდნენ ხელნაწერის კიდეებზე. ტექსტის ბოლოს, ზოგჯერ ტექსტის შიგნით და ყდებზე. მაგრამ შეგვხვდა ორიგინალურად შესრულებული კრიპტოგრამები. ორიგინალურია

მათი დაწერის ადგილი. კრიპტოგრამები გადამწერს ხელნაწერის „ჩამონაჭერზე“ მოუთავსებია (იხ. სურ.). ისინი უთუოდ ხელნაწერის სამკაულად არის გამოყენებული. ორივე კრიპტოგრამა სათვალავადი სისტემისაა.

S—4809. მავგობა სულისა. ხელნაწერი XVIII საუკუნისაა.

† 4153721 243121 243121 4151
315261452431 245521314 41
752914

კრიპტოგრამა ასე იხსნება: „მავგობა სულისა. სულისა მიერ განცხადებული ბუნებითად და ზესთად“. გადამწერს კრიპტოგრაფიულად წაუწერია ხელნაწერის „ჩამონაჭერზე“ თხზულების სათაური.

Q—816. არითმეტიკის სახელმძღვანელო. ხელნაწერი XVIII საუკუნისაა.

† 317131 51129612 312 174—
51131 1112 41351 525:

კრიპტოგრამა ასე გავხსენით: „გიორგი ერისთავის ძის აღწერილი არის წიგნი ესე“.

კრიპტოგრამაში იმიმაღული ყოფილა გადამწერის გიორგი ერისთავის ვინაობა. ორივე კრიპტოგრამა ერთი ხელითაა შესრულებული, ე. ი. როგორც Q—816 ხელნაწერის კრიპტოგრაფიდან ჩანს, ისინი დაუწერია გიორგი ერისთავს. ამას ადასტურებს აგრეთვე ისიც, რომ ორივე კრიპტოგრამა მიწერილია „ჩამონაჭერზე“. გარდა ამისა, მსგავსია აგრეთვე თვით ხელნაწერთა ხელიც.

ანჩინური სისტემა. ეს სისტემა ერთ-ერთი უძველესი სისტემათაგანია. სახელწოდება „ანჩინური“ წარმოდგება ქართული ანბანის ორი ასოს ანისა და ჩინისაგან. ამ სისტემის მიხედვით ა-ს ნაცვალა ჩ, ბ-ისა — ც, გ-ისა — ძ და ა. შ. ანჩინურის მსგავსად ქართულში შემდგომში ჩამოყალიბებულია ანჯანური, ანრეური და ანპოეური სისტემები². როგორც ხელნაწერების შესწავლამ დაგვანახვა, ამ სისტემებთან შედარებით ანჩინური ძალზე გავრცელებული ყოფილა. ქვემოთ მოგვაქვს ამ სისტემის რამდენიმე ნიმუში.

S—4814. ხელნაწერი XIV საუკუნისაა. 19r-ზე ტექსტისავე ხელით გადამწერის ანდერძია მიწერილი:

² შდრ. ე. თაყაიშვილი, პარიზის ნაციონალური ბიბლიოთეკის ქართული ხელნაწერები და ოცი ქართული საიდუმლო დამწერლობის ნიმუში, 1933, პარიზი, გვ. 4.

კრიპტოგრაფია ასე იხსენიება: „ბარნაბს შინ დნ ან ფდ ცდელსა“, ე. ი. „ბარნაბს შეუნიდვენ ღმერთმან, ამენ, ფრად ცოდვილსა“.

Տիրապիւնի Կժ Կժ Իժ:

հը ցըբըի :

II — 1845. ანდრია სალოსის ცხოვრება. ხელნაწერი XI—XII საუკუნისაა. 149r-ზე ტექსტის ხელით, ნუსხურიტ მიწეილია:

ԿԵԳԻ ԳԻՈՂՆԻԿԻ ԿՓ ԱՓ ԿՆԿԻ

ԿՏԺԱԸՏԿԻ ԼԺԱԿԿՏԳԻ ՎԳ ԿԳ

კრიტიკურაჲჲ აჲე ოსნებაჲ: „ს“ლსა ნაობისა შ“ნ ღ“ნ მ“თსა მეუღლესა თუყუიენს შ“ნ ღ“ნ“, ე. ო. სულსა ნაობისა შეუნღვენ ღმერთმან. მათსა მეუღლესა თუყუიენს შეუნღვენ ღმერთმან. ასევე 201v-ზე, იმავე ხელით, ნუს-ხურიტ მიწერილია:

պօօրօրի փոօրօր Կփ Կփ Իփ

იგი ასე იხსენიება: „მწერლსა ნაობს შინ ღწ აწა“-მწერალსა ნაობსა
შეუწდენ ღმერთმან ამენ.

აქვე განვიხილოთ აგრეთვე ანჩინური სისტემის ერთ-ერთი უძველესი კრიპტოგრაფია. ოპელიც X საუკუნის სინურ ხელნაწერშია დაცული⁴. ამ კრიპტოგრაფიის შესახებ ავ. შანიძე წერს: „ანჩინური კრიპტოგრაფები ქველადვე გეხვდება. ა) სინას მთის ერთს ხელნაწერში (№ 26), რომელშიც „დასდებელნი“ ყოფილა მოქცეული და, რომელიც პროფ. ივ. ჭავჭავაძის აღწერილობის თანახმად, X საუკუნეს ეკუთვნის, ასეთი მინაწერი ყოფილა (ფ. 185ა): ქე შე რხტჳ. რაიცა ნოშნავს: ქე შე იენე. იძავე გვერდზე ქვეშ აგრეთვე წერებულა: ოჳ: იხტჳ; მაგრამ აქ მეორე სიტყვის პირველი ასო (ი) შეცდომით არის დაწერილი, რადგანაც მის ნაცვლად რ უნდა ყოფილიყო. ი და რ ერთიმეორის ნაცვალი ასოებია ანჩინის სისტემაში. თუ პირველ სიტყვაშიც შეცდომა არ არის, მაშინ იგი ასე გადმოიწერება: ლე იენე“⁵.

1851-ზე ფურცლის ქვედა კიდეზე მიწერილი კრიპტოგრამა იკითხება არა „ოპ იხფე“. როგორც ა. შანიძე აღნიშნავს, არამედ „ა-ზ ყ-მ 18-დ“, რაც

⁴ ივ. ყ ა ე ა ხ ი შ ე ი ლ ი, სინის შთის ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, 1947, გვ. 50.

¹ ა. შ ა ნ ი ძ ე, კრიპტოგრაფიული მასალები, მიმოხილველი, I, 1926, გვ. 237—243.

შემდეგნაირად იხსნება: „ქე შე ივნე“. ამგვარად, ამ კრიპტოგრამის პირველი სიტყვაა „ა-შ“ და არა „ა-შ“. „ა-შ“ კი ანჩინური სისტემით ნიშნავს „ქე“=ქრისტე. რაც შეეხება შემდეგ სიტყვას „იხ ფკ“, აქ შეცდომასთან კი არ უნდა გვქონდეს საქმე, როგორც ა. შანიძე აღნიშნავს, არამედ კრიპტოგრამის თავისებურებასთან. ეს თავისებურება შემდეგში მდგომარეობს: ამოკითხვის გასაძნელებლად კრიპტოგრამების დამწერნი ზოგ ასოს ტოვებენ და არ ცვლიან. ამ შემთხვევაში ი უცვლელად დაუტოვებია მის დამწერს. მსგავსი ნიმუშები ძველ ქართულში არც თუ იშვიათია. მაგალითად, XII საუკუნის ერთი ოთხთავის⁶ გადამწერი ანდერძს ანჩინური სისტემის კრიპტოგრამით წერს:

ბჰჰა: ყბჳჩღ: ნწ: უოლწღა: ბჰა:

ზფჳფჩჰ: ღოტტჩჩჰ: ქოისხჳფფჳ:

ჰწო: ყბჰწო: ქჰ: ყბჰ: უბჰწჰჳ:

ბჰღჩჰწო:

ეს კრიპტოგრამა ასე გავხსენით:

„ამ“-ი: მწერალი ფწღ: ცოდვლი: გწ: ტეჩნაჲ: ლოცესა: მოიქსენეთ: წწო: ღწისხო: რწ: ღწ: თქწთსცა: წყწლბა ყოწ“. ე. ი. ამისი მწერალი ფრიად ცოდვილი გიორგი ტეჩნაჲ ლოცესა მოიქსენეთ წმიდანო ღმრთისაწო, რაჲთა ღმრთიჲმან თქუენთჳსცა წყალობა ყოწ.

კრიპტოგრამაში საყურადღებოა სამი სიტყვა: „ჩმ“-კრ; კლჭიჩტი; ღბტტჩჰლს“. როგორც ამოხსნის შემდეგ გამოიჩევა, კრიპტოგრამის შემდგენელს ამ სიტყვებში ზოგი ასო არ შეუცვლია მისი მონაცვლე ანჩინური სისტემის სათანადო ასოებით და დაუტოვებია ტექსტში. კერძოდ, „ჩმ“-კრ სიტყვა ნიშნავს „ამ“-სი“. როგორც ჩანს, აქ შეუცვლელადაა დატოვებული მ ასო. ასევე „კლჭიჩტი“ სიტყვა ნიშნავს „მწერალი“. აქ კრიპტოგრამის დამწერს ბოლო ი არ შეუცვლია. მესამე სიტყვაა „ღბტტჩჰლს“. იგი ასე იხსნება: „წყწლბა ყოწ“. აქაც ბოლო ასო ს არ არის შეცვლილი მოსალოდნელი კ-თი. აქ მხოლოდ ერთი შემთხვევა რომ გვქონდეს, მას კალმის ლაფსუსად ჩავთვლიდით, მაგრამ ამ პატარა ანდერძში სამჯერაა წარმოდგენილი ასოები შეუცვლელად.

ეს მოვლენა, როგორც ხელნაწერთა შესწავლამ დაგვანახა, შემდგომში საუკუნეების კრიპტოგრამებშიც დასტურდება.

ამრიგად, საფიქრებელია, რომ Sin-26 ხელნაწერის ერთ-ერთმა გადამწერმა ივანემ კრიპტოგრამაში იხფჳ საგანგებოდ დატოვა ი და არ შეცვალა რაეთი.

საინტერესოა აგრეთვე ამ კრიპტოგრამის ავტორის ვინაობის საკითხი. სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ იგი ეკუთვნის

⁶ ხელნაწერთა ინსტიტუტის ნუსხა, Q—1322, გვ. 18v.

X საუკუნის ცნობილ მოღვაწეს იოანე-ზოსიმეს⁷. მაგრამ პალესტინელი ქართველი კალიგრაფების დადგენისას გამოირკვა, რომ Sin-26 ხელნაწერის ჩვენთვის საინტერესო მონაკვეთი (148v—185r) გადაწერილია არა იოანე-ზოსიმეს, არამედ ივანეს ხელით, რომელსაც გადაუწუსხავს აგრეთვე მეორე სინური ხელნაწერი № 1⁸. Sin—26 ხელნაწერის 185r-ზე მოთავსებული კრიპტოგრაფიკული აღნიშნული გვერდების (148v—185r) მსგავსი ხელითაა ნაწერი. მაშასადამე, ეს კრიპტოგრაფები ეკუთვნის არა იოანე-ზოსიმეს, არამედ ივანეს.

რომ იოანე-ზოსიმე არ არის ავტორი ამ კრიპტოგრაფებისა, ამას, ვფიქრობთ, ჩვენთვის საინტერესო მონაკვეთის ანდერძიც გვიდასტურებს. 184v-ზე ტექსტის ბოლოს მიწერილია: „ქე შე ივანე, ცოდვილი ამისი მწერალი. რომელი დამეკლოს, შემინდევ და ლოცვაა მოჰიქსენე, ქრონიკონი როდ“. და იქვე, იმავე ხელით, ასომთავრულით მიწერილია შემოთგანხილული კრიპტოგრაფები: „ქე შე რხვჳ“ (185r); „ჟჳ ეჳ რხვჳ“ (185r-ს ქვედა კიდეზე).

ამრიგად, ანჩინური სისტემის ერთ-ერთი უძველესი კრიპტოგრაფია სინური ხელნაწერისა (№ 26) ეკუთვნის არა იოანე-ზოსიმეს, არამედ ერთ-ერთ პალესტინელ მოღვაწე-კალიგრაფს ივანეს.

პირობითი ნიშნების სისტემა. ძველ ქართულ კრიპტოგრაფიულ სისტემებთან შედარებით პირობითი ნიშნების სისტემა თავისებურია. თავისებურება მდგომარეობს შემდეგში: ნებისმიერ აღამიანს შეეძლო შეექმნა ამა თუ იმ პირობითი ნიშნების მეშვეობით მისთვის საჭირო საიდუმლო ანბანი. პირობითი ნიშნების სისტემა მრავალნაირია. იგი მოიცავს სხვადასხვა სახეობებს. ვაქვეყნებთ ამ სისტემის რამდენიმე ნიმუშს.

XVIII საუკუნის მეორე ნახევრისა და XIX საუკუნის I ნახევრის მოღვაწის გ. ავალიშვილის ავტოგრაფები ხელნაწერთა ინსტიტუტის ფონდებში საკმაო რაოდენობითაა დაცული. ერთ-ერთ მათგანში შეგვხვდა კრიპტოგრაფია. S—1508 ხელნაწერი კრებულია, გადაწერილია გიორგი ავალიშვილის მიერ 1787 წელს. მოსკოვს. 185r-ზე გ. ავალიშვილს ჩაუწერია საიდუმლო ანბანი და ხუთსტრიქონიანი კრიპტოგრაფია (იხ. გვ. 64).

კრიპტოგრაფიის ამოხსნის შემდეგ გამოირკვა, რომ პირველი ოთხი სტრიქონი ლექსია. შეჯერების შემდეგ გამოჩნდა, რომ გ. ავალიშვილს ეს ერთი სტროფი ამოუღია თეიმურაზ I-ის პოემიდან: „ქება და მკობა ხელმწიფის ალექსანდრესი და დედოფლის ნესტან-დარეჯანისა“. კრიპტოგრაფია ასე იხსნება:

„ვინ მზეს ნახავს, მას დააბავს, იტყვიან თუ ალვს ხია,
მუშკ-ამბრისა სული მას სდის, მგონი ყველა ზედ ასხია.
ეხვეწების ცისა მნათი, შუქნი შენნი გვაუასხია.
და ეგრე ბრძანებს მის ხელმწიფელი, სისხლი მისთვის დასხია.
გიორგი ავალიშვილის დაწერილია“.

⁷ კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1923, გვ. 156; მ. ს. ი. ე. ე., ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1960, გვ. 164. გ. მ. კეკელიძე, ქართული კრიპტოგრაფია, დროშა, 1953, № 6; მ. ს. ი. ე. ე., ქართული ხელნაწერების შესწავლა და აღწერა, 1957, გვ. 10.

⁸ ც. კ. ა. ნ. ი. ე. ე. ე., პალესტინელ გადაწერ „იოვანთა“ შესახებ, მრავალთავი, III, 1973, გვ. 46.

ქუსლც მხოლს ხოლხუ

ტოლუღინი ანკაში

კრიპტოგრამა ასე გავხსენით: „ქ. ეს ღჯღა (?) მილოლდ გიოლგის და მღპ... ღფინას ანბავი“ (კრიპტოგრამა დამახინჯებულია. უნდა იყოს: მილოლდ გიორგის და მარკ ღრაფინას).

აკროსტიქული სიხტემა. ხელნაწერთა ინსტიტუტის XVIII ს-ის (1787 წ.) ნუსხაზე (S—172) ქვედა ყდაზე XVIII საუკუნისავე მხედრულით მიწერილია სამი სტრიქონი. თითოეულ სტრიქონში ცხრა-ცხრა ასოა, რომლებიც ერთმანეთისაგან გამოყოფილია წერტილებით. სტრიქონების თავსა და ბოლოში დასმული ნიშნები (I) სტრიქონის დასაწყისსა და დასასრულს აღნიშნავენ.

I ს: ღ: ი: ვ: ბ: ნ. ბ. ი. ს. I
 I ა: ა: ღ: ი: ძ: რ: ა. მ: ი. I
 I : რ: ღ: ა: თ: ა: ე: ღ: ი: ა: I

ეს კრიპტოგრამა არ არის დაწერილი მოგონილი, პირობითი ნიშნებით; იგი ქართული ანბანითაა შესრულებული. მაგრამ მისი წაკითხვა ჩვეულებრივ, მარცხნიდან მარჯვნივ უაზრობაა.

საყურადღებოა, რომ კრიპტოგრამის ავტორს სამივე სტრიქონი დაუწერია ისე, რომ აკროსტიქულად მისი წაკითხვა გაძნელებულიყო. მეორე სტრიქონი უფრო ღრმად, მარჯვნივ არის შეწეული, ვიდრე პირველი: ასევე მესამე სტრიქონიც უფრო მარჯვნივაა გაწეული, ვიდრე მეორე.

მაშასადამე, კრიპტოგრამის მთელი საიდუმლოება მდგომარეობს ასოთა თავისებურ განლაგებაში. სამივე სტრიქონის აკროსტიქულად, ზემოდან ქვემოთ წაკითხვის შემდეგ კრიპტოგრამა ასე ამოიხსნება:

„სარდალი დაეით ბჟანდება დ[ა] იმისა“.

კრიპტოგრამაში მოხსენებულია ხელნაწერის მფლობელი დაეით სარდალი.

Л. А. АТАНЕЛИШВИЛИ

О НЕКОТОРЫХ КРИПТОГРАММ ГРУЗИНСКИХ РУКОПИСЕЙ

(Резюме)

Рядом древнегрузинской письменности существовала древне-грузинская тайнопись (криптография). В научной литературе опубликованы образцы грузинских криптограмм.

В статье даются нововыявленные образцы древнегрузинской криптографии.

მხედრული დამწერლობის ადრეული ნიმუშები

ქართული დამწერლობის სამი ძირითადი სახის, კერძოდ, ასომთავრული (მრგლოვანი), ნუსხური (კუთხოვანი) და მხედრული ასოების გრაფიკული მოხაზულობა ერთმანეთის მომდევნო ეტაპზე განვითარების კანონზომიერ სურათს იძლევა. ძეგლების ქრონოლოგიური თანამიმდევრობით შესწავლა ნათელყოფს, რომ ერთი სახის დამწერლობა მეორის გრაფიკული საზეცულობის შედეგია, რაც შეპირობებული იყო ეპოქის მოთხოვნით — სწრაფი, გამარტივებული წერისაკენ მისწრაფებით.

თავის მხრივ, გრაფიკული თვალსაზრისით ამ ძეგლების შესწავლამ ცხადყო, რომ ერთი სახის დამწერლობიდან მეორეზე გადასვლა ხდებოდა არა ერთბაშად, არამედ დამწერლობის ახალი პერიოდისათვის დამახასიათებელი თავისებურებანი მზადდებოდა და მწიფდებოდა წინარე ხანაში. ხოლო შემდგომ, განვითარების გარკვეულ ეტაპზე, ვლებულობდით ახალ, მაგრამ სტილისტურად ერთიან გრაფიკულ სისტემას.

ეს გარემოება გვაძლევს საშუალებას კიდევ ერთხელ, ამჯერად გრაფიკული ანალიზის საფუძველზე, გადაჭრით უარყოფით აზრი იმის შესახებ. თითქმის მხედრული დამწერლობა ხუცურზე უძველესი იყოს. მ. ბროსე მიუთითებს, რომ მხედრული დამწერლობა შეიქმნა ფარნავაზის დროს¹, ნ. მარი მხედრულს წარმართული დროის დამწერლობად მიიჩნევს². საწინააღმდეგო აზრი გამოთქმული აქვთ დ. ბაქრაძეს³, თ. ჟორდანიას, ე. თაყაიშვილს, ივ. ჯავახიშვილს. მათ მხედრული დამწერლობა ნუსხურის განვითარებად მიიჩნიათ. ე. თაყაიშვილი ბაგრატ IV-ის შიომღვიმის მონასტრისადმი შეწირულების წიგნის (Ad 14) შესახებ ამბობს, რომ «Письмо нашего сиегеля не есть чистый, окончательно установившийся мхедрули, а составляет переход от алфавита хуцури (церковного) к алфавиту мхедрули и еще раз доказывает давно высказанное мнение, что мхедрули произошел от хуцури»⁴.

თ. ჟორდანია აღნიშნავს, რომ შიომღვიმის გუჯარი დაწერილია ძველი მხედრული ხელით⁵.

¹ M. Brosset, Histoire de la Géorgie. I. 1849, pag. 43.

² Н. М а р р, Грамматика древне-литературного грузинского языка, Ленинград, 1925, стр. 1—2.

³ Д. Б а к р а д з е, Статьи по истории древностей Грузии. Проложение к тому записки имп. Акад. Наук, № 1, стр. 20—30.

⁴ Е. Т а к а й ш в и л и, Сигель грузинского царя Баграта, Записки Восточного Отделения Русского Арх. общ., т. IX, стр. 58—68.

⁵ თ. ჟორდანიას, ქრონიკები, I წ., გვ. 204—206.

ივ. ჭავჭავაძის ბაგრატი IV-ის სიგელებში (Ad 14 და Sd 1201) ნუსხურის დიდ გავლენას ხედავს: „ეს სიგელები სრულებით მხედრული დამწერლობით არ არის გამოყვანილი, არამედ მრგვლოვანი ნუსხა-ხუტურით“⁶.

ილ. აბულაძე ზემოთ დასახელებულ საბუთებს მხედრული დამწერლობის ნიმუშებად მიიჩნევს⁷.

XI—XIII სს. მხედრული ხელით დაწერილი ძეგლებიდან შეგვიძლია დავასახელოთ: ბაგრატი IV-ის შეწირულობის წიგნი, მიცემული შიომღვიმის მონასტრისადმი 1058 წ. (Ad 14), ბაგრატი IV-ის დარბაზის გადაწყვეტა ოპიზატა და მიწნაპორელთა დავის შესახებ 1060/65 წწ. (Sd 1201), გიორგი III-ის სიგელი, ბოძებული შიომღვიმის მონასტრისადმი 1170 წ. (Hd 1351), კიპბერის შეწირულობის წიგნი 1184/85 წწ. (Ad 2), ქება-ქებათა თარგმანება (მხედრულით დაწერილი 36 გვერდი დართული აქვს XII ს. ხელნაწერს A—65) 1188/1210 წწ. და სხვ.

ამ ძეგლებს შეიძლება დავმატოს კიდევ ერთი ნიმუში A—397 ხელნაწერის სახით. ნუსხურით დაწერილ ტექსტში გვხვდება მინაწერები, რომლებიც ნუსხურიდან მხედრულ დამწერლობაზე გარდამავალი ეპოქისათვის დამახასიათებელ ასოებს შეიცავენ. ეს ძეგლი საინტერესოა იმით, რომ იგი ქრონოლოგიურად წინ უსწრებს ყველა ზემოთ ჩამოთვლილ ძეგლს. ხელნაწერი წარმოადგენს აპოკალიპსის ანდრია კესარიელისეული კომენტარების ქართული თარგმანის ერთ უძველეს ნუსხას. ხელნაწერი აღწერილი აქვს თ. ეორდანიას⁸, რომელიც მას X საუკუნისად მიიჩნევს. ხელის მიხედვით ილ. აბულაძე მას X—XI საუკუნეებით ათარიღებს⁹.

ჩვენთვის საინტერესო მინაწერები ხელნაწერში ხშირად გვხვდება ხუსხურით დაწერილი სტრიქონების ბოლოს და წარმოადგენს სულის მოსახსენებლებს (გვ. 199, 399, 144) (სურ. 1—8). ისინი შესრულებულია გადამწერის ხელით, რაზედაც მიგვითითებს შემდეგი გარემოება: 1. მინაწერები ამთავრებენ ნუსხურით დაწერილ სტრიქონებს იმავე ფერის მელნით, რითაც სტრიქონია შესრულებული, 2. მინაწერები შესრულებულია ტექსტის მელნით ან სინგურით, რომელიც ორნამენტულ მხატვრობაშია გამოყენებული, 3. ისინი შესრულებულია გადამწერის მიერ შესრულებული სხვა მინაწერების ხელით.

აღსანიშნავია, რომ ხელნაწერის მხატვრობა გადამწერს ეკუთვნის. ორნამენტის ძირითად მონახაზს იგი ტექსტის მელნით ასრულებს. ასევე, მუშაობის პროცესში თვითონ ასურათებს შინაარსის შესაბამის ადგილებს. მაგ., სვიმეონ მესვეტის თხზულების ერთ-ერთი აბზაცის დასაწყისში საზედაო ასოსთან (149v) ტექსტის მელნით მოხატულია წვეროსანი კაცის გრაფიკული გამოსახულება (სურ. 5). წარწერა, რომელიც სურათს ახლავს, ტექსტის შინაარსს შეესაბამება. ცხადია, რომ გადამწერს წერის პროცესშივე გაუზარებია შინაარსი და გრაფიკულად გამოუხატავს იგი. სტრიქონის ბოლოს არსებული მინაწერები კი იმ ხელითაა შესრულებული, რითაც შესრულებულია განმარტებითი წარწერები და ანდერძები. ამრიგად, ეს მინაწერები შესრულებულია გადამწერის ხელით და ამდენად ხელნაწერის თანადროულია.

⁶ ივ. ჭავჭავაძე, ქართული პალეოგრაფია, 1949, გვ. 190.

⁷ ილ. აბულაძე, ქართული წერის ნიმუშები, 1949, გვ. 323—324.

⁸ Т. Жордания, Описание рукописей Тифлисского музея, т. I, стр. 392—395.

⁹ ილ. აბულაძე, ქართული წერის ნიმუშები, 1949, გვ. 305, ტაბ. 51—52.

Դիւիւստիւս Ժիւս Ժիւս Ժիւս
 : Լուսնի Դիւս Ժիւս Ժիւս
 Ժիւս : Դիւս Ժիւս Ժիւս Ժիւս
 Դիւս Ժիւս Ժիւս Ժիւս Ժիւս

Նշր. 1.

Դիւս Ժիւս Ժիւս Ժիւս Ժիւս
 Ժիւս : Դիւս Ժիւս Ժիւս Ժիւս
 Ժիւս Ժիւս Ժիւս Ժիւս Ժիւս
 Ժիւս : Դիւս Ժիւս Ժիւս

Նշր. 2

Ժիւս Ժիւս Ժիւս Ժիւս Ժիւս
 Ժիւս Ժիւս : Դիւս Ժիւս Ժիւս Ժիւս
 Ժիւս Ժիւս Ժիւս Ժիւս Ժիւս
 Ժիւս Ժիւս Ժիւս Ժիւս Ժիւս

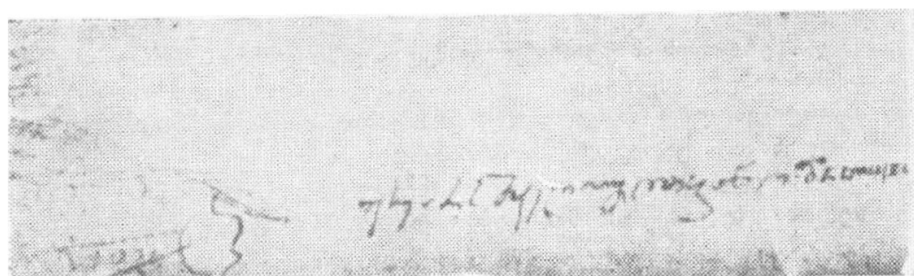
Նշր. 3.

Ժիւս Ժիւս Ժիւս Ժիւս Ժիւս
 Ժիւս : Դիւս Ժիւս Ժիւս Ժիւս
 Ժիւս Ժիւս Ժիւս Ժիւս Ժիւս
 Ժիւս Ժիւս Ժիւս Ժիւս Ժիւս

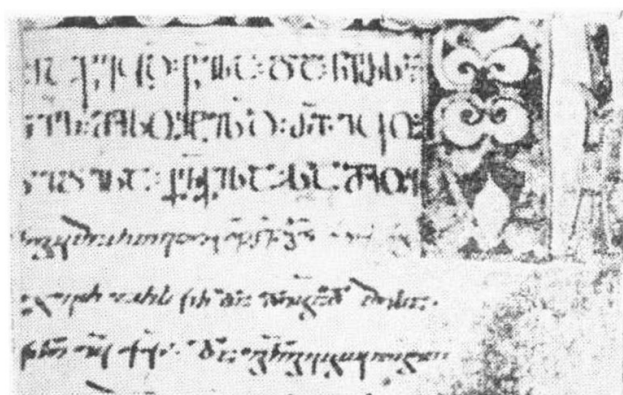
Նշր. 4.

სურ. 5.

სურ. 6.

სურ. 7.

სურ. 8.

ზემოთ აღნიშნული მინაწერები დაწერილია გაქრული ხელით. ზოგიერთი ასო თ, ა, უ, ი, ფ ამ სწრაფ წერაში მარტივდება და მხედრულის მონახაზს იღებს. მაგ., 399 გვერდზე თავსამკაულში სათაურის ბოლოს არსებულ მინაწერში — დ, უ და ბ ასოები (სურ. 7). ერთ-ერთი მინაწერი, რომელიც განმარტავს გადამწერის მიერ შესრულებულ გრაფიკულ ნახატს „ეს არის შუელი...“, ადრეული მხედრულის ხელითაა გამოყვანილი (სურ. 6. განსაკუთრებით რ და შ ასოები). გადამწერის ხელით შესრულებულ მინაწერში (ჯერის გამოსახულებაში ტექსტის მეღნით ჩაწერილია „ქე შე დავითი“. დავითი შესაძლებელია ხელნაწერის მომხატველი იყოს) ასო „დ“ ოპიზატა სიგელში არსებული დონის მსგავსია.

ტაბულაზე წარმოდგენილ მხედრული დამწერლობის ძეგლთა მიხედვით (იხ. სურ. 1, 2, 3) ნათლად იხატება ნუსხური დამწერლობიდან მხედრულზე გარდამავლობის პროცესი. ეს განსაკუთრებით ცხადად ჩანს, თუ თვალს გავადევნებთ ცალკეული ასოების გრაფიკული მოხაზულობის განვითარებას. დამწერლობის ამ ეტაპზე კიდევ მეტად გამოვლინდა მისწრაფება სწრაფი გამარტივებული წერისაკენ. ეს გამოიხატა ასოთა საერთო მოხაზულობის გამარტივებულ, მომრგვალებულ ფორმებში, ძირითადი მონახაზის მეტ თავისუფლებაში. ცალკეული ასოს მოხაზულობა აქ უკვე ერთი მთლიანი მონახაზით სრულდება (ასომთავრულ და ნუსხურ დამწერლობაში კი ასოს მოხაზულობა ხელის ერთი მოძრაობით იშვიათად სრულდება).

✓ ჩვერ კიდევ ასომთავრული დამწერლობის ცალკეული ძეგლების შესწავლის დროს დაეინახეთ, რომ ცვლილებანი ცალკეული ასოების მოხაზულობაში, კერძოდ, ასოთა მისწრაფება თავგახნილობისაკენ, ორხაზოვანი სისტემის დარღვევა თანდათანობით ამზადებს წიადაგს ნუსხურ დამწერლობაზე გადასასვლელად. ეს ცვლილებანი აისახა თვით დამწერლობის საერთო სახეში. თუ შევადარებთ XI საუკუნის ასომთავრულით დაწერილ ურბნისის ოთხთავის (A—28) ხელნაწერის ტექსტს აღიშნის ოთხთავს (IX ს.), დავინახავთ, რომ მოგვიანო ხანის ძეგლში შრიფტის საერთო მხატვრული აღქმა განსხვავებულია. ასოები ერთმანეთშია ჩამჯდარი, პორიზონტალური ხაზები თითქოს უჩინარი ხდება, ძირითადად აღიქმის ვერტიკალური ხაზები. ყოველივე ამან ხელი შეუწყო კუთხოვანი ნუსხური ხელის განვითარებას. ნუსხურ დამწერლობაში ეს პარალელური ხაზები გადაიხარა, შემცირდა თანაფარდობა ვერტიკალურ და პორიზონტალურ ზომებს შორის (ასომთავრული შრიფტისათვის დამახასიათებელია სრული პროპორციულობა ასოთა ზომებს შორის. პორიზონტალური ხაზი ასწერივი ხაზის ნახევარს შეადგენს. შუა გადამკვეთი ხაზი ასწერივ ხაზს ყოველთვის შუაზე ჰყოფს, ასოების საერთო მოხაზულობა კვადრატის ფარგლებშია ჩაწერილი).

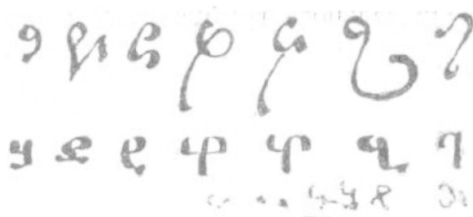
ნუსხურ დამწერლობაში ჩამოყალიბებული ოთხხაზოვანი სისტემა მხედრულ შრიფტზე გარდამავალ პერიოდში იგივე რჩება (ერთმანეთს ვადარებთ X—XI სს. ხელნაწერსა S—405 და ბაგრატ IV-ის სიგელს Sd—1201). როგორც ვხედავთ, ბაგრატ IV-ის სიგელში ასოთა განლაგება ხაზების მიმართ უცვლელია. ი, ლ, პ, თ, ღ, პ. ო, ა ასოები ორხაზოვან ბაღეში რჩებიან: (სურ. 9). ს, ზ, რ, ძ, მ, დ, ნ ასოებს ისევ ზედა სამი ხაზი უკავიათ (სურ 10),

ბ. გ. ვ. ყ. ქ. შ. უ. ფ. გ. ხ. ტ. ც. ჰ. წ. ჯ. ქ ასოები განლაგებული არიან ქვედა სამ ხაზში (სურ. 11), კ. ქ. ჩ ასოები ოთხხაზოვანი სისტემისა არიან (სურ. 12). თვით ამ ჯგუფებში ასოთა შორის ცვლილებანი ერთგვარ კანონ-

სურ. 9.

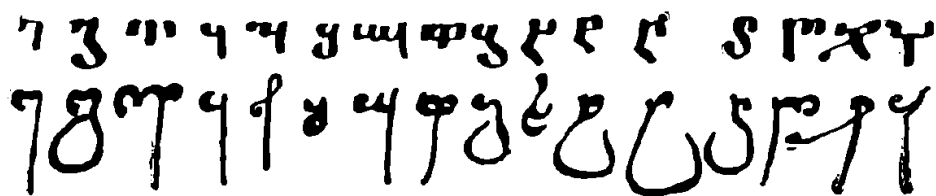
ზომიერებას ექვემდებარება. მაგ., ქვედა სამხაზოვან სისტემაში ის ასოები, რომელთა კიდელები ნუსხურში მარცხნივაა მიმართული (ბ, ვ, ყ, ქ, შ და სხვ.). ამავე მხარეს იჩენენ მიდრეკილებას შემომრგვალებისაკენ, ხოლო

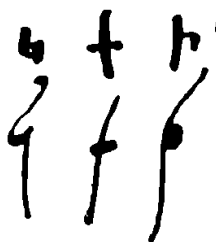
სურ. 10.

თუ მარჯვნივა მიმართული (ტ, ც, ხ და სხვ.), მუცელი მათ მარჯვენა მხრიდან ეკვრებათ.

ნუსხური შრიფტი, რომელიც ხასიათდება ორ ძირითად ხაზს შორის მოთავსებული მარჯვნივ გადახრილი კბილანებით, ასევე განსაზღვრავს მხედ-

სურ. 11.

სურ. 12.

რულში მრავალკბილიან სისტემას (ასეთებია ერთკბილიანი ა, ი, ორკბილიანი პ, ლ. სამკბილიანი ლ, პ, ოთხკბილიანი უ და სხვა).

ამრიგად, მხედრული დამწერლობა, რომელიც სტილისტურად განსხვავდება თავის ადრეულ ეტაპზე ნუსხური დამწერლობისაგან, როგორც ვხედავთ, მის უშუალო განვითარებას წარმოადგენს. ამ ადრეულ ეტაპზე ხდება იმ თავისებურებათა ჩამოყალიბება, რომლის შემდგომი თანდათანობითი გრაფიკული ცვლილებების საფუძველზე თანამედროვე მხედრულ დამწერლობას ვღებულობთ.

Е. М. МАЧАВАРИАНИ

РАННИЕ ПАМЯТНИКИ ПИСЬМА «МХЕДРУЛИ»

(Резюме)

В статье рассмотрены памятники XI—XII веков, написанные рукою «мхедрули».

На основе сравнительного графического анализа устанавливается закономерность развития грузинского письма «мхедрули» от предшествующего его шрифта «нუსхური».

ბაბარ გიგინიშვილი, ზურაბ სარჯველაძე

[კა], [ჭა], [ვე], [ჭე] და [ო] საბმენტთა

ურთიერთმიმართებისათვის ძველ ქართულში

ო ხმოვანი საქმოდ დიდი ფუნქციონალური დატვირთვის მქონეა ძველ ქართულში. იგი გვხვდება როგორც ქირეული, ისე აფიქსალური მორფემების შემადგენლობაში. რიგ შემთხვევაში ო ცალკე აფიქსად გვევლინება (შხედველობაში გვაქვს მესამე 'სუბიექტური პირის აფიქსი აორისტში, II და III კავშირებითის ალომორფები, სიტყვაწარმოებითი აფიქსები ხა-ო, მ-ო).

სამეცნიერო ლიტერატურაში ქართული ენის აფიქსალურ მორფემებში მონაწილე ო ავტორთა დიდი ნაწილის მიერ მიჩნეულია მეორეულად¹. თავისთავად ის ფაქტი, რომ ო-ს ზვედრითი წონა ასე დიდია ქართული ენის სტრუქტურისათვის, კითხვის ქვეშ აყენებს მისი მეორეულობის საკითხს. მიზანშეწონილად მოგვაჩნია [ო] სეგმენტის დისტრიბუციის შესწავლა ძველ ქართულში [ჭა], [ვა], [ჭე], [ვე] სეგმენტებთან მიმართებით, რომელთაგან მიღებულად ითვლება იგი სამეცნიერო ლიტერატურაში.

ძველ ქართულში [ვა] სეგმენტი წარმოდგენილია შემდეგ პოზიციებში:

ა) ანლაუტში თანხმოვნის წინ: ვაშლი

ვაცი

ვარცლი

ვარხუ

ვანი

ბ) თანხმოვანთა შორის: შეცვალა

C—C:

ხვალე

საზღვარი

რვალი

გ) ხმოვანსა და თანხმოვანს შორის: ავაზანი

V—C:

მრავალი

მთავარი

¹ Н. Я. Марр, Грамматика древнелитературного грузинского языка. М.-Л., 1925, § 188—189. G. Deeters, Das kharthwelische Verbum, Leipzig, 1930, გვ. 106—710, 218, 231; ა. რ. ნ. ჩიქობავა, სახელის ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში, 1942, გვ. 223; ა. რ. ნ. ჩიქობავა, ერგატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, I, 1948, გვ. 98; რ. გაგუა, ნამუო უწყვეტის-ოდ სუფიქსის შედგენილობისათვის ქართულში, ივე, VI, 1954, გვ. 79—85; ეკ. ოსიძე, ერთი ტიპის ზმნათა აწმუის ფუძის აგებულებისათვის ქართულში, ქართველურ ენათა სტრუქტურის საკითხები, III, 1963, გვ. 11—18; თ. გაბუჩაძე, ე. მ. ა. ვ. ა. რ. ი. ა. ნ. ი. სონანტა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, 1965, გვ. 43—45, გვ. 273—275.

დ) აუსლაუტში თანხმოვნის შემდეგ: რვა

C-#: ქვა
მიზღვა

ე) აუსლაუტში ხმოვნის შემდეგ: დაუტევა

V-# პოვა
ზაქუვა
წყევა

[ჭა] სეგმენტი დასტურდება შემდეგ პოზიციებში:

ა) თანხმოვანთა შორის: ძუალი

C-C კუართი
თუალი
მწუანე

ბ) აუსლაუტში თანხმოვნის შემდეგ: ზლუა

C-# სხუა
შეართუა
ჰწერწყუა

[ვე] გეხვდება შემდეგ პოზიციებში:

ა) ანლაუტში თანხმოვნის წინ: ვეცხლი

#-C ვერძი
ვენატი

ბ) თანხმოვანთა შორის: ქველი

C-C: ყველი
პირველი

გ) ხმოვანსა და თანხმოვანს შორის: ევედრა

V-C: მიც ევება

დ) აუსლაუტში თანხმოვნის შემდეგ: ალვიმსთვე

C-#: გაწეფრთხვე
განეგრძვე

ე) აუსლაუტში ხმოვნის შემდეგ: ვპოვე

V-#: გაუტევე

[ჭე] სეგმენტისათვის ნიშანდობლივია შემდეგი პოზიციები:

ა) თანხმოვანთა შორის: წუელი

C-C: ჩუენ
გუერდი

ბ) აუსლაუტში თანხმოვნის შემდეგ: თთუე

C-#: უაუე
მართუე

როგორც ენახეთ, [ჭა] და [ჭე] სეგმენტებს შორის, ერთის მხრივ, და [ვა] და [ვე]-ს შორის, მეორე მხრივ, დისტრიბუციის თვალსაზრისით არსებობს სრული იზომორფიზმი: ის პოზიციები, რომლებშიც გეხვდება [ჭა], ნიშანდობლივია [ჭე]-სათვისაც და ასევე [ვე] გამოვლინდება იქ, სადაც დასაშვებია [ვა]. [ჭა] და [ჭე] კომპლექსები უფრო შეზღუდულია, ვიდრე [ვა] და [ვე], რაც შეპირობებულია, თავის მხრივ, უმარცვლო ჭ-ს განაწი-

ლების ნაკლები თავისუფლებით ვ-სთან შედარებით. რაც შეეხება [ო]-ს, იგი შეიძლება შეგვხვდეს ყველა იმ პოზიციაში, სადაც დასტურდება [ვა], [ვე]:

- ა) ანლაუტში თანხმოვნის წინ: ოცი
 $\#-C$ ოფლი
 ოდეს
- ბ) თანხმოვანთა შორის: ცოლი
 $C-C$ გოლი
 ლორი
- გ) ხმოვანსა და თანხმოვანს შორის: ალაოჩინა
 $V-C$ აოტა
 მოაოტრა
- დ) აუსლაუტში ხმოვნის შემდეგ: ღვო
 $C-\#$ მძოლო
 სათწო
- ე) აუსლაუტში ხმოვნის შემდეგ: ძეო (წოდ. ბრ.).
 $V-\#$ ჰპოო (კავშ. კილო).

საბოლოო სახით ხსენებული სეგმენტების დისტრიბუციული შესაქლებლობები აისახება მატრიცში:

	$\#-C$	$C-C$	$V-C$	$C-\#$	$V-\#$
კა	+	+	+	+	+
კე	+	+	+	+	+
ჭა	-	+	-	+	-
ჭე	-	+	-	+	-
ო	+	+	+	+	+

მატრიცი გვიჩვენებს, რომ [ო] კონტრასტის დამოკიდებულებაშია [ვა], [ვე] სეგმენტებთან და ნაწილობრივი დამატებითობის დამოკიდებულებაში — [ჭა]-სა და [ჭე]-სთან. შეიძლება მეტიც ითქვას: [ვა], [ჭა], [ო]-სთვის იძებნება მინიმალური წყვილები, სადაც განსხვავებას ქმნის დაპირისპირება ამ სეგმენტთა მიხედვით, მაგალითად:

- ვაცი : ოცი
- ცვალება : ცოლება („ცოლად შერთვა“, მ. 14,4C);
- შუება : შობა, გუელი : გოლი;
- ზღვა „მიზღვა“ : ზღუა : ზღო (მან იგი).

რამდენადაც კონტრასტის დამოკიდებულება განხილულ სეგმენტთა შორის აშკარაა, ძველი ქართულის დონეზე ვა/ვე ჭა/ჭე ~ ო მორფოფონემატური მონაცვლეობა გამოირიცხება.

$V-XI$ საუკუნეების ქართულ ტექსტებში ამგვარი მონაცვლეობის არც ერთი შემთხვევა არ დასტურდება. ისმის კითხვა: მაშინ რით იყო შეპირო-

ბეზული ასეთი ერთსულოვნება მკვლევარების მიერ [ო] სეგმენტის მეორეულად მიჩნევის საკითხში? საქმე ისაა, რომ ძველ ქართულში გვაქვს ერთი წყება ზმნებისა, რომელთა აორისტიის ფუძეში I-სა და II პირში გამოვლინდება ვ, ხოლო III სუბიექტური პირის ნიშნად—ო გვაქვს (დავაცხრვე—დააცხრო, შევამყვე—შეამყო და სხვა²). ამას გარდა, გარკვეულ გავლენას ახდენდა, როგორც ჩანს, დიალექტებში დადასტურებულ ვჟ—ო და ვი—ო პროცესებთან ასოციაცია, აგრეთვე გვიანდელი ქართული სალიტერატურო ენის ძეგლებში (XIV საუკუნიდან მოყოლებული და შემდგომ) ფიქსირებული ფაქტები ანალოგიური ხასიათისა.

შესაძლოა, ო მიღებული იყოს ვა/ვი/ჭა/ჭი—საგან უფრო ადრინდელ პერიოდში ან საერთო-ქართველური ფუძე-ენის დიფერენციაციამდე. როგორც ირკვევა, ძველი ქართული [ვა], [ვე], [ჭა], [ჭი] სეგმენტები საერთო ქართველურ ენაში რეალიზებული იყო [ჭა] და [ჭი] სახით. ამას ნათელყოფს ქართველურ ენათა შედარება და ამაზე დამყარებული კონსტრუირებული ფორმები, მაგალითად:

ქართ. ვა	: ზან. ო/ვო სვან. ჭა	
ვაცი	: ოჩი (მეგრ.)	: ლჭაშ
ვარ	: ვორეკ	: ხჭარი
ვარცლი	:	: ლჭარიჩი „წყლის ამოსა- ლები ფართო ნიჩაბი“ ³ .
სვანი	: შონი	: მე-შჭან
ქართ. ჭა	: ზან. ო	სვან. ჭა:
ზიუძღუანებს	: უჯლონანს	: ხოელჭანე
კუამლი	: —	: კჭამ
კუარცხლ—[ბერკი]	: კუჩხი	: კჭარჩხჲ „კოჭლი“
ქართ. ვე	: ზან. ვა	: სვან. ვე
ვერცხლი	: ვარჩხილი	: —
ვერხვი	: —	: ვერხჲ აერხჲ
ქართ. ჭი	: ზან. ვა	: სვან. ჭი
კუალა	: მეგრ. ხვალუა	: კჭიმ
მარჯუენე	: მარძგვანი	: ლერსგჭინ
თქუენი	: თქვანი	: ისგჭიჲ
კუეთა	: კვათუა	: კჭიმდ—
ქართ. ო	: ზან. უ/ი	: სვან. ო
ოფლი	: უფი / უფუ	: ჭოფ (ლშბ.)
ორი	: უფრი / ეფრი	: ჯორი
ქორი	: ქიფრი	: —
ცოლი	: ჩილი	: ჩოშ — „coitus“

² დაწერილებით ამ რიგის მაგალითები განხილული იქნება ქვემოთ.

³ დაკავშირება ეკუთვნის სპ. სსრ მეცნ. აკად. ზ. ლნაწერთა ინსტიტუტის თანამშრომელს უ. ცინდელიანს.

ამრიგად, საერთო ქართველურ დონეზე [ვე] — [ჴე] და [ვა] — [ჴა] სეგმენტები არ იყო დიფერენცირებული, მაგრამ ისინი უპირისპირდებოდნენ [ო] სეგმენტს. აქედან ცხადი ხდება, რომ ძველ ქართულში დაცული ვითარება არქაულია და ასახავს საერთო-ქართველურ ენაში არსებულ სურათს, ე. ი. ძველი ქართული [ო] საერთო-ქართველური [*ო]-ს რეფლექსია, ხოლო ძველი ქართული ჴა || ვა და ჴე || ვე კომპლექსები შესაბამისად — საერთო-ქართველური [*ჴა] და [*ჴე] სეგმენტებია.

განვიხილოთ ცალ-ცალკე ო-ს შემცველი მორფემები ძველი ქართული-სა და რამდენადაც შესაძლებელია საერთო-ქართველურ დონეზე.

1. ნამყო უსრულის -ოდ

ძველ ქართულში ნამყო უსრულის საწარმოებლად გვაქვს /-დ/, /-იდ/ და /-ოდ/ ალომორფები. ამ ალომორფების განაწილებას ფონოლოგიური საფუძველი არა აქვს. ისინი მორფოლოგიურად არიან შეპირობებულნი⁴. პირველი ორი შეიძლება შეგვხედეს ერთისა და იმავე პარადიგმის ფარგლებში⁵: ნ. უსრულის I-სა და II პირში -ავ და -ამ თემისნიშნთან ზმნებთან გვაქვს დ. III პირში წარმოდგენილია -იდ (ეკითხვედ — ჰკითხვიდ-ა, ვაბემდ — აბმიდ-ა). /-იდ/ ალომორფის დაშლის ააფუძველს ძველი ქართული ენის მონაცემთა სინქრონიული განხილვა არ იძლევა. იგივე /-იდ/ ალომორფი გვხვდება კავშირებითი I-ისა და უწყვეტლის ზოლმეობითის⁶ ფორმებში -ავ და -ამ თემისნიშნთან ზმნათა საშსავე, პირში (ეკითხვიდე, ეკითხვიდი, ვაბმიდე, ვაბმიდი). პარადიგმაში დ იდ მონაცვლეობს წესი ასეთია: თუ თემატური სუფიქსი გახმოვანების სრულ საფეხურზეა, ნ. უსრულის ალომორფად გვექნება -დ, ხოლო თუ თემატური სუფიქსი გახმოვანების ნულოვან საფეხურზეა, ნამყო უსრულის საწარმოებლად -იდ იქნება გამოყენებული (ეკითხ-ევ-დ(ი) შდრ., ჰკითხ-ვიდ-ა, ეკითხ-ვ-ვიდ-ე; ვაბ-ემ-დ(ი) შდრ. აბ-მი-ვიდ-ა, ვაბ-მი-ვიდ-ე)⁷.

/-დ/ ალომორფი გვექნება აგრეთვე ათემატურ და თემის ნიშნის გახმოვანების მხოლოდ სრული საფეხურის მქონე ზმნურ ფორმებთან (ეწერ-დ, ვაყეთ-ებ-დ. ვსც-ემ-დ, ეკყ-ოფ-დ, გშ-ობ-დ). -ი თემისნიშნთან ზმნებთან დასტურდება როგორც /-დ/, ისე /-ოდ/ ალომორფი. დ-სა და -ოდ-ის გამიჯვნა დისტრიბუციული თვალსაზრისით გაცილებით რთულია. მიუხედავად ამისა, განაწილება მაინც მორფოლოგიურადაა შეპირობებული: გარკვეულ ძირეულ მორფემებთან მხოლოდ -ოდ გვექნება, სხვებთან — მხოლოდ -დ. ფონოლოგიური მოტივაცია -ოდ-ის გამოვლენისა არაა დამაკმაყოფილებელი. ერთი

⁴ განსხვავებული თვალსაზრისით იხ. ევ. ო ს ი ძ ი ს დასახელებული ნაშრომი, გვ. 12 (იქვე საკითხთან დაკავშირებული ლიტერატურა).

⁵ თ. გ ა მ ყ რ ე ლ ი ძ ე, გ. მ ა ჯ ა ე ა რ ი ა ნ ი, სონანტთა სისტემა და აბლაური ქართველურ ენებში, 1965, გვ. 273.

⁶ უწყვეტლის ზოლმეობითის ასტორიასთან დაკავშირებით იხ. ა. შ ა ნ ი ძ ე, მწკრივთა მოძღვრებისათვის, III. უწყვეტლის ზოლმეობითის მწკრივი ქართულში, მისი წარმოშობა და განვითარება, საქ. სსრ მეცნ. აკად. სამეცნ. სესია, 1947, 14—15/XI. მუშაობის გეგმა და მოხს. თეზისები, გვ. 9—10; ლ. კ ი კ ნ ა ძ ე, პირველი სერის მწკრივთა წარმოშობასთან დაკავშირებული საკითხები: თსუ შრ. XXX b, 1947.

⁷ უნდა აღინიშნოს, რომ -ოდ ალომორფის გამოვლენა გარდამავალ ზმნებთან მეტად შეზღუდულია და განისაზღვრება ორიოდე ზმნით (იცის-იცოდა, უწყის-უწყოდა).

ვარაუდის მიხედვით -ოდ მიღებულია ვიდ მიმდევრობისაგან ვი-ს შერწყმის გზით⁸. ამ მოსაზრებას ეწინააღმდეგება ძველ ქართულში ჰკითხვიდა, ჰკლვიდა. იმარხვიდა და მსგავსი ფორმები, სადაც ვიდ მიმდევრობას არ მოუყია ამ ჰიპოთეზის მიხედვით მოსალოდნელი ჰკითხოდა, ჰკლოდა, იმარხოდა ფორმები. და საერთოდ, როგორც ძველი, ისე ახალი ქართულისათვის ვი—ო გადასვლა არაა დამახასიათებელი: იმაღვის (და არა იმაღოს), კივის (და არა კიოს), დახდვის (და არა დახდოს), ადვილი (და არა ადოლი) და სხვ.

მეორე ვარაუდის მიხედვით -ოდ—ვ-ელჴ-ელ⁹. როგორც ზემოთ ვაჩვენეთ, არც ქართული ენის ევოლუცია XI საუკუნემდე, არც უფრო ადრინდელი მონაცემები არ ადასტურებენ ჴი||ვი მიმდევრობის ცვლას -ო-დ: შეშვედრა (და არა შეშოდრა), მოჴყუედ (და არა მოჴყოდ), მარჴუნენ (და არა მარჴონენ) და სხვ. ამიტომ ვერ გავიზიარებთ ვერც ამ მოსაზრებას.

ყოველივე ზემოთქმულის თანახმად -ოდ აფიქსი ვერ ჩაითვლება მეორეული წარმომავლობისად. კივის — კიოდა, ჰუვის — ჰუოდა, კჴვის — კჴოდა წყვილების მეორე კომპონენტებში წარმოდგენილი -ოდ აწმყოს ფუძეში ვ-ს არსებობას არ მიეწერება. -ოდ აქ თავდაპირველია, ხოლო ვ-ს უქონლობა ნამყო უსრულის ფორმებში უნდა აიხსნას პოზიციით: ო-ს წინ ვ იკარგვის (პატივი მაგრამ პატიოსანი, ჴურივი მაგრამ ჴურიო! (წოდ.), დაუბივე მაგრამ დაუბეო და სხვა)¹⁰.

სხვა ქართველურ ენებში /-ოდ/ ალომორფის შესატყვისი არა გვაქვს, ამიტომ ვვარაუდობთ, რომ -ოდ საკუთრივ ქართული წარმონაქმია, დაახლოებით იმ დროისა, როცა ქართულ-ზანური ერთიანობა დაიშალა და ქართული ენა ცალკე გამოიყო.

2. -ოდ და ომ სუფიქსები

რიგ გარდაუვალ ზნათა მასდარში ვლინდება -ოდ და -ომ სუფიქსები: ბრძოლა, ძრწოლა, ყოლა, ყროლა, წოლა, შთომა, დგომა, კუდომა, განკრთომა, ტყდომა, ცთომა და სხვა. ამ სუფიქსებში 'შემაველ [ო] სეგმენტს აგრეთვე მეორეულად და ჴე-დან¹¹ ან ვე-საგან¹² მიღებულად მიიჩნევენ. ამ ვარაუდის მიხედვით, კრთომა < *კრთუმე, ცხრომა < *ცხრტუმე, წოლა < *წჴელა და ა. შ. ამის მიხედვით აღდგენილია აწმყოს ფორმები: *-აკრთვ-ემ-ს, *-აცხრვ-ემ-ს¹³ და სხვა. ზემოთ ნაჩვენები გვქონდა, რომ ჴი||ვი ძველ ქართულში და საერთო ქართველურშიც ამ პოზიციაში უპირატესობა ო-ს, რაც გამორიცხავს ამგვარი გადასვლის შესაძლებლობას. ძველი ქართული გუემა, ჴუელი ფორმების არსებობა ნაცელად მკვლევართა მიერ სავარაუდებელი *გომა, *კოლა ფორმებისა, ნათელყოფს იმ ფაქტს, რომ ოდ და ომ კომპინატორული ცვლილების შედეგად არაა მიღებული. მეორე მხრივ, ოდ

⁸ არნ. ჩიქობავა, ერატიული კონსტრუქციის პრობლემა იბერიულ-კავკასიურ ენებში, I, 1948, გვ. 87; ეც. ოსიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 14—15.

⁹ თ. გამყრელიძე, გ. მაქაქაშვიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 274—275.

¹⁰ მართალია, გვაქვს, შედარებით იშვიათად, პარალელური ფორმები დაუბეო, ჴურიო და სხვა, მაგრამ ეს, როგორც ჩანს, სალიტერატურო ენის ორთოგრაფიაში ხელოვნური ჩარევის შედეგია, ცდა, კავშირი შეინარჩუნონ ჴურივი, დაუბევე ფორმებთან.

¹¹ G. Deeters, Das kharthwelische Verbum, გვ. 28; თ. გამყრელიძე, გ. მაქაქაშვიანი, დასახ. ნაშრომი, გვ. 274—275.

¹² ეც. ოსიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 17.

¹³ ეც. ოსიძე, იქვე.

და ომ გვაქვს ისეთ ზმნათა მასდარში, რომელთაც ფუძეში ვ/ჭ არ მოეპოვებათ. ა. შანიქე ასახელებს 20 მაგალითს -ომ-ის შემცველი მასდარისას¹⁴. აქედან 16 ძველ ქართულში დასტურდება. ამ 16-დან 10 ზმნა არ შეიცავს ბაგისმიერ ვ/ჭ თანხმოვნებს. ესენია: დგ-ომ-ა (ვ-დეგ), კრთ-ომ-ა (შეკერთ), სქდომ-ა (განხქდა), ხხდ-ომ-ა (დახხდეს), ტყდ-ომ-ა (განტყდა), ცთ-ომ-ა (ვსცეთ), ძდ-ომ-ა (განძედა), წყრ-ომ-ა (განწყერ), ხლდ-ომ-ა (ხლდების), ჯდ-ომ-ა (დაჯყედ). -ომ-იანი ზმნების რაოდენობა ქართულში უფრო ნაკლებია. ამათ შორისაც ნახევარს ფუძეში ვ/ჭ არ გააჩნია: ქროლა (ქრის); ძრწოლა (ძრწის), თრთოლა (თრთის). ცხადი ხდება, რომ -ომ და -ომ ამ სახითვეა საგულვეტელი ქართული ენის უფრო ადრეულ საფეხურზედაც.

8. სუბიექტური III პირის ხუფიქსი -ო და ობ, -ოფ თემატური აფიქსები

ძველ ქართულში აორისტში III სუბიექტური პირის ალომორფებად გვაქვს /ა/ და /ო/. მათი განაწილება არაა დამოკიდებული ფონემურ გარემოცვაზე. /ო/ გვხვდება გარკვეულ ძირეულ მორფემებთან, ხოლო /ა/ — სხვებთან. გ. დეეტერსის აზრით ო მიღებულია ვა/ჭა დიფთონგების მონოფთონგიზაციით გარკვეულ ზმნებთან¹⁵. ეს აზრი გაზიარებულია სამეცნიერო ლიტერატურაში¹⁶. მართლაც, ძველ ქართულში გვაქვს ზმნათა ერთი წყება, რომლებიც აორისტის I-სა და II პირში გამოავლენენ ვ თანხმოვანს, ხოლო III პირში ნვ-ის ალომორფად ო-ს წარმოგვადგენენ. ეგევე ზმნები ხსენებულ ვ-ს ინარჩუნებენ ობიექტის მრავლობითობის აღმნიშვნელი -ენ/-ნ აფიქსის წინ, ხოლო აწმყოში დაირთავენ -ობ, -ოფ თემატურ ნიშნებს, რომლებიც მიიჩნევა ემბ/ჭებ, ვაფ/ჭიფ-ისაგან მიღებულად. მაგალითები:

აორისტი I პ.	აორისტი III პ.	აორისტი III პ. ობიექტის მრავლობითობის წ-თი	აწმყო
შეამკე-ე	შეამკ-ო	შეამკე-ნ-ა	შეამკ-ობ-ს
შეუნდ-ე	შეუნდ-ო	შეუნდე-ნ-ა	შე-ნდ-ობ-ს
დაცბრ-ე	დაცბრ-ო	დაცბრე-ნ-ა	დაცბრ-ობ-ს
აღიმსთ-ე	აღიმსთ-ო	აღიმსთე-ნ-ეს	აღიმსთ-ობ-ს
დავალტ-ე	დავალტ-ო	დავალტე-ნ-ა	დავალტ-ობ-ს
განეწყ-ე	განეწყ-ო	განეწყე-ნ-ეს	განეწყობ-ის
დავადნე-ე	დავადნ-ო	დავადნე-ნ-ა	დავადნ-ობ-ს
განავგრძ-ე	განავგრძ-ო	განავგრძე-ნ-ა	განავგრძ-ობ-ს

არსებული მოსაზრების მიხედვით შეამკო—*შეამკვა/*შეამკჭა, შეუნდო—*შეუნდვა/*შეუნდჭა და ა. შ. ვ-ს არსებობა ზმნურ ფუძეში გამოყენებულია არგუმენტად ო-ს კომბინატორულ ნიადაგზე ახსნისათვის. მაგრამ ცნობილია, რომ [ვა] და [ო] სეგმენტები ძველ ქართულში კონტრასტის დამოკიდებულებაში არიან. ერთმანეთს უპირისპირდებიან ამ პოზიციაში (C — # აგრეთვე [ჭა] და [ო] სეგმენტებიც. გარდა ამ ზოგადი კონტრასტისა, შეგვიძლია დავასახელოთ ზუსტად ამავე გარემოცვაში III სუბი-

¹⁴ ა. შ ა ნ ი ქ ე, ქართული გრამატიკის საფუძვლები, I, 1953, გვ. 580.

¹⁵ G. Deeters, დასახ. ნაშრ., გვ. 106.

¹⁶ მითითება იხ. ზემოთ, გვ. I, შენ. I.

ექტური პირის ნიშნად ა-ს გამოვლენის შემთხვევებიც. ასეთებია: შგ-ა (და არა შო), დაიცვ-ა (და არა დაიცო), დახდვ-ა (და არა დახდო), დაწვ-ა (და არა დაწო), განაქარვ-ა (და არა განაქარო), იხიძვ-ა (და არა იხიძო) და სხვ. შეიძლება დავიძახოთ, რომ C — # პოზიციაში ჯერ მოხდა ვა-ს შეცვლა ჟა-თი, ხოლო შემდეგ ამ უკანასკნელის მონოფთონგიზაცია ო-დ. მაგრამ საქმე ისაა, რომ ჟა მიმდევრობა აგრეთვე უცვლელადაა დადასტურებული ზუსტად ამგვარსავე გარემოცვაში, S₂ პირის ნიშნად აორისტიში /-ა/ ალომორფის გამოვლენის შემთხვევაში უმარცვლო ჟ-თი დაბოლოებულ ზმნურ ფუძესთან. ამის მაგალითები კიდევ უფრო მეტია: მრქუ-ა (და არა მრქო), ხუ-ა (და არა ხო), განხმარკუ-ა (და არა განხმარკო), დაწუ-ა (და არა დაწო), გარდააცუ-ა (და არა გარდააცო), მნერწყუ-ა (და არა მნერწყო), შეართუ-ა (და არა შეართო), დაამქუ-ა (და არა დაამქო) და მრავალი სხვა.

მეორე მხრივ, საკმაოდ ხშირია S₂-დ -ო სუფიქსი, როცა ამისათვის არაკითარი კომბინატორული პირობა არ გვაქვს (ზმნის ფუძე არ ბოლოვდება არა თუ ვ ან ჟ თანხმოვანზე, არამედ ბაგისმიერ ხშულზედაც კი): ხძლ-ო, დამწყხ-ო (||დამწყხ-ა), განვლ-ო, მოილ-ო, აღაგ-ო, შეაბ-ო, დააკლ-ო, ამცნ-ო, ხცხ-ო, აღაფხ-ო, განაგდ-ო, განაძ-ო, აქა-ო, იწყ-ო, განაგ-ო, აღანთ-ო, ავნ-ო, დამრთ-ო, ზღ-ო, მორწყ-ო (||მორწყ-ა)¹⁷ და ბევრი სხვა.

-ო სუფიქსი შეიძლება გვქონდეს მ, ბ, ფ, პ თანხმოვნებზე ფუძედაბოლოებულ ზმნებთან (გმო, განაპო, განატფო, მოხპო, დათმო, შეაგბო და სხვა), მაგრამ ფონოლოგიურად მოტივირებულად იგი ვერც აქ ჩაითვლება. თუ განატფო-ს ო გამოწვეულია ფ-ს მომდევნო პოზიციით, რატომღა გვაქვს ამივე ზმნის უნიშნო ვნებითის ფორმაში განტფ-ა და არა განტფო?

ამრიგად, ო ალომორფი S₂ პირისა ფონოლოგიურად შეპირობებული არაა ძველ ქართულში. ეგევე უნდა ითქვას -ობ, -ოფ თემის ნიშნების შესახებ, რომლებიც მიჩნეულია შესაბამისად ვიბ/ჟიბ და -ვიფ/ჟიფ მიმდევრობათაგან მომდინარედ¹⁸. ვიბ მიმდევრობა ძველ ქართულში ჩვეულებრივ უცვლელადაა დაცული (დაუთივებ¹⁹, ვაოვებ, ვახწავებ, განვაქარებ, შევაპირებ, ვახილვებ, შევაურვებ, განკვრებ). ძილზე იშვიათად ვიბ→იბ (დავსდებ—*დავსდვებ). ასევე დადასტურებულია ძველ ქართულშივე ჟიბ მიმდევრობაც (მიუშუებ, ვიშუებ, შემეტყუების), რაც შეეხება ჟიფ/ვიფ მიმდევრობას, იგი გვაქვს ჩქუფთა-ში, სკვეონ მესუეტის ცხოვრებაში დადასტურებულია ჩქუფხ ფორმა²⁰.

როგორ დგას -ო სუფიქსის საკითხი წინარექართული პერიოდისათვის? საერთო-ქართველურ დონეზე -ო სუფიქსის დაშვებას გარკვეული სიძნელებები ახლავს. აქედან მთავარია ის, რომ სევანურში მისი შესატყვისი არ მოგვეპოვება. ზანურში S₂-ის ქართული სუფიქსების ა-სა და ო-ს ეკვივა-

¹⁷ დამრთო, ზღო, მორწყო ფორმების ო-ს მეორეულობის სამტყიცებლად არ გამოდგება აწყყოს ბრთავხ, ზღავხ და რწყავხ ფორმები, სადაც -ავ თემატური აფიქსია, რომელიც აორისტიში ვერ აქნებოდა წარმოდგენილი.

¹⁸ G. Deeters, დასახ. ნაშრ., გვ. 126.

¹⁹ დეტერსის მიერ დამოწმებული ფორმა დაუტფობ გვიანდელი ფაქტია (X საუკუნემდე იგი არ გვხვდება).

²⁰ იხ. კაენი, I, 258, 31, (ორითავე კლითა ჩქუფხ წყალს მას ზეაღმართ...)

ლენტად მხოლოდ უ/ჲ ჩანს. -უ/ჲ მეგრულსა და ქანურში გამოიყენება ყოველგვარ ზმნასთან ნამყო დროებში²¹. ქანურში მხოლოდ უ ვარიანტი იხმარება. ჯ — კი დამახასიათებელია მეგრულის ზუგდიდური კილოკავისათვის. ზანური უ ქართულა -ა-ს შესატყვისი ამ პოზიციაში ვერ იქნება. სიტყვის აბსოლუტურ ბოლოში ქართულ -ს ზანურში, როგორც წესი, შეესატყვისება ა (ქართ. დედა: ზან. დიდა, ქართ. წყრთა: ზან. კყირთა, ქართ. ხმა: ზან. ხუმა, ქართ. თმა: ზან. თომა)²², მაშინ როცა სხვა პოზიციებში ქართული -ს შესატყვისად ზანურში ო გამოდის. მაშ რისი შესატყვისია ზანური უ? საფიქრებელია — ქართული ო-სი. თ. გამყრელიძისა და გ. მაქავეარიანის მიხედვით²³, საერთოქართველური ფუძე-ენისათვის საფარადღებელია ექვსზოვნოიანი სისტემა, რომლის შიგნით სამი განსხვავებული ტემბრის ხმოვანი უპირისპირდება დანარჩენ სამს სიგრძის თვალსაზრისით. გრძელი *ო სამსავე ქართველურ ენაში ტემბრის უცვლელადაა წარმოდგენილი, ხოლო საერთო-ქართველური მოკლე *ო, ამისაგან განსხვავებით, ზანურში გვაძლევს დახურულ ო ვარიანტს, რომელიც მოგვიანებით ერწყმის ეოკალიზებულ უ, ი სონანტებს. მოკლე *ო ამგვარ შესატყვისობას გვაძლევს:

ქართ. ო : ზან. უ/ი : სეან. ო
 ორი : ქან. ეური : ძორი
 ცოლი : მეგრ. ჩილი : ჩოშ — „coitus“
 ქორი : ქური, ქირი : —

სიტყვის ბოლოში საფარადღებელი ზანური /ო/, როგორც ჩანს, შემდგომ შეიცვალა უ-თი. განსხვავებით ინლაუტისაგან ამ პოზიციაში */ო/-ს რეფლექსად ი არ გვექნება. მაგ., ქართ. წებო : ზან. კაბუ.

ამ შესატყვისობაზე დამყარებით შეიძლება დავუშვათ, რომ ქართული აფიქსი S₃ პირისა -ო ზანურში უ-ს სახით წარმოგვიდგა, ხოლო მეგრულის ზუგდიდურ-სამურზაყანულ კილოკავში — ჯ-ს სახით (რაც ბუნებრივია ამ კილოკავისათვის). თქმულის საფუძველზე ამოსავალი *ო მოკლე უნდა ყოფილიყო. საყურადღებოა ის ფაქტი, რომ თავდაპირველი, ქართულ-ზანური ერთიანობის ხანის ოპოზიცია აა: *ო ზანურში სიტყვის ბოლოს შემონახულია აა: უ-ს სახით. მაგალითად: მეგრ. ულა „სელა“ — მეგრ. გინილუ || გინილუ „განვლო“, მეგრ. თქულა „თქმა“ — მეგრ. ქოთქუ „თქვა“ და სხვა. ჩვენთვის აქ ყველაზე არსებითი ისაა, რომ /ო/ ალომორფი არამცთუ ძველი ქართულის დონეზე არ გამოდგა მეორეული, არამედ აღდგა ქართულ-ზანური ერთიანობის პერიოდისათვისაც კი. ქართული -ს შესატყვისი ზანურში არ გვაქვს. საფიქრებელია, ეს იყოს ანარეკლი ზანურისათვის მეტად დამახასიათებელი უნიფიკაციის ტენდენციისა. ეს ტენდენცია გამომჟღავნდა კავშირებითი კილოს აფიქსებიდან ერთის /ა-ს/ გაბატონებაშიც მოსალოდნელია -სა და ო-ს ნაცვლად (ქართული /ე/ ალომორფი კავშირებითი კილოსი, ზა-

²¹ არნ. ჩ. ე. ბ. ა. ე. ა. ქანურის გრამატიკული ანალიზი, ტფილისი, 1936. გვ. 97; И. Клишадзе, Грамматика мингрельского (псверского) языка... С.-Пб., 1914, стр. 061.

²² Г. А. Климов, и Г. И. Мачавариани, Рефлексы общекартвельского а в занском (менгрельско-чанском) языке: Studia Caucasica, 1966, № 2.

²³ დასახ. ნაშრომი, გვ. 418; გ. მაქავეარიანი, ქართველურ ენათა დიაქრონიული ფონოლოგიის ზოგიერთი საკითხი: კრებული მიძღვნილი გ. ახელუდიანისადმი, 1969.

ნურში /ა/-თია წარმოდგენილი, მაგრამ ქართული /ა/ შესატყვისის ვერ პოულობს).

საეარაულებელია, ზანურში იყო S_3 პირის 2 ალომორფი ნამყო დროებისათვის. მათგან განზოგადდა ქართულ-ზანური -*ო (რომელმაც შემდგომ მოგვცა -უ/ჯ), ხოლო ქართულ-ზანური -*ა ზანურში დაიკარგა. განსხვავებით ზანურისაგან ქართულში ნამყო უსრულში დამკვიდრდა -ა (აშშენებდა, ჰკითხვიდა, ჰყოფდა და სხვა). — ა გაბატონდა აგრეთვე აორისტის ისეთ ფორმებში, სადაც გარდამავალი ზმნის პირდაპირი ობიექტის რიცხვია მსახული (განყვანა, დაიცვნა, შეამკვნა და ა. შ.). სხვა შემთხვევებში აორისტში გვექნება ა-ც და ო-ც იმისდა მიხედვით, თუ რომელ ზმნურ ძირთან გვაქვს საქმე. ზანურში -უ -ჯ ნამყო უსრულის ფორმებშიც (ჰან. ზუმუმტ-უ, მეგრ. ზიმუნდ-უ „ზომავდა“; ჰან.-მეგრ. ხუნდუ „ჰყავდა“; ჰან. ჰარუმტ-უ, მეგრ. ჰარუნდ-უ „ჰარგნ-დ-ჯ“ „წერდა“) და აორისტშიც ერთადერთ მაჩვენებლად დარჩა III სუბიექტური პირისა (ჰან. მენდოჩქუ, მეგრ. მიდარჩქ-უ || მიდარჩქ „გაგზავნა“, ჰან. ოკკომუ, მეგრ. კკომ-უ || კკომ-ჯ „ჰამა“, ჰან. მენდახტ-უ, მეგრ. მიდართ-უ || მიდართ-ჯ „წავიდა“).

-ომ, -ოფ თემისნიშნები ქართულ-ზანური ერთიანობის პროლუქტი არ ჩანს, მაგრამ ქართული ენის ადრეულ ეტაპზე, უდავოდ, საეარაულებელია.

4. კავშირებითი კილოს /ო/ ალომორფი

კავშირებითი კილოს /ო/ ალომორფს რიგი საერთო ნიშანი აქვს S_3 პირის -ო სუფიქსთან დისტრიბუციის თვალსაზრისით: ა) არც ერთი არ გვხვდება ნამყო უსრულის ფუძესთან (არც აშშენებდ-ო გვაქვს, არც — აშშენებდ-ო-ს); ბ) არც ერთი მათგანი არ დახტურდება ობიექტის მრავლობითობის მაჩვენებელი ნ სუფიქსის შემდეგ (არ დაიშვება არც შეამკვნ-ო, არც — შეამკვნ-ო-ს; გ) თუ აორისტში S_3 -დ -ო არის წარმოდგენილი, II კავშირებითის ნიშანი -ო იქნება (გმო-გმოს, ხმლო-ხმლოს, მოილო-მოილოს, შეახო-შეახოს, განამო-განამოს და ა. შ.). ეს წესი პირუკუ არ მოქმედებს: კავშირებით II-ში შეიძლება კილოს მაჩვენებელი ო ალომორფი იყოს, მაგრამ აორისტში S_3 -დ აუცილებელი არაა ო გვექნოდეს. მავალითად:

II კავშ.		აორისტი
განჯად-ო-ს	მაგრამ	განჯად-ა
შესცვალ-ო-ს	"	შესცვალ-ა
წარუმართ-ო-ს	"	წარუმართ-ა
დაუტე-ო-ს	"	დაუტე-ა
განიკითხ-ო-ს	"	განიკითხ-ა და ა. შ.

კავშირებითი კილოს -ო ისევე თავდაპირველია ქართულ მორფოლოგიურ ინვენტარში, როგორც სხვა ო-ს შემცველი მორფემები. იგი არაა მიღებული ჭი/ვე და ჭა/ვა დიფთონგების შერწყმით. ამაზე მეტყველებს ოპოზიცია დასახელებული სეგმენტებისა [ო] სეგმენტთან, თანხმოვანთა შორის, სადაც ყველაზე უფრო ხშირია კავშირებითის მორფემის გამოვლენა, დადასტურებულია ზემოხსენებული დიფთონგები ჩვეულებრივ ესაა ისევ II კავშირებითის ან აორისტის III პირის მრ. რიცხვის ფორმები:

(მან იგი) **შეეს** (და არა **შოს**)

(იგი) **დაწევს** (და არა **დაწოს**) და სხვა.

ასევეა ვა კომპლექსიც: **დასდვას** (და არა **დასდოს**)

დაიცვას (და არა **დაიცოს**) და სხვა.

იგივე ითქმის **ჭა** მიმღევრობაზეც: **დაწუას** (და არა **დაწოს**)

აცუას (და არა **აცოს**)

სუას (და არა **სოს**)

თქუას (და არა **თქოს**) და სხვა.

ჟე კომპლექსი კავშირებითის ფორმებში შესაძლოა არ შეგვეხვდეს, მაგრამ ზუსტად იმგვარსავე გარემოცვაში გვექნება აორისტიის მე-3 პირში მრ. რიცხვში (შეართუეს, განსძარცუეს, დააწუეს, პნერწყუეს და ა. შ.).

შესაძლოა /ო/ ალომორფი იყო ქართულ-ზანური ერთიანობის დონეზეც. მაგრამ უნიფიკაციის ტენდენციამ კავშირებითში მხოლოდ საერთო-ქართველური /*ე/-საგან მომდინარე /ა/ გააბატონა.

ქართულში არსებული ფორმები *აორისტისა, სადაც I და II პირში ზმნის ფუძეში ვ გვაქვს. ხოლო III პირში კი იგი არ ჩანს **სვ-ის -ო-ს წინ** (ან კავშირებითის **ო-ს წინ**), ვა-ს ან ვე-ს შერწყმაზე კი არ მიგვითითებენ, არამედ იმაზე, რომ ვ-ს უკირს **ო-ს წინ** გაძლება: **დააცხრო—და-აცხრე-ო** (და არა ***დააცხრე-ა**), **შეამკო—შეამკე-ო** (და არა ***შეამკეა**). იყო—***იყვე-ო** (და არა **იყვა—*იყვა**)²⁴. ასევე, **დააცხროს** მიღებულია **დააცხრე-ო-ს** ფორმისაგან და არა **დააცხრე-ე-ს-გან**, **შეამკო—*შეამკე-ო-ს** (და არა ***შეამკე-ე-ს**). ვ უფრო ძლებს **ო-ს წინ**, თუ მას ხმოვანი უქდის წინ. აქ გვაქვს თავისუფალი ვარიანტების შემთხვევები: **ვაოო||ვაოვო**, **დაუტეო||დაუტეოვო**, **ვასწაო||ვასწავო** და სხვა. სონანტება და **ო-ს** შორის მოქცეული ვ ჩვეულებრივ არ იკარგვის: **განვაქარვო**, **შევაჭირვო**, **შევიშურვო||შევიშურო**, **ვახილვო** და სხვა.

5. -ო სიტყვაწარმოებითი აფიქსების შემადგენლობაში

ჩამდენადაც წინამდებარე წერილში არაა გაზიარებული [ო] სეგმენტის მომდინარეობა [ჟე], [ვე], [ჭა], [ვა]-საგან, ბუნებრივია, თავდაპირველად მიგვაჩნია [ო] სეგმენტი სა-ო (სა-თნ-ო, სა-ს-ო, სა-ც-ო), ხ-იო (ხე-წლ-ო, სი-ტფ-ო, ხი-წბ-ო...), უ-ო (უ-სულ-ო, უ-ჯოც-ო, უ-ჩინ-ო...) და მ-ო (მ-სხმ-ო, მ-ყულ-ო...) წარმოებებში.

ცალკე განხილვას საჭიროებს მ-შ-ო (კომპოზიტში პირ-მშო „პირველშობილი“). სამეცნიერო ლიტერატურაში მშო-ს არქეტიპად თვლიან ***მ-შვ-ე-ხ** (რომლისგან მიღებულადაც მიიჩნევა მშო)²⁵. ***მშვე-ს** აღდგენას მხარს უჭერს ქართველურ ენათა შესატყვისი ფორმები, რომლებშიაც ***მშვე-ს** ბოლოკიდური ე-ს კანონზომიერი შესატყვისებია წარმოდგენილი (ზან. **ხქუა**, სენა. **გშსგე**). ***მშვე-ს** შემთხვევაში მართლაც მ-ე ცირკუმფიქსთან უნდა გვეკონო-და საქმე, მაგრამ მისი შეცვლა მშო-დ ფონოლოგიურად შეპირობებული კი არ უნდა იყოს, არამედ გამოწვეული მ-ე მაწარმოებლის მ-ო-თი შენაცვლებით, რაც პროდუქტიული სა-ო პრეფიქს-სუფიქსის გავლენას მიეწერება.

²⁴ შდრ. G. Deeters, დასახ. ნაშრომი, გვ. 106; ევ. ოქსიძე, ერთი ტიპის ზმნათა აგებულებისათვის ქართულში, გვ. 17.

²⁵ თ. გამყრელიძე, სიბილანტა შესატყვისიდან და ქართველურ ენათა უძველესი სტრუქტურის ზოგიერთი საკითხი, 1959, გვ. 59; თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიძე, სონანტა-სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, 1965, გვ. 43, 57, 59, 106—108.

К ВЗАИМООТНОШЕНИЮ СЕГМЕНТОВ [va], [wa], [ve], [we] И [o] С СЕГМЕНТОМ В ДРЕВНЕГРУЗИНСКОМ ЯЗЫКЕ

(Резюме)

Согласно господствующему в научной литературе мнению аффиксальные морфемы, содержащие гласный /o/ вторичны и получены от va/wa и ve/we путем монофтонгизации. Иногда допускается даже переход $vi \rightarrow o$. Исследование дистрибуции всех указанных сегментов совершенно наглядно показывает, что в древнегрузинском рассматриваемые дифтонги находятся с сегментом [o] в отношении контраста, что исключает возможность их перехода в o на древнегрузинском уровне в любой позиции.

Некоторые аффиксальные морфемы с [o] (как например, алломорфа 3-го лица субъекта /—o/ восходят к еще более древней ступени: /—o/ в качестве одного из алломорф 3-го субъектного лица реконструируется для эпохи грузинско-занской языковой общности. На основе звукосоответствия груз. o:зан. и предполагается, что грузинский /—o/ является рефлексом грузинско-занского личного показателя* /—o/ и поэтому не может быть вторичным и в прагрузинском. Исконными надо считать и другие аффиксы, содержащие o (алломорфу сослагательного наклонения /o/, тематические показатели /ov/ и /—or/, словообразовательные аффиксы sa—o, si—o, m—o и т. д.).

ძველი ქართულის ლექსიკიდან: გა-რიალ-მგა||რიალი

„რიალ“ იშვიათი ხმარების ფუძე ჩანს ძველ ქართულში. დღესდღეობით მისი გამოყენების სულ რამდენიმე შემთხვევაა დადასტურებული: იგი გვხვდება ძველი ალექსის ქართულ ტექსტში, „ვეფხისტყაოსანსა“ და „ამირანდარეჯანიანში“. ამთგან „ვეფხისტყაოსანსა“ და „ამირანდარეჯანიანში“ ნახმარი „რიალი“ სამეცნიერო ლიტერატურაში უკვე სპეციალური მსჯელობის საგანი იყო¹; რაც შეეხება ძვ. ალექსის „რიალს“, სადაც იგი „გამარიალე“ ფორმით გვხვდება, განმარტებულია პროფ. ილ. აბულაძის „ქართული ენის ისტორიულ ლექსიკონში“². პროფ. ილ. აბულაძეს სალექსიკონო ერთეულად „გარიალეზა“ გააქვს და ასე განმარტავს: „გარიალეზა — მოტყუება“. ავტორი იქვე მიუთითებს ბაქარის ბიბლიაში „გარიალეზის“ სინონიმად ნახმარ „შეურაცხ-ყოფას“.

„რიალ“ ფუძე განმარტებულია სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონშიც, სადაც სალექსიკონო ერთეულად სწორედ „რიალია“ გატანილი: „რიალი — ბოროტი მთქმელობა ZAB, ბოროტი ზრახვა CD“.

„რიალი“ შეტანილია „ქართული ენის განმარტებით ლექსიკონშიც“. აქ მისი სამი მნიშვნელობაა დამოწმებული:

1. არევ-დარევა, აურ-ზაური, შეხლა-შემოხლა. 2. ძვ. მარცხი, ფათერაკი, წარუმატებლობა. 3. ძვ. ბოროტი მთქმელობა (საბა).

როგორც ვხედავთ, სურათი საკმაოდ კრეფია: „რიალსა“ და მისგან ნაწარმოებ „გარიალეზას“ სულ ცოტა ოთხი სხვადასხვა მნიშვნელობა აღმოაჩნდა: 1. ბოროტი მთქმელობა; ბოროტი ზრახვა (საბა), 2. მოტყუება; შეურაცხ-ყოფა (ილ. აბულაძე) 3. მარცხი, ფათერაკი, წარუმატებლობა; 4. შეხლა-შემოხლა, არევ-დარევა (განმარტ. ლექსიკონი).

ისმის კითხვა: რა იყო ამ სიტყვის თავდაპირველი და ძირითადი მნიშვნელობა?

რადგანაც სიტყვა ძვ. ალექსის ისეთ უძველეს ხელნაწერებშია დადასტურებული, როგორიც ოსკური და ჯანაშვილისეული ნუსხებია, ბუნებრივია, სიტყვის მნიშვნელობის ძიებაც აქედან უნდა დავიწყოთ.

სიტყვა „გარიალეზა“ მეფეთა პირველი წიგნის მე-19 თავში გვხვდება, სადაც მოთხრობილია საულ წინასწარმეტყველისა და დავით მეფის ურთიერთობის ამბავი. საქმე შემდეგშია: საულმა გულში ჩაიდო დავითის სიძულ-

¹ თ. უთურგაიძე, „ვეფხისტყაოსნის“ ერთი ადგილის გავებისათვის, — „რიალი“, ნ. ბარათაშვილის სახელობის გორის პედ. ინსტიტუტის შრომები, ტ. VII, 1961, გვ. 59; ალ. კინკარაული, „ვეფხისტყაოსნის“ ლექსიკიდან, „რიალი“, — თავის-თავ“, „მაცნე“, № 24, 1968, გვ. 146—154.

² ი. აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, 1973.

ვილი და მისი მოკვლა განიზრახა; ტექსტი მოგვითხრობს: „და საულ ემარჯუებოდა განგუშერად დავითისა და შესტყოროცა ლახუარი იგი დავითს და ვერ მიაშხვია, რამეთუ დავით მიჰრიდა... და წარვიდა მისგან (I მეფ. 19,10); და მასვე ღამესა წარავლინა საულ ერი რჩეული სახიდ დავითისა, რაჟთა დაიცივნენ იგი სახლსა შინა თვსსა, და განთიად მოკლან იგი“ (I მეფ. 19,11). მაგრამ ღამე დავითის ცოლმა მელქოლამ დავითი სარკმლიდან გადასვა და გააპარა, თვითონ კი საულს მიერ გამოგზავნილი ჯარისკაცების მოსატყუებლად ასეთ ხერხს მიმართა: „და შექმნა მელქელ ცხედარსა მისსა ზედა (ე. ი. დავითის საწოლზე) კაცის სახედ ღვძლი თხისაჲ და ბირთვ ერთი თმაჲ სთუნლით დაუდვა და დაბურა იგი სამოსლითა“ (I მეფ. 19,13); როცა ჯარისკაცებმა სახლში შესვლა მოინდომეს, მელქოლამ მათ უთხრა: „იგი (ე. ი. დავითი) მოჰირნე ძეს ცხედარსა ზედა და სულთა ჰპრძავს“-ო (I მეფ. 19,14). როცა საულმა საქმის ვითარება გაიგო, ბრძანა: „მითვე ცხედრითა მომართეთ მე იგი აქა, რაჟთა მოკვლა იგი“ (I მეფ. 19,15). ცხადია, როცა საულს ჯარისკაცები შეორედ მიბრუნდნენ დავითის წამოსაყვანად, ლოგინზე ავადმყოფი დავითი კი არ დახვდათ, არამედ „იხილეს ცხედარი იგი სამარის მსგავსად შემეყული და ღვძლი თხისაჲ და თმანი“ (I მეფ. 19,16). საულს ეგ ამბავი დაწვრილებით მოახსენეს და აი, განაწყენებული საული საპასუხოდ მელქოლას ასე მიმართავს: „რახსათვს გამარიალე მე და წარავლინე მტერი ჩემი და განმერა“ (I მეფ. 19,17). „გამარიალე“ ამ კონტექსტის მიხედვით რაიმე ეშმაკობის ან მაქინაციის წყალობით ადამიანის მოტყუებას, შეცდომაში შეყვანას ნიშნავს.

სხვა ხელნაწერებიდან ოშკურ ნუსხას მხოლოდ ჯანაშვილისეული ტექსტი ემხრობა, სადაც გან- ზმნისწინი სრულადაა წარმოდგენილი: განმარიალე F. მცხეთურ ნუსხაში დადასტურებული „განმარილე“ აშკარად მცდარი წაკითხვაა, რომელიც გაჩენილია მართებული „განმარიალე“ ფორმის არასწორად წაკითხვის ნიადაგზე. ეს ფაქტი იმაზეც მეტყველებს, რომ „რიალ“ სიტყვის წყაროდ საბას ლექსიკონში ძე. ალექსის ეს ადგილი არ უნდა იგულისხმებოდეს. ამ მიზეზითვე აიხსნება ოშკურ-ჯანაშვილისეულ ნუსხებში დადასტურებული „გარიალება||განრიალბთს“ ნაცვლად საბას მიერ სალექსიკონო ერთეულად „რიალის“ გატანა. უნდა ვიფიქროთ, რომ საბა ამ შემთხვევაში სხვა წყაროს ეყრდნობოდა, ანდა ეს სიტყვა ზეპირ იცოდა და განმარტებად ისეთი მისცა, როგორი მნიშვნელობაც იმ დროისათვის ამ სიტყვას ჰქონდა.

იერუსალიმურ ნუსხას ეს ადგილი, სამწუხაროდ, აკლია. რაც შეეხება ბიბლიის ბაქარისეულ გამოცემას, იქ, როგორც უკვე ვთქვით, „გარიალების“ ბაღლად „შეურაცხ-ყოფა“ გვაქვს: „და პრქუა საულ მელქოლს: რახსათვს ესრეთ შეურაცხ-მყავ მე და წარავლინე მტერი ჩემიცა მღევარი“ (I მეფ. 19,17).

რა ვითარებაა პარალელურ ბერძნულსა და სომხურ ტექსტებში? ოშკურ-ჯანაშვილისეული ნუსხების მსგავსად ბერძნულ-სომხურ ტექსტებშიც აქ მოტყუებაზე, შეცდომაში შეყვანაზეა ლაპარაკი: *αὐτὸν εἰσεν ἄσπλ τῷ Μελχιὸλ*

„[აჲ რე ონთაჲ პარაღაჲსაჲ მჲ: ხა სახე შალოჲ ვმჩიჲოჲ რზჲრ აჲაჲხა ჯა-
რჲჲრ ვჲა.

ბერძნულ *პარა-ლეიჯიჲს*-ს ოთხი მნიშვნელობა აქვს და ოთხივე მცდარობა-მოტყუების შინაარსს ატარებს: 1. ა) ფულის გადაყოლება. ბ) ქუთის წაღება. 2. ანგარიშში დაკლება, მოტყუება. 3. არასწორად მსჯელობა. 4. შეცდომაში შეყვანა, მოტყუება.

ასეა სომხურშიც: *խաբել* როგორც მალხასიანის, ისე ხუდაბაშიანის³ ლექსიკონების მიხედვით ნიშნავს: „მოტყუებას, შეცდენას, ვერაგობას, ფლიდობას, პირის გატეხას, დაპირების აუსრულებლობას“.

ამას უნდა დაეუმატოთ ებრაულის ჩვენება: ებრაულის პარალელურ რუსულ ტექსტში ვკითხულობთ: *для чего ты так обманула меня*. ამრიგად, „გარიღება“ ბიბლიის ზემოთ მოტანილ კონტექსტში ნიშნავს: მოტყუებას (ზოგადად); უფრო კონკრეტულად: ვინმეს განზრახ შეცდომაში შეყვანას, ვერაგულად მოტყუებას, ფლიდობას.

ბუნებრივად იბადება კითხვა: რა მიმართებაშია ბიბლიის „გარიღება“ „ვეფხისტყაოსანსა“ და „ამირანდარეჯანიანში“ ნახმარ „რიღებას“?

არსებობს „ვეფხისტყაოსნის“ „რიღის“ რამდენიმე განმარტება: პროფ. ს. კაკაბაძისა — „თრთოლა, კანკალი“, პროფ. იუსტ. აბულაძისა — „მარცხი, საფათერაჲო საქმე; ბოროტი მოქმედება, თავდასხმა, თავზე დაცემა“, პროფ. აკ. შანიძისა — „თავსა მით უყვეს რიღი — დაერივნენ“.

„რიღი“ სპეციალური მსჯელობის საგანიც იყო. მას მიეძღვნა თ. უთურგაიძისა და ალ. კინჭარაულის წერილები⁴. თ. უთურგაიძის აზრით „რიღი“ „ვეფხისტყაოსანში“ „მეომართა ყოინძას ნიშნავს“ (გვ. 61). ალ. კინჭარაული სიტყვის განსამარტავად მთის დიალექტების მონაცემებსაც იშველიებს, სადაც „რიღის“ სინონიმად „მარცხი“ ან „ზიანი“ გვხვდება (გვ. 148); გარდა ამისა ავტორი იმ სტრიქონის კონიექტურასაც გვაწვდის, სადაც „რიღი“ გვხვდება. ამ კონიექტურის მიხედვით „თავსა მით (||მით) უყვეს რიღი“ ასე გასწორდა: „თავის-თავ უყვეს რიღი“, რაც ნიშნავს „ცალ-ცალკე, თითოეულმა თავის უბანზე დააზიანა მტერი“ (გვ. 134). საბოლოოდ ავტორი ასეთ დასკვნას აკეთებს: „ასეთი კონიექტურით სიტყვა „რიღი“-ს მნიშვნელობაც გასაგები ხდება. „რიღი“ არის მარცხი, ზიანი (ხაზი ჩვენია, უ. ც.) როგორც ამას რუსთაველის ეპოქის ჭეგლი „ამირანდარეჯანიანი“ და არქაული ფორმებით მდიდარი მთის დიალექტები ადასტურებენ“ (გვ. 154).

„ამირანდარეჯანიანს“, როგორც რუსთაველის ეპოქის თხზულებას, ამ შემთხვევაში, მართლაც, არ შეიძლება ანგარიში არ გაუთქოთ. ვნახოთ, ნიშნავს თუ არა ამ თხზულებაში „რიღი“ „მარცხს, ზიანს“.

³ Древнегреческо-русский словарь, составил И. Х. Дворецкий, т. II, Москва, 1958.

⁴ სტ. მალხასიანცი, სომხური ენის განმარტებითი ლექსიკონი (სომხურად), ტ. IV, 1945, ა. ხუდაბაშიანი, სომხურ-რუსული ლექსიკონი, მოსკოვი, 1838.

⁵ ესარგებლობთ ბრიტანეთისა და საზღვარგარეთის ბიბლიური საზოგადოების მიერ 1903 წელს ვენაში გამოცემული ბიბლიით (ებრაულ ტექსტს პარალელური რუსული თარგმანიც ახლავს).

⁶ იხ. თ. უთურგაიძისა და ალ. კინჭარაულის დასახ. ნაშრომები.

ნაფიცებს ციხის აღების გეგმა დაუწუნა და თვითონ ასეთი გეგმა წამოაყენა: „გავიყუთ კაცი ას-ასი. რა ღამე ჩნდეს ნათენები, სამთავე სამგნით მივპმართოთ, ფიცხლა დავსხლიტოთ ცხენები, მოგვეგებვიან, ვემცრობით, ჩვენ ზრმაღთა მივსცეთ მძლე ნები“ (1404).

ტარიელმა სწორად განჰქრიტა, რომ მტრის ჭარბი ძალები სამასიოდე კაცის გამოჩენით დიდად არ შეშინდებოდნენ, თანაც თუ ეს სამასი კაცი სამად გაიყოფოდა და ციხე-სიმაგრის სხვადასხვა კარებისაკენ დაიძვროდა. მოგვეგებვიან, ვემცრობითო ამბობს ტარიელი და სწორედ ამაშია მისი ტაქტიკური ჩანაფიქრის მთელი სისწორე. ეს არის გონებამახვილური ფანდი, როგორცაა მიზნად აქვს მტრის შეცდომაში შეყვანა, მისი ჭარბი ძალების ციხიდან გარეთ გამოტყუება და დაქსაქსვა, რათა ერთ-ერთმა გმირთაგანმა მაინც მოახერხოს გალავნის შიგნით შეღწევა¹⁰.

ეს ტაქტიკური ფანდი შემდეგნაირად განხორციელდა: რაზმი ჯერ მგზავრულად გვემართა ციხისაკენ (მგზავრულად პისელის იდეა ავთანდილის გეგმაშიც გვხვდება); ამიტომ იყო, რომ „მათ შიგანთა ვერა უგრძნეს, ვერცა დაჰხედეს გულხმეირად, გულსა შიში არა ჰქონდათ, ამოდ ღგეს და ნებიირად“ (1413). მაგრამ როცა რაზმელები გალავანს მოუახლოვდნენ „ანაზღად ცხენი გაქუსლეს, მათარხმან შექმნა წრიალი“ (1414).

ახლა კი ცხადი შეიქნა, რომ ეს მცირერიცხოვანი რაზმი სამოკეთოდ არაა მოსული, რასაც თავისი ჭარბი ძალებით გათამამებულმა დამხედურებმა ბუნებრივი რეაქცია შეაგებეს: გალავნის კარები გააღეს და ციხიდან გარეთ გამოვიდნენ. სწორედ ამ მომენტში უნდა განხორციელდეს ტარიელის ტაქტიკური გეგმის მთავარი პუნქტი: სამთავე სამგნით მივპმართოთო, რათა შემდეგ „ფიცხლად შევებნეთ, შევსჯარნეთ, ვერ მოგვასწრებენ კარებსა, სამთაგან ერთი შეუვალთ, სხვა გარეთ სცემდეს გარებსა“ (1405).

ეს სამ რაზმად დაყოფა არის მტრის ძალების მოტყუების, მათი დაქსაქსვისა და დეზორიენტაციის მთავარი საშუალება, რაზედაც ტარიელმა თავიდანვე გაამახვილა ძმადნაფიცების ყურადღება. ტარიელი ხომ თავის თათბირს სწორედ ამ პუნქტით იწყებს: „გავიყუთ კაცი ას-ასი, რა ღამე ჩნდეს ნათენები, სამთავე სამგნით მივპმართოთ, ფიცხლად დავსხლიტოთ ცხენები“ (1404).

და მართლაც, როცა ამ ტაქტიკური ჩანაფიქრის რეალურად განხორციელების მომენტი დადგა, გმირები ასეც მოიქცნენ:

„ანაზღად ცხენი გაქუსლეს, მათარხმან შექმნა წრიალი.

რა ნახეს, კარნი გაახენეს, ქალაქით გახდა ზრიალი.

სამთავე სამგნით მივპმართეს, თავსა მით უყვეს რიალი“ (1414).

ეს იყო ტარიელის ჩანაფიქრის მთავარი პუნქტი: სამ რაზმად დაყოფა

¹⁰ ავთანდილისა და ფრიდონის გეგმის მთავარი მიზანაც გალავნის შიგნით შეღწევაა. საყურადღებოა, რომ ამ მიზნის მიღწევის ერთადერთი საშუალება ამათთანაც მოწინააღმდეგის მოტყუებაა: გმირებმა ხომ კარგად იციან: „ათას წელ ვერსით შეუვალთ, თუ ზედ დავიხმან კარია“ (1393); ამიტომ ფრიდონმა ციხის ერთ-ერთ ბურჯზე თოკის მობმისა და მასზე „მუშაითურად“ გავლის იდეა წამოაყენა; ავთანდილმა მტრის მოტყუების სხვაგვარი ხერხი არჩია. მან იცის, რომ „ისი კაცნი (ქაჯები) არ იპირვენ მგზავრსა ქალაქს შემავალსა, სავაჰროდა მოვეყაზმეი, საქმესა ვიქმ მე მუხთა სიით“. (1399) და შემდეგ განაგრძობს: „მე მარტო შევალ ვაჰრულად და კარგად შევტყუებო, მალე ით ჩაიყუთ აბჯარსა, გაეჩნდები, გავეცრუებო“-ო. (1400).

და ამით მოწინააღმდეგის შეცდომაში შეყვანა, მტრის ქარბი ძალების მოტყუება და დაქსაქსვა.

ამრიგად, „ვეფხისტყაოსნის“ „რიალი“ რაიმე ფანდის ან ზრიკის საშუალებით მოწინააღმდეგის მოტყუებას, მოწინააღმდეგის შეცდომაში შეყვანას ნიშნავს. ამის სასარგებლოდ ლაპარაკობს როგორც ტარიელის გეგმის მთლიანი მიზანდასახულობა (სამ რაზმად დავიყუთო, ქაჯებს ვემცრობით, კარებს გააღებენ და მოგვეგებებიანო), ისე კონკრეტულად ის სიტუაცია, სადაც სიტყვა „რიალი“ გვხვდება. მას ზურგს უმაგრებს აგრეთვე ძველ აღთქმასა და „ამირანდარეჯანიანში“ „რიალ“ ფუძის ამავე მნიშვნელობით გამოყენება.

ასეთ გარემოებაში განსაკუთრებულ ღირებულებას იძენს „ვეფხისტყაოსნის“ იმ ხელნაწერთა ჩვენება¹¹, რომლებშიც „თავსა მით (||მით) უყვეს რიალი“ წაკითხვის ნაცვლად „ქაჯთა მით (||მით) უყვეს რიალი“ გვაქვს:

„ანაზღად ცხენი გაქუსლეს, მათრახმან შექმნა წრიალი.

რა ნახეს, კარნი გაახვნეს, ქალაქით გახდა ზრიალი.

სამთავე სამგნით მიჰმართეს, ქაჯთა მით უყვეს რიალი“.

ე. ი. სამთავემ სხვადასხვა მხარეს მიაშურა (აკი ტარიელმა დასაწყისშივე თქვა: თუ სამად დავიყოფით, ქაჯებს ვემცრობით და მოგვეგებებიანო) და ამით ქაჯები შეცდომაში შეიყვანეს: ჯერ ერთი, ციხის კარები გააღებინეს და მეორეც, მტრის ქარბი ძალები გამოიტყუეს და დაქსაქსეს. ხოლო შემდეგ ამ დაქსაქსულ ძალებთან გამკლავება შედარებით იოლი საქმე იყო; მით უმეტეს, რომ ჩვენს გმირებს „თანა ჰყვა კაცი სამასო, ყველაი გმირთა დარბი“ (1412).

ამრიგად, „ქაჯთა მით უყვეს რიალი“ საანალიზო სიტყვის ახლად დადგენილი მნიშვნელობის წყალობით, უარსაყოფი წაკითხვა უკვე აღარა ჩანს. მართალია, ხელნაწერები, სადაც „ქაჯთა“ წაკითხვა გვაქვს, გვიანდელ და ნარედაქციევ ნუსხებად ითვლება, მაგრამ ეს ჯერ კიდევ არ გვაძლევს მათზე საბოლოოდ ხელის ჩაქნევის უფლებას, რადგან იშვიათი როდია შემთხვევა, როდესაც სწორედ გვიანდელ და ნარედაქციევ ხელნაწერებში ამოტივტივდება ესა თუ ის სწორი წაკითხვა, რომელიც უფრო ადრინდელ და ზანდოდ მიჩნეულ ნუსხებში შერყენილი სახით აღმოგვაჩნდება ხოლმე¹².

ამრიგად, „რიალ“ ფუძე სამ სხვადასხვა ძეგლში: ბიბლიაში, „ვეფხისტყაოსნისა“ და „ამირანდარეჯანიანში“ დაედასტურეთ და იგი სამგანვე მოწინააღმდეგის მოტყუებას, შეცდომაში შეყვანას ნიშნავს.

აქ შეიძლება ასეთი კითხვა გაჩნდეს. კი მაგრამ, თუ ეს ასეა, როგორ ავხსნათ ის ფაქტი, რომ ბთის დიალექტებში დადასტურებული „რიალის“ სინონიმად „ზიანი, ან მარცხი“ გვხვდება? ახსნა ასეთი შეიძლება იყოს: „რიალი“ || „გარილება“, როგორც ეს ყველა ზემოთ განხილული შემთხვევიდანაც კარგად ჩანს, ისეთი ტუფილი. ფანდი ან ზრიკია, რომელსაც მიზნად აქვს სწორედ მოწინააღმდეგის დამარცხება, ზიანის მიყენება,

¹¹ ეს ხელნაწერებია: J (H—461, გადაწერილია მე-17 საუკ. ბოლოს) და T (W—17, გადაწ. მე—18 საუკ.); ამ ხელნაწერების დახასიათება იხ.: ს. ც ა ი შ ე ი ლ ი, ვეფხისტყაოსნის ტექსტის ისტორია, ტ. I, თბილი: 1970, გვ. 226—232.

¹² აღსანიშნავია, რომ J T ხელნაწერები ქმნიან პოემის შუა მონაკვეთის განსაკუთრებულ რელაქციას, რომელიც წარმოადგენს ძირითად და უძველეს პლასტს ამ ხელნაწერებისათვის. დაწერილობით ამის შესახებ იხ.: ს. ც ა ი შ ე ი ლ ი ს დასახ. ნაშრომი, გვ. 227—230 და 265.

ხიფათში ჩაგდება. მთის კილოების „რიალს“ პირვანდელი შინაარსის მიჩქმალვის ნიშნად, სემანტიკური ევოლუცია განუტოლა: წინა პლანზე წამოიწია შედეგმა, მიზეზი კი დაიჩრდილა, რაც სავსებით ბუნებრივი მოვლენა ჩანს. ამ მიზეზითვე უნდა აეხსნათ „ვეფხისტყაოსნისა“ და „ამირან-დარეჯანის“ „რიალს“ განმარტება როგორც „მარცხი, ზიანი, ფაფურაკი, ხიფათი“. აქაც მთავარი ყურადღება მიექცა „რიალის“ ჩადენით მიღებულ შედეგს, თვითონ ამ შედეგის (მარცხის, ზიანის) გამომწვევი მიზეზი „რიალი“ (ტყუილი, ფანდი, ხრიკი) კი შეუმჩნეველი დარჩა.

ამით დავამთავრებდით ლაპარაკს „რიალ“ სიტყვის შესახებ, მაგრამ არ შეიძლება გვერდი ავუაროთ ერთ საკითხს. რამ განაპირობა ის ამბავი, რომ ბაქარის ბიბლიაში ოშკური „გარიანების“ ბაღდად „შეურაცხ-ყოფა“ გვხვდება? იქნება ბაქარის ბიბლიის წაკითხვა რომელიმე სხვა წყაროს გულისხმობს და აღნიშნული განსხვავება ამისი ანარეკლია? ზემოთ უკვე ვაჩვენეთ, რომ როგორც ებრაული, ისე ბერძნულ-სომხურ-ქართული ტექსტები ამ წაკითხვას ერთნაირად წარმოადგენენ. რჩება ერთადერთი სლავური ტექსტი, რომელიც შეიძლება გვევარაუდნა ბაქარის განსხვავებული წაკითხვის მიზეზად. მაგრამ შემოწმების შედეგად იქაც „მოტყუება“ წაკითხვა დადასტურდა. ასეთ შემთხვევაში „რიალ“ ფუქისათვის, უკვე დადგენილი მნიშვნელობის გარდა საძიებელია მისი სხვაგვარი შინაარსიც. მართლაც „რიალ“ ფუტეს ქართულში სხვა გაგებაც რომ ჰქონია, ეს ამ სიტყვის საბასეული განმარტებიდანაც კარგად ჩანს: „რიალი — ბოროტი მტკმელობა, ბოროტი ზრახვა“.

ამ თვალსაზრისით საინტერესო მასალას გვაწვდის სევანური ენის მონაცემები. სევანურში დღესაც უოცბალია „რიალ“ სიტყვა, რომელიც ასეთ გამოთქმებში გვხვდება: რიალ ოხდე||რიალდ აღგენე „გალანძლა“. გვაქვს პირიანი ფორმებიც: ლაშხ. ხე-რიალ-ალ „ლანძლავს“, ან-რიალ-ე „გალანძლა“. „ლი-რიალ-ალ „ლანძლავს“ და სხვ.

თქმულის მიხედვით „რიალის“ საბასეული განმარტება „ბოროტი მტკმელობა||ბოროტი ზრახვა“, ბაქარის ბიბლიის „შეურაცხ-ყოფა“ და სევანური ლი-რიალ-ალ „ლანძლავს“ ერთი სიტყვის სემანტიკურ გადახრებს უნდა ასახავდეს¹³.

საბოლოოდ შეიძლება დაეასკვნათ შემდეგი: „რიალ“ ფუტე წარმოგვიდგენს ორ ძირითად მნიშვნელობას:

1. მოტყუება (ზოგადად), გარემოებისა და მიხედვით ეს შეიძლება იყოს „ცბიერება, მზაკვრობა, ევრაგობა; ხრიკი, ფანდი“. საერთოდ „რიალი“ ისეთი მოტყუებაა, რომელიც მოწინააღმდეგის მარცხს, ხიფათს იწვევს. აქე-

¹³ აქ შეიძლება დაგვესვა კითხვა: რა მიმართებაა ქართულ „რიალსა“ და სევანურ „რიალ“ ფორმებს შორის? ე. ი. გვაქვს აქ საქმე სესხებასთან (ამ შემთხვევაში ქართულიდან სევანურში) თუ ისინი ერთმანეთის კანონზომიერი შესატყვისებია? როგორც ცნობილია, ქართ. ლ-ს სიტყვის ბოლო-კიდურ პოზიციაში სევანურში -ჟ ან -შ შესატყვისება (მდრ. ქართ. ვაშლ-სევან. უსგჟ; ქართ. ასულ-სევან. ასუშ და სხვა); მაგრამ სპორადულად გვხვდება ისეთი მასალაც, სადაც ქართ. ლ-ს სევანურში -ლ შესატყვისება: ქართ. თხელ- სევან. ღთხელ; ქართ. ქვისლ- სევან. მე-ქუშ-ელ (ლაშხ. მოქშ-შლ) „რიალ“ ფორმაც ამ რიგის შესატყვისობად შეიძლება გვევარაუდნა; მით უმეტეს, რომ „რიალ“ სიტყვა ექსპრესიული ხასიათისაა და ექსპრესიული ხასიათის მასალა მეტ გამძლეობასაც იჩენს. მაგრამ აქ სხვა რიგის დაბრკოლებებიც გვხვდება და ამიტომ გადავჩიოთ რაიმეს მტკიცება ჭირს.

დან განვითარდა შემდეგში მთის დიალექტებში დადასტურებული მნიშვნელობა ამ სიტყვისა: „მარჯხი, ზიანი, ზარალი“.

2. ბოროტი პტქმელობა (საბა): შეურაცხ-ყოფა, ლანძღვა: აქედან განვითარდა აგრეთვე მისი ახალი მნიშვნელობა: „აყალ-მაყალი, ათრ-ზაური, შესლა-შემოხლა“.

У. Е. ЦИНДЕЛИАНИ

ИЗ ДРЕВНЕ-ГРУЗИНСКОЙ ЛЕКСИКИ

(Резюме)

В древне-грузинском языке зафиксировано три случая употребления слова „რიალი“ *riali*. Из них два раза оно встречается в памятниках XII века «Вепхисткаосани» и «Амирандареджаниани».

В словарях этих памятников, а также в отдельных статьях, посвященных этому слову, не установлено истинное значение слова „რიალი“ *riali*. Оно было истолковано как «дрожь, дрожание», «неудача, опасность; нападение»; «ущерб»; «бесовой крик» и т. д.

В результате изучения текста «Ветхого завета» (Царст. I, 19, 17) выяснилось, что слово „რიალი“ *riali* как в «Ветхом завете», так и в «Вепхисткаосани» и «Амирандареджаниани» значит «обмануть, ввести в заблуждение».

მანია რაზაშა

იოანე პეტრიწი მომღვწეო საშუაწმეზუი

(ერთი შენიშვნის გარშემო)

ცნობილია, რომ იოანე პეტრიწის ფილოსოფია ქართული აღორძინების იდეოლოგიის გამომხატველი იყო. მეცნიერებისათვის დიდი მნიშვნელობა აქვს პეტრიწის მოძღვრებას მომღვწეო ეპოქათა სააზროვნო ცხოვრებაზე გავლენის თვალსაზრისით. ნიშანდობლივია, რომ მე-18 ს. კულტურის მოღვაწენი ანტონ პაგრატიონი, იოანე ბატონიშვილი, სულხან-საბა ორბელიანი და სხვები დიდად არიან დავალებულნი იოანე პეტრიწისადან. ისინი უხვად ასდენენ პეტრიწის თხზულებათა ციტირებას, ავითარებენ მის დებულებებს და კომენტარებით ავსებენ მათ. განუსაზღვრელია პეტრიწის, როგორც მოაზროვნის, გავლენა ქართული კულტურის განვითარებაზე.

მაგრამ სამეცნიერო ლიტერატურაში გამოთქმულია აზრი, რომ გარკვეულ პერიოდში (XIII—XVI—XVII სს.) პეტრიწის მოძღვრება აშკარად იდევნებოდა საქართველოში. შ. ნუცუბიძის შეხედულებით, პეტრიწის პროგრესულმატერიალისტური ნაზრევი იდეოლოგიურ ბრძოლას ხვდებოდა და მოწინააღმდეგე რეაქციონურ-საეკლესიო ბანაკის მხრივ სასტიკ დევნას განიცდიდა. მკვლევარი არა ერთხელ და ორჯერ ერცლად მსჯელობს იდეოლოგიურ ბრძოლაზე პეტრიწის წინააღმდეგ. მისი განცხადებით პეტრიწის შრომა მის თანამედროვეთა მიერ კრულვას, ე. ი. ანათემას, იყო გადაცემული.

უიღრე გრძელდებოდა ფეოდალური რეაქცია და ერთგვარი ნიშნები უანახლებისა არ გამოჩნდა, პეტრიწის სახელი მოცული იყო რისხვით, მოუხსენებლობით, ანუ აშკარა დევნით და კრულევით¹.

უნდა აღინიშნოს, რომ გარკვეული შევიწროება იოანე პეტრიწს, მართლაც, განუცლია. ეს ფაქტი ცნობილია მისივე შრომის ბოლოსიტყვაობიდან:

„ეინამ მემრჩობლეთა და მრავალმრჩობლთა და ერთვითთა ლმობათა-ვან მიღმო ვიბნეოდი, სენთა, უცხოებათა და შურთა და ვერაგობათა საქუნილისგან მექმე აჟ ამის ქაჰისა ქართველთა და ბერძენთა შორის“².

იოანე პეტრიწი საყვებით სამართლიან საყვედურს გამოთქვამს ქართველთადმი. რაში გამოიხატება ეს საყვედური? ქართველებმა, იმის ნაცვლად, რომ როგორც თანატომს, გვერდში ამოსდგომოდნენ, ლმობათა მისთა ნუგეშ-ეცათ, ტკივილთა მისთა ეწამლნათ, და ვითარცა უცხოოდ წარმოარსებულისათვის მსგავსი და ნაცვალი ეჩინათ, ვერაფერი იმეცნეს ჩემი „სასწავლომსაო“.

¹ შ. ნუცუბიძე, ქართული ფილოსოფიის ისტორია, ტ. II, თბ., 1958, გვ. 194.

² იოანე პეტრიწის შრომები, II, თბ., 1937, გვ. 222.

მაშასადამე, შური, ტკივილი და ვერაგობა იოანე პეტრიწს ჯერ ბერძენთა მხრივ განუცდია (გაეიხსენათ მიქაელ ფსელოსის, იოანე იტალოსისა და მათ მომხრეთა დევნა და გასამართლება ბიზანტიაში XI ს. ბოლო წლებში). ქართველებს პეტრიწი ბრალს სდებს იმაში, რომ მათ ვერ გაუგეს, მის მოძღვრებას ქართველნი შეხვდნენ „უმეცნეობითა სასწავლოთაჲთა“. ამიტომ ქართველნი „ორითა იპყრობოდეს უმეცრებითა: პირველ, მარტივად უმეცნეობითა სასწავლოთაჲთა და კუალად მეორედ თვთ მის უმეცრებისა უმეცრებითა“. მოყვანილი ადგილიდან ჩანს, რომ პეტრიწი თანამედროვეთა მიერ მრავალ შემთხვევაში ვერ პოულობდა თანადგომასა და შეწევნას. მაგრამ არსაიდან არ ჩანს, რომ იგი იღვწებოდა და მისი სახელი კრულვით იხსენიებოდა.

ასეთი დასკვნა გაკეთებულია ხელნაწერებზე დართული ორი შენიშვნის საფუძველზე. ვნახოთ რა შენიშვნებია ეს და რამდენად საფუძვლიანი ჩანს მათზე დაყრდნობით იოანე პეტრიწის ფილოსოფიური სწავლებისა და პიროვნული ხედვრის ისეთი შეფასება, თითქოს მისი მოძღვრება იყრძალებოდა საქართველოში.

პირველი მინაწერი ახლავს „განმარტებათა“ წინააღიყვამბას. ზოგ ხელნაწერში იგი აშიაზეა (A—69, A—74, H—2182), ხოლო ერთგან პირდაპირ ტექსტშია სინგურით (H—2363). მინაწერის ტექსტი ძალიან დამახინჯებულია. როგორც ჩანს, იგი დაზიანებული დედნიდან არის გადმოწერილი. ეს ხელნაწერები ყველა გვიანდელია — XVI—XVIII საუკუნისა. შეიძლება გვეფიქრა, რომ იგი გვიანი დროის გადამწერის საქმიანობაა. მაგრამ აღმოჩნდა, რომ ეს მინაწერი აქვს უძველეს ნუსხასაც, H—1337-ს (XIII ს.). მინაწერი არის 3r-ს აშიაზე სინგურით. იგი ფურცლის დაზიანების გამო ნაკლებულია². ამრიგად, ეს მინაწერი ადრინდელი პერიოდის გადამწერის საქმიანობაა აშკარად.

მინაწერი ასეთია:

„რასა ვწერ ანუ რასა გლახ ვმოქმედებ, გარნა გვსწავის გუელთაგან თერიაჲ და წარმოვსტყუენავ ყოველსა ძალსა ქრისტეს მიერ. ამის წიგნისგან წარწყმდა სამგზის წყეული არიოზ და ამისგანვე განათლებულთა სამგზის მოიგეს ღმრთისმეტყუელებისა სახელი დიდთა ბრძენთა: დიონოსი და ღრილორი და ვასილი და სხუათაცა ვიეთმე. შენ გონებაჲ განწმედილი მოიგე ღმრთისა მიმართ და საზღვარსა მამათა წმიდათასა ნუ გარდაეპლდნები და არა საკუთრ გექმნეს“.

შ. ნუსუბიძის სამართლიანი შენიშვნით, მინაწერის ავტორი ქრონოლოგიურ შეცდომას უშვებს. IV საუკუნის მოღვაწეებს: ბასილი დიდსა და გრიგოლ ღვთისმეტყველს, ისევე როგორც არიანული წვლების-მთავარს არიოზს, არ შეეძლოთ ესარგებლნათ პროკლეს „კავშირნი“, რომელიც V ს-შია დაწერილი. მინაწერის ავტორი არ შეიძლება ჩაითვალოს გაწაფულ მწიგნობრად

² სრულად გამართლდა იოანე პეტრიწის ტექსტის გამომკემლის აკად. ს. ყაუხჩიშვილის ვარაუდი, რომ D-ნუსხის (H—2182) დედნის ის ფურცელი, სადაც ეს მინაწერი იყო, ამოკვეთილი ყოფილა (შრომები, I, გვ. LXXX). მკვლევარმა ფრჩხილებში აღადგინა D-ნუსხის დანაკლისი ტექსტი, ამ დანაკლისის H—1337 ხელნაწერის ამოკვეთილ ფურცელზე (3r) არსებულ სქოლიოსთან შედარებამ მათი სრული იდენტობა გამოავლინა. D-ს აქლია ის სიტყვები, რაც H—1337 ხელნაწერში ამოკვეთილია. ცხადია, D ნუსხის დედანი H—1337 ყოფილა.

დაამდენად თვით მინაწერიც დიდ ნდობას არ იმსახურებს. მაგრამ საინტერესოა ის შეფასება, რაც პროკლეს წიგნს ეძლევა მინაწერში.

შ. ნუტუბიძის შენიშვნით, მინაწერის ავტორი მტრულად არის განწყობილი იოანე პეტრიწისადმი და მის მიერ იგი საცოთურად არის გამოცნობებული. ანუ კი?

მინაწერიდან აშკარად ჩანს, რომ პროკლეს წიგნზე შესაძლებელია არიანული მწვალებლობაც დაეფუძნოს, მაგრამ ამავე დროს შეიძლება უდიდეს ღვთისმეტყველთა მოძღვრებაც დაემყაროს. გააჩნია, რა თვალთახედვით მიუღებები მას, როგორ განმარტებას მისცემ პროკლეს ღებულებებს. მინაწერის ავტორი თეოლოგიის პედანტობით მიმართავს მკითხველს: შენ მამათა სწავლას ნუ გადახვალ და არაფერ საცოთურს მოგიტანსო. ე. ი. იგი კარგად ამჩნევს, რომ შესაძლებელია პროკლეს წიგნი ქრისტიანულ დოქტრინას შეეგუოს და გარკვეული სარგებლობაც მოუტანოს. ამიტომ აუცილებელია მისი შეაწავლა⁴.

ფილოსოფიისა და თეოლოგიის ასეთი მორიგების პოზიციიდან უკვება პროკლე-პეტრიწის ნაშრომს ზემოხსენებული მინაწერის ავტორი და არა ისე, თითქმის მისთვის იოანე პეტრიწის მიერ „მიღებული სიბრძნე გველის სობაჩნე ეოფელა და სხვა არაფერი“⁵.

ეს სიბრძნე გველის სიბრძნეა, მაგრამ გველის შხამიც ხომ საჭიროა და ამიტომ ქრისტეს ძალას ეფარება გადამწერის ავტორი. ქრისტეს ძალით შეიძლება ამ საცოთრის დაძლევა ისე, როგორც ეკლესიის უდიდესმა მამებმა ამ წიგნისაგან მოიგეს ღმრთისმეტყველთა სახელი.

წინააღმდეგ შემთხვევაში, მინაწერის ავტორი ერთგვარ რეცომენდაციას არ მისცემდა პროკლეს წიგნს და საერთოდ დაგმოხდა მას.

მეორე შენიშვნა, რომელსაც განიხილავს მკვლევარი იოანე პეტრიწის შრომისადმი მომდევნო ეპოქების დამოკიდებულების ხასიათის დასადგენად, ახლავს „განმარტებათა“ 29-ე თავს, რომლის სათაურია „მსგავსისა და უმსგავსისათვის“.

ეს არის „განმარტებათა“ ერთ-ერთი კომენტატორის შენიშვნა. ეს შენიშვნა „განმარტებათა“ ტექსტს არც კი ახლავს. იგი ცალკე ქაღალდზეა დაწერილი და დართული აქვს ერთადერთ ხელნაწერს, A—69-ს, რომელიც XVI—XVII ს-შია გადაწერილი. მ. ჭანაშვილის ცნობით, ეს შენიშვნა უნდა ეკუთვნოდეს XVII ს. მოღვაწეს, კათალიკოს ქრისტეფორე ურდუბეგაშვილს⁶.

არსებობს XVI—XVII სს. ერთადერთი ცნობა. ამ ცნობის ავტორის ეინაობაც კი საბოლოოდ დადგენილი არაა მეცნიერთა მიერ. აი, ამ ცნობა ენიჭება პირველხარისხოვანი და უტყუარი ისტორიული დოკუმენტის მნიშვნელობა უაღრესად სერიოზული და მნიშვნელოვანი საკითხის გადაჭრაში. შ. ნუტუბიძის სიტყვებით „ეს ცნობა ძალიან მნიშვნელოვანია. ჩვენ არა

⁴ ამასთან დაკავშირებით ურიგო არ იქნება, თუ გავიხსენებთ ეფრემ მცირის ცნობილ სიტყვებს, რომლითაც მან შეაფასა იოანე დამასკელის მიერ არისტოტელის „კატეგორიების“ დამუშავება. „წინააღმდეგობლივნი შეილინ ეკლესიისანი გარეშეთა მათ ფილოსოფოსთა და მათთავე ისრითა განკურებდენ მათ“. A—24, 2r.

⁵ შ. ნუტუბიძე, ქართული ფილოსოფიის ისტორია, ტ. II, გვ. 196.

⁶ მ. ჭანაშვილი, ქართული მწერლობა, წ. 2, 1909, გვ. III.

გვაქვს სხვა ცნობა საქართველოს ეკლესიის მეურნე იოანე პეტრიწის გასამართლებიანა⁷.

ამრიგად, განსვენებული მკვლევარი გამოაქვეყნა დებულებას და კატეგორიულად აცხადებს, რომ იოანე პეტრიწის შრომას ფილოსოფოსის გარდაცვალების შემდეგ საეკლესიო გასამართლება მოუწყვეს⁸. საბუთი ზემოხსენებული შენიშვნაა.

მივმართათ თვით ამ შენიშვნას. იგი, როგორც აღვნიშნეთ, ახლავს „განმარტებათა“ 29-ე თავს. შენიშვნის რაობისა და აზრის სწორი გაგება შესაძლებელია მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ გათვალისწინებული იქნება კონტექსტი, რასაც იგი ახლავს.

პროკლეს „კავშირის“ და შესაბამისად იოანე პეტრიწის „განმარტებათა“ 29-ე თავში მსჯელობა ეხება ყოველი არსებულის თავისი დასაბამისადმი ლტოლვას. ნეოპლატონური ფილოსოფიით საპყაროს იერარქიულ წყობაში ყოველი არსი, შემდგომი პირველ მიზეზისაგან წარმოიქმნება მსგავსების საფუძველზე. ყოველი შემდგომი ამავე მსგავსების საფუძველზე უკუ იქცევა თავისი დასაბამისადმი. წარმოქმნასა და უკუქცევას განაპირობებს მიზეზსა და შედეგს შორის არსებული მსგავსება. „და რაოდენ უფრო მსგავს, უფრო მამახლობელ, და რაოდენ უფრო მახლობელ, უფრო მსგავს“ (შრომები, II, გვ. 78,5—6).

უ. ი. რაც უფრო მსგავსია, მით უფრო ახლოა შედეგი მიზეზთან. შედეგი მიზეზისაგან მიილტვის მსგავსების საფუძველზე. ასეთია საპყაროს საფეხურებრივი რკალი.

და აი, განმარტავს რა პროკლეს ტექსტს, იოანე პეტრიწი იმოწმებს პავლე წინასწარმეტყველის აზრს: „სიტყუაჲ ჩემისა გონება მზისა პავლესი შემოვალს აქა, რამეთუ იტყვს ხატად და მსგავსად და ეკმაგიოდ მის ერთისად, რომელსა მამობაჲცა ჰქადარა სიტყუამან. ხოლო მსგავსებისათვის იტყვს, ვითარმედ უცვალებელი ხატიო. ესა აქა დართეაჲ, უცვალებელობისაჲ მსგავსებასა დამინიშნავს ჩუენ უზომოსა და დაცშირებულსა. და კუალად იტყვს, ვითარმედ მოაქუს ყოველი სიმდიდრე ღმრთისა მამისაჲ თვის შორის. ესე და ესვითანი ყოველნი და უზომოებასა დამისახვენ ჩუენ არსთა და ერთთაჲცა უპირმშოვისისა სიტყვასაჲ, რომელსა ფილოსოფოსი უწოდს გუართა-გუარად და საზღვართა-საზღვრად“ (H—1337, 29r).⁹

აი, ამ კონტექსტს, ე. ი. პეტრიწის „განმარტებათა“ ამ ადგილს აქვს დართული ჩვენთვის საინტერესო შენიშვნა:

„აქა პავლე იმოწამების მთქმელისა მიერ. გუართა-გუარად და საზღვართა-საზღვრად ფილოსოფოსი უწოდსო, ვითარცა პავლე-ხატად უცვალებლად და მქონებლად მამისა სიმდიდრისა. ეს თავი ცოტადრე გახსნის კავშირთა კრულებასა“¹⁰.

⁷ შ. ნ უ ც უ ბ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 200.

⁸ ამ საკითხისადმი არის მიძღვნილი მთელი ერთი თავი მისი მონოგრაფიული შრომისა „ქართული ფილოსოფიის ისტორია“, ტ. II, „იდეოლოგიური რევოლუცია ქართული რენესანსის წინააღმდეგ XIII—XVI—XVII სს“.

⁹ შენიშვნის პირველი წინადადება გამოცემაში ზუსტად ირ არის წაკითხული. გამოცემაშია: „აქა პავლე იმოწამების მთქმელი სამ...“ სამ. ... ნაკლულია, რაღაც სიტყვის ნაშთი და შემდეგ გამოცემაზე დაყრდნობით, შ. ნუტუბიძის მიერ აქ აღდგენილია „სამება“: აქა პავლე იმოწამების

როგორ უნდა გავიგოთ ეს შენიშვნა? თუ იოანე პეტრიწის სათანადო კონტექსტს გავითვალისწინებთ, რომელსაც ეხება იგი, მისი აზრი ასეთია: აქ მთქმელის, ე. ი. პეტრიწის მიერ დამოწმებულია პავლე.

სამპირიანი ზმნა — უწოდს აუცილებლად ირიბ ობიექტს გულისხმობს. ფილოსოფოსი რაღაცას ან ვიღაცას გვართა-გვარად და საზღვართა-საზღვრად უწოდებს, როგორც მასვე პავლე წინასწარმეტყველი უწოდებს ხატს უცვალებელს და მამის სიმდიდრის მქონეებს.

ნეოპლატონური ტრიადის ცნებიდან გამომდინარე ნეოპლატონიკოსი ფილოსოფოსი გულისხმობს აქ მეორე ნაწილს — გონებას. გვართა-გვარსა და საზღვართა-საზღვარ ტერმინებს იოანე პეტრიწი არისტოტელედან იღებს და სპეციალურად მსჯელობს მათზე „განმარტებათა“ მე-10 თავში, ასევე 90—96-ე თავებში. ეს ცნებები პეტრიწის მიერ გამოყენებულია „ნამდვილ-მყოფის“ განმარტებისას, „ნამდვილ მყოფი“ კი არის გონებისა და გონიერთა სფერო, საიდანაც იწყება არსთა თუ ზოვლენათა ყოველი სიმრავლე. გონება „გუართა თვს შორის ქონებითა, ადგილად გუართად იქმნების და განმრავლდების“ (შრომები, II, 58, 18—19). იგი ტრიადის მეორე წევრია. მსგავსად ფილოსოფოსისა, პავლე წინასწარმეტყველის სიტყვებში სამების მეორე წევრი იგულისხმება. მტკიცება არ სჭირდება, რომ ხატი უცვალებელი და მამის სიმდიდრის მქონეებელი მხოლოდ ძის მიმართ შეიძლება ითქვას.

ამრიგად, ფილოსოფოსისა და პავლე წინასწარმეტყველის სიტყვები ყოველგვარ წინააღმდეგობას გამორიცხავს, ორივე ერთსა და იმავე ფენომენს ეხება. რასაკვირველია, თავთავიანთი სააზროვნო პოზიციებიდან გამომდინარე. შ. ნუცუბიძის სიტყვებით, აქ ფილოსოფიისა და თეოლოგიის მორიგების შესანიშნავი ცდაა. ეს იყო დიდი საკაცობრიო პრობლემა: ანტიკურისა და ქრისტიანობის შერწყმა, შეროგება¹⁰.

შენიშვნაში ფილოსოფოსის და პავლე წინასწარმეტყველის დაპირისპირების ფაქტს სამართლიანად არის შეფასებული მკვლევრის მიერ. მაგრამ როგორ ინტერპრეტაციას აძლევს მეცნიერი პეტრიწის მიერ პავლეს დამოწმების ფაქტს? „ი. პეტრიწი, — ამბობს იგი, — პოურიდებლად იმოწმებს პავლეს იქ, სადაც ქრისტიანული შეხედულების ნიშანწყალი არ არის“ და ამის გამო პეტრიწი სამართლიანად იქნა დაგმობილი მომდევნო თაობათა მიერ.

რა შეხედულებაა. რომელთა დაკავშირებითაც პავლეს დამოწმება პეტრიწს ბრალდებად წაუყენეს? კონტექსტში ლაპარაკია ერთთან მსგავსებაზე. მსგავსების საფუძველზე ყოველი არსი ილტვის თავისი მიზეზისაკენ. რაც უფრო მაგავსია არსი, მით უფრო ახლოა იგი თავის დასაბამთან.

აქ მოხმობილია პავლე, რომ მან სიტყვას, ლოგოსს ერთის ხატი, მსგავსი და ეკმაგიო — „ბრწყინვალეობა“ უწოდაო. ნაცვლად ფილოსოფიური ტერმინისა „მსგავსება“ პავლე „უცვალებელ ხატს“ მიმართავს. ამაში იგულისხმება უპირმშოვისი სიტყვა ანუ ლოგოსი, ქე.

მთქმელი სამებისა. სინამდვილეში კი ხელნაწერშია: მრ ქარაგმის გარეშე, რაც ნიშნავს: მიერ. ეს სიტყვა ზუსტად ასეთი დაწერილობით მეორდება სხვა შენიშვნებში, რომელნიც იმავე ავტორს ეკუთვნის.

¹⁰ შ. ნუცუბიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 200.

მკვლევრის განცხადებით, წარმართულსა და ქრისტიანულს ასეთი შეხამება იოანე პეტრიწის თაოსნობაა, თორემ იგი ქრისტიანული მოძღვრებისათვის შეუფერებელი იყო. „ეს საგანთა დაბრუნება დასაბამისადმი, ესე იგი ერთისადმი, იყო ის დებულება, რომელიც, როგორც ვიცით, ყველაზე უფრო არ აწყობდა ქრისტიან ღოგმატიკოსებს, რადგან ამ მსოფლიო ბრუნვის ნიადაგზე სრულიად შებლაღულ რჩებოდა რიგი საქრისტიანო ღოგმები, კერძოდ ცოდვისა და მიზღვისა“¹¹.

საკითხავია: არის თუ არა ეს აზრი აშკარად წარმართული, რომლის გამართლება სცადა იოანე პეტრიწმა პავლეს სახელის მოშველიებით?

იძლეოდა თუ არა ამ აზრის წამოყენება საფუძველს იოანე პეტრიწის ყალბის მქნელად გამოცხადებისათვის, თუ კი იგი ასეთად როდისმე იყო მიჩნეული? ყოველ შემთხვევაში, ზემოხსენებული შენიშვნებით ეს არ მტკიცდება.

ჩვენის აზრით, ამ შემთხვევაში პეტრიწის მიერ მოცემულია ცდა ფილოსოფიის ღვთისმეტყველებასთან მორიგებისა. ნეოპლატონური დებულება მიზნისაგან შედეგის წარმოქმნისა და შედეგის უკუქცევის შესახებ. შეხამებულია ქრისტიანულ დოქტრინას: ღვთის მიერ ყოველივეს წარმოქმნა თავის ხატად და მსგავსად.

მართალია, ზოგიერთი ადრინდელი რელიგია, მაგალითად, იუდაიზმი, ადრინდელი ისლამი, წინააღმდეგ ელენისტური პანლოგიზმისა, არ ეპოვება შესაძლებლად, რომ ადამიანი როგორმე მიუახლოვდეს ღმერთს, მაგრამ ქრისტიანულ მოძღვრებაში ეს საკითხი დადებითად გადაწყდა. ამის საწინდარი ძელოგოსის ინკარნაციის ფაქტია. ქრისტიანულმა ღოგოსმა კაცის სახე მიიღო, რათა უმაღლესი წამებისა და სიკვდილის დაძლეით აღდგეს და ამით ადამიანთა აღდგომისა და ღმერთთან ზიარების ქეშმარიტება ნათელ ყოს. ღოგოსის განცხადებასა და განკაცებაში ჩანს საბოლოო მიზანი, სამყაროს შექმნის დასაწყისიც კი.

ქრისტიანობა, რომელიც თავის თავში ითავსებდა ადრინდელ რელიგიათა და ფილოსოფიურ სისტემათა დანაშრევებს, არც ამ საკითხის გადაწყვეტაში დარჩენილა იზოლირებულ მოძღვრებად. ქრისტიანული აპოლოგეტიკა საერთოდ აღიარებს ადამიანის ღვთის ხატად და მსგავსად არსებობის საფუძველზე თავის დამბადებლისაკენ დაბრუნების მომენტს. არსებობს უმაღლესი მიზანი ადამიანის განწმენდისა და სრულყოფის გზაზე. ეს არის ღმერთის მიახლოება. ცოდვითაგან განწმენდის უმაღლესი კათარსისის საშუალებით ზიარება ქრისტეს სისხლსა და ზოგჯერ და ამდენად, ზიარება ღვთის საიდუმლოებას. ყოველივე ეს სხვა არა იყო რაჟ თუ არა სწრაფვა ღმრთისაკენ და ამდენად ერთგვარი რკალებრივი უკუქცევა ყოველივეს შემოქმედისა და დასაბამისადმი.

რელიგიის დიდი მკვლევარი ა. პარნაკი ქრისტიანობის აზრის განსაზღვრისას შენიშნავს: „ადამიანი ლოცულობს არა იმისთვის, რომ ზეცას მიაღწიოს თავისი ბოზოქარი სურვილები, ან ესწრაფოს ამქვეყნიურ სიკეთეს. ის ლოცულობს, რომ შეინარჩუნოს ძალა, რომელიც მასშია, რათა განამტკიცოს ის ერთიანობა ღმერთთან, რომელშიც ის ცხოვრობს“¹².

¹¹ შ. ნუცუბიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 200.

¹² А. Гарнак, Сущность христианства.

თვით ბიბლიისთვისაც არ არის უცხო ეს აზრი. 72-ე ფსალმუნში ლაპარაკია ღმერთთან მიახლოებაზე. მ. 27: „რამეთუ ავა ესერა, რომელთა განიშორნეს თავნი თვსნი შენგან, იგინი წარწყმდეს. და მოისრნეს ყოველნი, რომელნი განგიდგეს შენგან“.

მ. 28: „ხოლო ჩემი მიახლება ღმრთისა კეთილ არს; და დადებად უფლისა მიმართ სასობაჲ ჩემი“...

და ბოლოს, ქრისტიანობის უდიდესი აპოლოგეტი იოანე დამასკელი, რომლის ავტორიტეტი ქრისტიანულ დოგმატიკაში უცულობელია, საკვებით ნათლად აყალიბებს ღმერთთან მსგავსებისა და მიახლების მოძღვრებას: „რომელსა გული უთქუმიდეს მარადის ღმრთისა, იგი ჰხედავს მას. ყოველსა შინა არს ღმერთი... ყოველთადა ვიდრემე შეზავებულ არს ღმერთი“¹³. ღმერთი ყველგან არის. იგი ყოველთაგან შეურყენელად განაგებს და ყოველთა გადარსებას თვსი მოქმედებისაგან. ამას მოსდევს ვრცელი მაჯელობა ქრისტიანი პეოლოგისა იმაზე, რომ წმინდანნი უკეთესად შეიწყნარებენ ღვთის მადლს, ხოლო ასეთნი არიან უნივთონი, ე. ი. არამატერიალური სამყარო.

ღმერთი: „ყოველთა გარდასცემს თვსისა მოქმედებისაგან, სიმარჯვისაებრ მიმღებელისა და შემწყნარებლობითისა ძალისა. ვიტყვ უკუე ბუნებითისა და აღრჩევიტისა სიწმიდისა, რამეთუ უწყმიდეს არიან უნივთონი ნივთიერთათა. ვინაჲცა ითქუმის ადგილად ღმრთისად უფროჲს მიმღებელი მოქმედებისა და მადლისა მისისაჲ“ (61r).

სხვა ადგილას იოანე დამასკელის მიერ უფრო მკვეთრად არის ღმერთთან მეტ-ნაკლები სიახლოვის იდეა გამოხატული. ღმერთმა დაჰბადა ყოველი: „და რომელიმე მახლობელად თვსსა, რამეთუ მახლობელ ღმრთისა არს სიტყვერი და მხოლოდ გონებითა ოდენ მისაწთომელი ბუნებაჲ. ხოლო რომელიმე ყოვლითურთ შორად მდებარედ, ცხად არს, ვითარმედ, ვითარცა გოქნობისა მიმდგომი“ (69v, II).

ე. ი. ქრისტიანი თეოლოგიისათვის სამყაროს საფეხურებრივი განშლა სრულიად არ ჩანს უცხო და მიუღებელი: ღმერთთან ახლოა გონიერი და სიტყვიერი სამყაროს მოვლენები, ისინი უფრო მეტი სიმარჯვით შეიწყნარებენ ღვთის მადლსა და მოქმედებას და ამდენად უფრო მახლობელ არიან, ხოლო გრძნობადი სამყარო დაშორებულია მას. უფრო მეტიც, იოანე დამასკელი არა ერთგზის აღნიშნავს ღმერთის მიერ კაცის თავის ხატად და მსგავსად შექმნის საბოლოო მიზანს: ესაა ღმერთთან შეერთება.

„კაცმან, სიტყვერად და თვთმფლობელად დაბადებულმან, კელმწიფება მიიღო, რაჲთა თვსისა წინააღრჩევისა მიერ მოუკლებელად შეერთებოდის ღმერთსა, უკეთუ ეგოს კეთილსა შინა“... (93r, II), ე. ი. ღმრთის მიერ შექმნილის მასთან დაბრუნებას აღიარებს ქრისტიანობა.

ყოველი ზემოთქმული ძალიან მოგვაგონებს იოანე პეტრიწის სიტყვებს: „რაოდენ უფრო მსგავს, უფრო მამასლობელ და რაოდენ უფრო მახლობელ, უფრო მსგავს“.

აკი ამ სიტყვების შემდეგ დაიმოწმა იოანე პეტრიწმა პავლე წინასწარმეტყველი!

¹³ იოანე დამასკელი, „გარდამოცემა უცულობელი მართლმადიდებელისა სარწმუნოებაჲ“ S—1463, 61r. II.

ქრისტიანული თეოლოგია სავსებით იწყნარებს ამ აზრს. ასევე იწყნარებს მას და თავის შრომებში ავითარებს პავლე წინასწარმეტყველიც.

პავლეს ეპისტოლეთა მთელი რიგი ადგილები, მართლაც შეიცავს აზრს, რომელიც გამოიხატება ღმრთის მიერ ყოველივე აგებულის წარმოქმნისა და ამ უკანასკნელის მისკენ ლტოლვის პრინციპით, იმ მარადიული მსგავსებისა და ხატობის პრინციპით, რომელიც არსებებს ღმერთთან აკავშირებს. ეს ადგილებია: I კორინთელთა 3,16; II კორინთელთა 4,4; გალატელთა 4,4—7; ეფესელთა მიმართ 1,5—8; 1,17—20, ფილიპელთა მიმართ 2,6—7, კოლასელთა 1,15—27. ერთ ადგილას. მაგალითად, წერია: „რამეთუ მის მიერ მაქუს ჩუენ მიხატება იგი ურთიერთას ერთითა სულითა მამისა მიმართ. ამიერითგან უკუე არლარა ხართ უცხო და შწირ, არამედ თანა-მოქალაქე წმიდათა და სახლეულ ღვთისა“ (ეფესელთა მიმართ, 2,18—19).

აღნიშნული მაგალითები აშკარად ადასტურებს, რომ პეტრიწი 29-ე თავის განმარტებისას არავითარ წარმართულ აზრს არ ავითარებს და პავლეს დამოწმება მას ყალბის ქმნასა და მკრეხელობაში არ შეიძლება ჩაეთვალოს.

ამ თვალაზრისით სხვაგვარად წარმოდგება პროკლესა და პეტრიწის შრომათა ტექსტზე დართული შენიშვნის გააზრება, განსაკუთრებით, მისი ბოლო სიტყვების დედააზრი წარმოისახება სხვაგვარად. ვიდრე ეს დღემდე იყო გააზრებული. შენიშვნა თავდება სიტყვებით: „ეს თავი ცოტადრე გახსნის კავშირთა კრულებასა“. ეს სიტყვები გაგებულია როგორც ახათემა, რომელიც საუკუნეთა განმავლობაში არსებული „კავშირის“ ანუ პეტრიწის შრომის გარშემო. „კავშირთა კრულების“ ასეთი ინტერპრეტაციის საფუძველზე კეთდება ზოგადი დასკვნა პეტრიწის წინააღმდეგ გამძაფრებული იდეოლოგიური ბრძოლისა. „ახლა დოკუმენტალურად ვიცით, რომ XIII-დან XVI—XVII სს. ი. პეტრიწი „კრულის“ ქვეშ იყო და ეს მოხდა იმის გამო, რომ მან გაბედა და წარმართული აზრებისათვის პავლეს ავტორიტეტის საფარი გამოიყენა. „კრულვა არა უბრალო შეკამათების ანუ მხილების გამოხატულებაა, იგი -გადაცემა“ ანუ „ანათემა“¹⁴.

შექმნილია მთელი რიგი საბრალმდებლო მუხლები, რომლებიც პეტრიწის შრომის წინააღმდეგ ჩამოყალიბებულია იმ საეკლესიო გასამართლებაზე.

„მუხლო პირველი შეიცავს ბრალდებას — „აქა პავლე იმოწამების მოქმელი სამცებისა გვართა გვარად და საზღვართა საზღვრად. მუხლი მეორე: ფილოსოფოსი უწოდს, ვითარცა პავლე ხატად უცვალებლად და მქონებლად მამისა სიმდიდრისა“¹⁵.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ ეს იურიდიული კოდექსი შენიშვნის ტექსტის არაზუსტი წაკითხვის საფუძველზეა შექმნილი და საკმაოდ გაუგებარიცაა. ტექსტის ფრაზები ნებისმიერად არის ურთიერთს დაცილებული და ამდენად აზრი დამახინჯებულია: „ფილოსოფოსი უწოდს“ მოკლებულია „გვართა გვარსა და საზღვართა საზღვარს“ და მიკუთვნებულია მომდევნოს „ვითარცა პავლე ხატად უცვალებლად“ და ა. შ. წინადადებათა ასეთი დაშლა არაფრით არაა გამართლებული. კონტექსტიდან ხომ ნათლად ჩანს, რომ ხატობა და მამის სიმდიდრის ქონა პავლეს სახელს არის მიწერილი პეტრიწის მიერ, ხოლო გვართა გვარობა და საზღვართა საზღვარი — ფილოსოფოსისას.

¹⁴ შ. ნ უ ც უ ბ ი ძ ე, იქვე, გვ. 200.

¹⁵ იქვე, გვ. 202.

შემდეგ შ. ნუტუბიძე აღნიშნავს შენიშვნის ერთ შეუსაბამობას. მეცნიერის აზრით, „გახსნის კავშირთა კრულებისას“ ქვეშ შეუქლებელია იგულისხმებოდეს პროკლეს ტექსტი „კავშირნი“ შემდეგი მიზეზების გამო: ბრალდება, რომელიც წამოყენებულია შენიშვნაში, არ შეიძლება პროკლეს ეხებოდეს, რადგან მას, როგორც წარმართს, თავისი ფილოსოფიური დებულების დასამტკიცებლად არ შეეძლო დემოწმებინა პავლე წინასწარმეტყველო. შენიშვნა გულისხმობს არა პროკლეს ტექსტს, არამედ პეტრიწის „განმარტებებს“. ამ შეუსაბამობას ორგვარი ახსნა ეძლევა:

1. გაუგებრობა ახსნილია იმით, რომ შენიშვნის ავტორი მთლად კარგად არ უნდა იყოს გარკვეული ფაქტიურ ვითარებაში. ჩანს, ეს კრულუნა მისთვის შორეული ამბავია და იგი ურევს ერთმანეთში პროკლესა და პეტრიწის ტექსტებს. ეს კრულება, როგორც ჩანს, გაცილებით აღრინდელია, ვიდრე XVI ს.

2. შემდეგდროინდელმა სამწიგნობრო პრაქტიკამ დააქანონა, რომ „კავშირნად“ იწოდებოდა როგორც პროკლეს ტექსტი, ისე პეტრიწის „განმარტებაც“.

ასეთ ვითარებაში მცვლევარი არავითარ შესაძლებლობას არ ტოვებს „კავშირთა კრულებას“ რაიმე სხვა ინტერპრეტაცია მიეცეს, გარდა გადაცემისა, შეჩვენებისა.

სრულიად სხვა გაგებით გვესახება შინაწერის აზრი და ვფიქრობთ, რომ მასში რაიმე კრულის ან ანათემის კვალი არ უნდა ჩანდეს.

პირველი არგუმენტი ჩვენი მოსაზრების დასასაბუთებლად უკვე იყო განხილული. ეს არის იდეოლოგიური ასპექტი. კონტექსტი არ შეიცავს ქრისტიანული მოძღვრებისათვის უცხოსა და მიუღებელ აზრებს და ამდენად ასეთი აზრის გატარებისათვის მათი ავტორი კრულვას არ იქნებოდა გადაცემული.

მეორე არგუმენტი, რასაც საგანგებოდ უნდა გაესვას ხაზი, არის სიტყვა „კრულების“ შინაარსის გაგება.

„კრულების“ თავდაპირველი მნიშვნელობაა: შეკვრა, გადაბმა. ამ მნიშვნელობით ძალზე ხშირად დასტურდება სიტყვა „კრულება“ ჩვენი მწერლობის ძეგლებში. სათანადო წყაროებზე მითითებებით ეს სიტყვა განმარტებულია ილ. აბულაძის ძველი ქართული ენის ლექსიკონში. მაგ.: „განეცნა კრულებად იგი ენისა მისისაჲ (მრკვ. 7.35); „განუქსნა კრულებანი („წამებაჲ წმ. ვაროზისი). ამ მნიშვნელობით დასტურდება იგი ძველი აღთქმის აპოკრიფებში¹⁶, „ექუსთა დღეთაჲში“ და სხვ.

სიტყვა „კრულების“ ბერძნული შესატყვისია: *δέσμός*, რომლის სხვადასხვა მნიშვნელობათაგან ძირითადია: *связка, узлы*.

ბიბლიის რუსულ თარგმანში: *в узлах, связях*.

ჩვენი შენიშვნის ტექსტშიც სიტყვა „კრულებას“ ეს მნიშვნელობა აქვს: შეკვრა, გადაბმა, კავშირი. ასეთ გაგებას თუ მივიღებთ მხედველობაში, წინადადების აზრი ასეთი იქნება: ეს თავი ცოტადრე გახსნის კავშირთა ანუ ელემენტთა კავშირს, გადაბმულობას. რა აზრია აქ გატარებული?

¹⁶ ც. ქუ რ ც ი ძ ე, ძველი აღთქმის აპოკრიფების ქართული ვერსიები, I, თბ., 1970.

შენიშვნის ავტორი კარგად არის გარკვეული პროკლეს კავშირთა ანუ ელემენტთა ურთიერთმიმართებაში. მან იცის, რომ ეს ელემენტები განუყრელ კავშირში არიან, ასე ეთქვათ, გარკვეულ რკალს, ჯაქვს ქმნიან. ელემენტთა ერთიანობა ქმნის სამყაროს დასაბამი ერთისა და სიმრავლის ერთიანობას. შენიშვნის ავტორისათვის ისიც ცხადია, რომ იოანე პეტრიწის განმარტებანი ამ კავშირთა გადაბმულობის, ურთიერთმიმართება-შეკავშირების ახსნას, გადმოცემას ემსახურება.

და აი, 29-ე თავის მიმართ იგი საგანგებოდ შენიშნავს, რომ პეტრიწის „განმარტებათა“ ეს თავი ცოტაზე მეტად, ე. ი. სხვებთან შედარებით მეტად ხსნის, ანუ განმარტავს პროკლეს კავშირთა შეკვრას, ანუ კავშირთა ურთიერთდაჯაჭვულობას. ხსნის კრულებასა — პირდაპირი და ძირითადი მნიშვნელობით უნდა გავიგოთ: გაშლის, გახსნის ანუ განმარტავს შეკვრას, შეერთებას.

ასეთი გააზრებისას კონტექსტში ბუნებრივად გამოიყურება „კავშირთა კრულება“. „კავშირის“ ქვეშ სწორედ პროკლეს შრომა იგულისხმება და არა პეტრიწის „განმარტებანი“. გახსნა, ანუ ახსნა-განმარტება სკირდება პროკლეს ტექსტს, რასაც ისახავს შიზნად პეტრიწის „განმარტებანი“. ამ კონტექსტში, ვფიქრობთ, „გახსნა“ და „კრულება“ ამ ძირითადი, პირველადი მნიშვნელობით იხმარება და არა შეჩვენება-განტყვევების ასპექტით, თუმცა ეს უკანასკნელი სემანტიკაც უცხო არ არის ამ სიტყვებისათვის.

რატომ მაინცდამაინც 29-ე თავის მიმართ კეთდება ეს შენიშვნა? ამა-საც გარკვეული ახსნა ეძებნება, თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებას, რომ ამ თავში, სხვა თავებთან შედარებით, მეტად მიმართავს იოანე პეტრიწი პარალელებს ქრისტიანული იდეოლოგიიდან. ჭერ დამოწმებულია პავლე წინასწარმეტყველი, მისი შეხედულება მამის და ძის მიმართებაზე. შემდეგ მოხსენებულია ესაია წინასწარმეტყველის სიტყვები ყრმის მამისაგან წარმოშობაზე. შობილსა და მშობელზე და ა. შ.

როგორც ვხედავთ, ამ თავში აშკარა და შეუნიღბავი ქრისტოლოგიური დებულებებია მოცემული იოანე პეტრიწის მიერ. ჩვენის აზრით, სწორედ ამ გარემოებამ მიიყარო შენიშვნის ავტორის ყურადღება, რომელიც გააფუჭო თეოლოგი თუ არა, ყოველ შემთხვევაში. მართლმადიდებელი მოაზროვნე იყო. ამიტომ მისთვის განმარტებათა ეს თავი სხვებისაგან გამორჩევით მოსაწონი იყო და ამ მოწონების ნიშნად გააკეთა შენიშვნა: ეს თავი სხვაზე მეტად ხსნის კავშირთა გადაბმულობას. ქრისტიანულ-თეოლოგიური პარალელის მოტანა პროკლეს ტექსტის განსამარტავად მისთვის სრულიად კანონზომიერი მოვლენა იყო, რადგან ამით შედარებით კარგად იხსნება პროკლეს ელემენტთა კავშირი.

ასეთია პეტრიწის ტექსტზე დართული შენიშვნის რაობა და დედაზრი. როგორც დავინახეთ, მასში მოცემულია იოანე პეტრიწის ტექსტის ერთ-ერთი კომენტატორის მიერ პეტრიწის შემოქმედებითი ნააზრების მართლმადიდებლური აღმსარებლობის თვალთახედვით შეფასება.

ამრიგად, ამ შენიშვნის საფუძველზე მომდევნო საუკუნეებს სააზროვნო სისტემაში იოანე პეტრიწის შრომის ოფიციალური დეენის რაიმე სურათი არ დასტურდება.

М. А. РАПАВА

ОТНОСИТЕЛЬНО ОДНОЙ ЗАМЕТКИ К «КОММЕНТАРИЯМ» ИОАННА ПЕТРИЦИ

(Резюме)

Грузинский текст «Богословских элементов» Прокла Динадоха и «Комментариев» Иоанна Петрици в рукописях имеют приписку, которая дает сведения для определения дальнейшей судьбы творческого наследия Иоанна Петрици.

В рукописи А-69 имеется заметка комментатора позднего времени, которая дает определенную оценку попыткам Иоанна Петрици присовокупить неоплатонические философские установки к христианской идеологии.

Последнюю фразу приписки „*kavširta kruleba*“, которая привлекала внимание исследователей творчества Иоанна Петрици, следует понимать не как анафему над книгой Петрици, а как «связь элементов», которую раскрывают комментарии Петрици.

ლილი ჟუთათელაძე

ს.-ს. ორბელიანის კონფესიური შეხედულებანი მისი ლექსიკონის მიხედვით

ვინც კი სულხან-საბა ორბელიანის მოღვაწეობას შეხედა, თითქმის არავის არ დარჩენია ყურადღების გარეშე საკითხი მისი დამოკიდებულებისა კათოლიკურ სარწმუნოებასთან. ეს ბუნებრივიცაა, ვინაიდან იგი მკიდროდაა დაკავშირებული საბას მსოფლმხედველობასთან, მის პოლიტიკურ ორიენტაციასთან.

პროფ. ალ. ცაგარელი, თავის 1873 წელს გამოცემულ წიგნში¹ იძლევა მოკლე ბიოგრაფიულ ცნობებს საბას შესახებ. მისი აზრით საბამ კათოლიკობა მიიღო საზღვარგარეთ, ხოლო იგი უარყო სიკვდილის წინ: «... Последние дни свои монах Саба провел в Москве у царя Вахтанга VI² (!) и умер в глубокой старости, отрекшись перед смертью от католической веры, которую он прельстился во время своего путешествия на западе...»³.

სამი წლის შემდეგ, ალ. ცაგარელი კვლავ აწვდის მკითხველს ს.-ს. ორბელიანის ბიოგრაფიას, მაგრამ ამ შემთხვევაში იგი მეტ სიფრთხილეს იჩენს, და მისი ცნობები არ სცილდება ლექსიკონში მოთავსებულ *Curriculum vitae*-ს. თავის მხრივ კი დასძენს: «... Не мало вопросов первой важности остается неразрешенными в его биографии, напр., его частная жизнь и общественное положение до поступления в монахи, предположение об отречении его от католичества и др., на которые имеющийся материал не дает удовлетворительных ответов. В том, что он принял католичество, едва ли можно сомневаться⁴.

პროფ. ალ. ხახანაშვილი, ეხება რა კათოლიკობის გავრცელების ისტორიას საქართველოში, განსაკუთრებით მის სამხრეთ ნაწილში, იძლევა ამ მოვლენის ხელისშემწყობი პირობებისა და მისი შედეგების ფართო ანალიზს. მხოლოდ საბას დამოკიდებულებას კათოლიციზმთან იხსენიებს გაკერით:

¹ А. Ц а г а р е л и, О грамматической литературе Грузинского языка, Санкт-Петербург, 1873.

² საბამ უკანასკნელი დღეები გაატარა არჩილ მეფის სასახლეში. მიიცვალა 67 წლისა, დაკრძალულ იქნა დარეჯან ბატონიშვილის (არჩილის ასულის) მიერ აგებულ „ესეხსენიაცხოვეს“ ტაძარში. ამის შესახებ მოგვეპოვება მეტად სანდო ცნობა, საბას თანხლები ძმის, ზო ს ი მ ე ს ხელით დაწერილი (იხ. А—75; ლ. ქ უ თ ა თ ე ლ ა ძ ე, სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის რედაქციები, 1957, გვ. 37, 13).

³ ალ. ცაგარლის დასახელებული წიგნი.

⁴ Книга Мудрости и Лжи Саввы-Сулхана Орбелиани, перевод и объяснения А. Цагарели, 1878.

«Они (მისიონერები, ლ. ქ.) склонили на свою сторону Вахтанга VI, монаха С. С. Орбелиани (в 1709 г.) плодовитого писателя и Антония I католика Грузии...»⁵.

აღ. ხახანაშვილი აქვე იხსენიებს ვახტანგ VI წერილს ლუდოვიკო XIV-სთან (რომელიც საბამ წაიღო საფრანგეთში) და მიუთითებს, რომ იგი ინახება რომის არქივში. ხოლო ვახტანგის ერთ-ერთ წერილს ამავე (კათოლიკობის გავრცელების) საკითხზე, იმოწმებს მ. ბროსეს მიხედვით⁶.

საერთოდ კი, აღ. ხახანაშვილის ქართული ლიტერატურის ისტორიის III ნაკვეთის გამოცემის დროს (1901 წ.) ასე ფართოდ არ იყო ცნობილი Propaganda Fide-ს მასალები, რომლის დიდი ნაწილი გამოსცა მ. თაძარაშვილმა 1902 წელს⁷.

აკად. კ. კეკელიძის შეხედულებით საბამ, კათოლიკური სარწმუნოებისადმი აღრევე სიმპატიურად განწყობილმა, საბოლოოდ და ფორმალურად კათოლიკობა მიიღო ევროპაში. მოტივი ამ ნაბიჯისაო, ამბობს მკვლევარი, იყო მხოლოდ და მხოლოდ პოლიტიკური მოსაზრება, რათა თავისი საქმისადმი უფრო შეეპყრო პაპისა და აღმოსავლეთში კათოლიკეთა მფარველის საფრანგეთის კოროლის ყურადღება⁸.

გ. ლეონიძე მის მიერ გამოცემული წიგნის „სიბრძნე სიცრუისას“ წინასიტყვაობაში მიმოიხილა რა კათოლიკობის გავრცელების ისტორია საქართველოში, პირველმა დაიმოწმა მისიონერი პატრების მიერ რომში გაგზავნილი მოხსენებები საბას გაკათოლიკებასთან დაკავშირებით და, რაც მთავარია, მისი აღმსარებლობითი შინაარსის პატარბელი თხზულება „სამოთხის კარი“ ანუ საქრისტიანო მოძღვრება...

გ. ლეონიძე აღნიშნავს: „... რომის ეკლესიის ორიენტაცია მას უნდა მიეღო 1692 წელს; ევროპაში წასვლამდე საბა ყოფილა ნომინალური კათოლიკე, იგი ფართულად აღიარებდა კათოლიციზმს... ხოლო სინაზხილის მონასტერში საბას მიერ კათოლიკეთა აღსარების თქმა უნდა მივიღოთ, როგორც კანონიზაცია კათოლიციზმში გადასვლისა...»⁹.

ამავე თხზულების 1938 წლის გამოცემის წინასიტყვაობაში გ. ლეონიძე ასკვნის: „... საკითხი კათოლიკობისა საბასთვის იყო საკითხი პოლიტიკური ორიენტაციისა...“ და რომ ქართული ეკლესიის რომთან შეერთებით „საბას ისევე, როგორც ქართველ მოწინავე წრეებს, იმედი ჰქონდა საქართველოს ირანისა და ოსმალეთის მუდმივი მონობისაგან განთავისუფლებისა...“

პროფ. აღ. ბარამიძე უკანასკნელ წლებში გამოცემულ მონოგრაფიაში¹⁰ საბას გაკათოლიკებასთან დაკავშირებით განიხილავს როგორც სამეცნიერო ლიტერატურაში გავრცელებულ მოსაზრებებს, ასევე იმოწმებს პატრების

⁵ А. С. Х а х а н о в, Очерки по истории грузинской словесности, выпуск 3-й, Москва, 1901.

⁶ Brosset, Bibliogr. analitique, № 18.

⁷ მ. თაძარაშვილი, ისტორია კათოლიკობისა ქართველთა შორის, ნამდვილის საბუთების შემოტანითა და განმარტებით, XIII საუკუნიდან ვიდრე XX საუკუნემდე. ავტორის მიერ გამოცემული, ტფილისი, 1902.

⁸ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, II, 1952, გვ. 347—348.

⁹ ს.-ს. ო რ ბ ე ლ ი ა ნ ი, სიბრძნე სიცრუისა, გამოცემული გ. ლეონიძის მიერ, 1928.

¹⁰ აღ. ბ ა რ ა მ ი ძ ე, სულხან-საბა ორბელიანი, 1959.

რომთან მიმოწერას¹¹ და „სამოთხის კარის“ იმ რედაქციას, რომელიც ევროპაში გამგზავრების წინ არის გადაჟუშავებული და რომელშიაც მოცემულია კათოლიკური აღსარების რამდენიმე დოგმატი. პროფ. ალ. ბარამიძე ისევე, როგორც სხვა ზემოთ დასახელებული მკვლევრები, თელის, რომ „... სულხან-საბა ორბელიანისთვის ქრისტიანული აღმსარებლობის საკითხი უშუალოდ უკავშირდება პოლიტიკური ორიენტაციის საკითხს. მისი პოლიტიკური სიმპათიები დიდხანს დასავლეთისაყენ იყო გადახრილი, ამდენადვე იხრებოდა იგი კათოლიკობისაყენ აღმსარებლობის სფეროში...“ პროფ. ალ. ბარამიძის აზრით, „სულხანი დავითგარეჯის უდაბნოში ბერად აღიკვეცა, როგორც ე. წ. მართლმადიდებელი ქრისტიანი. დავითგარეჯის მონასტერში შეთხზა მან „სამოთხის კარის“ პირველი რედაქცია, რომლისთვისაც უცნობია კათოლიკური აღმსარებლობის ტენდენცია“. ამდენად იგი საბას გაკათოლიკების თარიღად დებს 1713 წელს, როდესაც საბამ შეადგინა „სამოთხის კარის“ მეორე რედაქცია და ემზადებოდა ევროპაში გასამგზავრებლად.

მკვლევარმა ივ. ლოლაშვილმა წიგნში „სულხან-საბა ორბელიანის ლიტერატურული მოღვაწეობიდან“ (1698—1713 წწ.) სპეციალური თავი უძღვნა საბას რელიგიურ მსოფლმხედველობას (საბა ორბელიანის რელიგიური მსოფლმხედველობა და „სამოთხის კარი“)¹². მან გამოავლინა ხელნაწერთა ფონდებში დაცული საქრისტიანო მოძღვრების, ანუ „სამოთხის კარის“ 21 ნუსხა და მათი შედარებითი შესწავლით დაადგინა ამ თხზულების ოთხი რედაქცია. „სამოთხის კარი“ ავტორს შეუდგენია მოძღვართათვის სახელმძღვანელოდ და „უსწავლელ ბერთა და ყრმათათვის სასწავლებლად“. უკანასკნელთ კითხვა-მიგების პრინციპით აგებული ეს თხზულება წარმოდგენას აძლევდა ქრისტიანულ დოგმებსა და სამღვდელმსახურო წესებზე; ხოლო მკვლევართ ამ თხზულების ოთხი რედაქციის თვალის გადავლება საშუალებას აძლევს მასში დაინახოს ავტორის რელიგიური მრწამსის ცვლის პროცესი.

ამ ნარკვევის მიზანია სულხან-საბა ორბელიანის გაკათოლიკების შესახებ არსებულ ცნობებს დაუმატოს მისივე ლექსიკონიდან ავტორის რელიგიური მსოფლმხედველობის ამსახველი, დღემდე გაუთვალისწინებელი მასალა, და ამ უკანასკნელის საფუძველზე გააყეთოს ზოგიერთი დასკვნა.

წერილები და მოხსენებები მრთიონერ პატრებისა, გიორგი XI-სა და თვით საბასი მიუთითებენ იმაზე, რომ უკანასკნელნი საიდუმლოდ აღიარებდნენ კათოლიკურ სარწმუნოებას და მოწადინებული იყვნენ შეერთებოდნენ რომის ეკლესიას. მაგალითად, საქართველოს მისიონის უფროსის ჟუსტინო ლივორნელის ცნობით მის წინაშე 1686 წ. 7 დეკემბერს კათოლიკური აღსარება წარმოუთქვამს გიორგი XI-ს, ხოლო 1687 წლის 7 ნოემბერს მისგანვე რომში გაგზავნილ მოხსენებაში ახლად გაკათოლიკებულ ქართველთა შორის დასახელებულია: „ბატონი სულხან, შვილი დიდი მინისტრისა, ბიძაშვილი მეფისა, რომელიც არის უკეთილშობილესი ქართველი ყაფ-

¹¹ მ. თამარაშვილი, კათოლიკობის ისტორია, პატრი ჟუსტინო ლივორნელის წერილი კარდინალებთან, გვ. 263.

¹² ივ. ლოლაშვილი, სულხან-საბა ორბელიანის ლიტერატურული მოღვაწეობიდან (1698—1713 წწ.), 1959, გვ. 104—131.

ლ ა ნ ი ა ნ თ ი...“ აქ ნათქვამია: „ამან მიიღო კათოლიკობა 15 აგვისტოს, 1687 წ...“¹³.

მიუხედავად ამ ცნობისა, კამათის საგნადაა ქცეული საკითხი საბას გაკათოლიკების თარიღის შესახებ. ეს გარემოება უკავშირდება საბას ბერად აღკვეცის ფაქტს (1698 წელს), რაც კათოლიკურ აღსარებაზე გადასულისათვის შეუთავსებლად მიჩნეული.

მკვლევარნი ზაზგასმით აღნიშნავენ, რომ საბას გაკათოლიკება გამოწვეული იყო მხოლოდ და მხოლოდ პოლიტიკური მიზნებით (კ. კეკელიძე), რომ საკითხი საბას გაკათოლიკებისა, უმთავრესად, პოლიტიკური მოტივებით უნდა აიხსნებოდეს და არა ვიწრო რელიგიური მისწრაფებებით (გ. ლეონიძე).

იმდროინდელი (XVII საუკუნის უკანასკნელი მეოთხედისა და XVIII-ის დამდეგის) ქართველი მოწინავე წრეების პოლიტიკური ორიენტაცია იზრებოდა ევროპისაკენ. მათი შეუწელებელი სურვილი იყო: ძლიერი სახელმწიფოს საფრანგეთის მეშვეობით საქართველო განთავისუფლებულიყო აღმოსავლეთის ბატონობისაგან. საფრანგეთთან დაკავშირება ამ ქვეყნის რელიგიური მსოფლმხედველობის ნიადაგზე დგომასაც გულისხმობდა.

სულხან ორბელიანი ერთი პირველთაგანი იყო, რომელიც იზიარებდა დასავლურ ორიენტაციას. ის რომ საბამ, თუნდაც საიდუმლოდ გაკათოლიკებულმა, იმ არეულ დროში თავი შეაფარა დავით გარეჯის იოანე ნათლისმცემლის მონასტერს, ლოგიკურია. ის იქ უნდა დარჩენილიყო იმ დრომდე, ვიდრე დადგებოდა შესაფერისი ამინდი თავისი პოლიტიკური და რელიგიური ორიენტაციის გამომჟღავნებისა.

მართლაც, ჩვენ ვიცით, დადგა თუ არა ასეთი მომენტი, საბა განშორდა მონასტერს და იქისრა ყველაზე რთული მისია სახელმწიფო მოღვაწისა — ევროპაში ფარულად გამგზავრება თავისი ქვეყნის საფრანგეთთან დასაკავშირებლად და მისი დახმარებით ვახტანგ VI-ის გამოსახსნელად სპარსეთის ტყვეობისაგან.

საბას სამონასტრო ცხოვრება მრავალმხრივი იყო. იგი ბერების დასამოქლერად წარმოთქვამდა (სხვადასხვა დღესასწაულებთან დაკავშირებით) მორალისტური მოტივების შემცველ ქადაგებებს და მოუწოდებდა მონასტრის „ძმებს“ ზომიერებისაკენ ცხოვრების სხვადასხვა უბანზე¹⁴.

გარდა ამისა, როგორც ცნობილია, საბამ ამავე მონასტერში შეადგინა საქრისტიანო მოძღვრება „უსწავლელ ბერთა და ყრმათათვის სასწავლად“. ამ თხზულების პირველ რედაქციაში (რომელიც თარიღდება 1701 წლით), როცა ავტორი ეხება აღმოსავლური და დასავლური ეკლესიების სადავო დოგმატს სულიწმიდის გამოსვლის შესახებ, იკერს ნეიტრალურ პოზიციას და აღიარებს სულიწმიდის მხოლოდ გამოსვლის ფაქტს და არ აღნიშნავს ვისგან

¹³ მ. თ ა მ ა რ ა შ ვ ი ლ ი, კათოლიკობის ისტორია საქართველოში... გვ. 26.

¹⁴ „...არა გეტყვ არა სმასა, არა ჭმასა, ანუ შიშლითა მოყმობასა, გეტყვ ლხინსა არა ბრალანსა, ჭმანსა უნაყროვნოსა და სმასა დაუთრობელსა...“ ანდა: „...ნუ ჰკონებთ, თუ ეტყოდე არა ჩაქმასა, არცა დახურვასა, არა კეთილთა შემოსასა, გინა შიშვლობითა ვლასა უპატიურად, არამედ გეტყვ ჩაქმასა უსოდველად, დახურვასა არა ვალითა, მოკაშმასა არა ნატაკებითა, შემოსასა არა წერითა და ობოლთა ნაძარცვთა; სამკაულთა შესხმასა არა ანვარებითა, არამედ ყოველთა სიმართლითა...“ (A—479, გვ. 599—603); ივ. ლ ა შ ვ ი ლ ი, დასახელებული შრომა, გვ. 102—103.

გამოდის იგი, მაშისაგან თუ შამისა და ძისაგან¹⁵. ასეთი თავდაპირველი პასუხი, რაც გააზრებული ჩანს უფრო ზელსაყრელი მერმისისათვის, მიუთითებს იმაზე, რომ „საქრისტიანო მოძღვრების“ (ანუ „სამოთხის კარის“) პირველი რედაქციის შედგენის დროს (1701 წ) საბა უკვე კათოლიკე ყოფილა. წინააღმდეგ შემთხვევაში მას არაფერი დაუშლიდა, აღენიშნა სულიწმიდის მხოლოდ შამისაგან გამოსვლა. ეს ხომ დაადასტურებდა მის მართლმადიდებლობას სრულიად ბუნებრივ გარემოში. 1713 წელს, როცა საბას ევროპაში გაგზავნის იდეა მომწიფდა, და მის საიდუმლო აღსარებას ფარდა უნდა ახდოდა. მან თავისი „საქრისტიანო მოძღვრება“ გადაამუშავა. პირველ რედაქციაში შეგნებულად გვერდვლილი დოგმატი (პაპის პრიმატობა) ჩაუმატა და სულიწმიდის გამომავლობის საკითხიც კათოლიკური თვალსაზრისით გააშუქა.

სულსან-საბა ორბელიანის კათოლიკური შეხედულებანი გამოიხატა არა მხოლოდ ამ სარწმუნოების ორი დოგმატის აღიარებაში¹⁶. ამ საკითხზე შევჩერდებით ქვემოთ.

ქრისტიანობის დამყარებიდან IX საუკუნემდე მთელ მსოფლიოში არსებობდა ერთი ქრისტიანული ეკლესია, რომელსაც ეწოდებოდა მსოფლიო ანუ კათოლიკე ეკლესია. IX საუკუნიდან დაიწყო და XI-ში დასრულდა მისი გათიშვა ორ ნაწილად: დასავლურად და აღმოსავლურად (ძველი სახელწოდება გაყოფის შემდეგ შეინარჩუნა დაავლეთისამ, რომლის სინონიმებია: ლათინური, რომაული). პირველი იმით განსხვავდება მეორისაგან, რომ იგი აღიარებს:

1. სულიწმიდის გამოვლას ძისაგანაც (ე. ი. არა მარტო შამისგან, როგორც ეს აღმოსავლურშია).
2. პაპის პრიმატობას.
3. ღვთისმშობლის უცოდველობას (მისი ბუნების შეუხებლობას ცოდვებისაგან).
4. ადამიანის კეთილმოქმედებას, როგორც დამსახურებას ღვთის წინაშე, რომ შესაძლოა მეტის გაკეთება. ანუ ზესავალდებულო დამსახურების მოპოვება.

და სხვა...¹⁷.

ზესავალდებულო დამსახურების მოპოვებასთან არის დაკავშირებული კათოლიკური სწავლა ინდულგენციებისა და განსაწმედელის (Purgatorium) შესახებ.

რას წარმოადგენს „განსაწმედელი“, რომელსაც არ იზიარებს მართლმადიდებელი ეკლესია? ეს არის განსაკუთრებული სამყოფელი საშუალო ჯოჯოხეთის წინ, სადაც თავსდებიან მონაწილთა ის სულები, რომელთაც არ მოუხწრიათ ჩადენილი ცოდვის შედეგად დაკმაყოფილების მიღება ან მისი

¹⁵ ივ. ლოლაშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 107.

¹⁶ „ბასილიელი კათოლიკებისათვის საკმარისი იყო ელიარებიანთ რომის პაპის პრიმატობა და მიეღოთ კათოლიკური დოგმა—სულიწმიდა გამოსვლა შამისაგან და ძისაგან“ (ივ. ლოლაშვილის ნაშრომი, გვ. 119).

¹⁷ Полный православный богословский энциклопедический словарь.

(ცოდვის) მონანიება. ქრისტიანული წარმოდგენა ჯოჯოხეთზე იქცა თეოლოგიის შესწავლის საგნად. მართლმადიდებლური ეკლესიის რწმენით ჯოჯოხეთში წამება მუდმივია. კათოლიკურის მიხედვით კი — ჯოჯოხეთი იყოფა საკუთრივ (მუდმივ) ჯოჯოხეთად და დროებით ჯოჯოხეთად ანუ განსაწმედელად. ამ უკანასკნელიდან ცოდვილთა სულები შეიძლება იქნან გამოსყიდულნი რომის ეკლესიის დაცვა-მფარველობით¹⁸. „განსაწმედელის“ არსებობის გაზიარება ნიშნავდა კათოლიციზმის ნიადაგზე დგომას. ირკვევა, რომ ს.-ს. ორბელიანი ადრიდანვე აღიარებდა კათოლიკურ სწავლას „განსაწმედელის“ შესახებ. მისი წერილობითი და გრაფიკული ასახვა სულხან ორბელიანმა მოკვცა არა სასულიერო ხასიათის თხზულებაში, არამედ ლექსიკონში.

საბა თავისი ლექსიკონის მოკლე რედაქციის ნუსხებში გვაწვდის ჯოჯოხეთის ოთხი სფეროს სქემატურ ჩანახაზს და მათი მოცულობის რიცხვობრივ მაჩვენებლებს¹⁹. მომდევნო, გადამუშავებული რედაქციიდან (B)²⁰, რომელსაც კონსტანტინოპოლურს ეუწოდებთ, ამოღებულია „სივრცის ზომები“ და ნახაზი. მით უფრო მათ ვერ ვპოულობთ ლექსიკონის ვრცელი რედაქციის ნუსხაში²¹. აქ დატოვებულია მხოლოდ ცნების განმარტება:

ჯოჯოხეთი (14,9 ესაია) ქუეყანის ქუეშე ოთხი სფერონი არიან: გარეგანი სფერო — მამამთავართ დილეგი, მას შიგნით სფერო — უნათლავთ ჩჩვილთ საპყრობილე, მას შიგნით სფერო სალხინებელი ჯოჯოხეთი და შიგნით მეოთხე — საუკუნო ჯოჯოხეთი გამოუხსნელი.

ამ განმარტებაში მოცემულია მართლმადიდებლური ეკლესიისათვის მიუღებელი სწავლა ჯოჯოხეთის შესახებ, რადგან დაშვებულია „განსაწმედელის“ არსებობა. თუ რას წარმოადგენდა იგი, ამის შესახებ ვკითხულობთ ამავე ლექსიკონში:

განსაწმედელი რომელ არს სალხინებელი, სადა არს მონანულთა ცოდვილთა სულთა სამყოფი.

როგორც ვნახეთ, ლექსიკონის ავტორმა ერთგან (ცნებასთან ჯოჯოხეთი) აღნიშნა, რომ საუკუნო, გამოუხსნელი ჯოჯოხეთის წინ არსებობს განსაწმედელი, მეორეგან (სალექსიკონო ერთეულად გატანილ „განსაწმედელთან“) კი მოხერხებულად განუმარტა მკითხველს მისი დანიშნულება. საბა, განსაწმედელის განმარტებისას გვერდს უვლის მისთვის დამახასიათებელი, ამომწურავი ცნობების მიწოდებას მკითხველისათვის. იგი ამ შემთხვევაში მას არ აცნობს, — ლექსიკონში განმარტებული ცნება რომელი ეკლესიის აღსარებისაა. ლექსიკონის ავტორი, ცხადია, ამ ხერხს მიმართავს. სრულიად შეგნებულად²². მიუხედავად ამისა, საბას ლექსიკონით მოსარგებლეთ, გადამნუსხავთ თუ კომენტატორებს შეუძმჩნეველი არ დარჩენიათ ლექსიკონის ავტორის დამოკიდებულება ამ საკითხისადმი.

¹⁸ Философская энциклопедия института философских наук АН СССР, 1960.

¹⁹ ქუთ. № 300, Q—400, H—95.

²⁰ H—1658.

²¹ A—1473, A—75, H—1429; იხ. ლ. ქუთათელიძე, სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონის რედაქციები, 1957, გვ. 65.

²² „განსაწმედელი“ ცალკე ლექსიკურ ერთეულად, მოკლე რედაქციის, ე. ი. 1713 წლამდე ჩამოყალიბებულ ლექსიკონის ნუსხებში არ გვხვდება. კონსტანტინოპოლურში (H—1658) შეტანილია ამ ცნების სინონიმი — სალხინებელი, რომელსაც მიწერილი აქვს იტალიური შესატყვისი — ილუვუგატორი (Purgatorium) და სიმბოური — ქაჟარანქ, რაც ცოდვილ სულთა მოსანანიებელი ადგილის ანუ განსაწმედლის აღმნიშვნელია.

დავით რექტორი საბას ლექსიკონის იმ ცალში, რომელიც თერთონ გადწერა და შეავსო. „განსაწმედელის“ განმარტებასთან შენიშნავს:

„საბავ, ეს კი დაგირწერია, მაგრამ ღმერთმან ჩვენ დაგვიფაროს ამის აღსარებისაგან“²³.

საბას ლექსიკონის ერთ-ერთი შემვსები გრიგოლ ზუკრაბის ძე წერეთელი ლექსიკონგრაფის იმავე განმარტებას ასე ეხმაურება:

„ეს აღმოსავლეთის ეკლესიის წინააღმდეგომი ჰაზრია...“ წინადადება დაუმთავრებელია. იგი დასრულებულად ჩაითვლება ერთი ასოს „ა“-ს მიმატებითაც კი (... წინააღმდეგომი ჰაზრია).

კომენტატორს მეტის თქმა უნდოდა ალბათ, მაგრამ ლექსიკონის ავტორისადმი მოკრძალებამ მას სიტყვა გააწყვეტინა.

იოანე იალღუზის ძე, რომელსაც საბას ლექსიკონის სამი ცალი გადაუწერია²⁴, ჭოჭოხეთის საბასეულ განმარტებას საპივეგან ურთავს შემდეგ კომენტარს:

„პრომედეა²⁵ ასრე. იტყვიან და ასე განმარტებენ, ხოლო ჩვენ, ბერძენნი²⁶, ესრეთ აღვიარებთ ორსა ადგილსა. ერთსა წყალობისასა — მართალთათეს და მეორესა რისხესასა—ცოდვილთათეს: და ქრისტემან ღმერთმან, ჭოჭოხეთად შთასრულმან, ამოიყვანნა მუნით პორწმუნენი, ფს[ალმ.] 29,3²⁷.

საბას „სამოთხის კარი“, როგორც ცნობილია, ანტონ I-მა ჭოჭოხეთის ბჭე უწოდა მასში აღიარებული კათოლიკური დოგმების გამო. ამ თხზულების („სამოთხის კარი“-ს) ავტორადი (1713 წელს გადაუშვავებული, მეორე რედაქცია — A—303) საბამ თან წაიღო რუსეთში, ხოლო მისი გარდაცვალების შემდეგ ნიკოლოზ ორბელიანმა ძმის სახელის რეაბილიტაციისათვის ეს თხზულება გაწმინდა კათოლიკური ზარწმუნოების დოგმებისაგან და მართლმადიდებელთათვის სახმარ წიგნად აქცია. ძმის ავტორადი კი შეინახა. ალბათ,

²³ Q—401; ა. დავით რექტორს ეს ნუსხა გადაწერილი აქვს ლექსიკონის მრედაქციოდან (A—ერცელი), რომელშიც საბას არ გადაუტანია ჭოჭოხეთის „სიერცის ზომები“ და ჭოჭოხეთის სქემა. დავით რექტორი მის მიერ გადაწმედელში (Q—401) ტოვებს ჭოჭოხეთის საბასეულ უკანასკნელ განმარტებას (განსაწმედელით), ხოლო ურთავს სქემას, მძვე „განსაწმედელის“ გამოკლებით (I). ლექსიკონის ავტორისაგან უკვე უარყოფილ ჭოჭოხეთის „მოცულობის ზომებსაც“ ათავსებს სქემის სამ სუეროში. ამისთანავე, აქვე კიდევ აკეთებს შენიშვნას:

„რექტორმა დავითმან ახლა შევქმენ ესე ნაკვეთი სიმგრავლისა (ე. ი. სქემა ჭოჭოხეთისა, ლ. ქ.). კვლავ სხუას ქართულს ლექსიკონში ამის მეტად არა ნახულა და არცა სადა გავიწილა“. ამ განცხადების მიხედვით, უნდა ვფიქრობთ, რომ დავით რექტორს საბას მოკლე რედაქციის ლექსიკონი არც უნახავს და არც სცოდნია მისი არსებობა(?).

ბ. ქართული ლექსიკონის II გამოცემაში (1928, ი. უფშიძისა და აკ. შანიძის) ცნებასთან ჭოჭოხეთი დაბეჭდილია დავით რექტორის სქემა ანუ ნაკვეთი (როგორც თვითონ უწოდებს) და არა საბასი (შდრ. Q—401-ს).

²⁴ ქუთაისის მუზეუმის ხელნაწ. № 72; კ. კეკელიშის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტისა H—202; სალტიკოვ-შჩედრინის სახელობის საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა განყ., .ი. ბ. კოლექცია, № 253.

²⁵ პრომედეა, ანუ დასავლური, კათოლიკური ეკლესიის აღსარებაზე მდგომნი.

²⁶ ბერძენნი, ე. ი. აღმოსავლური, მართლმადიდებლური ეკლესიის აღმარებულნი.

²⁷ დასახელებული წყაროს 29,4-ში (და არა 3-ში) იკითხება: „უფალო, აღმოიყვანე ჭოჭოხეთით სული ჩემი და მიკენ მე მათგან, რომელნი შთაეღენნა მღვდელს“.

საოჯახო არქივში. დროთა განმავლობაში აღნიშნული საბას ავტოგრაფი მოხვედრილა პეტერბურგში და ხელთ ჩავარდნია იონა ზელაშვილს. მას იმ ადგილს, სადაც ლაპარაკია რომის პაპის ქრისტეს მონაცვლეობაზე ამ ქვეყნად, კიდევ ბოუწერია:

„ნუ ვინ ხადი მამათ და თავად, რამეთუ ერთ არს მამა-ღმერთი და ძე მისი იესო ქრისტე, თავ და სძიე ბუნებითი სძალისა წმიდისა, რომელ არს ეკლესია ღვთისა ცხოველისა და არა კაცისა მოკვდავისა. იონა მღ[ვდელ]-მონ[აზონი]“²⁸.

იონა ზელაშვილის ამ კომენტარში მოცემულია მართლმადიდებლური მრწამსი და მხილებულია კათოლიკური. ხაზგასმულია ის, რომ წმინდა ეკლესიის „მამათ და თავად“ არ შეიძლება იყოს კაცი მოკვდავი, ე. ი. რომის პაპი. ამის შემდეგ, როცა კათოლიკური სწავლის პროპაგანდა იონა ბერ-მონაზონს ჯოჯოხეთის განმარტებაშიც შეუნიშნავა, ისიც ყველასათვის სახმარსაყოველთაოდ აღიარებულ ლექსიკონში, აქ უკვე თავმჯდომარეებლად უმხელობია სახელოვანი თანამემამულე:

„იხილე ესე ოთხნი ადგილნი ლათინთა აზმნობა, რომელნი შემოუხვამს აქარე გალათინებულსა საბა გარდატეხილსა. ამად არა ჯერ არს აღმოკითხვაცა ტუნისაგან მოგონებულისა ოთხთა ადგილთა, ე. ი. ოთხთა ჯოჯოხეთთა, გარეშე საღთო წერილთა მოგონებულისა. იონა“²⁹.

საბას მიერ „განსაწმედელის“ აღიარებასთან დაკავშირებული, ზემოთ მოტანილი კომენტარები განეკუთვნება XIX საუკუნის დამდეგს 30-იან წლებამდე. ამათ გარდა მოგვეპოვება ბევრად ადრეული, ალევორიულად გამოთქმული შენიშვნა ამავე საკითხზე.

ლექსიკონის მოკლე რედაქციის ერთ-ერთ ავტოგრაფულ ნუსხაში, ცნებასთან ჯოჯოხეთი (სადაც მის განყოფილებათა მოცულობაზეა ლაპარაკი), კიდევ ტექსტის ხელთ მიწერილია:

„მზომელს ადლი რატომ არ დაეწეა“.

ამ მინაწერის ქვემოთ, მის საპასუხოდ, მეორე შემდეგი შინაარსის მინაწერია გაკეთებული:

„თმა და წვერი უფრო მოეტუხებოდა საბასა სალხინებელში“.

ეს რბილი, მაგრამ მახვილი იუმორით შეზავებული წინიშვნის შენიშვნაც მიუთითებს ლექსიკონის ავტორისაგან „განსაწმედელის“ აღიარებაზე. იგი ეკუთვნის საბას ლექსიკონის პირველ შემფასებელ კომენტატორს — ვახტანგ VI-ს³⁰.

²⁸ იე. ლოლაშვილის დასახელებული ნაშრომი, გვ. 127—128.

²⁹ ა. H—1736 (მელქისედეკ კავკასიძის მიერ 1756 წ. გადაწერილი ნუსხა).

³⁰ ბ. იონას ამ კომენტარს მიწერილი აქვს პლატონ იოსელიანის ხელით: „რომელიცა (იონა, ლ. ქ.) ბერ-მონაზონად გარდაიქცა პეტერბურგს წ. 1838-ს, პლატონი თსქელიანი“.

³¹ ლ. ქუთათელაძე, დასახელებული წიგნი, გვ. 66.

ეს შენიშვნა, რომელიც პირველად უსვამს ხაზს „სალხინებელის“ კათოლიკურობას, ხოლო ლექსიკონში მისი შემტანის კათოლიკობას, ეკუთვნის ადამიანს, რომელიც ამ თვალსაზრისს არ იზიარებს. ამ დროს ვახტანგის პოლიტიკური ორიენტაცია, მსგავსად მამისა, ბიძებისა და აღმზდელისა,

საბასა და ვახტანგის თანაშრომლობის რომელი პერიოდისა უნდა იყოს აღნიშნული მინაწერები?

მათი შემცველი ლექსიკონის ნუსხა (ქუთ. № 300) ერთ-ერთი ადრეულ-თაგანია. პირველი, ავტოგრაფული მინაწერიც მისი გადამუშავება-გადაწერის თანადროულაა, ე. ი. თავსდება 1700—1706 წ-წში³¹. მეორეც დაახლოებით ამავე პერიოდისაა, ვინაიდან, როგორც ცნობილია, ვახტანგი პირველი წამკითხველ-შემფასებელი იყო ლექსიკონის გადამუშავებული ცალეებისა³².

აღსანიშნავია ერთი გარემოებაც: ლექსიკონის უადრეს ავტოგრაფს (H—416, ერთ პირველთაგანს) ბოლო ფურცლების კლების გამო ჯ-ს მასალა არ შემოუნახავს, მაშასადამე, არც ჯოჯოხეთის განმარტება მისივე სქემით (ნახაზით). თუ მხედველობაში მივიღებთ იმ გარემოებას, რომ „სქემების“ სისტემა ლექსიკონში საბას თავიდანვე შეუტანია, და რომ სწორედ აქ უადრეს ნუსხაში ეპოულობათ „ქვეყნისა“ და „ქართა“ რთულ სქემებს³³, მაშინ სრულიად დასაშვებია იქნებოდა აქვე (H—416) ასახულიყო ჯოჯოხეთის სქემაც და მისი იმგვარვე განმარტება, როგორიცაა გვაქვს მომდევნო (1700... 1706 წწ.), და საერთოდ, მოკლე რედაქციის ნუსხებში. ვინაიდან ლექსიკონია ეს უადრესი ავტოგრაფი თარიღდება XVII საუკუნის 80-იანი წლებით (1685... 1698)³⁴, მასში კი ივარაუდება ჯოჯოხეთის განმარტება და სქემა „განსაწმედელით“. შეგვიძლია დავასკვნათ: სულხან ორბელიანი ამ დროს (XVII საუკუნის 80-იან წლებში) კათოლიკური აღსარების არა მხოლოდ თანამგზავნობი ყოფილა, არამედ მის სწავლათაგან თვალსაჩინო — „განსაწმედელის“ მალიაუბელი და სამეცნიერო ლიტერატურაში დამნერგავი. მაშასადამე.

მიპყრობილი იყო ევროპისაკენ, მაგრამ კათოლიკური აღსარება მას ჯერ კიდევ საიდუმლოდაც არ ჰქონდა მიღებული. ამაზე მიუთითებს შემდეგი მომწერა:

1714 წლის 20 თებერვალს ვახტანგი სწერდა საბას: „... ახლა კი გაბრძნობი, რომ მომავალში, რაც შემოძლია, კარგად მოვეპყრა ყველა ფრანკუზებს და მათ მეგობრებსაც... ენუგეშობ თქვენს შვილობით მისელას საფრანგეთსა, სადაცა იმედი მაქვს ნახოთ ამ ქვეყანაზე ყველაზე დიდი და ყველაზე გულუხვი მეფე, ევროპის საუკეთესო აღყვავებული მთავრობა; ვგრეთვე ნახოთ, რაც უფრო განსაკუთრებით ყურადს ღებთ აქვს მაგ მეფესა და მის სამთავროს ღირს ერსა, რომელიც მორწმუნეა და დიდად მოწადინებულია იესო ქრისტეს, უფლის ჩვენის, სარწმუნოების გასაფრცელებლად...“ (მ. თ. ა. მ. ა. შ. ე. ლ. ი., დასახელებული წიგნი, გვ. 316—317).

ხოლო ამავე წელს (1714) 24 ივნისს საერიაპოსტო პრეფექტი რომის კურიაში ატყობინებდა საბას მონათხრობს: „საფრანგეთის სამეფო კარიდან რომში დაბრუნებული პატრი სულხან-საბა, წმინდა ბასილის წესის კათოლიკე ბერი, საქართველოს პროვინციის საორბელოს ბატონი და საქართველოს მეფის თუ მთავრის ვახტანგის ახლო ნათესავი, მოახსენებს თქვენს მაღალსამღვდელოებას (კარდინალებს, ლ. ე.), ხსენებული მთავარი, მისი (საბას, ლ. ე.) ნათესავი, რომელიც ამჟამად სპარსეთის კარზე იმყოფება და თავის სახელმწიფოში დაბრუნების უფლება არა აქვს, შხადაა კათოლიკე გახდეს. ...სპეციალურად უნდა იზრუნონ საქართველოში იმ მთავრის დაბრუნებისათვის, გადაწყვეტილება [აქვს მას], რომ თავის სახელმწიფოში დაბრუნებისას მიიღოს და აღიაროს კათოლიკობა...“ (გამოქვეყნებულია ბ ე ე ა ნ გ ი ო რ გ ა ძ ი ს მიერ პირველად, „ახალგაზრდა კომუნისტი“, № 125, 1959).

³¹ ლ. ქუთათელიაძე, დასახელებული წიგნი, გვ. 52.

³² ლ. ქუთათელიაძე, სულხან-საბა ორბელიანისა და ვახტანგ VI ლექსიკოგრაფიული ურთიერთობისათვის. საბას საიუბილეო კრებული, 1959, აკადემიის გამოცემა.

³³ ლ. ქუთათელიაძის დასახელებული წიგნი, გვ. 71.

³⁴ იქვე, გვ. 52.

ჯესტინო ლივორნელის ცნობა საბას გაკათოლიკების თარიღის შესახებ ამ მასალითაც პოულობს მხარდაჭერას.

კათოლიკური აღსარება საბამ აშკარად წარმოთქვა 1714 წ. 17 სექტემბერს ფლორენციაში, მონთუგის მონასტერში³⁶. ეს, უეჭველია, დიდი პოლიტიკური ნაბიჯიც იყო, გამომსახველი მისი დასავლური ორიენტაციისა. მუსულმანური ქვეყნების ბატონობას საქართველოზე და მუსულმანური სარწმუნოების თავზე მოხვევას, სულხან ორბელიანს, ცხადია, ერჩივნა ქრისტიანულ-კათოლიკური სარწმუნოების დოგმატის — სულიწმიდის მამისა და ძისაგან გამოსვლის — აღიარება. მართალია, მის სულიერ სამყაროს იგი არაფერს შემატებდა, მაგრამ სამაგიეროდ ევროპასთან დაკავშირებას სწრაფვას ხელს შეუწყობდა და დააჩქარებდა.

იყო თუ არა კათოლიკურ სარწმუნოებაში, განსხვავებით მართლმადიდებლურისგან, ისეთი რამ, რასაც შეეძლო მართალი რწმენით მიეზიდნა სულხან ორბელიანი? ჩვენის აზრით ეს უნდა ყოფილიყო „განსაწმენდელი“: „სადა არს მონანულთა ცოდვილთა სულთა სამყოფი“ — გვიხანის ავტორი თავის ლექსიკონში.

მართლაც, დიდი ბუნების, ჰუმანისტ საბასთვის ძნელი შესარიგებელი იქნებოდა რწმენა იმისა, რომ ადამიანი, თუნდაც ცოდვილი, ვერ ასცდენოდა საუკუნო ტანჯვას, მუდმივ გოჯოხეთს.

აღმოსავლური ეკლესია ამქვეყნიურ ცხოვრებაზე ზრუნეასაც კი ცოდვად თვლიდა. ამიტომ არის, რომ ასე უხედავ გვხვდება ძველ ძეგლთა ანდერძებში „ცოდვილად“ წოდებულნი, გადამწერთა თუ მომგებელთა სახით. მათ რიცხვშია საბაც. ისიც თავის თავს „ყოველთ ცოდვილთა უცოდვილესს“ უწოდებს. საბას რომ ცოდვებისაგან განწმენდის იდეა („განსაწმენდელი“) იზიდავდა. ამას ადასტურებს მისი წერილიც კლემენტოს XI-სთან. მასში ნათქვამია:

„...ცრემლით და შევრდომით აღვიარებ ყოველთა ცოდვათა და ვევედრები წმიდათა ფერხთა მთხვეველი მეუღლითურთ ჩემით, მინდობილნი მადლისა მაგათისანი, რათა ცოდუთა ჩუენთა სიზრავლეთა აღჟოცად ვევედროს ღმერთსა და წმინდა კურთხევა მათი მოგვეფინოს და ლოცვა ყოს ჩუენ უღირსთათვის, რათა სიმტკიცით და საქმით [ვ] უწყით, რამეთუ შენ გაქუს ქელმწიფება მიტევებად ცოდუთა, რომელი მოგცა, გახსნა და შეკრვა, იესო ქრისტე მან...

ყოველთ ცოდვილთ უცოდვილესი ორბელიშვილი სულხან ყოფილი, მონაზონი საბა... 1709, აგვისტოს 15“³⁶.

საბამ იცის („...უწყით რამეთუ...“), რომ რომის ეკლესიის მფარველობით შესაძლებელია ცოდვათა მიტევების მიღწევა, რომ პაპს ამია ძალაუფლება მიანიჭა ქრისტემ... ამიტომ იგი, მეუღლით მინდობილი რომის ეკლესიას, ცოდვათა მისატევებლად ითხოვს პაპის ლოცვა-კურთხევას და აღუთქვამს მტკიცედ ღგომას მის აღსარებაზე.

³⁶ მ. თამარაშვილის კათოლიკობის ისტორია საქართველოში, გვ. 329; ივ. ლოლაშვილის დასახელებული ნაშრომი, გვ. 119.

³⁶ მ. თამარაშვილი, დასახელებული წიგნი, გვ. 311—312.

ამ მიზანს, ანუ ცოდვათაგან განთავისუფლების იდეას ემსახურება ჯოჯოხეთის „განსაწმედელი“. ეს უკანასკნელი საბას „სამოთხის კარში“ არ შეუტანია, მაგრამ იგი ამ თხზულების შედგენაზე ადრე მიუღია და მისთვის დოკუმენტაციაც გაუკეთებია ლექსიკონში, რომელიც ყოველდღიურად სახმარი და გამოსაყენებელი წიგნი იყო, როგორც ერის კაცთა, ისე სასულიერო-თათვისაც.

ასე რომ საუკუნო სატანჯველისაგან თავის დახსნის რწმენა („განსაწმედელი“) საბასთვის პოლიტიკის გარეშეც უნდა ყოფილიყო მიმზიდველი³⁷.

1. სულხან ორბელიანის პოლიტიკური ორიენტაცია ახალგაზრდობიდანვე მიპყრობილი იყო ევროპისკენ, ამდენად მისი რელიგიური მსოფლმხედველობაც იხრებოდა დასავლური ეკლესიისაკენ.

2. სულხან ორბელიანს კათოლიკური აღსარება საიდუმლოდ მიუღია ბერად აღკვეცამდე; ამას ადასტურებს და მის შესახებ არსებულ ცნობა (ოთხთა ლივორნელისას) ამაგრებს ლექსიკონში შეტანილი დღემდე გაუთვალისწინებელი მასალა.

3. საბას ლექსიკონის ავტოგრაფული ნუსხების თვალის გაღვევებამ დაადასტურა, რომ ცნება „ჯოჯოხეთი“ კათოლიკური განმარტებითა და ასეთივე გრაფიკული ჩანახატით თავიდანვეა (1785... 1800... 1800 წწ.) მასში (ლექსიკონში) შეტანილი და არა 1713 წლიდან, როცა საბა ევროპაში წასასვლელად ემზადებოდა, და არც მას შემდეგ, როცა მან ოფიციალურად აღიარა (1714 წ. ფლორენციაში, მონთუეის მონასტერში) რომის ეკლესიათან შეერთება.

4. სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში კათოლიკურ განმარტებებზე მიუთითებენ და, მაშასადამე, მის კათოლიკურ აღსარებაზე დგომას აღნიშნავენ: ვახტანგ VI, დავით რექტორი, გრიგოლ ზურაბის ძე წერეთელი, იოანე იაღლუხისძე, იონა ხელაშვილი.

ზემოთ აღნიშნული იყო, რომ „სამოთხის კარის“ ავტოგრაფული ნუსხა (გადამუშავებული 1713 წელს, II რედაქცია³⁸) საბას თან წაუღია რუსეთში. მისი გარდაცვალების შემდეგ ნიკოლოზ ორბელიანს ძმის სახელის შეუბღალაობისათვის ეს თხზულება გაუწმენდია კათოლიკური სარწმუნოების დოგმებისაგან³⁹...

ჩვენ გვინდა მივუთითოთ ამავე თხზულებაში „განწმედის“ შემდეგ შემორჩენილ კათოლიკური სარწმუნოების სხვა (არა დოგმატურ) ნიშანზე, და

³⁷ ამავე მიზეზით ვერ გავიზარებთ მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ საბას სიკვდილის წინ უარეუოს კათოლიკური აღსარება (А. Цагарели, О граммат. литерат. груз. яз., 1873, стр. 100; ე. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, II, 1952, გვ. 34). ასე რომ მომხდარიყო, ეს ფაქტი სასულიერო წრეებში მაინც იქნებოდა ცნობილი და სადმე აღნიშნული. ამდენად, შემდგომი პერიოდის ამ წრის თელავაჩინო წარმომადგენელი (ერთი ხელნაწერის—А-303—მიხედვით, რომელიც შემდეგში გადამუშავებული, სახმარ წიგნად იყო დაშვებული) ლექსიკონისა და „საქრისტიანო მოძღვრების“ ავტორს არ შეაფასებდნენ ასე მკაცრად:

„იხილე ესე ოთხნი ადგილნი (ჯოჯოხეთისა, ლ. ქ.) ლათინთა აზმნობა, რომელნი შემოუხეამს აქარე გაღათი ნებულსა საბა გარდატეხილსა...“ (იონა ხელაშვილი), ანდა:

საბა ორბელიანმა „სამოთხის კარი, ვარნა ჯოჯოხეთის ბჭე აღწერა სულთა წარწყმედად, თვითცა წარწყმდა“. (ანტონ I).

³⁸ А—303.

³⁹ იხ. ივ. ლოლაშვილი, დასახელებული, ნაშრომი, გვ. 127—128.

სულხან-საბა ორბელიანის იმ დიდ თვისებაზე, რასაც ტექსტის გაუმართაობის მოუთმენლობა, გამოთქმათა სინატიფე და შეუდარებელი სტილისტური ლაზვეწა ეწოდება.

დასახელებულ თხზულებაში საბას შეუტანია კათოლიკური ლოცვები („ლოცვა საგარდისა განწყესებული“, „ხუთნი საიდუმლონი დიდებისანი“ და სხვა), ზოგიერთი მათგანისათვის თვითონ მიუტია სათაური, როგორიცაა მაგალითად, „ლოცვა სრვის მოსლვის განჯომისათვის“.

სრვის ორი გაგება არსებობს:

1. სრვა (ესრავ) სპობა, ხოცა; Сокрушать, сечь (ესაია 2,19).

2. სრვა სენი მომსრველი; Пагуба, морская язва მათე 24,7: ფსალმ. 105, 29—30, 2 კორინთელთა 11,26; საბა; ნ. ჩუბინაშვილი).

დასახელებული წყაროებოდან მოვიტანთ ერთ-ერთ მოწმობას:

„განარისხნეს იგი საქმითა მათითა და განმრაველდა მათზედ შემუსრვა“ (ფსალმ. 105, 29).

„И раздражали бога делами своими и вторглась к ним язва.“

(Псалт. 105, 29).

„დადგა ფინეზ, იქსნა იგინი, დაეყენა სიკუდილი“ (ფსალმ. 105,30).

„И возстал Финеес и произвел суд, и остановилась язва“

(Псалт. 105, 30).

როგორც ვნახეთ, წყლულოვანი სენის — სრვის — სინონიმები — შემუსრვა — მოსრვა — სიკვდილია (სახელწოდებაჲ აქედანაა მიღებული). ამ თავზარდამცემ მასიურ განადგურებასთან დაკავშირებით კათოლიკურ ეკლესიას შეუქმნია სპეციალური ლოცვები, რომლებითაც ხალხი მიმართავდა ღვთაებასთან ერთად სრვისაგან მკურნალ როკესაც⁴⁰ ვედრებით და შესთხოვდა „წარმწყმედელისა ჰირისაგან განრინებას“ და სიკვდილ-შემოსილისა წყლულებისაგან ქსნას“.

ამ ხასიათის ერთ-ერთი ლოცვის შემდეგ საბას თავის „სამოთხის კარში“ მოუთავსებია ორსტროფიანი შაირი როკესადმი:

„გიხაროდენ, წმინდა როკე, აზნაურთა ტომთა ძეო ...“

ვის ეკუთვნის ეს ლექსი საბას თუ სხვას ვისმე? ეს კითხვა ვაჩნდა მისი წაკითხვისთანავე. შაირის საბას ორიგინალურ თხზულებად გამოცხადება მოითხოვდა ჩვენთვის ხელმისაწვდომ ფონდებში „სავარდეს“ ნუსხების გადასინჯვას. ამ სამუშაოს ჩატარებამ შედეგი ვერ გამოიღო.

უკანასკნელ ხანს კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში შემოვიდა კათოლიკურ ლოცვათა წიგნი⁴¹, რომელსაც „ბალი სულიერი“ („პატრეზ პოქეონ“) ეწოდება. იგი გადაწერილია კათოლიკე სომხის ხიზაბაგრელი პეტრეს (ბაალიანთ პოდოსას ძე პეტრეს) მიერ 1821 წელს.

ამ ნუსხაში აღმოჩნდა ლექსი როკესადმი და ის ლოცვები, რომლებიც მას უძღვის და ერთვის საბას „სამოთხის“ კარსაც“.

ამ შემთხვევაში მთავარია ის, თუ როგორ უქცევა საბა იმ მასალას, რომელიც მას თავის თხზულებაში შესატანად შეურჩევია.

⁴⁰ როკე (Rochus) კათოლიკური ეკლესიის წმინდანი, რომელიც ითვლება სრვის მკურნალად და რქოსანი საქონლის მფარველად.

⁴¹ Q—1392. ხელნაწერი მოპოვებულია და ჩამოტანილი იმვე ინსტიტუტის უფრ. მეცნიერ თანამშრომლის, ფილოლოგ. მეცნიერებათა დოქტორის თორნიკე ქუჩიას მიერ.

როგორც ცნობილია, საბას ენა ლაქონურია და რაფინირებული. მისი თხზულებანი ამ მხრივ სამაგალითოა. ლექსიკონშიაც კი ერიდებოდა იგი გრძელ განმარტებებს. თუ უადრეს ნუსხებში (C რედაქციისა) ზოგიერთი ცნების ახსნა გაჭიანურებულია, მომდევნო რედაქციებში (B, A) ისინი შემოკლებულია და დახვეწილი.

„ჩაღბი“ სულხან-საბას სხვათა ნაღვაწისათვისაც გაუკრავს და „გემუ-
ან“ უყვია.

ენის მეუფეს არ სჩეოდა ზინჯის მოთმენა გადმოსაღებ თუ სარედაქციო ტექსტებში. ამას გავეცნობით „სამოთხის კარის“ სრვისაგან განრისხების ლოცვების მაგალითზე:

Q — 1392 („ბაღი სულიერი“)

„... უბრწყინვალესმა ვარსკვლავ-
მა ცისამა, მაწუებელმან უფლისა
აგოსამან აღმოფხრა ნერგი იგი ბო-
როტისა სვრისაგან, რომელიც და-
ნერგა პირველმან მამამან, პირველ-
მა მამამ.

იგივე ვარსკვლავი არც იკადრებ-
დეს მანებელთა მიერ ვარსკვლავთა,
სძლევდეს; რომელთა ბრძოლანი
აწ მოსრენელსა შერისხო სვრასა
და არ გვაჭივრებდეს და არ გვა-
ჭივრებდეს.

ჭი ვარსკვლავო ზღვისაო, ჩვენ
შეგვისმინე, დედუფალო წმიდაო,
ცოდვილთა გვილზინე. ყოველსა
თხოვნილსა მოგცემს ძე შენი. ბო-
როტა სვრისაგან ჩვენ განგვარიწე,
ჩვენ განგვარიწე“.

„ვილოცოთ:

ღმერთო მოწყალეებისაო, ღმერთო
სიტყბოებისაო და მოტევეებისაო,
რომელმან შეიწყნარე მწუხარებანი
ერისა შენისანი და რქვი ანგელოზსა
მის მამსერენელთა, და და[ა]ყენე
ხელნი შენნი მოწყვეტისაგან ერისა.

გვედებო საყვარელიათვის ვარს-
კვლავისა მისის დიდებულისა, რომ-
ლისა პატიოსნისა ძუძუნი უტკბი-
ლესად გიწოვნიეს წინამდებად წამ-
ლად გესლოვანთა ცოდვათა ჩვენთა-

A — 303 („სამოთხის კარი“)

„... ვარსკვლავმან ცისამან, მაწოვ-
ნებელმან მაცხოვრისამან, აღმოფხ-
ვრელმან მომსვრელისა სიკუდილი-
სამან, რომელი პირველ ადამ, მა-
მამან ჩვენმან მოგვატყუა.

მანვე ვარსკვლავმან გვიქსნეს მო-
მსპოლველისა ამისგან, რომელი
ძძვინეარედ ბრძავს ერსა წრტა-
ლითა ტკივნეულითა.

მანვე მოწყალემან ვარსკვლავმან
ზღვისამან დაგვიცვას ჩუენ მოწყვე-
დელისა ამისაგან ისმინე ჩვენი, დე-
დუფალო ამისთვის, რამეთუ ძე შე-
ნი არა უკუნ-აქცევს მეოხებასა შე-
ნსა.

დაგვიფარე ჩუენ, ჭი იესო, მის-
გან, რომელსა მშობელი შენი ქალ-
წული მარიამ გვეუდრების“.

„ვილოცოთ:

ღმერთო სახიერო, ღმერთო
მომტევებელო, ღმერთო მოწყალეო!
შეიწყალე ერი შენი და არქუ ანგე-
ლოზსა შენსა, რომელსა უბრაანე
მოსრვა, რათა მიჰაქციოს მახვილი
კელისა მისისა. მის დიდებულისა
ვარსკვლავისა მეოხებისათვის; რო-
მელი სწოვდი სძესა მისსა უსასყიდ-
ლოსა, წამლად გესლოვანებისა ჩუე-
ნისათვის.

თვის. მომეც ჩვენ შეწევნა შეწყ-
ნარებისა ზენისა, რათა ყოველთა
სურათაგან და ანაზღუდული სიკვდილი-
საგან უშიშრად განვერინებოდეთ და
ყოველი წასაწყემდელი შემთხვევა-
თაგან მოწყალებითა ზენითა და-
ვისხნებოდეთ შენ მიერ, იესო ქრის-
ტო, მეუფეო დიდებისაო, რომელი
ცხოველ ხარ და სუფევ უკუნიით
უკუნისამდე, ამინ“.

რომელი ადგილიც არ უნდა აიღოთ მოტანილი ლოცებიდან, მათ გადმო-
ლებაში ყველგან იგოძნობა საბას გემოვნება, გამოთქმათა სინატიფე, და ისიც
კარგად ჩანს, თუ აზრობრივად ერთსა და იმავე წინადადებას საბას რედაქტო-
რული ხელის შეხება როგორ სიღრმესა და ესთეტიკურ სიმაღლეს ანიჭებს.

მით უფრო შესამჩნევია საბას ხელი როცესადმი მიძღვნილ შესხმა-ვედ-
რების გარდასახვაში:

Q—1392:

როქვე წმინდავ, გიხაროდენ, დი[დ]
ტომის[ა]გან⁴² შობილო,
ჯვარის ხატით აღბეჭდილო,
მარცხენა გვერდსა ზედაშე.

როქვე, მწირობით მეცოცხლე,
სვრის სენისათვის მეოხე,
საკურველათ გან[მ]კურნელო,
პირვეულთ ხელი შეგვახე⁴³.
როქვე ჩინებულო, ღვთისაგან
ხმობილო,
ანგელოზისაგან — უფლისაგან მო-
გეცა ძალი,
ლხინებად მწარე სვრისაგან.

ამ შაირის ორიგინალობის საკითხი, ცხადია, აღარ დგას, მაგრამ საბა-
სგან გადმოღებული კათოლიკური ლექსი რაოდენ ჰგავს წყაროსეულს. ამას
მკითხველი ნათლად ხედავს⁴⁴.

ფრიად გვეუდრებით, რათა შეგვი-
წყალნე და ყოვლისა სიკვდილ-შემო-
სილისა წყლულებსაგან და ანაზ-
დელად სიკვდილისაგან გვიქსნა და
ყოვლისა წარმწყმედელისა კირისა-
გან მარადის განგვარინო შენ, ძეო
ღმთისაო, თანა მამით და სულით
წმიდითურთ, ამინ“.

A — 303:

გიხაროდენ, წმინდა როკე, აზნა-
ურთა ტომთა ძეო,
დაგენიშნა წმინდა ჯვარი მარცხე-
ნასა გუერდსა ზეო,
როკე, მწირად სიარულით სენთ
კურნება შეახეო,
და ტკივნეულთა შენ აცხონებ,
სრვათა უღბენ ზედიზეო.
გმადლობ, როკე, სრვათ მკურნალო,
რომ აღადგენ შეხებთთა,
განგვადვიდა ანგელოზმან ღმთის
ბრძანებით, მისის კმითა,
ყოვლს სენთაგან ქრისტიანთა გა-
ნარინებ სწრაფად ღმთითა,
და მოსგანა გაქუს მონიჭება მადლი
ესე ჩუენებითა.

⁴² ნუსხაშია დიტომისაგან.

⁴³ პირველ ნუსხაში (Q—1392) მეორე სტროფი ისევეა დაწერილი, როგორც აქ არის წარმოდ-
გენილი, პირველი და მესამე კი — გაბმით.

⁴⁴ საბასგან ტექსტის გამართვის საუბორო მაგალითს იძლევა თავის გამოკვლევაში ფილოლო-
გიურ მეცნიერებათა დოქტორი თ. ჭყონია. იხ. მისი—სულხინ-საბა ორბელიანის „სწავლა ენებისა-
თჳს“ და მისი აპოკრიფული წყარო, ხელნაწერთა ინსტიტუტი, მოამბე, III, 1961, გვ. 27—32.

სულხან-საბა ორბელიანისთვის წარმოდგენილია აზრისა და სტილის გაუმართაობა. საბას „ჩალხუე“ ამოკვეთილია: ენის სიწმინდე, აზრის სიღრმე და წინადადების სიმოკლე-სინატიფე.

Л. И. КУТАТЕЛАДЗЕ

КОНФЕССИОНАЛЬНЫЕ ВЗГЛЯДЫ СУЛХАНА-САБА ОРБЕЛИАНИ

(по Толковому словарю)

(Резюме)

Сулхан-Саба Орбелиани, как известно, был предрасположен к католической религии, которую он официально принял в Западной Европе. В труде показано, что к католической религии он склонялся еще до пострижения в монахи. В доказательство этого можно считать толкование термина „ჯოჯობეთი“ — «ад» в ранних редакциях (редакции С) его Толкового словаря.

Во вторую, переработанную редакцию «Врат рая» С.-С. Орбелиани внес католические молитвы, среди них в честь св. Рокэ, защитника людей от моровой язвы.

თეიმურაზ ბატონიშვილის თხზულების „ფრიკსა და ოპროს-
მატალოვანისათჳს ვერძისა“ წყაროს საკითხისათვის

თქმულება არგონავტების შესახებ ძალიან ძველი წარმოშობისაა და, მიუხედავად ზღაპრული ელემენტებისა, იძლევა საინტერესო ცნობებს, რომელთაც დიდი მნიშვნელობა აქვთ ქართველი ხალხის ისტორიის ბევრი სერიოზული საკითხის გარკვევისათვის. დიდი იყო ინტერესი ამ თქმულებისადმი საქართველოში. გარდა ექვთიმე ათონელისა და ეფრემ მცირისა, რომელთა თარგმანები ამ მხრივ გაცივებულ ინტერესს იწვევენ, თქმულება არგონავტების შესახებ გამოყენებული აქვს მთელ რიგს ქართველი მწერლებისას, რომელთაც იგი მხატვრულად დაამუშავეს. ყველაზე სრული და ვრცელი სახით თქმულება წარმოდგენილია თეიმურაზ ბატონიშვილის „ივერიის ისტორიაში“.

ხელნაწერი S—3723 შეიცავს თქმულებას არგონავტების შესახებ, სათაურად აქვს „ფრიკსა და ოქროსმატალოვანისათჳს ვერძისა“. ეს თხზულება ეკუთვნის თეიმურაზ ბატონიშვილს და წარმოდგენილია ძირითადად იმ სახით, რა სახითაც ის არის შესული „ივერიის ისტორიაში“.

როგორც ცნობილია, თქმულებაში ორი სიუჟეტური ხაზია. პირველი — ფრიქსესა და ჰელეს ამბავი, სადაც მოთხრობილია, თუ როგორ მოხვდა ოქროს საწმისი კოლხიდაში, და მეორე — იაზონისა და მედეას თავგადასავალი, რომელიც გადმოგვცემს იაზონის მიერ მედეას შემწეობით ოქროს საწმისის გატაცებისა და საშობლოში დაბრუნების ამბავს.

S—3723 ხელნაწერში თქმულება სწორედ ასეთი თანამიმდევრობითაა წარმოდგენილი, „ივერიის ისტორიაში“ იწყება იაზონის კოლხიდაში გამგზავრებით, ფრიქსესა და ჰელეს ამბავი კი სქოლიოშია ჩატანილი. არის სხვა მცირეოდენი განსხვავებანიც, რომლებზედაც ქვემოთ გვექნება ლაპარაკი.

S—3723 ხელნაწერში შესული თქმულება არგონავტების შესახებ წარმოადგენს თეიმურაზის აკტოგრაფს და დაწერილია 1840 წელს. წინ უძღვის თეიმურაზის მოკლე შესავალი, რომელშიც ნათქვამია: „მოძიებულ იქმნა ამბავი ესე, პოვნილ და თარგმნილ ქართულსა ენასა ზ“ა საქართველოს მეფის ძის თეიმურაზის მიერ... ქართულად ძველთა ელინურთა წიგნთაგან გადმოითარგმანა და ძველად ქართველისა ვისგანმე ნათარგმანეფთა თანა შესწორდა და უმჯობეს იქმნა. ქართული იაზონისა და მირმიადონთ ამბავი ეგონებ რეაასის წლის ნათარგმნი იყოს ქართულზედ“.

ამ თხზულების შესახებ სპეციალურ ლიტერატურაში გამოთქმულია მოსაზრება, რომ ის ნათარგმნია რუსულიდან, მაგრამ წყარო მითითებული არ არის. აკ. ურუშაძეს აპ. როდოსელის არგონავტიკის წინასიტყვაობაში აღნიშნული აქვს, რომ „თეიმურაზიც რუსული წყაროებით იცნობს ამ თქმუ-

ლებას. ამას ადასტურებს საკუთარ სახელთა გადმოცემა. მაგ.: თეიმურაზის პეღეა, ტეზეა, პერსეა, ეღეა რუსული გზით მოდის¹.

ე. ამაშუელი, რომელიც ეყრდნობა კრებულში წარმოდგენილ თეიმურაზის მოკლე შესავალს, ამბობს: 1. თეიმურაზ ბატონიშვილი სარგებლობს რომელიღაც უძველესი ბერძნული წყაროთი, 2. თეიმურაზის თხზულება ნასწორებია სხვა ქართული თარგმანების საფუძველზე. აქ მოჰყავს თეიმურაზის სიტყვები, სადაც ნათქვამია, რომ „ძველად ქართველისა ვისგანმე ნათარგმანეთა თანა შესწორდა და უმჯობეს იქმნა“. ამ ცნობის თანახმად უნდა მოიხსნას საკითხი იმის შესახებ, რომ თქმულების თეიმურაზისეული ვერსია რუსულიდან მომდინარეობს².

ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცულია რამდენიმე ხელნაწერი, რომლებშიც გადმოცემულია ტროადის დაცემის ისტორია. ეს ხელნაწერებია: S—5, S—169, S—2831, S—4525, S—5185, Q—559.

ეს, როგორც ტრ. რუხაძე გამოარკვია, წარმოადგენს გვიდო დე კოლუმნის თხზულების „მატიანე, რომელსა შინა წერილ არს დარღვევა ქალაქისა ტროადისა ფრილიის სახელმწიფოსა“ თარგმანს. ამ თხზულების სლავური თარგმანი ეკუთვნის თეოდორე ზლობინს (XV ს.), სლავურიდან ქართულად თარგმნა გაიოზ რექტორმა (ამის შესახებ ცნობა დაცული აქვს ხელნაწერს H—2876)³.

„ტროადის დაცემა“ არგონავტების კოლხიდაში გამგზავრებით იწყება, თხზულების ეს მონაკვეთი წარმოადგენს წყაროს თეიმურაზისათვის. ამაზე მინიშნება: თვით თეიმურაზს აქვს. კოლხიდიისაკენ მიმავალი არგონავტები „პირველად განვიდეს კიდესა ტროადისა ქვეყანისასა მცირედ ეამ განსვენებისათვის“. აქ მათ უქმაცოფილება შეემთხვათ, რომელზეც ვრცლად ლაპარაკობს „ტროადის დაცემის“ ავტორი. თეიმურაზს ეს ამბავი არ აინტერესებს და ფრჩხილებში ათავსებს ამ ფაქტის აღმნიშვნელ ცნობას: „და შეუმთხვათ მათ მუნ უქმაცოფილება, დამწყები სიძულილისა და ბოროტა ძვრ შემთხვეულებათა შორის ბერძენთა და ტროიანელთასა, ვა ცხადყოფხ ისტორიაა ტროიანელთა“. „ტროადის დაცემის ისტორიაში“ არგონავტების ამბავი მთავრდება იაზონის თესალიაში დაბრუნებით, შემდეგ უკვე ტროადის ომის ამბებია. თეიმურაზი აქაც ფაქტის აღნიშვნით კმაცოფილდება: „განზრახვა და სურვილი იაზონისა და ერკულესისა იყო ესე, რათა განილამჭონ ტროიანელთა ზედა და იზღვიონ უპატიოებისა მათისათვის, რომელიცა მიიღეს ტროიანელთაგან ეამსა მას, ოდეს თესალონიით მოგზაურ იყვნეს კოლხიდად. შეერთდეს ამით სხვანიცა რაოდენიმე საბერძენეთისა მეფენი და წარვიდეს ბრძოლად ტროიანელთა და არა იგი იქმნა მაშინ, იუწყების ისტორიაა შინა ტროადისასა“.

თეიმურაზის თხზულების „ტროადის დაცემის ისტორიის“ გაიოზ რექტორისეულ თარგმანთან შეპირისპირებამ გვიჩვენა, რომ თეიმურაზი ამ ქართული თარგმანით სარგებლობს და არა უშუალოდ სლავური დედნი. ეს გარ-

¹ აპოლონიოს როდოსელი, არგონავტიკა, ბერძნულიდან თარგმნა, წინასიტყვაობა და გამოარტყმა დ. ლურთი ა. ურუშაძემ, თბ., 1948, გვ. 25.

² Е. В. А м а ш у к е л я, мѣст архонавтах в грузинской литературе. საქანდიტო შრომის ავტორეფრატი, თბ., 1954, გვ. 10.

³ ტრ. რუხაძე, ქართულ-რუსული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან (XVI—XVIII სს) თბ., 1960, გვ. 231.

კვევით იგრობოდა ნაწარმოების კითხვის დროს. თეიმურაზს ყველაფერი პირდაპირ და უცვლელად არ გადმოაქვს; ზოგიერთ ადგილს აკლავს, ან პირიქით ამატებს, ავრცობს. მაგრამ ეს გავრცობილი ნაწილი რაიმე ფაქტობრივ მასალას არ შეიცავს. მაგ., მედვას გარეგნობის აღწერა დედანში შედარებით მოკლეა არის, თეიმურაზი ავრცობს.

გაიოზ რექტორის თარგმანშია (H—1420):

„ჰყუანდა ოეტეს მეფეს ასული, საცელით მედია, ფედ შტჳნიერი და ტურთა“.

თეიმურაზთან:

„ჰყავა ოეტეს ასული მშვენიერი, სახელით მედია, და ჰაეროვნება პირისა მისისა უპეირფასეობდა ყოველთა საგალთა, ყვაილოვნება ღაწვთა მისთა სჩაგერიდა თავმოწმონეობასა აღმოსავლურისა ვარდისასა. ბრწყინვალეობაჲ გაბადრულისა დისკოსა მისისა აყენებდა შუქსა მთიებთასა, მშვილდნი მნდთა რაზმთაგან გულსა მიჯნურთასა უმახვილეს ამურთა ისართა განჰგმერდიან, თვალნი ჭურცილისანი შემხედველთა მისთა მათებრ ველურ ჰყოფდეს, ზილფნი საგდებელ შემპყრობელობდენ ტრფიალთა „მკერდთა ნარინჯნი ზარიფთა განცვიფრებათა წარმოადგენდეს, ალვისა ტანი რხევითა ნარნართა გონებასა მისდამი მიიტაცებდეს“. შემდეგ ისევ უბრუნდება ძირითად ტექსტს.

ან კიდევ:

დედანშია (S—169): „მისცეს მას სამეფოჲ თესალონიკისა, ვითარცა ჰეშმარიტსა მეშვედრესა“.

თეიმურაზთან:

„მისცეს მას სამეფოჲ თესალონიკისა, ვითარცა ჰეშმარიტსა სჯულიერსა მუშევიდრესა ტახტისასა“.

ერთი გარემოებაა კიდევ აღსანიშნავი: „ივერიის ისტორიაში“ წარმოდგენილი ვარიანტი უფრო ახლოსაა „ტროადის დაცემის ისტორიასთან“, ვიდრე ის, რომელიც S — 3723 ხელნაწერშია. მაგ., ზემოთ მოტანილი ფრაზა „ივერიის ისტორიაში“ არ არის გავრცობილი „მისცეს მას მეფობაჲ თესალონიკისა, ვითარცა ჰეშმარიტსა მეშვედრესა“.

„ტროადის დაცემის ისტორიის“ გაიოზისეულ თარგმანში: „იყო კაცი ფედ მკნე, ძლიერ, კადნიერ და გულოვან“.

„ივერიის ისტორიაში“ — „იყო ჰაბუკი ფრიად მკნე, ძლიერი, კადნიერი, გულოვანი“.

S—3723 — „იყო ფრიად მხნე, ძლიერი, კადნიერი, ახოვანი“.

გაიოზისეულ თარგმანში:

„მისცა... ხატი ვითარიმე ოქროსი და ჰრქუა: აქუნ უკმ ამას ძალი ესე-ვითარი, რლოცა პირადპირადთა ცეცხლისა აღთადმი შეეწევს; კვალად მისცა მას გოგრა, ნოტიოთა რაჲთმე საესე და ასწავა, ვდ: ნოტია ესე თვთ უწინარეს იცხე და მერმელა ცეცხლმბერჴალეთა მათ კართა აკურე პირთა შა“.

თეიმურაზთან: — [მისცა] „ხატი ვითარიმე ოქროსა და რქვა: აქვს ამას უკმ ძალი ესე-ვითარი, რომელიცა პირად-პირადთა ცეცხლისა აღთა პირისპირ შეაწევს (და დაგცავს შეწვსაგან). კვალად მისცა მას გოგრა ნოტიოთა რაჲთამე საესე და ასწავა, ვითარმედ ნოტიაჲ ესე თვთ უწინარესვე იცხე და მერმე ცეცხლგამომბერვალთა მათ ხართა შეაპკურე პირთა შინა“.

S—3723-ში ამ ფრაზაში ორიოდ ცვლილება:

1. „გადასმულია სიტყვები „აქტუ უკმ ამას ძალი ესევეითარი“ შემდეგნაირად: „ამას უკმ ძალი ესევეითარი“. „ივერიის ისტორიაში“ ზუსტად ისევეა, როგორც გაიოზთან: „აქეს უკმ მას ძალი ესევეითარი“.

2. გაიოზთან არის „შეწევის“, S—3723-ში — „შეაწევის“, „ივერიის ისტორიაში“ — „შეწევის“, იგივე ითქმის სიტყვაზე „ნოტიოთა“, გაიოზთან და „ივერიის ისტორიაში“ — „ნოტიოთა“, S—3723 ხელნაწერში — „ნოტიოთა“, „აპკურე“ ფორმა — გაიოზთან და „ივერიის ისტორიაში“, „შეაპკურე“ — S—3723 ხელნაწერში.

გაიოზისეულ თარგმანშია:

„მერმე იჟადე მახვლი და სიმჰნითა შენითა შეები მას მტყიედ“. „ივერიის ისტორიაში“: „მერმე იხადე მახვლი სიმჰნითა შენითა, შეები მას მტყიედ“.

S—3723 ხელნაწერში:

„მერმე იხადე მახვილი სიმჰნითა შენითა, შეები მას გულოვნად“.

გაიოზთან:

„მდგომ არს ვერძი იგი დიდისა გრძნეულებრივისა კელოვნებითა დადგინებული მცველობითა არისა ღოთასა“.

„ივერიის ისტორიაში: „მდგომარე იყო ვერძი იგი დიდისა გრძნებისა კელოვნებითა დადგინებითა მცველობით არის ღმერთთასა“.

S—3723 ხელნაწერში: „მდგომარე არს ვერძი იგი დიდისა ტილოსმისა კელოვნებითა არის ღმერთთასა“.

გაიოზთან:

„გარდააქცევდა ნათელსა ბნელად და მსწრაფლად აღადგენდა ქართა სასტიკთა და ელჳათა და ქუხილთა ძრვათა საშინელთა მოავლინებდა და მდინარისა სისწრაფესა, ღულარკნილსა ადგილთა მომდინარესა, უკუნ-აქცევდა ... და კდ ზაფხულთა შინა ხეთა ფურცელთა შთამოაყრევიანებდა და ავთა ტაროსთა და ხორშავთა შა ზამთრისათა ყუთვილსა და ნაყოფთა ხეთაგან აღმოაყენებდა, ყრმათა მოხუცებულ ჰყოფდა და მოხუცებულთა სიჰაბუიისა ძლიერებასა შინა მოიყვანებდა. ამას უკუმ ძუშლნი ღთად რაცხდენ“.

S—3723 ხელნაწერში:

გარდააქცევდა ნათელსა ბნელად, მსწრაფლად აღადგენდა ქართა სასტიკთა, ელვათა, ქუხილსა, ძრვათა საშინელთა და მდინარისა სიმსწრაფლით და ღულარკნით მომდინარეობასა უკუნ-აქცევდა, ზაფხულთა შინა ხეთა ფურცელთა შთამოაყრევიანებდა“.

გაიოზთან:

„ჰერკულეს მთავარი შობილი (ეა იტყვიან მისთვის) ზევსისაგან და ალმენიისა მიერ ამინტრიონისა ცოლისაგან. და ამა ჰერკულესმან ჟამსა თვსსა მოსწყვიდნა მრავალნი გმირნი გოლიათნი, და კელთა ზედან თვსთა აღიღო გამოუთქმელი სიდიდე ანტიჰიმა ძლიერისა, შემუსრა, და სხტანი მრავალნი საკვირველნი ძლიერებანი და სიმჰნენი გამოაცხადნა, რომელსა გაუგუნურდენ ელენნი, ამისთვის ღმერთყოფად უწოდეს, და ირაკლიედ მას სახელსდევს“.

S—3723 ხელნაწერში:

„ჰერკულეს (ეა იტყვიან) შობილ იყო ზევსისაგან და ალმენიისა ამინტრიონისა ცოლისაგან. ამან ჰერკულეს ცხოვრებასა შა თვსსა მოსწყვიდნა

მრავალნი გმირნი და კელთა თვსთა ზედა აღიღო გამოუთქმელი სიმდიდრე: ანტეფიმა ქლიერისა შემუსრა და სხვანი მრავალნი საყვირველნი ძლიერებანი და სიმხნენი გამოაცხადნა. ამისთვისცა ელენთა ღმერთყოფად უწოდეს და ირაკლიედ სახელს დევეს.

„ივერიის ისტორიაში“ კიდევ უფრო ზუსტად მისდევს:

„რომლისთვისცა გაუგუნურდენ ელინნი. ამისთვის ღმერთყოფად უწოდეს და ირაკლიედ სახელს დევეს“.

უკანასკნელი ოცი სიტყვა აბსოლუტურად თანხედენილია, რაც არ შეიძლება შემთხვევითი იყოს.

ჩვენ უკვე გვქონდა აღნიშნული, რომ გაიოზ რექტორის თარგმანი სლავურს სიტყვასიტყვით მისდევს. განსხვავება ძალიან მცირეა, მაგრამ საყურადღებოა ის გარემოება, რომ თეიმურაზთანაც შეინიშნება ეს განსხვავებანი.

თქმულების მიხედვით ოქროს საწმისს იცავენ ხარები და გველუშაპი, ასეა გაიოზის თარგმანშიც. თეიმურაზი ავრცობს, ხარებისა და გველუშაპის გვერდით არის დევი. სლავურ სიტყვას Бог გაიოზი თარგმნის ხან როგორც ხარს, ხან როგორც — ცუროს. თეიმურაზთანაც ასეა და მონაცვლეობაც ისეთივეა, როგორც გაიოზთან.

H—1420 (გაიოზის თარგმანი):

„და იხილნა პლდ კურონი იგი, რა ლთა გამოუტევნეს ეგოდენ დიდნი და ძლიერნი ცეცხლისა აღნი“.

S—3723:

„მყის გამოუტევეს პირით საშინელი ცეცხლი კუროთა მათ“.

H—1420:

„და იწყო ქართა მათ თანა ბრძოლა ძლიერი“.

S—3723:

„მიმართა მხნედ პირთა მათ ქართასა“.

სლავურშია:

«Сгоре щит его от пламени, и копие его огнем скончася».

H—1420:

„შუბი და ფარი მსწრაფლ დაიწუა“.

S—3723:

„დასწვა მსწრაფლ შუბი და ფარი იაზონისი“.

როგორც ეხთ, ისე მეორე თარგმანში ორი წინადადება გაერთიანებულია და სიტყვათა რიგი შუბი და ფარი შეცვლილია ერთნაირად. სლავურშია:

«По крепким ужасных волов рогам руки простирает».

H—1420:

„მიჰყო კელნი თვსნი ძლიერთა მათ ქართა საშინელთა რქათა ზედა“.

S—3723:

„მიჰყო კელი ძლიერთა მათ ქართა რქათა მათთა ზედა საშინელთა“.

სლავურშია: ძლიერი — რქა, საშინელი — ხარი,

გაიოზთან და თეიმურაზთან: ძლიერი — ხარი, საშინელი — რქა.

სლავურშია:

«И клятвами яко же узами себе связа...»

გაიოზთან:

„და ფიცითა ვითარცა ჯაჭვითა შეიკრა თავი თვსი“.

S—3723:

„ვითარცა ჯაჭვითა რკინისათა შეკრა თავი თვსი“.

უკვ გაიოზმა თარგმნა, როგორც ჯაჭვი, სხვა ადგილას „საქრელით“ აქვს ნათარგმნი.

სლავურშია:

«И сотворив целование со всеми ими, обіе входит в корабль».

გაიოზთან:

„ჰყო ამბორება მთ ყ^ა თანა, შთაჲდა ნავსა შ^ა მცირესა“.

S—3723:

„უამბორა ყოველთა თვს თანა მყოფთა ცრემლითა, შთაჲდა ნავსა შინა მცირესა“.

სლავურში:

«Вшед паки в корабль».

S—3723: „დახვდა მუნ მცირე იგი ნავი მისი დაბმული“.

H—1420: „მუნით ჩაჲდა მასვე მცირესა ნავსა შ^ა“.

გაიოზმა კორაბლს თარგმნა როგორც „მცირე ნავი“, შესაბამის ადგილებში თეიმურაზთანაც „მცირე ნავია“, მაგრამ სადაც გაიოზთან „ხომალია“, შესაბამისად თეიმურაზთანაც „ხომალია“; მაგ., S—169: „უბრძანა მალე მოამზადონ ხემალი“.

S—3723: „უბრძანა მსწრაფლიად განზადებამა ჳემალისა“.

გაიოზს поистине გადმოაქვს როგორც „კინლა“.

«И поистине Язон живот свой скончалъ бы от огня».

H—1420:

„მცირედრე კინლა დაასრულა ცხოვრება თვსი“.

S—3723:

„კინ-ოდენ დაასრულა ცხოვრებამ თვსი“.

თეიმურაზს გარდა გვიდო დე კოლუმნის თხზულებისა ხელთ ჰქონია მითოლოგიური ლექსიკონი, რომლის ქართული თარგმანი ეკუთვნის დავით ბატონიშვილს.

თეიმურაზს ამ ლექსიკონიდან აღებული აქვს განმარტება ტიზეფონისა.

S—3723: „ტიზეფონ ერთი ძუჲრიათაგანი, რ^ა ესენი იყვნეს სამნი დანი ჯოჯოხეთისა საკვირველებანი, რომელნიცა იყვნენ განსაზღვრებულ მტანჯველად წარწყმედილთა“...

მითოლოგიურ ლექსიკონში ტიზეფონის გასწვრივ მითითებაა — „იხილე ძუჲრისა შ^ა“, ხოლო ფურია ასეა განმარტებული:

„ძუჲრია ჯოჯოხეთისა საკვირველებანი, რ^ალნიცა იყვნენ განსაზღვრებულ მტანჯველად წარწყმედილთა და ესენი იუჲნენ დანი სამნი“.

ცხადია, რომ თეიმურაზი ამ შემთხვევაშიც მითოლოგიური ლექსიკონის უკვე არსებული ქართული თარგმანით სარგებლობს.

Л. Т. АХОБАДЗЕ

К ВОПРОСУ ИСТОЧНИКА СОЧИНЕНИЯ ЦАРЕВИЧА ТЕЙМУРАЗА «О ФРИКСЕ И ЗОЛОТОМ РУНЕ»

(Резюме)

Сочинение царевича Теймураза «О Фриксе и золотом руне» представляет собой переработку различных версий мифа об аргонавтах.

В специальной литературе высказано предположение, что царевич Теймураз знаком со сказанием через русские источники (однако, предполагаемые источники не указаны).

Основная часть сочинения исходит из произведения Гвидо де Колумна «История о разорении Трои». Версия, приведенная царевичем Теймуразом, не исходит непосредственно из славянского текста. Теймураз пользуется грузинским переводом данного сочинения, который выполнен Гайозом Ректором.

მიხეილ თუმანიშვილის მიერ თარგმნილი ლექსის „ელზაზის“
შესახებ

მიხეილ ბორთველის ძე თუმანიშვილი მე-19 საუკუნის პირველი ნახევრის მოღვაწეა. მისი სახელი მჭიდროდაა დაკავშირებული თავისი თანამედროვე ცხოვრების მნიშვნელოვან მოვლენებთან. იგი იყო პოეტი, პუბლიცისტი, თეატრალური კრიტიკოსი, მთარგმნელი.

მისი შემოქმედებითი მომწიფების პერიოდი დაემთხვა საქართველოში მნიშვნელოვან მოვლენას — 1832 წლის შეთქმულებას. თავადაზნაურთა შეთქმულების გამაჟმარავებამ დიდი გავლენა იქონია ქართველი საზოგადოების საერთო სულიერ განწყობაზე.

ამას თან დაერთო იმ ეპოქის რომანტიკული განწყობილება და ყველაფერმა ამან თავისებური გამოხმაურება ჰპოვა თბილისის კეთილშობილთა სასწავლებელში მყოფ მოწინავე ახალგაზრდობაზე, სადაც იმხანად მიხეილ თუმანიშვილიც სწავლობდა. ეს ის პერიოდია, როდესაც ქართველი საზოგადოება განსაკუთრებულ ინტერესს იჩენს რუსული ლიტერატურისადმი.

იმ პერიოდში გიმნაზიაში ბევრი განათლებული ახალგაზრდა სწავლობდა — ნიკოლოზ ბარათაშვილი, მიხეილ ბებუთოვი, იესე ანდრონიკოვი, ივან ტიტოვი, მიხეილ თუმანიშვილი და სხვ. მიხეილ თუმანიშვილს დიდი მეგობრობა ჰქონდა ნიკოლოზ ბარათაშვილთან. ეს მეგობრობა გიმნაზიის დამთავრების შემდეგაც არ შეწყვეტილა.

მიხეილ თუმანიშვილს ჯერ კიდევ გიმნაზიის დაბალ კლასებში ყოფნის დროს შეუღდენია ანთოლოგია, რომელშიაც გადაუწერია ნიკოლოზ ბარათაშვილის, გრიგოლ ორბელიანის, ალ. ჭავჭავაძის და სხვ. ლექსები. აქვე არის მიხეილ თუმანიშვილის როგორც ნათარგმნი, ისე ორიგინალური ლექსებიც; რუსულიდან ნათარგმნი „სირი და ჰეინტა“, „ფოთოლნი და თესვნი“, პუშკინის „კავკასიის ტყე“. კრებული, გორგაძის აზრით, ეკუთვნის 1834—35 წწ. იაკობ ბალაზაშვილის აზრით კი — 1833 წელს¹.

ერთი სიტყვით, მიხეილ თუმანიშვილს მთარგმნელობითი მოღვაწეობა ძალიან ადრე დაუწყო.

მისი ლექსები იბეჭდებოდა აგრეთვე თბილისის გიმნაზიის მოსწავლეთა მიერ დაარსებულ ჟურნალში „თბილისის გიმნაზიის ყვავილი“.

ამ წლებში მიხ. თუმანიშვილი დიდ დროს ანდომებს თარგმნას. ი. გრიშაშვილი პუშკინის პირველ მთარგმნელთა შორის მიხეილ თუმანიშვილსაც

¹ კრებული დაუთლია ხელნაწერთა ინსტიტუტში, მიხ. თუმანიშვილის არქივი № 2684.

ასახელებს: „პუშკინის თარგმნით ვარჯიშობდა აგრეთვე თბილისის კეთილ-შობილთა სასწავლებლის მოსწავლე ახალგაზრდობა: ნიკოლოზ ბარათაშვილი, მიხეილ თუმანიშვილი და სხვა“².

მიხეილ თუმანიშვილის როგორც ორიგინალური, ისე ნათარგმნი ლექსები 1836—1838 წლებშია დაწერილი. ამ პერიოდში მან თარგმნა „ადელ“, „მე მახსოვს წამი საოცრებისა“, „ბახჩისარაის შადრევანი“ და სხვ.

„მიხეილ ბირთველისძის ლექსი განსხვავდება არაჩვეულებრივი სიმსუბუქითა და ზმოვნებით. მისი თარგმანები ძალიან ახლოა დედანზე“³.

მე-19 საუკუნის 40-იანი წლებიდან იგი მთლიანად ჩაება სახელმწიფოებრივ და საზოგადოებრივ საქმიანობაში. ეურნალ „ციცკარის“ ფურცლებზე „მოლაყბის“ ფსევდონიმით იგი აქვეყნებდა პუბლიცისტურ წერილებს საქართველოს მწერლობის, საზოგადოებრივ-სოციალური უკუღმართობის შესახებ.

1881 წელს, ე. ი. მისი გარდაცვალებიდან 6 წლის შემდეგ, გამოვიდა მისი ლექსთა კრებული. ამის შესახებ ეურნალ „იერიასში“ დაიბეჭდა წერილი სათაურით „კრიტიკული წერილი ნიკ. ბარათაშვილისა და მიხ. თუმანიშვილის შესახებ“: „ნიკოლოზ ბარათაშვილის „მხარის დამამშვენებელთა“ რიცხვს ეკუთვნის თ. მიხეილ თუმანიშვილი. ის მისი თანამედროვეა და იმისი უარყოფა, რომ საჭიროა მისი ნაწარმოებების გამოცემა — დიდ შეცდომად ჩაითვლება, თუნდაც იმიტომ, რომ ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოეზია ერთი გამოწვევის კი არა, არამედ იმ დროისათვის დამახასიათებელი განწყობით ხასიათდება, იგი წმინდა ქართულ ნიდაგზეა აღმოცენებული. შევადაროთ „სალაშური“ მიხ. თუმანიშვილისა ნიკოლოზ ბარათაშვილის „სულო ბოროტოს“, პირველი დაიწერა 1839 წელს, მეორე კი 1843 წელს. მიხეილ თუმანიშვილი მოღვაწეობის პერიოდის მიხედვით ალ. ჭავჭავაძესა და ნიკოლოზ ბარათაშვილს შორის დგას. თავისი შემოქმედებითაც აქვს საერთო ერთმანაც და მეორესთანაც. ალ. ჭავჭავაძისებურად ეტრფის ფიალას, ღვინოს, და ნიკოლოზ ბარათაშვილისებურად ახასიათებს უიჟედობა, სევდა, უნუგეშობა“⁴.

ასეთი იყო მისი თანამედროვეების შეხედულება მიხეილ თუმანიშვილზე. მიუხედავად მცირე პოეტური მემკვიდრეობისა, მისი შემოქმედებებს შესწავლა ღირსა და გარკვეულ ინტერესს წარმოადგენს.

ჩვენი ყურადღება მიიქცია მიხ. თუმანიშვილის ლექსმა „ელეგია“ ან „ზამთრის შემოღამება“. ეს ლექსი სათაურით „ელეგია“, ენახეთ ხელნაწერთა ინსტიტუტში არსებულ მიხეილ თუმანიშვილის ფონდის ერთ ხელნაწერ რეულში (№ 837), რომელსაც სათაურად აწერია „ქართული სტიხები“.

ხელნაწერი მიხეილ თუმანიშვილის ავტოგრაფია. ხშირია გადაშლილი და შესწორებული ადგილები. ლექსი „ელეგია“ რვეულის სულ ბოლოს არის მოთავსებული. თითოეულ ლექსს, გარდა ამ ბოლო ლექსისა, მიწერილი აქვს დაწერის დრო და ადგილი. ამ მინაწერების მიხედვით კრებული შედგენილია 1838 წლის მარტიდან ნოემბრამდე. დაწერის ადგილებია ტფილისი, სიღნაღი, წინანდალი. რადგანაც კრებულში მოთავსებული ყველა დანარჩენი ლექსი

² ი. გ რ ი შ ა შ ვ ი ლ ი, ლიტერატურული ნარკვევები, ტ. IV, გვ. 137, 1964 წ. პუშკინის მთარგმნელები.

³ ხ ა ზ ა ნ ა შ ვ ი ლ ი, ლიტერატურული ნარკვევები, ტ. IV.

⁴ „იერიასი“, 1881 წ. № 7, ივლისი, გვ. 141.

1838 წლით თარიღდება, ლექსი „ელეგია“ სავარაუდებელია ამავე პერიოდს ეკუთვნოდეს.

ლექსი საკმაოდ ვრცელია. მოგვყავს მისი ტექსტი მთლიანად:

ელეგია

შემა ნისლმა მზისა შუქი დააბნელა სიწყვდიადით,
შუბლსა გარე კაეშანი მომეტვია ღრუბელივით,
არა ერთხელ მემამების წელი სიო, მზის სინათლე,
ვითა მქრალი სხივი მთვარის, ვითა ქარი მოშრიალე,
ხშირად ცისა ჩამოდრუბლვა დამაფიქრებს მხიარულსა,
ხშირად ბნელი დაღამება შეფინება წაღვლად გულსა.
მაგრამ რისგან შეეჩვივნენ ფიქრნი ჩემნი ესრეთს სევდას?
ნუთუ გლოვა ბუნებისა დააღონებს ჩემებრ ყველას?
ანუ ესე მიუხვედრი იდუმალი ჭმუნვარება
მხოლოდ მე ჩემს საგრძნობელად, მხოლოდ ჩემს გულს ეთვისება?
და იქმნება მისთვის გულსა კარი ჯდრე დაცაეხშო,
რომ აქვს მასცა დასავალი და ზამთარი უნუგეშო,
რომ მთიები იმედისა, რომ ვარსკვლავი სიხარულის
ცხოვრებისა გზასა ზედა არა დიდხანს მოგვინათის?
არა ერთხელ სიკაბუჯე დაუთრთვილავს სიბერესა,
არა ერთხელ ბედის დილა შეუცვლია შავს ღამესა.
გარნა ვინცა მსხვერპლად ჰქმნია სიყვარულსა უიმედოს.
მან გულითა დამჰკნარითა ნუთუ ოდეს განიხაროს?

ჩვენი ყურადღება მიიქცია ლექსის ფინალმა:

არა ერთხელ სიკაბუჯე დაუთრთვილავს სიბერესა,

არა ერთხელ ბედის დილა შეუცვლია შავს ღამესა.

ეს ორი სტრიქონი შესულია ალ. ჭავჭავაძის ლექსის „ღუგას“ შემადგენლობაში ერთ-ერთ ორსტრიქონედ. ისმის კითხვა: ეს ლექსი მიხეილ თუმანიშვილისაა თუ ალ. ჭავჭავაძისი? იქნებ მთლიანად ლექსი „ელეგია“ მიხეილ თუმანიშვილს ეკუთვნის, ხოლო დასახელებული ორსტრიქონედი ალ. ჭავჭავაძეს, ე. ი. ხომ არ ჩაუერთო მიხეილ თუმანიშვილმა თავის ლექსში ალ. ჭავჭავაძის ორსტრიქონედი, მით უმეტეს, რომ იგი სავსებით პარამონიულად ეთანხმება ლექსის საერთო განწყობას, მის ფორმასა და შინაარსს?

რას წარმოადგენს ალ. ჭავჭავაძის ლექსი „ღუგა“?

იგი შედგება 10 ორსტრიქონედისაგან:

ღუგა

1

სოფლის მიწნდობთა ბოლო აქეთ შხამად,
ლხინი, შექცევა თვალისა წამად.

2

არა ერთხელ სიკაბუკე დაუთრთვილავს სიბერესა,
არა ერთხელ ბედის დილა შეუცვლია შავ ლამესა.

3

გვედრი, თვით მიხვდე, — მიკვორს, ცნობა მექნელებიან,
რასაცა მარად თვალნი ჩემნი გეუბნებიან.

4

შენთვის ხელობა თუ ვინ მოზრახოს,
რაბამათ შერცხვეს, თუ თვალთ გნახოს.

5

თუ დიდი ლხენა ან კმუნვა გვაზიზებდეს სიკვდილსა,
ვითლა რჩეს სული მოყვსისა, თან მხლესა ანუ შორქმნილსა?

6

საშოთხისა შვება რამ მაცნობა — მითხრაცა ენამ,
იმასთან ყოფნამ, მისმან ჰკრეტამ და მისმან სმენამ.

7

კვლავ მარად ჩემსა სურვილსა იმედი წინა უძღოდა,
აწ სურვა გულსა კვლავებრ სწვამს, მაგრამ ვარ უიმედოდა.

8

ვინ იცის ჩემნი ტანჯვანი ბნელი დღისა თუ ღამისა,
ტრფობისა კიდე რა შესწავს, მიზეზიცა ვსთქვა ამისა.

9

ოდეს ხმა შენი მესმოდეს, ოდეს შენს სახეს ვხედიდე.
ესე რომ მწყურდეს, ამისთვის რას ვგმობდე, ან რას ვცოდვიდე!

10

ვინც გიხილოს, ინატერიდეს, კვლავცა გნახოს, კვლავცა გნახოს,
გნახოს, ცნობას ისურვიდეს და რა გიცნოს, შენთვის ახოს^ა.

როგორც ვხედავთ, თითოეული ორსტრიქონელი ერთმანეთისაგან ფორმითაც და შინაარსითაც დამოუკიდებელია. იქმნება შთაბეჭდილება, თითქოს თითოეული მათგანი ცალ-ცალკე მთლიანი ლექსის ფრაგმენტს წარმოადგენს.

1940 წელს გამოცემულ ალ. ჰავჭავაძის ლექსთა კრებულში ი. გრიშაშვილის რედაქციით, წინათქმით, შენიშვნებითა და ლექსიკონით, ამ ლექსის შესახებ ნათქვამია: „აღუგა“ ამოღებულია საქართველოს ცენტრარხივის ხელნაწერიდან № 355, გვ. 32. ეს ლექსი რამდენიმე ფრაგმენტისაგან შედგება. დასათაურებულია ასე: „ალექსანდრე ჰავჭავაძისაგან“. აქ შევსებული და რედაქციაქმნილია საქ. მუზეუმში დაცულ სხვადასხვა ხელნაწერიდან № 1635; № 101; № 1103 და ეკატერინე დადიანისეულ რვეულებიდან.

^ა ალ. ჰ ა ვ ჰ ა ძ ე, თბულებანი, 1949, გვ. 121.

აქედან რამდენიმე ნაკვეთი („სოფლის მიმნდობთ“ და „არა ერთხელ სო-
ჭაბუკე“) დაიბეჭდა ილიას „ივერიაში“, ი. მეუნარგიას პუბლიკაციით („ივე-
რია“, 1883 წ. № 1, გვ. 101)“.

ჩვენს ფონდებში № 101-ით არსებულ არცერთ ხელნაწერში ეს ლექსი
არაა. არის S—1635 ბ და H—1103 ხელნაწერებში. ამათგან საძიებელი
ორსტრიქონედი მხოლოდ S—1635 ბ ხელნაწერშია. ხელნაწერი მე-19 საუ-
კუნისაა. ამას გარდა ხელნაწერში არის „დუგას“ კიდევ ერთი ორსტრიქონე-
დი: „სოფლის მიმნდობთა“. ორივეს ბოლოში მიწერილი აქვს ალ. ჭავჭავა-
ძის ინიციალები — „ა. ჭ.“.

საქართველოს ცენტრარქივის № 335 ხელნაწერში მოთავსებული ლექსის
— სათაურით „ალ. ჭავჭავაძისაგან“ — ტექსტი „დუგას“ მსგავსად ხელოვნუ-
რად აერთიანებს ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელ ორსტრიქონედებსა და
„წერილ ლექსებს“ (ასეთი სათაური აქვს ალ. ჭავჭავაძის რამდენიმე პატარა
ლექსს). მასში გაერთიანებულია „დუგაში“ შემავალი 5 სტრიქონედი (მე-
ოთხე, მეექვსე, მეშვიდე, მერვე, მეცხრე) და კიდევ ალ. ჭავჭავაძის „წერი-
ლი ლექსები“ — „რაა სიკვდილი“ და „ეს ცეცხლი რომ მე მეგზვნება“. ტექს-
ტი დამახინჩებულია. ჩვენთვის საინტერესო ორსტრიქონედი აქც აქ არის.

ალექსანდრე ჭავჭავაძისაგან?

ეხედავ, მარად ჩემსა სურვილსა იმედი წინა უძღოდა,
აწ სურვა გულს კელაბ სწეამს, მაგრამ ვარ უიმედოდა.
ოდეს ხმა შენი მესმოდეს, ოდეს შენს სახეს ვხედიდე,
ისე რომ მწყურდეს, ამისთვის რას ვამბობდე, (!) რას ვცოდვიდე.
ვინ იციან ტანჯვანი ჩემნი, ბნელისა დღისა ანუ ღამისა,
ტრფობისა კიდე რა შესწამს, მიზეზი არის ამისა,
ისარ ხვედრულნი ანუ კედებიან და ანუ მთელდებიან,
მაგრამ შევწებით კოდილნი, უკედავთ იტანჯებიან.
რა სიკვდილი, რა მისი საშინელება,
მკვდარსა თუ შეება მოაკლდება, კირიყ აეხსნება.
მაგრამ მოყვისისა მომშორესა, სურვილით ტანჯულს,
სიამე ოდეს მიიღება, თმენა კი რჩება.
როს მას ვერ ეხედავ, როს არ მესმის ხმა მისი ტუბილი,
დღე იგი ჩემთა დღე რიცხვთაგან არს მოსპობილი.
სამოთხის შეება გაჰაყნო, მითხრაცა ენამ.
იმასთან მყოფმან, მისმან კერეტამ და მისმან სმენამ.
გულს უძღურო, მეაბელი ოხვრით ვადიდო,
ეშხის აღმური გლახს ჩივილით სით დავიშვდილო?
კიდესა ზედა მდგომარესა, გმართებდა განსჭა,
ან ზღვას შესრულსა, ზეირთთა მისთა რაღდა ერიდა.
ეს ცეცხლი რომ მე მეგზვნება, რათ მკითხამ, ოდეს განჭრება.
გული შენ საწაღად გიმსხვერპლე, გამიქრეს ოდეს, მთლად დნება.
შენთვის ხელობა თუ ვინ მიზრახოს,
რაბამთ შერცხვეს, რა თვალთა განახოს.

ქ. მარქსის სახ. რუსუბლოკური ბიბლიოთეკის რარიტეტულაციაში არსებულ
ხელნაწერ № 58 (S 7)-ში არის „დუგას“ მეოთხე, მეექვსე და მერვე ორ-

⁶ ალ. ჭავჭავაძე, თბზ., 1940, ი. გრიშაშვილის რედაქციით, წინათქმით, შენიშვნებით
და ლექსიკონით, გვ. 315.

⁷ საქ. ცენტრარქივი, ხელნაწერი № 335.

სტრიქონედი ცალკე, შემდეგ, დამოუკიდებლად ამისა, ამავე ხელნაწერში არის ლექსი სათაურით „ღუგა“ (ეს უკანასკნელი ამ სათაურით მხოლოდ დასახელებულ ხელნაწერში გვხვდება), რომელშიაც გაერთიანებულია „ღუგას“ მეშვიდე და მეცხრე ორსტრიქონედი ალ. ჭავჭავაძის მცირე ზომის ლექსის „რაა სიკვდილის“ ბოლო ნაწილთან ერთად. საძიებელი ორსტრიქონედი არც აქ არის.

ლექსი „ღუგა“ არც 1881 წელს გამოცემულ ალ. ჭავჭავაძის ლექსთა კრებულშია. ეურნალ ივერიაში (1883 წ. № 1) მოთავსებულია ალ. ჭავჭავაძის ლექსები, მათ შორის, „ღუგას“ ორი ორსტრიქონედი — „სოფლის მიმდობთა“ ... და ჩვენთვის საინტერესო „არა ერთხელ სიჭაბუკე“... სქოლიოში ასეთი სახის შენიშვნა:

„ეს ლექსები თ. ალ. ჭავჭავაძისა გამოგვიგზავნა ჩვენ ბ. ი. მეუნარგიამ შემდეგის წერილით:

„ბ-ნო რედაქტორო, გიგზავნით ალექსანდრე ჭავჭავაძის ლექსებს. არც ერთი ეს ლექსი არ არის დაბეჭდილი მის ლექსთა კრებაში... ეს ლექსები ვიპოვე მე — ვინ იფიქრებდა ამას — თავ. დავით ერისთვის წიგნებში... ამას შემდეგ არ გამიკვირდება თქვენს რედაქციის პორტფელშიაც კი გამოვიჩხრიკო დაუბეჭდავი ბარათაშვილი. მიეწყებული ჭავჭავაძე“⁹.

მამასადამე, „ღუგას“ შემადგენელი ნაწილები ალ. ჭავჭავაძის ძველ გამოცემებში დაფანტული სახით იბეჭდებოდა, ასევე არის იგი წარმოდგენილი ცენტრარქივისა (№ 335) და საჯარო ბიბლიოთეკის (№ 58) ხელნაწერებშიაც, სადაც იგი ალ. ჭავჭავაძის წერილ ლექსებთან ერთადაა. ი. გრიშაშვილმა გააერთიანა 10 ორსტრიქონედი და „ღუგას“ სათაურით დაბეჭდა ალ. ჭავჭავაძის ლექსთა კრებულში¹⁰. თვით ტერმინი „ღუგა“ ნიშნავს მუსიკალურ მელოდიას, ხმას. სავარაუდებელია, რომ იგი მიუთითებს ლექსის გარკვეულ ფორმაზე.

გადავხედოთ მიხეილ თუმანიშვილის ლექსების ძველ გამოცემებს: მიხეილ თუმანიშვილის 1881 წლის ლექსთა კრებულში არის ლექსი სათაურით „ელეგია“. ეს იგივე ლექსია, რომელიც ვნახეთ მის ავტოგრაფულ ხელნაწერ რეეულში (№ 837). სათაურს ქვემოთ მიწერილი აქვს (გრაფ. როსტომჩინიძე-გან).

უფრო ადრე, 1858 წლის ეურნალ „ცისკრის“ მეორე ნომერში, არის იგივე ლექსი სხვა სათაურით — „ზამთრის შემოღამება“, იქაც მიწერილია: „გრაფინა რასტომჩინიძეან, ავტორი — მიხეილ თუმანიშვილი“. ე. ი. ეს ლექსი მიხეილ თუმანიშვილის სიცოცხლეშივე დაბეჭდილია¹⁰.

ვეძებდით რა ამ ლექსის დედანს, რომელიც არის ორი სათაურით — „ელეგია“ და „ზამთრის შემოღამება“, ვნახეთ გრაფინა როსტომჩინას ლექსების ორტომეული: 1857 წლის მეორე გამოცემის მეორე ტომში არის ლექსი „Зимний вечер“.

შედარებამ ცხადყო, რომ მიხეილ თუმანიშვილის „ელეგია“, იგივე „ზამთრის შემოღამება“, სწორედ ამ ლექსის თარგმანს წარმოადგენს. ქართული

⁹ ეურნალი „ივერია“, 1883, № 1, გვ. 100.

¹⁰ ალ. ჭავჭავაძე, თხზულებანი, ი. გრიშაშვილის რედაქციით, წინათქმით, შენიშვნებითა და ლექსიკონით, 1940, გვ. 315.

¹⁰ მიხეილ თუმანიშვილი გარდაიცვალა 1875 წ.

თარგმანი ჟერ დაბეჭდილა 1858 წ. ჟურნალ „ცისკარში“ სათაურით ზამთრის შემოღამება“, ხოლო შემდგომ 1881 წლის მიხეილ თუმანიშვილის ლექსთა კრებულში, სათაურით „ელევგია“.

ЗИМНИЙ ВЕЧЕР¹¹

Когда, порой зимы, так рано вечереет,
И солнце без лучей на западе тускнеет,
Зачем, зачем так грустно мне?
Когда природы день так молод умирает,
И день подложный наш его переживает,
Зачем печаль встает в душе?
Смотрю как стелются туманы черной мглой,
Внимаю птиц ночных пронзительному вою.
И мысли грезой заменяя,
Виденья мрачные, тоскующая думы
Тревожат мой покой, беседою угрюмой
Уныньем веют на меня.
Зачем? Какая связь меж сердцем беспокойным
Кипящем жизнью, и этим дивно стройным,
Но хладным, мертвым естеством?
Зачем мечты мои цвет неба отражают?
Зачем сочувствия мир видимый сдружают?
С неосязаемым умом?
Иль перст зиждительный всему дает значенье?
Иль все окрестное есть притча и сравненье
Просбраз нашего житья?
Иль это таинство созвучий сокровенных
В миг посвящения, в час сумерк вдохновенных
Чутьем души постигла я?
И может быть, зачем так сердце приуныло,
Что есть и у него закатное светило
И безотрадная зима...
Что полдень радости и утро упованья
Не долго нам блещут... что всякое сиянье
Неверно, — как мечта сама?
Не раз младую жизнь страдания облекали
Могильным саваном; нередко ночь печали
Сменяет счастья красный день...
И жертвы тайныя скорбей неизлечимых
Живут, живут свой век, ... но в их сердцах томимых
Все холод, пустота и тень...
Когда, порой зимы, так рано вечереет,
И за нею грущу, учаством с ней сливаюсь, —
Мне страшно... страшно за себя!...

Село Анна, Январь, 1836 г.

მოციუვანთ შესადარებლად რამდენიმე ნიჭუნს:

Когда порой зимы, так рано вечереет
И солнце без лучей на западе тускнеет,
Зачем, зачем так грустно мне?

შემა ნიღმა მზისა შექი დაბნელა სიწყვდი-
აღით, შებღსა გარე კაემანი მომეხია ღრუ-
ბელით.

¹¹ Стих. Графини Ростопчиной изд. второе, том II, Санкт-Петербург, 1857, стр. 162.

Иль это таинство созвучий сокровенных
В миг посвящения, в час сумерк вдохно-
венных

Чутьем души постигла я?

И может быть, зачем так сердце приуныло,
Что есть и у него закатное светило

И безотрадная зима...

Что полдень радости и утро упования
Не долго нам блестят... что всякое сиянье
Неверно, — как мечта сама?

Не раз младую жизнь страдания
облекали
Могильным саваном; нередко ночь печали
Сменяет счастья красный день...

ანუ ესე მოუხედარი იდუმალი კმუნეარება
მხოლოდ მე ჩემს საგრძნობელად, მხოლოდ ჩემს
გულს ეთვისება?

და იქნება მოთვის გულსა კარი აღრე და-
ცეხსო.
რომ აქვს მასცა დასავალი და ზამთარი უნუგეშო.

რომ მთები იმედისა, რომ ეარსკვლავი სხა-
ოვლის ცხოვრებისა გზასა ზედა არა დიდხანს
მოეცინათის?

არა ერთხელ სიკბაუე დაუთრთვილავს სიბე-
რესა, არა ერთხელ ბედის დილა შეუცლია
შავს ღამესა...

ეს უკანასკნელი არის სწორედ ალ. ჭავჭავაძის „ღუგა“-ში შემავალი ორ-
სტრიქონედი, რომელიც, როგორც ვხედავთ, მიხეილ თუმანიშვილისეული
თარგმანიდან არის ამოღებული.

ისმის კითხვა: როდის თარგმნა მიხეილ თუმანიშვილმა ეს ლექსი და
რატომ მიაწერეს ეს ორსტრიქონედი ალ. ჭავჭავაძეს?

ვფიქრობთ, რადგან მიხ. თუმანიშვილის ორიგინალური თუ ნათარგმნი
ლექსები 40-იან წლებამდე დაწერილი, ამავე დროს იმ ავტოგრაფულ ხელ-
ნაწერში, რომელშიაც ეს ლექსია მოთავსებული, ყველა ლექსი, გარდა „ელე-
გისა“, 1883 წლით თარიღდება - საძიებელი ლექსის დაწერის დროც ამ
პერიოდს მიეკუთვნება. გრაფინია როსტოპჩინას ლექსი „Зимний вечер“
დაუწერია 1836 წელს. როგორც გამოცემიდან ჩანს, მამასადამე მიხეილ თუ-
მანიშვილს მართლაც შეეძლო ამ პერიოდში ეთარგმნა აღნიშნული ლექსი.
რაც შეეხება ამ ლექსის ალ. ჭავჭავაძისათვის მიკუთვნებას, ამას ერთგვარად
ხსნის შემდეგი გარემოება:

ი. გრიშაშვილის ცნობით „ღუგა“ შედგენილია სხვადასხვა ხელნაწერი-
დან და ეკატერინე დადიანისეულ რეეულებიდან. ეკატერინე დადიანის რეეუ-
ლები ჩვენ ხელთ არა გვაქვს¹². შესაძლებელია დასახელებული ორსტრიქო-
ნედი იყო ეკატერინე ჭავჭავაძის რეეულებში, აქედან ალ. ჭავჭავაძის სხვა
ლექსებთან ერთად მოხვდა დავით ერისთავის წიგნებში, საიდანაც შემ-
დეგ ი. მეუნარგიამ გადაუგზავნა ჟურნალ „ივერიის“ რედაქციას.

თუ რატომ უნდა მოხვედრილიყო ლექსის ეს ფრაგმენტი ეკატერინე ჭა-
ვავაძის რეეულებში, ამას გვაგვარაუდებინებს მიხეილ თუმანიშვილის ბიოგ-
რაფიიდან ერთი მომენტი: გიმნაზიის წლებში მიხეილ თუმანიშვილი ძალიან
დაუმეგობრდა ნიკოლოზ ბარათაშვილს. ისინი იმხანად ხშირად დადიოდნენ
ალ. ჭავჭავაძის სტუმართმოყვარე ოჯახში, წინანდალში. „ორივე გატაცე-
ბულნი არიან ალ. ჭავჭავაძის ასულით ეკატერინეთი და სიამოვნებით ისწრა-
ფიან სტუმართმოყვარე წინანდალში. ორივენი ლექსებს წერენ ალბომში —
იმ დროის მოღუბრი სენი“¹³. ცნობილია აგრეთვე, რომ მიხეილ თუმანიშვილს

¹² საქარო ბიბლიოთეკის წიგნთსაცავში არის ალბომი, მაგრამ ჩვენთვის საინტერესო ორსტრი-
ქონედი იქ არაა.

¹³ მიხეილ ხელთუბნელი, „მიხეილ თუმანიშვილის ცხ. და მოღ.“ 1938, გვ. 45.

ეკატერინე ქავჭავაძეზე დაუწერია ლექსი „თ. კ. კ. ალბომზე“, რომელიც გაუმართავი დარჩა. მისი ეს გატაცება ნაგულისხმევი ნიკოლოზ ბარათაშვილის წერილში მიხეილ თუმანიშვილისადმი: „მშვიდობით, ალაზნის ხეობის მეუღაბნოვე! მაუწყე რაიმე შენი მიწაწყლის ქალწულზე“¹⁴. წერილი თარიღდება 1838 წლის აგვისტოთი. სავარაუდებელია, რომ მიხეილ თუმანიშვილმა მის მიერ თარგმნილი ლექსის ეს ფრაგმენტი ალბომში ჩაუწერა ეკატერინე ქავჭავაძეს და ამ გზით ის შეცდომით ჩაითვალა ალექსანდრე ქავჭავაძისეულად.

აქვე შეიძლება აღვნიშნოთ ერთი გარემოება: თითქოს ცოტა უცნაურად გვეჩვენება გრაფინია როსტოპჩინას ლექსებით დაინტერესება იმ პიროვნების მიერ. რომელიც კარგად იცნობდა რუსულ ლიტერატურას, თარგმნიდა პუშკინს, მაგრამ, როგორც ჩანს, გრაფინია როსტოპჩინას ლექსებით ამ პერიოდში საერთოდ დაინტერესებული იყო ქართველ პოეტთა გარკვეული წრე. Н—1139 ხელნაწერში არის ყაფლან ვაჩნაძის მიერ თარგმნილი გრაფინია როსტოპჩინას ერთი ლექსი.

ზემოთქმულის შედეგად შეიძლება დავასკვნათ შემდეგი:

1. ალ. ქავჭავაძის „ლუგას“ მეორე ორსტრიქონედი არის მთლიანი ლექსის ფრაგმენტი.

2. იგი გრაფინია როსტოპჩინას ლექსის „ზამთრის შემოღამების“ მიხეილ თუმანიშვილისეული თარგმანია.

И. К. ГАЧЧИЛАДЗЕ

О ПЕРЕВОДНОМ СТИХОТВОРЕНИИ М. Б. ТУМАНИШВИЛИ «ЭЛЕГИЯ»

(Резюме)

М. Б. Туманишвили, как вся грузинская прогрессивная молодежь XIX века, увлекался переводом русской литературы.

В институте рукописей им. К. С. Кекелидзе, в личном архиве М. Б. Туманишвили находится рукописная тетрадь № 837 — автограф поэта. На последней странице этой тетради есть стихотворение «Элегия» М. Б. Туманишвили. Две последние страницы этого стихотворения входят в состав стихотворения А. Чавчавадзе «Дуга», как второе двустишие.

Во втором номере журнала «Цискари» 1858 года, а также в сборнике стихотворений М. Б. Туманишвили 1881 года, стихотворение «Элегия» напечатано как перевод стихотворения графини Ростопчиной «Зимний вечер». Оригинал этого стихотворения напечатан в сборнике стихотворения графини Ростопчиной, изданном в 1857 году в Санкт-Петербурге.

Сравнение этих двух стихотворений утвердило, что стихотворение М. Б. Туманишвили перевод стихотворения графини Ростопчиной.

Второе двустишие стихотворения А. Чавчавадзе «Дуга» является фрагментом переводного стихотворения М. Б. Туманишвили «Элегия».

¹⁴ ხელნაწერთა ინსტიტუტის S 2484 ხელნაწერი, 17v—18r.

იკავ ღავითის ისტორიკოსის ვინაობის შესახებ

ვინ არის დიდი დავითის (აღმაშენებელი) ისტორიკოსი, ან, რაც იგივეა, ვის კალამს განეკუთვნება ძველი ქართული ისტორიოგრაფიის ერთ-ერთი უბრწყინველესი ძეგლი — „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი“, — ჩვენ არ ვიცით. დავითის ისტორიკოსის ვინაობის პრობლემა დღემდე ბურუსით მოცულია. მიუხედავად ამისა, არსებობს ერთი წყება მასთან დაკავშირებული საკითხებისა, რომელზედაც მკვლევართ სრულიად გარკვეული პასუხი გააჩნიათ. ასე მაგალითად, ყველა მკვლევარი უკლებლივ, ვინც კი დავითის ისტორიკოსის პრობლემას შეხებია, ერთხმად აღნიშნავს იმ გარემოებას, რომ ხსენებული მემკვიდრე თვითონ დავითის თანამედროვეა და თვითმხილველი იმ ამბებისა, რომელიც მას აღწერილი აქვს. ჭერ კიდევ XIX საუკუნის ბოლოსათვის თ. ჟორდანიას ამის შესახებ ამბობდა: „მკვიდრეში იპოვება მრავალი ცხადი ნიშნები იმისი, რომ მემკვიდრე თვითმხილველია მისგან აღწერილი ამბებისა“¹. ხოლო ს. კაკაბაძის მიხედვით, მემკვიდრე არა მარტო თანამედროვე და თვითმხილველია დავითისა, არამედ ის „მეფესთან დაახლოებული პირი ყოფილა“². ივ. ჯავახიშვილის დაკვირვებით კი: „ისტორიკოსი იმდენად დაახლოებული და დავით აღმაშენებლის სასახლეში გაშინაურებული კაცი ყოფილა. რომ მეფის წიგნებს თურმე აიღებდა ხელში, სინჯავდა და მისი შენიშვნების წაყთხვას ბედავდა ხოლმე... ერთი სიტყვით, დავით II-ის ისტორიკოსი მეფის შინაური, მეგობრად საგონებელი კაცი ყოფილა. მაგრამ ამასთანავე იგი მეფის უფრო აღტაცებული თაყვანისმცემელია, ვიდრე მეფის სწორი ამხანაგი“³. ამასვე ამბობდა ამ პრობლემის შესახებ კ. კეკელიძე⁴. მართლაც, თვითონ თხზულებაში ავტორის თანამედროვეობის დამადასტურებელი მოწმობა არა ერთი მოიძებნება. ასე რომ, ზემოაღნიშნული დასკვნა დავითის ისტორიკოსის ვინაობასთან დაკავშირებით სწორია, ჩვენ მხოლოდ იმას დავძენთ, რომ თხზულების მიხედვით, მისი ავტორი დავით აღმაშენებლის არა მარტო თანამედროვე და მასთან დაახლოებული პირი ჩანს, არამედ ის იმავე დროს თავისი პატრონის, დავითის, უფროსი თაობის წარმომადგენელიც ყოფილა. ამ მხრივ უთუოდ დამახასიათებელია მისი სიტყვები ნათქვამი „დიდი — თურქობის“ საშინელი შედეგების შესახებ: „ესე ყოველი მოიწია და თუა-

¹ ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ, 1892, გვ. XLIII.

² ს. კაკაბაძე, დავით აღმაშენებლის მემკვიდრის ვინაობა, თბ., 1913, გვ. 3.

³ ივ. ჯავახიშვილი, ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ახლად, 1, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, თბ., 1916, გვ. 154.

⁴ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, II, თბ., 1958, გვ. 262.

ლითა ჩუენითა ვიხილეთ და ფრიად უფროს ამათ წარმოთქმულთასა, რამეთუ ვითარმცა ვინ გამოთქვა თითოეულად, რომელი დღეთა ჩუენთა მოიწია ჰირი⁶. თუ მემატიაწე დიდი თურქობის მომსწრე და თვითმხილველია, რასაც, როგორც ცნობილია, 1080 წელს ჰქონდა ადგილი, აშკარაა, ის ასაკით დავეითზე უფროსი უნდა ყოფილიყო. მართალია, დიდითურქობის დროს დავითიც დაბადებული იყო, ის მაშინ შვიდი წლისა მაინც იქნებოდა, მაგრამ თხზულებაში ისტორიკოსის მსჯელობა დიდითურქობისა და მისი მკიმე შედეგების შესახებ უწვევრული ყმაწვილის შთაბეჭდილებათა მონათხრობს სრულიადაც არ ჰგავს. ეს უფრო დასრულებული ასაკის მქონე თანადამხდური-თვითმხილველის განცდილ უბედურებათა მოთხრობას წარმოადგენს. ამავე თვალსაზრისით ჩვენ უთუოდ საგულისხმოდ მიგვაჩნია ის გარემოება, რომ ისტორიკოსს კარგად ახსოვს დავითის მკიმე სიყმაწვილე (ალბათ ყოფა-ქცევის მხრივ); როჟლის გახსენებაც კი მას არ სურს. ან კიდევ, ის გარემოება, რომ მან იცის, თუ რა დროიდან დაიწყო დავით უფლისწულმა საიდუმლო ზიარების მიღება და სხვ⁷. ცხადია, არაბუნებრივი იქნებოდა, მას ამგვარი მოვლენებისთვის ასე განსაკუთრებული ყურადღება მიექცია, ის რომ დავითის ტოლი ან მასზე უმცროსი ყოფილიყო.

ასევეა სპეციალურ ლიტერატურაში დავითის ისტორიკოსის მედასეობის საკითხიც: ამ საკითხსაც თავდაპირველად თ. ჟორდანია შეეხო. მისი სიტყვით: „რომ მემატიაწე სამღვდლო პირია, ეს ყოველ სტრიქონში გამომჭვირვალეხს. მთელი მისი მოთხრობა აღბეჭდილია ღვთისმეტყველურის ბეჭდით“ და სხვ.⁸. ანალოგიური აზრისაა ამ საკითხის შესახებ მრავალი სხვა მკვლევარიც. მხოლოდ ივ. ჯავახიშვილი ფიქრობდა ამის შესახებ ცოტა სხვაგვარად. მისი სიტყვით: „ისტორიკოსი ღვთის მტყველების მოტრფიალე მაინც და მაინც არა ყოფილა და სწორედ ეს გარემოება გვიჩვენებს, რომ დავით აღმაშენებლის მემატიაწე ან ერის კაცია, ან არა და, თუ სამღვდლო პირია, — განათლებითა და აზროვნებით სრულიად გაერისკაცებული მწერალი ყოფილა. რომელიც თავისუფლად კითხულობდა და სარგებლობდა საერო ძველ ბერძნულ წარმართულ მწერლობითაც-კი“⁹.

არის კიდევ ერთი ასექტი დავითის ისტორიკოსის ვინაობის პრობლემისა, რომელიც მკვლევართა მიერ ასევე ერთხმად შეწყწარებულია. ეს გახლავთ მისი განათლების საკითხი. თ. ჟორდიანის მიხედვით დავითის „მემატიაწე ღრმად განათლებული და ნაკითხი პირია. მისი ნაწერი ნიმუშია მაღალის ხელოვნებისა“¹⁰. ხოლო კორნ. კეკელიძის სიტყვით, დავითის ისტორიკოსი „ამ თხზულების მიხედვით, განათლებული კაცი ყოფილა, მას ზედმიწევნით სცოდნია როგორც აღმოსავლეთის, ისე დასავლეთის ისტორია, კულტურა და ლიტერატურა“¹⁰.

⁶ ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. 1 თბ., 1955, გვ. 322 (ამ ნაშრომში ყველგან, სადაც კი მოითხოვება მხოლოდ „ქართლის ცხოვრება“, სწორედ ეს გამოყენა ივულისხმება, ე. გ.).

⁷ ქართლის ცხოვრება, 1, 1955, გვ. 352.

⁸ ჭრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიკრად დაწყობილი, ახსნილი და გამოყენული თ. ჟორდიანის მიერ, თბ., 1892, გვ. XLV.

⁹ ივ. ჯავახიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 155.

¹⁰ ჭრონიკები ... (დაახ. თხ.), 1892, გვ. XLV.

¹¹ კორნ. კეკელიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 263.

ასეთია სამი ასპექტი დავითის ისტორიკოსის ვინაობის პრობლემისა, რომელიც მკვლევართა შორის აზრთა სხვადასხვაობას არ იწვევს და სპეციალურ ლიტერატურაში საყოველთაოდ შეწყნარებულია. მაშასადამე, დადგენილად შეიძლება ჩაითვალოს, რომ დავითის მემატიანე-ისტორიკოსი მისი თანამედროვე, თანადამხდური და უფროსი თაობის წარმომადგენელი, დიდად განათლებული სამღვდელო პირი ყოფილა. მაგრამ საკითხი: ვინ იყო ის სახელდებით, დღესაც გარკვეული არ არის. ივ. ჯავახიშვილმა, რომელმაც პირველმა მოგვცა დავითის ისტორიის ვრცელი და შესანიშნავი მეცნიერული შეფასება, მისი ავტორის ვინაობის საკითხი ღიად დატოვა, მისი სიტყვით: „ვინ იყო ის ისტორიკოსი, რომელმაც დავით აღმაშენებლის ცხოვრება და მოღვაწეობა აგვიწერა, ჭერ-ჭერობით არ ვიცით. არც თვით ისტორიაში, არც სხვა რომელსაში წყაროში ამის შესახებ ცნობები არ მოიპოება“¹¹.

მიუხედავად ამისა, მეცნიერებაში მანამდის და მის შემდეგაც არაერთი მოსაზრება იყო გამოთქმული დავითის ისტორიკოსის ვინაობასთან დაკავშირებით. ერთ-ერთი ადრინდელი მოსაზრების ავტორი ს. კაკაბაძე იყო. მან დავითის ისტორიკოსის ვინაობის პრობლემას სპეციალური ნაშრომი მიუძღვნა. მისი სიტყვით: „მემატიანე უნდა იყოს არსენი, მეფის მოძღვარი, მოხსენებელი დავით აღმაშენებლის ანდერძში, რომელიც დაწერილია შიომღვიმისათვის მისი მეფობის უკანასკნელ წლებში“¹². თავის დაკვირვებას მკვლევარი თვითონ თხზულების — „დავითის ცხოვრების“ — ზოგიერთ მონაცემზე ამყარებდა და სხვათა შორის ამბობდა: „მემატიანე თავისი მატიანის პირველ ნაწილში ძლიერ მოკლედ მოგვითხრობს ისტორიულ ფაქტებს, ქრონოლოგიური ცხოვრებით იშვიათად ან სრულიად არ მოყავს, 1115 წლიდან კი მემატიანე უფრო დაწვრილებით აღწერს მეფის მოღვაწეობას, წლითი-წლად მოგვითხრობს მეფის ლაშქრობათ. ეს გარემოება ჩინებულად ამტკიცებს ზემოდ გამოთქმულ მოსაზრებას, რომ მემატიანე იყოს არსენ ბერი, რომელიც 1115 წლიდან დავით აღმაშენებლის მოძღვრად ითვლებოდა“¹³. თავისი მოსაზრების დასამტკიცებლად ს. კაკაბაძის მიერ მოწოდებული ზოგიერთი მოტივი თვითონ იწვევს არაერთ შენიშვნას. საკმარისია აღინიშნოს, რომ დავითის მიერ 1123 წელს დაწერილ და შიომღვიმისათვის ნაბოძებ ანდერძში მეფის მოძღვრად არსენი კი არა, იოანეა დასახელებული¹⁴. არც „დავითის ცხოვრების“ 1115 წლის მიხედვით ორ ნაკვეთად გაყოფის ფაქტია საკმარისად დამაჯერებელი. მიუხედავად ამისა, „დავითის ცხოვრებაში“ არსენ ბერის ავტორობის პრობლემა უსაფუძვლო მაინც არ გამოდგა და შემდგომში კვლევა-ძიებამ მისი დასაბუთება მაინც მოახერხა¹⁵. მართლაც, ხანგრძლივმა დაკ-

¹¹ ივ. ჯავახიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 152.

¹² ს. კაკაბაძე, დავით აღმაშენებლის მემატიანის ვინაობა, თბ., 1913, გვ. 6.

¹³ იქვე.

¹⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, II, ტექსტები გამოსცა, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო პროფ. ი. დოლიძემ, თბ., 1965, გვ. 13.

შენიშვნა: ამ ნაშრომში უველგან, სადაც კი მოითხოვებოდა ქართული სამართლის ძეგლები სწორედ ეს გამოცემა იგულისხმება (კ. გ.)

¹⁵ ანალოგიური მოსაზრება არსენ ბერის ისტორიოგრაფიული მოღვაწეობის შესახებ გამოთქმული აქვს ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის უფროს მეცნიერ თანამშრომელს ბ. ლომიძესაც. მისი სიტყვით: არსენმა, რომელიც „დავითის შესაიდუმლო და ახლობელი

ვირებამ კ. კეკელიძე მიიყვანა იმის აღიარებამდის, რომ „ავტორი ამ თხზულებისა (დავითის ცხოვრება იგულისხმება, კ. გ.) მისი შინაარსის მიხედვით არის თანამედროვე დავითისა, მასთან და მის კართან ძალიან დაახლოებული პირი, მისი „მოძღვარი“ — ეს უნდა იყოს არსენ ბერი საღირისძე“¹⁶. დიდმა მკვლევარმა „დავითის ცხოვრება“ შეუღარა რუის-ურბნისის ჰეგლის წერასა“ და დავითის ანდერძებს. რომელთა შეთხზვა-შედგენა არსენ ბერის სახელს უცილობლად უკავშირდება და მეტად საგულისხმო სურათი დაადგინა: გამოიკვია, რომ „დავითის ცხოვრებას“ მრავალი ლიტერატურულ-იდუური თუ ენობრივ-სტილისტური ნიშანი გააჩნია, რომელიც მას არსენის ხელიდან გამოსულ შემოაღნიშნულ თხზულებებთან აახლოებს და გარკვეულად აკავშირებს კიდევ. ასე მაგალითად, კ. კეკელიძის დაკვირვებით არსენ ბერს რომ უნდა ეკუთვნოდეს დავითის რატორია (ცხოვრება) და ის შესხმა ან ხოტბა, რომელსაც უძღვნის „მეფესა დავითს მონაზონი არსენი“, „ჩანს იქიდან, რომ არსენ მონაზონი იმავე უნაშვებობით, იმავე ფრაზებით, სიტყვებითა და ეპითეტებით ამკობს დავითს, რომლებითაც არსენ ბერი აგვიწერს დავითის ფიზიკურსა და სულიერ თვისებებს თავის ისტორიაში“¹⁷. კ. კეკელიძეს საგულისხმოდ მიაჩნია აგრეთვე არსენ ბერის მსოფლმხედველობის ერთი ასპექტიც, კერძოდ, მისი პატრიოტიზმი. მისი სიტყვით: „თანახმად იმდრონდელ ქართველთა უაღრესად განვითარებული ეროვნული თვითშეგნებისა, მას (არსენ ბერი იგულისხმება, — კ. გ.) საქართველო და მისი პოლიტიკური მესვეურები გამოუყვანია მსოფლიო-ისტორიულ შედარებათა ფართე ასპარეზზე; დავითის მსგავს მოღვაწეს ის ისტორიაში ვერ პოულობს“¹⁸. მართლაც რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების ჰეგლის წერაში, განსაკუთრებით მის მესამე ნაკვეთში, რომელიც ხსენებული კრების გადაწყვეტილებით დაწერილ და დავითისთვის მიართმულ შესხმა-ქებას წარმოადგენს, დავით აღმაშენებელი შედარებულია ძველი სამყაროს უდიდეს სახელმწიფო მოღვაწეებთან: აქილევს ელინთან, სოლომონ ბრძენთან, ალექსანდრე მაკედონელთან, კეისარ აუგუსტოსთან, კონსტანტინე დიდთან და არსენ ბერი მაინც არავის ხედავს მათ შორის დავითის ტოლს, მის თანასწორს. სწორედ ამიტომ მიმართავს მას სიტყვებით: „უფრო ხსად ბრწყინვალეო თუალო ყოვლისა მეფეთა ერთო უამობისა-ო“¹⁹. ამის ანალოგიურ თვალსაზრისს ვხედავთ დავითის ცხოვრებაშიც. დავითი იქაც შედარებულია ქვეყნის იმავე მპყრობელებთან და იქაც მემართანე დავითს ყველაზე უფრო მაღლა აყენება. მისი სიტყვით, აქილევსის ქება, რასაც დიდი ჰომეროსი ეწევა, რა სახსენებელია. აბა რა სათქმელია აქილევსის გმირობა, „რამეთუ ოცდარვა წელ განგრძობასა ტროადელთა ბრძოლისასა ვერა-რა ღირსი ქებისა იქმნა“. საქმეელი მას არა-

იყო, არაერთი მნიშვნელოვანი საისტორიო შრომა დავითოვ, მათ შორის დავით აღმაშენებლის ისტორია, საწოდო წყარო დავითის მეფობის შესასწავლად “ (შიომღვიმე, თბილისი, 1953, გვ. 49).

დავითის ისტორიკოსის ვინაობის პრობლემას მიუძღვნა თავის დროზე სადიპლომო ნაშრომი თბილისის უნივერსიტეტის ისტორიის ფაკულტეტის დიპლომანტმა, აწიმავე ისტორიის ინსტიტუტის უფროს მეცნიერ თანამშრომელმა ანრი ბოგუე რაძემ. ისიც აზრს აეთარება, რომ არსენ ბერი — „დავითის ცხოვრების“ ავტორი, დავითის ისტორიკოსია.

¹⁶ კ. რ. კ. კეკელიძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 262.

¹⁷ იქვე, გვ. 265.

¹⁸ იქვე, გვ. 263.

¹⁹ ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ქორდანიას მიერ, II, 1892, გვ. 69.

ფერი გაუკეთებია. ოცდარვა წელიწადი იდგა ტროას კარებთან, ამ ხნის განმავლობაში ქალაქი ვერ აიღო, აბა რაღა უნდა ითქვას მის შესახებო. მემატიანე იქვე დავით აღმაშენებელს ასახელებს და ერთგვარი ნიშნის მოგებით აღნიშნავს კიდევ: „ხოლო მეფისა დავითისი ესეოდენტა მიმართ წინაგანწყობა სამ ეამადმდე იყო და ვერცა პირველსა კუეთებასა შეუძლეს წინადადგომად“²⁰. იგივე ისტორიკოსი დავით აღმაშენებელს არა მარტო აქილევსზე, არამედ ალექსანდრე მაკედონელზედაც უფრო მაღლა აყენებს. თუ ამ უკანასკნელის მოღვაწეობის მსოფლიო რეზონანსი უფრო დიდი იყო ვიდრე დავითისა, მისი აზრით, ეს მათი კონკრეტული სამოღვაწეო (ობიექტური) პირობებით აიხსნებაო. ალექსანდრე მაკედონელი დიდი ქვეყნის (საბერძნეთი) მეფე იყო, ამიტომაც თავიდანვე მას დიდი მხედრობა ჰყავდა. ამ უკანასკნელის წყალობით მან აღვილად მოახერხა გარეშე ქვეყნების თანდათანობით დაპყრობა, მხედრობის კიდევ უფრო გამრავლება და საბოლოოდ მთელი მსოფლიოს ხელში ჩაგდებაო. დავით აღმაშენებელი კი მცირე ქვეყნის მეფე იყო და ისიც „შემოკლებული“ ჰქონდაო. მართლაც დავითის მეფობის პირველ ხანებში აღმოჩნდა საქართველო თურქ-სელჩუკთა სათარეშოდ იყო ქცეული. დავითი დასავლეთ საქართველოში აღმოჩნდა ჩაკეტილი, მეფე ლიხის-ქედს თუ გადმოვიდოდა. იქვე წაღვლისთავს უნდა დამდგარიყო. აქეთ ვერ წამოვიდოდა. ასეთ პირობებში, ცხადია, დავითს არ შეიძლებოდა დიდი მხედრობა ჰყოლოდა და რაც ჰყავდა, ისიც „უტყენო და უიარაღო“ იყოო. ამიტომ, ბუნებრივია, ფიქრობს ისტორიკოსი, დავითი, რომელსაც „მცირე გუნდა მკედრობისა“ ჰყავდა, ვერ გასცდა ამიერკავკასიის ფარგლებს და მეტი ვერაფერი გააქეთაო: „თუ არა ქართველთა ოდენ სპითა აგრძელებს დავითის ისტორიკოსი — ვერცარას ალექსანდრე იქმონდა კარგსა. და თუმცა დავით სპარსთა ჰქონებოდა მეფობა, ანუ ბერძენთა და პრომთა ძალი, ანუ სხუთთა დიდთა სამეფოთა, მაშინმცა გენანეს ნაქმარნი მისნი, უაღრესნი სხუთთა ქებულთანი“²¹. იმავე შედარების წყალობით არა ერთი საგულისხმო, იდეური თუ ლიტერატურულ-სტილისტური პარალელი აქვს დადგენილი ივ. ჯავახიშვილის სახელობის ისტორიის ინსტიტუტის უფროს მეცნიერ თანამშრომელს ჯ. ოდებელსაც „დავითის ცხოვრებასა“ და არსენ ბერის სახელთან უცილობლად დაკავშირებულ თხზულებებს შორის. ასე მაგალითად, ის ეხება საქართველოს ეკლესიაში XII საუკუნის დამდეგისათვის შექმნილ საგანგებო მღვდნარეობას, მასში „უღირსთა და უწესოთა“ ეპისკოპოსთა „მამულობით უფროს, ვიდრე ღირსებით“ მოკალათების ამბავს და თავის მხრივ აღნიშნავს: „დავითის ისტორიკოსთან და რუის-ურბნისის ძეგლის წერაში ეს ამბავი ზუსტად ერთნაირი გამოთქმით არის კვალიფიცირებული („ქუაბ ავაზაყთა“)²². მისივე დავითის — „რუის-ურბნისის ძეგლის წერასა და დავითის ისტორიკოსის თხზულებაში საეხებით იდენტური აზრებია გამოთქმული სომეხთა მწვალებლობის შესახებ. ორივე ძეგლში ერთნაირად გამოსკვევის რელიგიური შეუწყნარებლობა სომეხთა სარწმუნოებისადმი“²³. ზემოაღნიშნულს მკვლევარი დასძენს:

²⁰ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 342.

²¹ იქვე, გვ. 359.

²² ჯ. ო დ ბ ე ლ ი, დავითის ისტორიკოსის ენაობის საკითხისათვის, კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის მოამბე, V, თბ., 1963, გვ. 216.

²³ იქვე, გვ. 218.

ერთი მხრივ, დავითის ისტორიკოსის თხზულების, ხოლო მეორე მხრივ, დავითის ანდერძებისა და რუს-ურბნისის საეკლესიო კრების სახელით დავითისთვის მიართმეული შესხმის თანადამთხვევა იზოთიზმის გამოვლინებაში მნიშვნელოვან არგუმენტად მიგვაჩნია ამ ძეგლების ერთი საერთო ავტორის — არსენ ბერისთვის მისაუთვნებლად²⁴. განსაკუთრებულ მნიშვნელობას ანიჭებს იგივე მეცნიერი „დავითის ცხოვრებაში“ არსენ ბერის მოუხსენებლობის ფაქტს. მისი აზრით, „არსენ ბერისთვის, დავით აღმაშენებელთან ესოდენ დაახლოებული პირისთვის, დავითის ისტორიაში სიჩუმით გვერდის ავლა შეეძლო მხოლოდ არსენ ბერს. რომელსაც, როგორც ჩანს, უხერხულად მიაჩნდა თავის თავზე წერა“²⁵. ამგვარად, აქ აღნიშნულ და მათი მსგავს სხვა მოტივებზე დაყრდნობით ჯ. ოდიშელიც „დავითის ცხოვრების“ ავტორად არსენ ბერს მიიჩნევს.

მიუხედავად დავითის ისტორიკოსის ვინაობასთან დაკავშირებული კვლევა-ძიების ერთგვარი წარმატებისა და ხსენებული პრობლემის საკმაოდ დამაჯერებელი გაშუქებისა, არც ისე დიდიხანია, რაც სპეციალურ ლიტერატურაში სულ სხვა თვალსაზრისი გაჩნდა და არსენ ბერის ავტორობა „დავითის ცხოვრებაში“ ისევ საკამათოდ იქცა. 1966 წელს მკითხველ საზოგადოებას ემცნო შ. რუსთველის სახელობის ქართული ლიტერატურის ისტორიის ინსტიტუტის უფროს მეცნიერ თანაშემრომლის, ფილოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორის ივ. ლოლაშვილის ახალი გამოკვლევა, რომელშიც უწყებულებული პრობლემა სულ სხვაგვარად არის გადაწყვეტილი. ამ უკანასკნელის მიხედვით, დავითის ისტორიკოსია არა არსენ ბერი, როგორც იყო ამ ბოლო ხანებში მკვლევართა მიერ შეწყნარებული, არამედ სულ სხვა პირი — იოანე პეტრიწი-კიშკიშელი²⁶. მკვლევარი ამ შემთხვევაში ორ დებულებაზეა არსებითად დამყარებული: ა) არსენ ბერი და არსენ იყალთოელი ერთი და იგივე პირია. რადგან „დავითის ცხოვრებაში“ არსენ იყალთოელი ქებით იხსენიება, ის არ შეიძლებოდა მისი დაწერილი ყოფილიყო, „ის თავისთავის ქებას არ იყადრებდა“²⁷. ბ) თამარის პირველი ისტორიკოსია ცნობა იმის შესახებ, რომ ყოფილა მის დროისათვის დემეტრე მეფის „შესხმავითხრობა“ (ცხოვრება-ისტორია), დაწერილი იოანე კიშკიშელის მიერ, გულისხმობს არა დემეტრეს, როგორც ეს, დიდი ხანია, შეწყნარებულია სპეციალურ ლიტერატურაში, არამედ მამამისს — დავით აღმაშენებელს²⁸. მაშასადამე, იოანე კიშკიშელი, რომელიც ივ. ლოლაშვილის აზრით, იგივე იოანე პეტრიწია, დავითის ისტორიკოსი ყოფილა. აღნიშნული მოსაზრება დოქტორმა ივ. ლოლაშვილმა აქის შემდეგაც გაიმეორა²⁹. განვიხილოთ ხსენ-

²⁴ ჯ. ოდიშელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 219.

²⁵ იქვე, გვ. 214.

შენიშვნა: ეს მოტივი, ამ შემთხვევაში, ობიექტურად სწორი გამოდის. თუმცა, საერთოდ, ის არ მიგვაჩნია მართებულად. ისტორიულ თხზულებაში ამა თუ იმ პირის მოუხსენებლობა ყოველთვის არ შეიძლება მისი ავტორობის მაუწყებელ გარემოებად იქნეს მიჩნეული, ვ. გ.

²⁶ ივ. ლოლაშვილი, არსენ ბერისა და დავითი აღმაშენებლის ისტორიკოსის ვინაობისათვის, ისტორია, საზოგადოებათმცოდნეობა, გეოგრაფია სკოლაში, 3, თბ., 1966, გვ. 26.

²⁷ იქვე, გვ. 24—25.

²⁸ იქვე, გვ. 26.

²⁹ იოანე პეტრიწი, სანთობათა კიბე, გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევა, შენიშვნები და ლექსიკონი დაურთო იოანე ლოლაშვილმა, თბ., 1968, შე. 9—69.

ნებული დებულებანი და დაეკვირდეთ რამდენად საფუძვლიანია თითოეული მათგანი ცალ-ცალკე:

აზრი არსენ ბერისა და არსენ იყალთოელის იგივეობის შესახებ ახალი არ არის. ჟერ კიდეც თ. ჟორდანიას XIX საუკუნის ბოლოსათვის ჰქონდა ასეთი მოსაზრება ჰიპოთეტურად გამოთქმული³⁰. მაგრამ კ. კეკელიძემ სიცოცხლის ბოლო ხანებში კატეგორიულად უარყო ასეთი იგივეობის შესაძლებლობა და თავის მხრივ განაცხადა: „არსენ ბერი ან ბერმონაზონი, თანამედროვე დავით აღმაშენებლისა და დიმიტრი მეფისა, არ არის არსენ იყალთოელი, როგორც ზოგიერთებს ჰგონიათ. არსენ ბერისა და არსენ იყალთოელის სახელით ჩვენამდე შენახული თხზულებანი იმდენად განსხვავდებიან ერთმეორისაგან ენით, რომ შეუძლებელია ეს ორი სახელი ერთი და იმავე პიროვნების აღმნიშვნელად მივიჩნიოთ“³¹. დამაჯერებლად არ მიგვაჩნია ის მოტივები, რომლებითაც მკვლევარი ივ. ლოლაშვილი ამ ერთხელ უკვე უარყოფილი მოსაზრების გაცოცხლებას — არსენ ბერისა და არსენ იყალთოელის იგივეობის დამტკიცებას ცდილობს. მისი სიტყვებით: „აღორაქინების ხანის“ ბიბლიოგრაფიულ წყაროებში არსენ ბერი, როგორც დამოუკიდებელი მწერალი და მოღვაწე, არ იხსენიება. იგი ყველგან დაკავშირებულია არსენ იყალთოელის სახელთან. „წყობილისტყუაობაში“ არ მოიპოვება არსენ ბერისადმი მიძღვნილი იამბიკო, რადგანაც ანტონმა იცის, რომ ეს არსენი არის იყალთოელი, რომელიც საზღვარგარეთიდან დაბრუნების შემდეგ ცხოვრებდა შიომღვიმეში“³². დიდი ანტონის განათლებას, მისი ცოდნის სიღრმესა და ერუდიციას ყოველთვის შეუქლია გაკვირვება გამოიწვიოს მის მკითხველში. ნამდვილად გვაოცებს ანტონის უსაზღვრო ცოდნა, რომლითაც მოახერხა მან მაშინდელ პირობებში ძველი ქართული მწერლობის ასე საფუძვლიანად შესწავლა და ისეთი ეპოქალური ნაშრომის მოცემა, როგორიც „წყობილისტყუაობაა“. მაგრამ მის მიერ ამ ნაშრომში რომელიმე მწერლის ნებსით თუ უნებლიეთ გამოტოვება არავითარ შემთხვევაში არ შეიძლება ამა თუ იმ ავტორის უარსაყოფად იქნეს გამოყენებული. თუ არ ვცდებით, გიორგი მერჩულეს. ავტორს უკედავი „ხანაქელის ცხოვრებისა“. იამბიკო ანტონის „წყობილისტყუაობაში“ მიძღვნილი არ აქვს, ოღონდ ამის მიხედვით მისი სინამდვილის უარყოფა დიდი უსიამოვნების წინაშე დააყენებდა დიდად განათლებულ მკვლევარსაც კი. მაგრამ დავანებოთ აჟასაც თავი, ჩვენ თამამად შეგვიძლია ვთქვათ: ანტონთან არსენი არ არის განოტოვებული და არც არავისთან ჰყავს იგი მას გაიგივებული. ამაში დასარწმუნებლად საცმარისია ჩავიხედოთ ანტონის პირველი გრამატიკის წინასიტყუაობაში, სადაც მას X—XII საუკუნეთა ქართველ მთარგმნელთა ნუსხა (სია) აქვს წარმოდგენილი. მასში სამი არსენია დასახელებული და ერთ-ერთი მათგანის შესახებ ის ამბობს: „არსენი, მაგრამ არა იყალთოელი. არცა კათალიკოზი, არამედ სხუა“³³ (ხაზი ჩვენია, კ. გ.). არაფრით, რასაკვირველია,

³⁰ ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა, შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწყობილი და ახსნილი თ. ჟორდანიას მიერ, 1892, გვ. 243.

³¹ ჟორ. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბ., 1960, გვ. 309.

³² ივ. ლოლაშვილი, არსენ ბერისა და დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ეიანობისათვის, ისტორია, საზოგადოებათმცოდნეობა, გეოგრაფია სკოლაში, 3, 1966, გვ. 23.

³³ ქრონიკები ... (დასაზ. თხზ.), გვ. 237.

გამორიცხული არ არის ამ არსენის სახით დადი ანტონი სწორედ არსენ ბერს გულისხმობდეს. ყოველ შემთხვევაში, ანტონ კათალიკოსის მიერ — არსენ ბერისა და არსენ იყალთოელის გაიგივებას ადგილი არ აქვს. გარდა ამისა, მკვლევარი ივ. ლოლაშვილი ამოდ იშველიებს დავით რექტორის ცნობას იმის შესახებ, რომ იყალთოელი „იყო მოძღვარა მეცნიერებისა მეფისა და ვით აღმაშენებლისა“ (ხაზი ჩვენი, კ. გ.). ცხადია, ეს უკანასკნელი გარემოება ამ ორი არსენის იგივეობის დასამტკიცებლად ვერ განადგება. ან საიდან იცის პატივცემულმა მკვლევარმა, რომ დავით აღმაშენებელს ერთის გარდა სხვა მოძღვარი — მასწავლებელი მეცნიერებისა არ ჰყავდა. პირიქით, საფიქრებელია, ისეთ მრავალმხრივ და ღრმად განათლებულ პიროვნებას, როგორც დავითი იყო, ერთი კი არა, რამდენიმე მასწავლებელი ჰყოლოდა სინამდვილეში. ასეთ იგივეობას ვერც იმ ეპისტოლეთა დასაწყისის მსგავსება დაადასტურებს, რომლითაც არსენ ბერსა და არსენ იყალთოელსაც სხვადასხვა დროს მიუმართავენ დავით აღმაშენებლისადმი. მკვლევარს მუდამ უნდა ახსოვდეს ის გარემოება, რომ ძველ საქართველოში ოფიციალური საბუთები და მათ შორის ეპისტოლარული მასალა გარკვეულ ფორმულების მიხედვით იწერებოდა. ხოლო ამის გამო ცალკეული ნაწესები ანალოგია. მით უფრო დასაწყისისა, ავტორთა იგივეობა დასამტკიცებლად არავითარ შემთხვევაში არ გამოდგება. ვერც ის გარემოება, რომ არსენ ბერი შიომღვიმის მოღვაწეა და იქაური ჩანს არსენ იყალთოელის, სრულიად არაფერს ლაპარაკობს მათი იგივეობის სასარგებლოდ. ისეთ დიდ სავანეში, როგორც შიომღვიმის ლავრა იყო, ერთი და იგივე სახელის მქონე მოღვაწე შეიძლებოდა, თუნდაც ერთდროულად, ერთი კი არა, რამდენიმე ყოფილიყო. ამ მხრივ დამახასიათებელია რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების ძეგლის წერა, რომელშიც სამი არსენია ერთად მოხსენებული: არსენი ბერი, არსენ კალიპოსელი და არსენ იყალთოელი, მაგრამ ამის მიხედვით მათ იგივეობაზე საუბარი არა გვეგონია, რომ საფუძვლიანი გამოდგეს. უსაფუძვლოდ მიგვაჩნია მსჯელობა იმის შესახებაც, რომ არსენ ბერის მიერ დაწერილი რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების „ძეგლისწერაში“ შეიმჩნევა, ან როგორც ნათქვამია, „შემონახულია იყალთოელის შრომების ნაკვალევი“. მას თურმე გამოუყენებია იყალთოელის მერ ნათარგმნი სჯულისკანონი და მუხლები უწყებულ „ძეგლის წერაში“ სწორედ ისე დაულაგებია, როგორც ამას სჯულისკანონში აქვს ადგილი. თავი რომ დავანებოთ იმ გარემოებას, რომ არსენ იყალთოელი სჯულის კანონის შემთხვევლი არ იყო, არამედ მთარგმნელი მხოლოდ (მაშასადამე, არსენ იყალთოელის შრომების ნაკვალევი ამ შემთხვევაში სრულიად არაფერ შუაშია), საჭიროა მტკიცედ გვახსოვდეს: სჯულისკანონი (მსოფლიო საეკლესიო კრებათა გადაწყვეტილებანი) სწორედ იმიტომ ითარგმნებოდა ქრისტიან ხალხთა ენებზე, რომ მით ადგილებზე ესარგებლათ, ნისთვის მიებაჟათ, ნიმუშად გამოეყენებინათ და სხვ. თუ ამ მხრივ რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების „ძეგლის წერაში“ მართლაც აღმოჩნდება არსენ იყალთოელის მიერ ნათარგმნი სჯულისკანონის გამოყენების ნაკვალევი, ამაში გასაკვირი სრულიად არაფერია და ამის მიხედვით საუბარი არსენ იყალთოელისა და არსენ ბერის იგივეობის შესახებ, როგორც სრულიად უსაფუძვლო, შეუწყნარებელია. ამის გარეშეც ზედმიწევნით ცხადია, რომ არსენ იყალთოელი არ შეიძლებოდა არსენ ბერი ყოფილიყო. საქმე ის არის, რომ ძეგლისწერის ბოლო ნაკვეთში, სადაც დავით მე-

ფის, მისი ოჯახის წევრების და სხვა ცოცხალ თუ მიცვალებულ მოღვაწეთა მოსახსენებელია მოთავსებული, არსენ იყალთოელი გარდაცვლილთა შორის არის მოხსენებული და ავტორის მისთვის საუკუნო ხსენება აქვს გამოთხოვილი: „და აუ ს რ უ ლ ე ბ ე ლ ის ა ნ ე ტ ა რ ე ბ ის ა მ კ ე დ რ თ ა ბ ე რ თ ა ჩ უ ე ნ თ ა, ს ა ბ ა ა ს უ ლ ა ჯ ს ძ ის ა და ა ნ ტ ო ნ ი ტ ბ ე ლ ის ა და ე ფ რ ე მ მ ც ი რ ა ჯ ს ა მ და ა რ ს ე ნ ი მ ო ნ ა ზ ო ნ ის ა ი ყ ა ლ თ ე ლ ის ა მ სა უ კ უ ნ ო“ (ხაზი ჩვენი, კ. გ.)³⁴. ივ. ჯავახიშვილის დაკვირვებით ამ ძეგლის ბოლო ნაკვეთში: „უშუალოდ კრების დადგენილებით აღვლენილი მრავალეამიერობა ცოცხალ, ხოლო მიცვალებულ გამოჩენილ მოღვაწეთათვის საუკუნო ხსენებაა მოთავსებული, ამიტომ ეს ბოლო ნაწილი მთლად ძეგლის-წერას ეკუთვნის და იმავე არსენის ნაწერის გაგრძელების შთაბეჭდილებას ახდენს“³⁵. თუ ეს ასეა, აშკარაა, არაენ ბერისა და არსენ იყალთოელის იგივეობა გამორიცხვულად უნდა ჩაითვალოს. მწერალი, რომელიც რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების მომენტისათვის მიცვალებული იყო, არავითარ შემთხვევაში ხსენებული კრების მონაწილე და მისი აქტების დამწერი არ შეიძლება იყოს³⁶.

ამგვარად, მკვლევარ ივ. ლოლაშვილის მთავარი არგუმენტი, რომლის მიხედვით ის უარყოფდა „დავითის ცხოვრებაში“ არსენ ბერის ავტორობის შესაძლებლობას, საფუძველგამოცლილი რჩება. საწინააღმდეგოდ, პატივცემულ მკვლევარს არც მეორე დებულება აქვს თავის ნაშრომში უფრო დასაბუთებულად წარმოდგენილი. მისი ცდა, შეაქეთოს „ისტორიანი და აზმანის“ ის ადგილი, სადაც საუბარია იოანე ფილოსოფოსი-ჰიმპიმელის მიერ დაწერილ დემეტრე მეფის „შესხმა-მითხრობის“ (ცხოვრება-ისტორია) შესახებ და იქ როგორმე დემეტრეს მაგიერ დავით მეფე, აღმაშენებელი, ამოიკითხოს, ოდნავადაც ვერ ასდენა დამაჯერებელ შთაბეჭდილებას.

თამარის პირველი ისტორიკოსის აღნიშნული მითითების მიხედვით, იოანე ჰიმპიმელს ჰქონია დაწერილი დემეტრე მეფის „შესხმა-მითხრობა“ ან ისტორია. ეს ცნობა მართამისეულ „ქართლის ცხოვრებაში“ ასე იკითხება: „მა-მა იქმნა იგი მეფე-მეფეთა ძე დიმიტრი მეფისა (საუბარია თამარის მამისშვილობის შესახებ, კ. გ.), რომელსა დავითცა ესეა ძედ ძესა დავითიანისასა და აღმოსავლეთსა და კერძო ჩრდილოეთისა მეციხოვნისა და ზღუართა დამდებლისა და ზღუათა ზღუამდინისა, რომლისა დიდებითა, სიმკნითა და გუარითა ცხოვრებისათა აღმოაჩენს იოვანე ფილოსოფოსისა ჰიმპიმელისა შესხმა-მითხრობა“³⁷. ჩვენი წარსულის დიდ მკვლევართა — ნ. მარის, ივ. ჯავახიშვილის და კ. კეკელიძის — დაკვირვებით, ამ ცნობაში იოანე ჰიმპიმელის „შესხმა-მითხრობის“ ობიექტად დემეტრე I მეფე ჩანს და ეპითეტად „აღმოსავლეთისა და ჩრდილოეთისა მეციხოვნე, ზღუართა დამდებელი და ზღუათა ზღუამდინ მკყრობელი“ სწორედ მას ეკუთვნის და არავის სხვას. რახან აღნიშ-

³⁴ ქრონიკები და სხვა მასალა საქართველოს ისტორიისა და მწერლობისა შეკრებილი, ქრონოლოგიურად დაწვობილი და ახსნილი თ. გორდანის მიერ, II, თბილისი 1897, გვ. 71—72.

³⁵ ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია, I, თბ., 1928, გვ. 42.

³⁶ ის ფაქტი, რომ არსენ იყალთოელი რუის-ურბნისის ძეგლისწერაში მიცვალებულთა შორის იხსენიება, დიდხანაა სპეციალურ ლიტერატურაში ცნობილია (იხ. ს. კაკაბაძე, დავითის მემკვიდრის ეიწაობა, თბ., 1913, გვ. 3).

³⁷ ქართლის ცხოვრება, მარიამ დედოფლის ვარიანტი, გამოცემული ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით, თბ., 1906, გვ. 363—364.

ნული ეპოთეტი დემეტრე მეფის დასახელებას მისდევს, მისი ამგვარი კუთვნილება თითქოს უეჭველია, მაგრამ მკვლევარი ივ. ლოლაშვილი ასეთ განმარტებას შეცდომად თვლის. ის ამ ცნობის საკუთარ განმარტებას გვთავაზობს და, საბოლოო ანგარიშით, იოანე კიპქიმელს, რომელსც ის იოანე პეტრიწთან აიგივებს, დავითის ისტორიკოსად აცხადებს. ამ მიზნით ის ამბობს: „ეს ტექსტი (ცნობა დემეტრე მეფის „შესხმა-მითხრობის“ შესახებ იგულისხმება. ქ. გ.) „ქართლის ცხოვრების“ ნუსხებში (განსაკუთრებით მარიამ დედოფლისეულ ვარიანტში) ძლიერ დამახინჯებულია“³⁸. სინამდვილეში იქ აღნიშნული ტექსტი არც იმდენად დამახინჯებულია, რომ მისი აზრის გაგება შეუძლებელი იყოს, მაგრამ მკვლევარი ივ. ლოლაშვილი ასეთ განცხადებას ჰიმართავს იმისათვის, რომ მოიპოვოს უფლება „ისტორიანი და აზმანის“ ამ აღგლის თვითნებური გადაკეთებისა. მართლაც, ამ განცხადების შემდეგ ის საკმაოდ გაბედულად ეუბნება თავის მკითხველს: „აზმათა ავტორი ზემოთ დამოწმებულ ციტატში იხსენიებს ხუთ მეფეს: დავით აღმაშენებელს, ღიმიტრის, დავითს, გიორგისა და თამარს. მათგან დავით აღმაშენებელი სახელდებით არ არის დასახელებული. ისტორიკოსი მას ეპითეტებით ამკობს. ტექსტის შინაარსიდან ჩანს, რომ „დავითიანი და აღმოსავლეთისა და კერძო-ჩრდილოეთისა მეციხოვნე და ზღუართა დამდებელი და ზღუათაგან ზღვამდის მპყრობელი“ არის დავით აღმაშენებელი. თუ ამ ეპითეტების ნაცვლად ჩავსვამთ იმ პირის სახელს, რომელიც ტექსტში იგულისხმება. ჩვენი მსჯელობა დამაჯერებელი გახდება და „შესხმა-მითხრობის“ ობიექტიც გამოჩნდება“³⁹. ამათ ამბობს მკვლევარი მაშინ, როდესაც მეფეთა დასახელება ამ ნაწყვეტში არამც თუ დავით აღმაშენებლით არ იწყება, არამედ ეს უკანასკნელი აქ საერთოდ ნახსენებიც არ არის. გარდა ამისა, წინააღმდეგობა იმდენად თვალში საცემია, რომ საბოლოო ანგარიშით მას ვერც ივ. ლოლაშვილი უვლის გვერდს და ისიც თავისთვის საწინააღმდეგოდ ითულებულია აღიაროს: „მათგან (ხუთი ზემოდასახელებული მეფე იგულისხმება. ქ. გ.) დავით აღმაშენებელი სახელდებით არ არის დასახელებული“. თურმე ნუ იტყვი: „ისტორიკოსი მას ეპითეტებით ამკობს; ტექსტის შინაარსიდან ჩანს, რომ „დავითიანი და აღმოსავლეთისა და კერძო-ჩრდილოეთისა მეციხოვნე და ზღუართა დამდებელი და ზღუათაგან ზღვამდის მპყრობელი“ არის დავით აღმაშენებელი. ჩვენ არ გვესმის, თუ როგორ შეიძლება, ტექსტში მეფე არ იყოს დასახელებული და სამაგიეროდ მისი ეპითეტი იყოს წარმოჩენილი. რა აზრი აქვს ტექსტში ეპითეტის ასეთ უსახელო წარმოჩენას, ან ვის შეუძლია მისი კუთვნილება დაადგინოს? შეცდომა იმით ჩანს გამოწვეული. რომ ივ. ლოლაშვილს ჰგონია: ეპითეტი — აღმოსავლეთის მეციხოვნე და ზღუართა დამდებელი და ზღუათაგან ზღვამდის მპყრობელი მხოლოდ დავით აღმაშენებელს ეკუთვნოდა ძველ საქართველოში და სხვა არავის.

სინამდვილეში ეს, რასაკვირველია, ასე არ იყო. დავკვირვება გვარწმუნებს, რომ აღნიშნული ეპითეტებით თითქმის ერთნაირად ამკობდნენ ყველა

³⁸ ივ. ლოლაშვილი, არსენ ბერისა და დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსის ვინაობისათვის, ისტორია, საზოგადოებათმცოდნეობა, გეოგრაფია სკოლაში, 3, თბილისი, 1966, გვ. 25.

³⁹ იქვე. გვ. 26.

მეფეს, დავით აღმაშენებლიდან მოკიდებული დიდი თამარის ჩათვლით. ასე რომ, თავისუფლად შეიძლება იტყვას, რომ ცნობაში დასახელებულ წოდებულების ყველაზე დიდი წილი ეკუთვნის მეფეებს. მართალია, დემეტრეს სამხედრო-სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობის შესახებ დღეს ბევრი არაფერი ვიცით, მაგრამ მკვლევარს არაერთხელ შემთხვევითად არ აქვს უფლება დაივიწყოს ის ბრწყინვალე დახასიათება, რომელიც დემეტრეს შესახებ თვითონ დავით აღმაშენებელს თავის ანდერძში მოეპოება. ღვთის უპირველეს წყალობად დავითს სწორედ დემეტრეს დაბადება მიაჩნია. რომ მას გაუჩნდა შვილი, როგორც ის ამბობს: „...სიბრძნითა, სიწმიდითა, აზოვნებითა და სიბრძნითა უმჯობესი ჩემსა“⁴⁰. ვფიქრობთ, ძნელია დავითის ამ სიტყვებში დაეკვირვება, ან ვის შეეძლო დემეტრეს დედას დავითზე უკეთესად სცოდნოდა? ანალოგიურად ახასიათებენ დემეტრე მეფეს იმავე ეპოქის სხვა ისტორიკოსებიც. ასე მაგალითად, „ისტორიანი და ზმანის“ ავტორის მიხედვით დემეტრე ყოფილა: „მკნე ქლომათა შინა და მკლე ბრძოლასა შინა“⁴¹. მეორე შემთხვევაში, იგივე ისტორიკოსი მას ახასიათებს როგორც „ქელმწიფესა დიდსა და სახელგანთქმულსა“⁴². ხოლო ლაშა-გიორგის დროინდელი მემკვიდრის სიტყვით: თვითონ დავით აღმაშენებელმა „სიცოცხლესა შინა დასუა მეფედ დემეტრე და დაადგა გვრგვნი თვთ მისითა ქელითა“... და მან „იპყრა სამეფო ტახტი დასაჯდომი მკლავითა ლომებრივითა“⁴³.

⁴⁰ ქართული სამართლის ძეგლები, II. გვ. 19.

გილი დავით აღმაშენებლისათვის. ან როგორ შეიძლება აქ მოტანილი ეპითეტების ქვეშ დავითი იგულისხმებოდეს მაშინ, როდესაც მომდევნო სტრიქონებში თხრობა ისევე დემეტრე მეფესა და მის მიერ სამეფო ტახტზე გიორგის დასმის ამბავს ეხება. აშკარაა, რომ ავტორი ამ შემთხვევაში თამარის მთელი გენეალოგიის გაშუქებას კი არ ისახავდა მიზნად, არამედ მისი მამისშვილობის მითითება უნდოდა მხოლოდ. მას დასახელებული ჰყავს თამარის მამა (გიორგი) და პაპა (დემეტრე). საგულისხმოა, რომ ასეთ შემთხვევაში დღესაც კი მამა-პაპის დასახელებაზე ჩერდებიან ჩვეულებრივ და ამ მიზნით არ მოდიან წარსულის სიღრმეში. ხოლო ის ოპერაცია, რომლის განხორციელებას აქ ივ. ლოლშვილი გვთავაზობს — დემეტრე მეფის ეპითეტების ამოღება და მათ მაგიერ დავით აღმაშენებლის ჩაწერა, როგორც სრულიად უსაფუძვლო და თვითნებური ღონისძიება, გამორიცხულად უნდა ჩაითვალოს. თუ ეს ყველაფერი ასეა, მაშინ, ცხადია, ძალაში უნდა დავტოვოთ ნ. მარის. ივ. ჯავახიშვილის და კ. კეკელიძის დაკვირვება და იოანე ჭიმჭიმელი ჩვენც დემეტრე მეფის ცხოვრების. ან შესაბამის-მოთხრობის, ავტორად ვაღიაროთ. იოანე ჭიმჭიმელის ავტორობას, გარდა ზემოაღნიშნულისა, ზელს უშლის ქრონოლოგიური მოტივიც. საქმე ის არის, რომ კ. კეკელიძის დაკვირვებით, იოანე ჭიმჭიმელს გიორგი მესამისა და თამარის ზეობაში უცხოვრია. ის თამარის დაკრძალვასაც დასწრებია და მას იქ სამგლოვიარო სიტყვაც წარმოუთქვამს⁴⁵. მაგრამ საკითხავია, როგორ შეიძლება ასეთ შემთხვევაში იოანე ჭიმჭიმელი იმავე დროს, დავით აღმაშენებლის თანამედროვე, მით უმეტეს დიდი თურქობის მომსწრე და თანდამხდური ყოფილიყო. თუ ჩვენ მას ბიბლიურ მათუსალობას არ დავწამებთ, ასეთი რამ ნამდვილად წარმოუდგენელი იქნებოდა. ამგვარად, ივ. ლოლშვილის არცერთი დებულება დავითის ისტორიკოსის ვინაობასთან დაკავშირებით დასაბუთებული არ ჩანს და მთელი მისი ცდა, იოანე ჭიმჭიმელს მიაწეროს დავითის ცხოვრების ავტორობა, პაერში გამოკიდებული რჩება. ყოველ შემთხვევაში, მკვლევართა ს. კაკაბაძის, კ. კეკელიძის, ბ. ლომიძის, ა. ბოგვერაძის და ჯ. ოდიშელის მოსახზრება იმის შესახებ, რომ „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი“ არსენ ბერის ნახელადი უნდა იყოს, მის მიერ ოდნავ ადაც შერყეული არ არის.

II

მას შემდეგ, რაც გაირკვა ჩვეულებრივი კრიტიკის უძლურება არსენ ბერისა და დავითის ისტორიკოსის იგივეობის უარყოფის საქმეში, აღნიშნულმა პრობლემამ ჩვენი ყურადღებაც მიიქცია. განვიზრახეთ, კიდევ ერთხელ შეგვეჩვენებია ამ ორი ისტორიული მოღვაწე-მწერლის იგივეობა და დამატებით მოგვესინჯა ის საფუძველი, რომელზედაც ეს უკანასკნელი არსებითად დამყარებულია. ასეთი შეჩერება იპიტიმაც დავინახეთ საჭიროდ, რომ ლიტერატურულ-სტილისტურ-იდეური მოტივები, რომლებსაც მკვლევარნი ამ შემოსევაში ემყარებიან, ზოგადი ხასიათისა ჩანს და, შესაძლებელია, ერთი და იგივე ეპოქის მწერალთა დიდი ჯგუფისათვის საერთო გამოდგეს. მხო-

⁴⁵ კ. ო. ნ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, თბ., 1960, გვ. 316—317.

ლოდ ამგვარი მოტივებით, ბუნებრივია, ორი მოღვაწის იგივეობის მტკიცება უადრესად სახიფათოა. მართალია, ადრე ჩვენც არ ვიზიარებდით აღნიშნულ პირთა იგივეობას, მაგრამ ამჟერად გადაწყვეტეთ ამ უკანასკნელის საფუძვლიანობა ერთხელ კიდევ შეგვეჩერებია, არსენ ბერისა და დავითის მემკვიდრე-ისტორიკოსის მოღვაწეობაში მოგვეძებნა ისეთი ნიშან-თვისებები, რომლებიც ანდიდელუალური რიგისა იქნებოდა და თან ორივესთვის ერთნაირად დამახასიათებელიც. ამ მიზნით გულდასმით შევისწავლეთ არსენ ბერის სახელთან უცვლელად დაკავშირებული თხზულებანი, ერთის მხრივ, და „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი“. მეორეს მხრივ, და შედეგაც საგულისხმო აღმოჩნდა. მართლაც, დადგინდა ზოგიერთი ნიშანდობლივი მხარე, რომელიც ზუსტად ერთნაირია დავითის ისტორიკოსისა და არსენ ბერის მოღვაწეობაში. ასეთია, ჩვენი აზრით, არსენ ბერისა და დავითის ისტორიკოსის მოღვაწეობის ხასიათი და მათი პირადი განწყობილება დავით აღმაშენებლის მიმართ. ამ მხრივ გასათვალისწინებელია შემდეგი: არსენ ბერი დავითის ბრძანებით აგებს შიო-მღვიმეში ეკლესიას „საშუალ მონასტრისა“. მისივე ხელმძღვანელობით მოიხატა და გამშვენიერდა ეს უკანასკნელი. საგულისხმოა, რომ არსენს ჰქონდა ჩაბარებული მონასტრის ასაგებად მეფის „კოსტანტი და პერპერა, ოცდაათი ლიტრა ვერცხლი და სხვა „იავარი სპარსთა“, საეკლესიო კურკელი და სამკაული, რომელიც მას თავთავის დროზე უნდა ჩაებარებია როგორც შიო-მღვიმის, ისე გელათის საგანეთათვის. არსენი ღვაძს შიო-მღვიმეში დავით მეფის მიერ შეწირულ ბროლის ბაზიჯის და მინის კახდლებს. კ. კეკელიძის სიტყვით, არსენ ბერი „უჩენს ლიტურგიკულ-დისციპლინარულ წესს შიო-მღვიმის ლავრას“ სვიმონ-წმინდური რეგლამენტის კვალობაზე, არსენი აწესებს შიო-მღვიმეში ყოველკვირეულ ღამისთევას და სხვ. მაგრამ, ამ ანდერძის მიხედვით, არა მარტო არსენ ბერია დავით მეფის დავალებათა საგანგებო შემსრულებელი, არამედ დავით მეფეც, თავის მხრივ, მისი ნებასურვილის აღმსრულებელი ჩანს. ასე მაგალითად, არსენის მითითებით უმტკიცებს მეფე შიო-მღვიმის ლავრას მისთვის შედგენილ ზემოაღნიშნულ წესსა და განგებას. მისივე სურვილის თანახმად სწირავს დავითი შიო-მღვიმეს მუხრანულ ხოდაბუნს. არსენ ბერის „ბრძანებით“, როგორც ნათქვამია თვითონ ანდერძში, შარვანს საღაშქროდ მიმავალი მეფე საგანგებო ანდერძს უბოძებს შიო-მღვიმის ლავრას. ასე რომ, ამ ანდერძში აღამიანის ყურადღებას განსაკუთრებით იქცევს არსენ ბერის არაჩვეულებრივი სიახლოვე დავით აღმაშენებელთან და ის განსაკუთრებული ნდობა და ავტორიტეტი, რომლითაც აღჭურვილი ყოფილა ის ამ უკანასკნელის კარზე.

ანალოგიური განწყობილება და სიახლოვე შეიმჩნევა დავით აღმაშენებელსა და მის მემკვიდრე-ისტორიკოსს შორის. ამ უკანასკნელს თითქმის ყოველთვის დავითთან ერთად ვხედავთ, ომშიც კი ის დავითს თან ახლავს. მემკვიდრე სწორედ იმ კარავში იღებს ბინას, სადაც მეფე იმყოფება. ის ესწრება და თავის თვალთ უყურებს ნაომარი მეფის კარავში დაბრუნებას და მის მიერ ტანისამოსის გახდას. ერთხელ მემკვიდრე იმის მოწმეც გამხდარა: შეიხსნა მეფემ სარტყელი თუ არა, მიწაზე დაიღვარა ღიძქალი „მტკნარი სისხლი შეყინებული“. ამის მხილველთ, თავდაპირველად შეშინებით „თვთ მისგან ვგონებდით გამოსრულად“-ო — გვეუბნება ისტორიკოსი, მაგრამ მალე ღაწმუნებულან (აღბათ ტანზე გასინჯვის შემდეგ), რომ ეს ასე არ იყო, არამედ მეფეს მტრის ჩეხვისას „კმლით მისით უკმომდინარიოთა სისხლითა“

ჰქონია უბეები სავსე და ის (მტრის სისხლი) დაღვრილა სარტყლის შეხსნის გამო⁴⁶. მეორე შემთხვევაშიც ის თვითმხილველია იმ ამბისა, თუ ერთხელ როგორ, შესვენების დროს, „მეფე კარსა კარვისა თვისისასა დგა, პერანგითა მოსილი ოდენ, შუა ღლე და, ციხით ვინმე შემოსტყორცა ისარი და ჰკრა ხატსა მთავარანგელოზისასა, რომელი ეკიდა ყელსა ოქროსა მცირე“ და დავითი სასწაულებრივ გადაურჩა სიკვდილს⁴⁷. ასევე, სამეფო კარზე (სასახლეში) მემართიანე სრულიად შინაური კაცივით ტრიალებს. ის თავისუფლად დადის დარბაზებში, ზელში იღებს მეფის მიერ წაკითხულ წიგნებს, სინჯავს მის მიერ გაკეთებულ ნიშნებს, ჰიროსუფალოვით ტრიალებს იმ ოთახში, რომელშიც მეფე საბოლოო „ყოვლად უსულო მღებარე იყო“, მუჭრანს ნადირობისას ცხენიდან გადმოვარდნის შემდეგ. საღაშქროდაა წასული მეფე თუ სანადიროდ, სულ ერთია, ისტორიკოსი ერთი წუთით არ შორდება მას და საერთოდ ის დავით აღმაშენებელთან შმობლიური სიყვარულით დაკავშირებული პირი ჩანს. ამგვარად, არსენ ბერი და მემართიანე-ისტორიკოსიც ზუსტად ერთნაირად დაახლოებული ჩანან დავით აღმაშენებელთან. მართალია, ანდერძის მასალებით არსენი უფრო შვიდობიანი პერიოდის მოღვაწეა, როდესაც მეფე დიდ საღმშენებლო საქმიანობას ეწეოდა გელათსა და შიომღვიმეში, ხოლო ისტორიკოსი უფრო ომიანობის პირობებშია წარმოდგენილი, მაგრამ, სულერთია, ორივე შემთხვევაში მეფესთან მათი სიახლოვის ხასიათი ზუსტად ერთნაირია: მ შ მ ბ ლ ი უ რ ი ს ი თ ბ ო - ს ი ყ ვ ა რ უ ლ ი თ გ ა მ თ ბ ა რ ი, შ ი ნ ა უ რ უ ლ ი (ფ ა მ ი ლ ა რ უ ლ ი) და ა რ ა ს ა მ ს ა ხ უ რ ე ბ რ ი ვ ი, ო ფ ი ც ი ა ლ უ რ ი.

უღრესად საგულსხმო შედეგებს იძლევა, ჩვენი დაკვირვებით, იმ საფუძვლის ძიება, რომელზედაც შეიძლება თავის დროზე დავითის ისტორიკოსისა და არსენ ბერის ზემოაღნიშნული სიახლოვე სამეფო კართან და პირადად დავით აღმაშენებელთან აღმოცენებულიყო. ამ მხრივ საგულსხმო გარემოებაა, რომ არსენ ბერი მკვლევართა მიერ დავით აღმაშენებლის სულიერ მოძღვრად არის მიჩნეული. მისი სიახლოვე მეფესთან, მათი ურთიერთობის გულთადაობა, ბუნებრივია, უადვილებდა მათ არსენის შესახებ ასეთი აზრის შეწყნარებას. მიუხედავად ამისა, დიდიხანია, სპეციალურ ლიტერატურაში ნათქვამია: „Ни в одном рукописном источнике по истории Грузии Арсений не называется духовником царя... По смыслу всех существующих источников Арсений был душеприкащик, а не духовник царя“⁴⁸.

მართლაც, ვინც გულდასმით გაეცნობა დავითის ორივე ანდერძს და რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების „ძეგლის წერასაც“ ჩაუყვირდება, ის ადვილად დარწმუნდება, რომ პირველ წყაროებში არსად, რომელთა შედგენა-დაწერა აშკარად არსენ-ბერის სახელს უკავშირდება, ეს უკანასკნელი მეფის სულიერ მოძღვრად დასახელებული არ არის. უფრო მეტიც, დავითის პირველ ანდერძში (1123 წ.), სადაც არსენი ორგან იოანესთან ერთად იხსენიება, დავითის სულიერ მოძღვრად იოანეა დასახელებული და არა არსენი. ერთადერთი საბუთი, სადაც არსენი მეფის მოძღვრად ჩანს, დავითის მეორე,

⁴⁶ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 329.

⁴⁷ იქვე, გვ. 361.

⁴⁸ Ф. Ж о р д а н и я, Завещание царя Давида Возобновителя данное Шио-Мгвимской лавре в 1123 г., тб., 1895, гв. 16 (სქოლო).

უკანასკნელი ანდერძის (1125 წ.) სათაურია. ის ასე იკითხება: „ანდერძი დიდისა მეფისა, დავით აღმაშენებლისა, პანკრატონ-დავითიანისა, რომელი წარმოუთხრა მოძღვარსა თვისსა არსენის, ეამსა გარდაცულებსა თვისსასა, ყოველთათვის დიდებულთა თვსთა“⁴⁹. (ხაზი ჩვენი, კ. გ.). ამ სათაურის მიხედვით ირკვევა, რომ ეს ანდერძი დავით მეფეს თავისი მოძღვრის არსენისთვის წარმოუთქვამს და მას იგი მეფის კარნახით ჩაუწერია. სამწუხაროდ, ეს ანდერძი ჩვენამდის მხოლოდ გვიანდელი (XVIII ს.) გადნაწერილია მოლწეული. მით უფრო, რომ მას თავდაპირველად ასეთი სათაური არ შეიძლებოდა ჰქონოდა. მიუხედავად ამისა, ამ ანდერძის მიხედვით ორი რამ დანამდვილებით შეიძლება ითქვას: პირველი, ტრადიცია დავით აღმაშენებლის კარზე არსენ ბერის მოძღვრობის შესახებ XVIII საუკუნეშიც ისევ ცოცხალი ყოფილა და მეორე, რაც მთავარია, ეს ანდერძი, მართლაც არსენ ბერის ხელით ჩაწერილი ჩანს. საქმე ის არის, რომ ანდერძის ჩაწერი თვითონ ამეღაფნებს თავის ვინაობას სიტყვებით: „გიბრძანებს და მოგაკცნებს მეფეთა-მეფე დავით დღეთა შინა სიკუდილისა და სოფლით განსლვისა მისისათა, ჩემ მიერ — უნდოჲსა დულირსისა მლოცველისასა მათისა ბერისა პირითა“ (ხაზი ჩვენი, კ. გ.)⁵⁰. აშკარაა, დავითის მეორე ანდერძი მის მლოცველ ბერს ჩაუწერია. ხოლო ამ უკანასკნელის ვინაობის დადგენაში დავითის პირველი ანდერძი გვეხმარება გარკვეულად. იქ ერთგან, როგორც ცნობილია, სოხასტრის შესახებ დავით მეფეს ნათქვამი აქვს: „შემდგომად არსენისსა განკრძალული მღვდელი იყო სმატსენებელი ჩემი შეუცვალებლად“⁵¹ (ხაზი ჩვენი, კ. გ.). მეფის ეს სიტყვები, ცხადია, სოხასტრის მომავალ საქმიანობას ეხებოდა: არსენის შემდეგაც სოხასტერში „განკრძალული“ მღვდელი უნდა ყოფილიყო მახსენებელი, მლოცველი დავითისა „შეუცვალებლად“. ამის მიხედვით აშკარაა, არსენსაც იქ ანალოგიური ვალდებულება ჰქონია დაკისრებული. ისიც დავითის მახსენებელი, მისთვის მლოცველი ყოფილა. ასე რომ, „მლოცველი ბერი“, რომელსაც დავითის მეორე ანდერძი მეფის კარნახით ჩაუწერია, სხვა არავინ შეიძლებოდა ყოფილიყო, თუ არა ჩვენთვის კარგად ცნობილი არსენ ბერი. ამასთან ერთად ირკვევა, რომ ეს არსენი იმავე დროს დავითის მოძღვარიც ყოფილა. თუ ჩვენი მსჯელობა სწორია, მაშინ დასაძლევია გახდება წინააღმდეგობა, რომელსაც ამის შედეგად მივიღებთ: ზემოთ ნათქვამი იყო, რომ არსენ ბერი პირველ წყაროებში არსად დავითის მოძღვრად არ იხსენიებაო, ახლა კი გამოდის, არსენი ნამდვილად ყოფილა მეფის მოძღვარი და ეს მეორე ანდერძიც მას თვითონ დავითის კარნახით ჩაუწერია.

აღნიშნული წინააღმდეგობის დასაძლევად განსაკუთრებული მნიშვნელობის მქონედ ის გარემოება მიგვაჩნია, რომ თვითონ მეფე — დავით აღმაშენებელი — არსენ ბერს ორგან თავის პირველ ანდერძში განმანათლებელს უწოდებს. პირველად ამ ეპითეტით ის მოხსენიებულია ანდერძის დასაწყისშივე, სადაც მეფე ანდერძის დადების გარემოებას ეხება და ამბობს: „ეამსა ჩემსა

⁴⁹ ქართული სამართლის ძეგლები, II, გვ. 18 (სქოლიო).

⁵⁰ იქვე, გვ. 18.

⁵¹ იქვე, გვ. 16.

შარვან[სა ზედა] გა[ნმა]რთვისასა შევევედრე შეწევნად ჩემდა შესავედრებელსა ჩემსა წმიდასა მამასა შიოს. ვიხილე ეკლესიაჲ ჩემ-მიერ აღშენებული [და]სრულებულად და მივიღე ლოცვა ყოველთა მამათაჲ და სასოჲმან და განმანათლებელმან ჩემმან ბერმან არსენი მიბრძანა ამის ანდერძისა დაწერა⁵².

მეორეჯერ არსენი ამ ეპითეტით შემკული ჩანს იქ, სადაც საუბარია შიომღვიმის სოხასტერიისთვის მუხრანული ხოდაბუნის შეწირვის შესახებ და ნათქვამია. „სოხასტერი, ვითა ბერსა, განმანათლებელსა ჩემსა არსენსა. გაუწესებია და მე ხოდაბუნი შემიწირავს მუხრანს...“ და სხვ. ამრიგად, ამ ანდერძში მეფე დავით აღმაშენებელი არსენ ბერს განმანათლებელს უწოდებს, მაგრამ იბადება კითხვა: რატომ მიპართავს დავით აღმაშენებელი ასეთი ეპითეტით („განმანათლებელი ჩემი“) ნიშანდობლივ არსენ ბერს? რატომ მხოლოდ ამ უკანასკნელმა დავითის მახლობელი ადამიანებიდან დაიმსახურა აღნიშნული ეპითეტი? თანაც აშკარაა, ეს სახელი მეფის ანდერძში სხვათა შორის, სიტყვის უბრალო მასალად ნახშირი არ ჩანს: ამ ტერმინით მეფე აღმაშენებელი არსენ ბერთან თავის რაღაც სპეციფიკურ განწყობილებას ამჟღავნებდა. აქ დასმულ საკითხებში გასარკვევად, ვფიქრობთ, საჭიროა გავიხსენოთ: ვის ეწოდებოდა ძველ საქართველოში განმანათლებელი და რა მოვალეობის შესრულება ევალებოდა მას სამეფო კარზე? პირველწყაროებზე დაკვირვება გვარწმუნებს, რომ სახელი განმანათლებელი, ისევე როგორც განათლება და განათლებული, ფართოდ ყოფილა გავრცელებული ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში. ამასთან ერთად, ირკვევა, რომ განმანათლებელი ძველ საქართველოში ეწოდებოდა არა მარტო სჭულის მქადაგებელსა და მის კომენტატორს, არამედ მშობლიური ენის სიწმინდისათვის მებრძოლს, წიგნების მთარგმნელს თუ მწერალს, რომელიც ამდიდრებდა წიგნებით მშობლიურ ლიტერატურას და მით ხელს უწყობდა მშობლიური მხარის კულტურული დაწინაურების საქმეს. სწორედ ასე უნდა იქნეს გაგებული გიორგი ათონელის სიტყვები, ნათქვამი ექვთიმე ათონელის შესახებ: „გამოჩნდა სამკაულად ნათესავისა ჩუენისა და მობაძვად წმიდათა მოციქულთა განმანათლა ქართველთა ენაჲ და ქუეყანაჲ“⁵³. განმანათლებელი ასწავლიდა ხალხს, საზოგადოებას არა მარტო სჭულის საკითხებს, არამედ მწიგნობრობას, მეცნიერებათა საფუძვლებს და საჭირო შემთხვევაში მორალური მოქმედების ნორმებსაც. ასე მავალითად, გიორგი მთაწმინდელი „ყოველსა ერსა შემსგავსებულთა სწავლითა განმანათლებდა: „უსწავლელთა სწავლიდა, ხოლო სწავლულთა სწავლათა მათ აღუქსენებდა, მდიდართა ასწავებდა წყალობად გლახაკთა, ხოლო გლახაკთა მოთმინებასა ასწავებდა“⁵⁴. სწორედ ამ დიდბუნებოვანმა ადამიანმა „ესე ვითარითა სწავლითა განანათლა ქუეყანა ჩუენი“ — იუწყება გიორგი ხუცესმონაზონი⁵⁵. მაშასადამე, ირკვევა, რომ განათლება სწავლების გარეშე არ არსებობდა, რომ განათლებული იყო ის, ვისაც წიგნიერი სწავლა ჰქონდა მიღებული, ვინც ნასწავლი იყო. თუ ასეთი იყო განათლების ცნების გაგება XI საუკუნის საქართველოში, მაშინ, აშკარაა, გან-

⁵² ქართული სამართლის ძეგლები, II, გვ. 12.

⁵³ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, II, თბ., 1967, გვ. 41.

⁵⁴ იქვე, გვ. 163.

⁵⁵ იქვე, გვ. 166.

მანათლებელი ორჯერ დასახელებული დავითის პირველ ანდერძში სხვა არავინ შეიძლება უფიქროს, თუ არა მასწავლებელი. ხოლო დავითის მიერ ნახმარი გამოთქმა — „განმანათლებელი ჩემი“ — ახალქართულად, რასაკვირველია, ჩემი მასწავლებელი იქნება. ამგვარად, დავითის ხსენებულ ანდერძში შემონახული აღმოჩნდა პირდაპირი მითითება იმის შესახებ, რომ არსენ ბერი დავით აღმაშენებლის მასწავლებელი ყოფილა. მას უსწავლებია ქაბუკი მეფისათვის საღვთო სჯული და მეცნიერებათა საფუძვლებიც. ამგვარად, ცხადია, არსენ ბერი დავითის მოძღვარი ყოფილა. ძველ საქართველოში, როგორც ცნობილია, მასწავლებელს მოძღვარი ეწოდებოდა. თვითონ „დავითის ცხოვრებაში“ დადასტურებულია მოძღვრისა და მოძღვართ-მოძღვრის ინსტიტუტების არსებობაც, მასწავლებლისა და მასწავლებელთა-მასწავლებლის (რექტორი) გაგებითა და მნიშვნელობით. მაშასადამე, ირკვევა, რომ აღნიშნული გაგებით არსენ ბერი ნამდვილად ყოფილა დავით აღმაშენებლის მოძღვარი, მაგრამ ამ უკანასკნელის სულიერი მოძღვარი — არასოდეს.

რაც შეეხება არსენის მოძღვრობა-მასწავლებლობას, უთუოდ საგულისხმო ჩანს დავითის საბოლოო ანდერძის (1125 წ.) ერთი მითითებაც. ეს უკანასკნელი დემეტრე უფლისწულის გამეფების განზრახვას ეხება და ასე იკითხება: „რამეთუ მხიარულ ჰყოფდის ყრმაჲ ესე და ფარულთა გულისა ჩემისათა და მენებაცა მოცლა საწუთოჲსაგან მეფე — ყოფითა მაგისითა. რომელი ესე ღმერთმან და მე და ორის წლითგან მოძლუარმან ჩემმან უწყით“⁶⁶ ამგვარად, ირკვევა, რომ დემეტრე უფლისწულს ადრევე გამოუმჟღავნებია მშობლის გულის გამახარებელი მაღალი სამეფო თვისებები. ამიტომ დავით აღმაშენებელს ტახტიდან გადადგომა და თავის სიცოცხლეშივე დემეტრეს აღზეება განუზრახავს. მაგრამ ამ შემთხვევაში ჩვენთვის განსაკუთრებით საგულისხმო დმოწმების ნაკვეთი ჩანს, სადაც ამის მოწმედ დავითს თავისი მოძღვარი ჰყავს დასახელებული და ამბობს: „ღმერთმან და მე და ორის წლითგან მოძლუარმან ჩემმან უწყით“—ო. ოღონდ „საკითხავია, რა ნიშნავს აქ ნახმარი გამოთქმა: „ორის წლითგან მოძლუარმან ჩემმან“, რა შეიძლება ამ შემთხვევაში ვიგულისხმოთ? მკვლევარ ჯ. ოდიშელის აზრით, ეს იმას ნიშნავს, რომ იმ მომენტისათვის, როდესაც დავით აღმაშენებლის მეორე ანდერძი იწერებოდა (1125 წლის იანვარი) არსენ ბერი უკვე დავითის ორი წლის მოძღვარი ყოფილა. მაშასადამე ნატულისხმევია, რომ არსენი ამ მოვალეობის შესრულებას 1123 წელს შესდგომია იოანეს შემდეგ, რომელიც ამ თარიღით დაწერილ დავითის პირველ ანდერძში მეფის სულიერ მოძღვრად იხსენიება. ასე ცდილობს მკვლევარი ჯ. ოდიშელი თავი დააღწიოს იმ წინააღმდეგობას, რომელშიც თავის დროზე ს. კაკაბაძე აღმოჩნდა. ეს უკანასკნელი არსენ ბერის მოძღვრებას 1115 წლიდან დებს. ფორმალურად აღნიშნული წინააღმდეგობა ჯ. ოდიშელის მიერ, რასაკვირველია, დაძლეულია, მაგრამ რა უყოთ ზოგიერთ ობიექტურ გარემოებას, რომელიც ამ შემთხვევაში გათვალისწინებული არ ჩანს [და ჯეროვან გაშუქებასაც გარკვეულად მოითხოვს?] ჯერ ერთი, არსენ ბერის დამოკიდებულებაში დავით აღმაშენებელთან ახლო. მოძღვრული განწყობილება შეაჩნია არა 1120 წლიდან, იოანე მოძღვრის ნაგარაუდვეი სიკვდილის შემდეგ, არამედ გაცილებით უფრო

⁶⁶ ქართული სამართლის ძეგლები, II, გვ. 19.

ადრე, თვითონ იოანეს საცოცხლეში — ჩუის-ურბნისი საეკლესიო კრების დროს და, შესაძლებელია, უფრო ადრეც. გარდა ამისა, თუ მეფის მეორე ანდერძის დაწერის მომენტისათვის (1125 წ.) არსენ ბერი ორ წელზე მეტი ხნის წამოძღვრალი არ იყო, რა აზრი ჰქონდა დავითის მიერ მის დამოწმებას? მით უფრო მაშინ, როდესაც მეფეს თავისი მოძღვრის სწორედ ხანდაზმულობისა და ამ ნიადაგზე აღმოცენებული სულიერი სიახლოვის აღნიშვნა აინტერესებდა უმთავრესად. ორი წელი ამ მიზნისათვის, როგორც ცნობილია, დროის სრულიად უმნიშვნელო მონაკვეთია. ამასთან ერთად, ენობრივადაც გაუგებარია, თუ როგორ მიიღება ანდერძში ნახმარი გამოთქმიდან: „ორი წლითგან მოძღუარმან ჩემმან...“ ორი წლის მოძღვარი, როგორც აქას გვთავაზობს მკვლევარი ჯ. ოდიშელი; ხომ აშკარაა, რომ გამოთქმა: „ორი წლითგან მოძღუარმან“ გარკვეული პროცესის (ამ შემთხვევაში, მეფის მოძღვრობის) დაწყებასა და იქიდან მოკიდებული უწყვეტად მომდინარეობას გულისხმობს? ჩვენი დაკვირვებით, მეფე დავითი, ამ შემთხვევაში თავის დიდხნის მოძღვარს იმოწმებდა და ამით გარკვეულად ამბობდა: ეს ამბავი (დემეტრე უფლისწულის სამეფო ტახტზე დასმის განზრახვა იგულისხმება, კ. გ.) ღმერთმან, მე და ორი წლიდან ჩემმა მოძღვარმა (მე რომ ორი წლისა ვიყავი და ვინც იქიდან მოკიდებული ჩემი მოძღვარია) ვიცითო. ანუ დავითის მეორე ანდერძის ამ ადგილის ასეთი გაცემა სწორია, მაშინ, ცხადია, ამის მიხედვით არსენ ბერის მოღვაწეობის კიდევ ერთი, ახალი ასპექტი ვლინდება. ის დავით აღმაშენებლის არა მარტო მასწავლებელი. არამედ აღმზრდელიც ყოფილა. ირკვევა, რომ ორი წლის ასაკიდან მოკიდებული ყრმა დავითის აღზრდის საქმეს არსენ ბერი ჩასდგომია სათავეში.

არსენის მოღვაწეობა პრაქტიკულად ასე გვაქვს წარმოდგენილი: უფლისწულის აღზრდა არსენს ჯერ კიდევ ქუთაისში, მეფის სასახლეში უნდა დაეწყო. მაგრამ მას შემდეგ, რაც დავითი 7 წლისა გახდა, ის შიო-მღვიმის ლავრაში, როგორც სამეფო მონასტერში, უნდა იყოს სასწავლებლად მივლინებული. მაგრამ ცნობილია, რომ მონასტერში უწვერული ახალგაზრდის ვაჩერება, თუნდაც სასწავლებლად, არ შეიძლებოდა. მოსწავლე-ახალგაზრდა უთუოდ მონასტრის გარეთ უნდა დამდგარიყო. დავითიც სწორედ ამიტომ სოხასტერში დაუყენებიათ, სადაც ის არსენ ბერის ხელმძღვანელობით იზრდებოდა და მეცნიერებათა საფუძვლებს ეუფლებოდა. ბუნებრივია, შიო-მღვიმის სოხასტერს წარუშლელი შთაბეჭდილებანი დაუტოვებია დავითის ცხოვრებაში. სწორედ ამით ჩანს შეპირობებული ის განსაკუთრებული ყურადღება, რომელიც მეფე-აღმაშენებელმა თავის პირველ ანდერძში (1123 წ.) ხსენებული სოხასტრის მიმართ გამოიჩინა. დამახასიათებელია, რომ დიდობაშიც, როდესაც დავითის სწავლა-აღზრდის საქმე მოთავეებული იყო და ის ქვეყნის საჭეთმპყრობელი გახდა, არსენ ბერს ჩვენ ისევ სოხასტერში ვხედავთ და როგორც ზემოთ აღინიშნა, ის იქ მეფე დავითის გამარჯვებისა და მისი მრავალჟამიერობისათვის უწყვეტად მლოცველ-მახსენებელი დარჩენილა. ასეთი ჩანს არსენ ბერის ჯანგრძლივი და ნაყოფიერი მოღვაწეობის ლოგიკური და არსებითად მშვენიერი დაგვირგვინება. კიდევ უფრო საგულისხმო ის გარემოებაა, რომ დავითის მემატინან-ისტორიკოსიც, მისი თხზულების მიხედვით, დავითის აღმზრდელი ჩანს. ირკვევა, რომ ისიც სამეფო კარზე ზუსტად არსენის ანალოგიურ მოღვაწეობას ეწეოდა. ერთგან, თავის თხზულებაში ის თავის პატრონის სულიერი ცხოვრებას ეხება და ამბობს: დავითმა დიდობაში „თავი სათნოებათა სიწმიდე

ესეოდენი მოიგო, ვითარცა დიდმა ანტონი⁵⁷, მაგრამ სიჭაბუკე მას ძალიან მძიმე ჰქონდაო: „ნუ მეტყუ მისთა სიჭაბუკისათა რათამე, რომელნი არცა ღმერთმან მოიქსენნეს! უწყი კემამარიტებით, რამეთუ ყოველთა ათისა წლისა ეამთა სამარადისოდ წმიდითა პირითა და განწმედლითა გონებითა მიიღებდა უხრწნელთა ქრისტეს საიდუმლოთა თანამოწამებითა სკნდისისათა და არა მხილებით გონებისათა, რომლისა მოწამე არს სარწმუნო იგი ცათა შინა“ (ხაზი ჩვენია, კ. გ.)⁵⁷. როგორც ჩანს, დავითის სიჭაბუკე იმდენად დამძიმებული ყოფილა უფლისწულისათვის შეუფერებელი საქციელთ, რომ მემატიანეს არა მარტო მისი გახსენება არ სურს, არამედ ნატრობს კიდევ: ღმერთიც ნუ გაუხსენებს მას ამ ამბებსო. საფიქრებელია, დავითს სწორედ მაგ პერიოდში ჰქონდეს ჩადენილი ის შეცოდებანი, რომლებმაც მას დიდობაში თავისი ცნობილი „გალობანი სინახულიანი“ ათქმევინეს. მაგრამ ეს აქ ჩვენთვის მთავარი არ არის. აქ შემთხვევაში განსაკუთრებით საგულისხმოა საკითხი: საიდან იცის მემატიანემ დავითის ყრობა-სიჭაბუკის ამბები ასე დაწვრილებით, ან რა იგივეა, რატომ მიაქვს. მემატიანეს ასე გულთან ახლო დავითის ჭაბუკური შეცოდებანი?

ს. კაკაბაძე დავითის „ცხოვრების“ სწორედ ამ ადგილის მიხედვით არსენ ბერს დავითის სულიერ მოძღვრად აცხადებდა. ის განსაკუთრებულ ყურადღებას მიაქცევდა იმ ცნობას, რომელიც დავითის მიერ ზიარების მიღებას ეხება და თავის მხრივ ასკვნიდა: „ამის დაწერა შეეძლო მხოლოდ თვით მეფის მოძღვარს, რომელიც მეფისაგან აღსარებას ღებულობდა უკანაჲყენელ ათი წლის განმავლობაში“⁵⁸. რასაკვირველია, ამ შეთხვევაში ანე კატეგორიულად ვერ გამოვრიცხავთ სხვა შესაძლებლობასაც. ვფიქრობთ, იმის სათქმელად, თუ რა დროიდან დაიწყო დავით უფლისწულმა ზიარების მიღება, მაინცდამაინც სულიერ მოძღვრად ყოფნა სრულიადაც სავალდებულო არ იყო. ამის თქმა შეეძლო ყველას, ვინც კი სამეფო კართან დაახლოებული და დავითის ჭაბუკობასთან ახლო გაცნობილი იქნებოდა. მიუხედავად ამისა, ცხადია, დავითის ჭაბუკური ყოფა-ქცევის აქ აღნიშნული წერილმანების ცოდნა მხოლოდ მეფის აღზრდასთან დაკავშირებულ პიროვნებას შეეძლო; მით უფრო, რომ ამ შემთხვევაში ის სხვისი ნათქვამის და რაღაც ყურმოკრული ამბის გადამღერებას კი არ ახდენს, არამედ თავის თვალთ ნახულსა და პირადად გაცდილ სინამდვილეს გადმოგვცემს. ასე, რომ დიდი დაკვირვება არც იმის დასადგენადაა საჭირო, რომ ამ ადგილის მიხედვით დავითის „ცხოვრების“ ავტორი გარკვეულად თავისი პატრონის მეფე-აღმამენებლის აღზრდასთან დაკავშირებული პირი ჩანს. ამგვარად ირკვევა, რომ დავითის ისტორიკოსიც სამეფო კარზე იმავე პედაგოგიურ მოღვაწეობას ეწეოდა, რასაც არსენ ბერი. ისიც დავითის აღზრდელი ყოფილა. ამიტომ, უფრო საფიქრებელია, ამ შემთხვევაში ერთი და იგივე მოღვაწესთან გვქონდეს საქმე.

დასაშარულ, საძიებელი საკითხისათვის განსაკუთრებული მნიშვნელობას

⁵⁷ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 352.

⁵⁸ ს. კაკაბაძე, დავით აღმაშენებლის მემატიანის ვინაობა, თბ., 1913, გვ. 7.

მქონედ' მიგვაჩნია ერთი მეთოდოლოგიური თავისებურება, რომელიც აგრეთვე ერთნაირი სიზუსტითაა წარმოდგენილი როგორც დავითის „ცხოვრებაში“, ისე დავითის პირველ ანდერძშიც. რომლის ლიტერატურულად გაფორმება არსენ ბერის სახელს უცილობლად უკავშირდება. საქმე ეხება ამა თუ იმ მოვლენაზე მსჯელობისას მემატიანესათვის ცნობილი მრავალი ფაქტობრივი მასალიდან მცირედის, ან როგორც ის თვითონ უწოდებს, მხოლოდ ერთის მოთხრობა-გაშუქების ხერხს. ასე მაგალითად, მემატიანე მოგვითხრობს თურქების წინააღმდეგ დავითის მიერ ომის წარმოების ტაქტიკური ნაბიჯების შესახებ, რომელიც მტრის შემოსევის შემთხვევაში ომისათვის თავის მოჩვენებით არიდებას და შემდეგ მოულოდნელად („უგძნეულად“) თავდასხმა-გაყვლეტაში გამოიხატებოდა. ისტორიკოსი ამბობს: „უგარძნეულად დაესხის და მოსწყვდნის (საუბარი დავით აღმაშენებელს ეხება, კ. გ.) და ესე არა ერთგზის, ანუ ორგზის, გინა სამ, არამედ მრავალგზის, ვითარცა აწ ერთი ითქუას“⁸⁹. ამის შემდეგ დავითის ცხოვრებაში მართლაც მოთხრობილია ერთი ეპიზოდი, რომელსაც ტაოში ჰქონია ადგილი. მეორე შემთხვევაში, მემატიანეს სურს გაგვიჩუქოს, თუ როგორ ახერხებდა დავით აღმაშენებელი, ესოდენ ღიდი „სახორციელო“ საქმეების გაკეთებელი მეფე, რომელმაც ასე დაემუშაო ქვეყანა უზომოდ აამალა, ყოველდღიურ ზრუნვას საღვთო და სასულიერო საქმეებისთვისაც, ის ამბობს: „...უსასწრაფოეს აქუნდა რომელთაგანნი მცირედნი მრავლისაგან, ვითარცა სასმელი ერთი მტკურისაგან ჩუენცა მიესცეთ თხრობასა“⁹⁰.

ასევე, მემატიანე მოგვითხრობს დავითის ბიბლიოფილობაზე — წიგნის მოყვარეობაზე. ის საგანგებოდ გახაზავს იმ გარემოებას, რომ ზოგჯერ წიგნის კითხვა იმდენად გაიტაცებდა მეფეს, რომ შესაძლებელი იყო ბრძოლას ველზედაც კი თავი დავიწყებოდა მას და მტერზე გამარჯვება ხიფათქვეშ დაეყენებია. სწორედ ამ გარემოებასთან დაკავშირებით დავითის ისტორიკოსი აღნიშნავს: „არიან უკუე სხუანიცა მრავალნი საცნაურებანი ამის პირისანი, გარნა მე ერთიღა შევესჯინო სიტყუად სხუა ამათ თანა“, რომლის შემდეგ, მას მოთხრობილი აქვს ერთი ეპიზოდი, რომელსაც ავჭალის ღელეში ჰქონია ადგილი.

მრავლისაგან მცირედის, მხოლოდ თითო ეპიზოდის მოთხრობის კონცეფცია დავითის ისტორიკოსთან გაბატონებული ხერხი ჩანს. ამის დამახასიათებელი მაგალითები მის თხზულებაში, გარდა აქ აღნიშნულისა, სხვაც არა ერთი მოიპოება.

განსაკუთრებით საგულისხმო ამ შემთხვევაში ან გარემოებაა, რომ უწყებულ მეთოდოლოგიურ კონცეფციას ზუსტი ანალოგი დავითის პირველ ანდერძშიც ეძებნება, იქ, დასაწყის ნაკვეთში, საუბარია იმ ქველმოქმედებისა და მოწყალების შესახებ, რომელსაც ღმერთი იჩენდა თურმე ყოველდღიურად დავითის მიმართ. ანდერძის მიხედვით, თვითონ „მეფემეფეთა“ (ღმერთი) ხელს უწყობდა და აძლევდა თურმე დავითს „საპირველთა უპირველად; ცხადთა, წინააღმდგომთა განმგე-

⁸⁹ ქართლის ცხოვრება, I, გვ. 333.

⁹⁰ იქვე, გვ. 347.

ობისა თვისათა მისცემდა მოსასრველად“ და სხვ⁶¹. სწორედ ამასთან დაკავშირებით არსენ ბერი, როგორც ანდერძის შემდგენელი, აცხადებს: „რომელთაჲ კერძოჲ რაჲმე და ურიცხუთაგან ერთი მიზეზად თხორობისავე მივსცე თხორობასა“⁶². მართლაც, ამ შენიშვნის შემდეგ ანდერძში დაწვრილებით მოთხოვნილია დავითის მიერ თავისი მტრების: ქვეყნის შემაწუხებელისა“ და „ლთისა არამრიდის“ ძაგანისა და მისი ძის „წინა-უკმო მკვდელთ-მოძღურის“ მოღისტოსის დამარცხება-დამორჩილების ეპიზოდი⁶³.

ისტორიული ამბის გაშუქების ასეთი ხერხი: ჯერ ზოგადი დახასიათება, ხოლო შემდეგ ნათქვამის დამადასტურებელი ერთი ნიშანდობლივი ეპიზოდი დაწვრილებით აღწერა, არ არის მხოლოდ სტილისტურ-ლიტერატურული მოვლენა, რომელიც, შესაძლებელია, ერთი და იგივე ისტორიული ეპოქის მწერალთა მთელი ჯგუფისათვის საერთო და დანახასიათებელი აღმოჩნდეს, არამედ ამ შემთხვევაში საქმე გვაქვს ინდივიდუალური ხასიათის მეტოქეობით თვისებურებასთან, რომელიც ძველ ქართულ საისტორიო მწერლობაში ჩვეულებრივ არ მეორდება და საზოგადოდ გავრცელებული არ ჩანს. დავითის ისტორიკოსისათვის ესოდენ დამახასიათებელი მეტოქეობითი ხერხის მომარჯვება არსენ ბერის მიერაც და მისი წარმოჩენა ისეთ მცირე ზომის თხზულებაში, როგორიც დავითის ხსენებული ანდერძია. იმის მოწმობას წარმოადგენს, რომ მსჯელობის აღნიშნული ხერხი მწერალს ძვალ-რბილში ჰქონდა გამჭდარი და მის გარეშე თხზულების წერა მას. დიდი იქნებოდა თუ მცირე, წარმოუდგენელად მიაჩნდა. ეს გარეგნობა კი, თავის მხრივ, თვალსაჩინოდ აძლიერებს მოსაზრებას ამ ორი მოღვაწე-მწერლის იგივეობის შესახებ. თუ ამასთან ერთად გავითვალისწინებთ იმ გარემოებასაც, რომ ისინი (დავითის ისტორიკოსი და არსენ ბერი) ერთნაირ შინაურულ ურთიერთობაში იმყოფებოდნენ მეფე დავით აღმაშენებელთან და ზუსტად ერთნაირი იყო მათი მოღვაწეობის ხასიათიც (ორივე ერთი და იგივე უფლისწულის აღმზრდელი ჩანს) ვფიქრობთ, ამ შემთხვევაში უთუოდ ერთსა და იმავე მწერალთან უნდა გვქონდეს საქმე.

მართლაც, ძნელი წარმოსადგენია სამეფო კარზე ღროის ერთსა და იმავე მონაკვეთისათვის ორი მოღვაწის არსებობა, რომელთაც სამივე აქ აღნიშნული თავისებურება ასეთი სიზუსტით და ასე ერთნაირად ახასიათებდეს. თუ გავიხსენებთ, იმ იდეურ-ლიტერატურულ-სტილისტურ ანალოგებსაც, რომელიც დიდხანია მკვლევართა მიერ დადგენილია, ცხადი გახდება, რომ „ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისიც“ არსენ ბერის კალამს გახეკუთვნება. დავითის ისტორიაც იმ მწერლის ნახელავი ჩანს, რომელსაც რუის-ურბნისის საეკლესიო კრების „ძეგლის წერა“ და დავითის ორივე ანდერძი დაუწერია, მხოლოდ იმ განსხვავებით, რომ „ძეგლის წერასა“ და ანდერძებში არსენი უფრო სხვისი (საეკლესიო კრება, მეფე დავითი) ნება-

⁶¹ Ф. Ж о р д а н и я, Завещание царя Давида Возобновителя, тб., 1895, гл. 10.

⁶² იქვე.

⁶³ სხვადასხვა მოტივი მკვლევარ ქ. ო დ ი შ ე ლ ს ა ც შემჩნეული და გამოყენებული აქვს თავის დასახელებულ ნაშრომში. მაგრამ ის მას სტილისტურ მოვლენად მიაჩნია მხოლოდ, გაკერით ეხება და ბაღიან მოკლედ ჩერდება მასზე.

სურვილის გამომხატველი და გამფორმებელია. დავითის ისტორიაში კი ის დამოუკიდებელი ავტორი-შემოქმედელი ჩანს. მით უფრო, არსენ ბერი სა-ისტორიო მწერლობაშიც საკმაოდ ცნობილი პიროვნება ჩანს. კორნ. კეკელიძის დაკვირვებით მას, გარდა აქ აღნიშნული თხზულებებისა, წმ. ნინოს ცხოვრების გადაკეთებაც მიეწერება⁶⁴. ყველაფერმა ამათ ჩვენს იმ დას-კვნამდე მიგვიყვანა, რომ არსენ ბერი დიდი დავითის აღშ-ზრდელ-მასწავლებელი, ანავე დროს, მისი მეტატი-ანე-ისტორიკოსიც ყოფილა.

К. Г. ГРИГОЛИЯ

ОПЯТЬ ОБ АНОНИМНОМ ИСТОРИКЕ ЦАРЯ ДАВИДА

(Резюме)

В статье изложены доводы ученых относительно личности анонимно-го историка царя Давида.

Автор статьи разделяет единогласное утверждение ученых о том, что анонимный историк являлся современником и самым близким челове-ком царя Давида, очевидцем и соучастником событий, имевших место в царствовании Давида Строителя.

Автор критически отвергает теорию об идентичности анонимного ис-торика Давида и Иоанна Чимчимели, упоминаемого у историка цари-цы Тамар. Он склоняется к мнению той группы ученых, которая утверж-дает, что историком царя Давида Строителя следует считать его совре-менника и сотрудника монаха Арсения и со своей стороны приводит свои соображения в пользу этого положения.

⁶⁴ კორნ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, თბ., 1960, გვ. 309.

მიხეილ ჯავთარიძე

XVII—XVIII სს. ქართული ჰიმნოგრაფიის ისტორიიდან

იმეო ბრისთავის ჰიმნოგრაფიული მოღვაწეობა

1659 წელს კახეთში მტრის წინააღმდეგ იფეთქა აჯანყებამ, რომელშიც თითქმის მთელი აღმოსავლეთი საქართველო მონაწილეობდა. ამ აჯანყებამ ღრმა კვალი გაავლო ჩვენი ქვეყნის ისტორიასა და ცხოვრებაში და იგი დარჩა როგორც კახეთის ფიზიკური განადგურებისაგან გადარჩენის აღმნიშვნელი თარიღი.

XVII ს. 50-იან წლებში ქართლ-კახეთის პოლიტიკური მდგომარეობა საკმაოდ მძიმე იყო. შაჰ-აბაზ პირველის შემოსევებისაგან გატეხილი და დაძაბუნებული კახეთი ჯერ კიდევ არ იყო წელში გამართული, როდესაც სპარსეთმა კვლავ ახალი იერიში მოიტანა — კახეთში თურქმენების ჩამოსახლება დაიწყო. ირანის შაჰმა გადააყენა გამაჰმადიანებული როსტომ მეფე და მის ადგილას განჯის მმართველი დანიშნა. ამ უკანასკნელმა აქტიურად მიჰყო ხელი თურქმენების ჩამოსახლების საქმეს.

მომთაბარე თურქმენი ტომები თანდათან მკვიდრდებოდნენ და იკავებდნენ იორ-ალაზნის ბარაქიან ჭალებს, ეს კი ქვეყნის ფიზიკურ არსებობას ეჭუქრებოდა. ამ ეროვნული კატასტროფის საშიშროებამ აამხედრა კახეთი 1659 წელს. კახეთის სიკვდილის საშიშროებას, ამბობს აკად. ნ. ბერძენიშვილი, სახალხო ომი მოჰყვა¹.

ისტორიის ეს ღირსშესანიშნავი ფაქტი რატომღაც შესაფერისად ვერ აისახა ჩვენს ისტორიოგრაფიაში². სულ რამდენიმე სტრიქონით გამოხატეს ეს ფაქტი ვახუშტიმ, ფარსადან გორგიჯანიძემ და ბერი ეგნატაშვილმა. მხოლოდ ჰაგიოგრაფიულმა მწერლობამ შემოგვინახა ცნობები 1659 წლის აჯანყებისა და მისი სულისჩამდგმელების შესახებ. ბიძინა ჩოლოყაშვილის, შალვა და ელიზბარ ერისთავების „წამება“ დაწერა XVII საუკუნის გასულისა და XVIII საუკუნის პირველი ნახევრის მოღვაწე ბესარიონ ორბელიშვილმა. თხზულების სათაურია: „შესხმა წმიდათა მოწამეთა ბიძინასი, შალვასი და ელიზბარისი და უწყება წამებისა მათისა“³.

¹ ნ. ბერძენიშვილი, აღმოსავლეთ კახეთის ისტორიიდან, მომხილველი, III, 1953, გვ. 81.

² სამაგიეროდ ფოლკლორში მთელი ციკლია შექმნილი ბახტრიონზე და მის გმირებზე. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ არც სპარსელი ისტორიკოსი მუჰამედ თაჰირი გამოირჩევა ცნობების სიუხვით. იხ. ვლ. ფუტურიაძე, მოჰამედ თაჰირის ცნობები საქართველოს შესახებ, მასალები საქართველოს დიპლომატიის ისტორიისათვის, ნაკ. 30, 1954.

³ გამოქვეყნებული მ. საბინინის მიერ, იხ. „საქართველოს სამოთხე“, გვ. 599—609.

ბესარიონ ორბელიშვილი უპირობო თანამედროვეა თბულებებში აღწერილი ამბებისა და, მაშასადამე, თბულება საიმედო წყაროა. ამიტომაცაა, რომ მან უდიდესი გავლენა მოახდინა შემდეგი დროის ისტორიკოსებზე და მწერლებზე.

1659 წლის აჯანყების მესვეურები ქართულმა ეკლესიამ წმინდანებად შერაცხა და მათი მოხსენიების დღეც განსაზღვრა. ეს ინიციატივა, ჩვენი აზრით, დეკანოზ გარეჯის ლიტერატურულ ცენტრს ეკუთვნის.

ეს მოხდა მაშინ, როდესაც ვახტანგ VI ხელმძღვანელობით მთელი რიგი მეტად მნიშვნელოვანი რეფორმები ჩატარდა, როდესაც საქართველოს ეკლესიას განაგებდა ვახტანგ VI ძმა, ვახტანგის პოლიტიკის გამტარებელი სასულიერო წრეებში, დომენტი კათალიკოსი, ხოლო დავით გარეჯის შემოქმედებით ცენტრს, XVII—XVIII საუკუნეების ტონის მიმოცემს მთელს აღმოსავლეთ საქართველოში, ხელმძღვანელობდნენ ონოფრე მაჭუტაძე, ბესარიონ ორბელიშვილი და სხვ. ამ დროს იწყება ქართული საეკლესიო ცხოვრების აღორძინება, ჰაგიოგრაფიულ-ჰიმნოგრაფიული მწერლობის აღმავლობა. საეკლესიო მწერლობაში ამ პერიოდში შემუშავდა გარკვეული შეხედულება, რომ ეროვნული ეკლესიის დაცვა-გადარჩენისათვის ქართველი წმინდანები უფრო „თესნი“ არიან, ამიტომ მათი როლისა და საქმიანობის მამულოშვილური პოზიციებიდან წარმოიჩინება მიჩნეულ იქნა დიდ პატრიოტულ საქმედ. ეს თვალსაზრისი წითელი ზოლივით გასდევს მთელ იმდროინდელ ჰაგიოგრაფიას. სანიმუშოდ დავიმოწმებთ ბესარიონ ორბელიშვილის სიტყვებს: „აწ მოვედით, მარტვრთ მოყუარენო, და შემოვკრბეთ ხსენებასა მათსა და გულსმოდგინეთ უზნობდეთ სიმხნეთა მათთა, არა თუ ძუელთა და ადრინდელთა მოწამეთათჳს სიტყუა ჩემი, არცა შორთა და ჩუენგან უცხოთა ქვეყანათა შინა გამობრწყინებულათჳს, რომლნი-იგი დაღაცათუ ადრინდელნი და უწანარესნი არიან წამათა და ადგილთა ჩუენგან შორს, არამედ წინაჲე ყოველთა მხედველისა ახალ და ცხოველ არიან. და მარადის უახლესითა და უბრწყინვალესითა დიდებითა განახლებულ და ბრწყინვალე კმნილ არიან და ვითარცა ხილული ესე მზე ყოველთათჳს სწორად მახლობელ არს... ესე ახალნი მოწამენი ნამდკლვე ჩუენი და ჩუენთა ქუჴყანათა შინა გამობრწყინებულნი“⁴.

გარეჯაში გროვდებოდა მასალები ქართველ წმინდანებზე, იწერებოდა და დგებოდა ქართული ჰაგიოგრაფიული კრებულები. დგინდებოდა ქართველ მოწამეთა ხსენების დღეები. დავით გარეჯის მესვეურებმა მათთან შემოქმედებით კონტაქტში მყოფ მწერლებს დაავალეს სხვადასხვა წმინდანებზე განგების შექმნა. ავტორთა შერჩევის დროსაც გარკვეული პრინციპი იყო დაცული. როგორც ჩანს, 1659 წლის გმირების განგების შედგენა დაუვალებათ შალვა ერისთავის შვილიშვილისათვის — იესე ერისთავისათვის.

ბიძინა, შალვა და ელიზბარის ხსენების დღედ ხელნაწერთა უმრავლესობა იძლევა 18 სექტემბერს. XVIII—XIX საუკ. ხელნაწერების უმრავლესობაში ამ დღეზეა მათი განგება მოცემული. მაგრამ არის რამდენიმე მნიშვნელოვანი ხელნაწერი, რომლებიც მათ ხსენებას 24 იელისს მიუთითებს. ესენია: A — 366 — გულანის სადღესასწაულო ნაწილი 1714—1716 წლების; A — 515 — ეფთვიმე ბარათაშვილის სადღესასწაულო 1736 წლისა; H — 970

⁴ საქართველოს სამოთხე, გვ. 600.

1742 წლის ხელნაწერი: A — 1048—1766 წლის ხელნაწერი: ლენინგრადული ფრაგმენტი 041E — 106 (E184) — XVIII საუკ. ჯა სხვ.

ხელნაწერთა უმრავლესობაში, როგორც კთქვით, ბიძინა, შალვა და ელიზბარის ხსენება 18 სექტემბერსაა. ბესარიონ ორბელიშვილის თხზულება ჩვენამდე ავტოგრაფის სახითაა მოღწეული. რამდენადაც მოულოდნელია, უნდა იყოს, თხზულებაში აღნიშნული არ არის მათი ხსენების დღე. „შესხმა“ უშუალოდ მოსდევს ლუარსაბ მეფის „მარტვილობას“, რომელიც განკუთვნილია პირველი მარტის საკითხავად.

ამავე ხელნაწერში რამდენიმე ფურცლის წინ წარმოდგენილია საგალობლები, რომლებიც 18 სექტემბრის ქვეშა და ამოღებულია სხვა კრებულიდან და ჩართულია აქ⁶. სხვა ხელნაწერში ყოველგვარი შენიშვნების გარეშე 18 სექტემბერი ბიძინა, შალვა და ელიზბარის ხსენების დღედ. ჩვენ ვხედავთ, თუ რატომ მოხდა ამ წმინდანთა ხსენების დღის გაორება, მით უმეტეს, გაუგებარია, რომ 1714—1716 წლების ხელნაწერებში 24 ივლისი მათი ხსენების დღედ. აკოლუთის ავტორი — იესე ერისთავი, ე. ი. ის, ვინც მთელი განგება შექმნა, 18 სექტემბერზე წერს საგალობელს, — სვინაქსარული საკითხავების შემკველი ხელნაწერები უკლებლივ ყველა 18 სექტემბერს იძლევა მათი ხსენების დღედ, ხოლო ვრცელი „შესხმის“ ავტორი საერთოდ არცერთ დღეს არ მიუთითებს⁶. ამ გაუგებრობის გამოა ალბათ, რომ საქართველოს ცენტრარქივის ხელნაწერი № 488 საგანგებოდ შენიშნავს: „ამასვე დღესა ბიძინა დაჭრილისა, ამათი ხსენება და წამება ამას დღესა არს, მშანო, და არა თუ ივლისსა კდ, ვისაც დაუწერია, ტყვილად დაუწერია. ივლისს არ არს, არამედ 18 სექტემბერს ეწამნეს“⁷.

ბიძინა, შალვა და ელიზბარის ჰომოგრაფიული კანონი, როგორც ზემოთაც აღვნიშნეთ, დავით გარეჯის ლიტერატურული სკოლის დაკვეთით შეადგინა იესე ერისთავმა. ამიტომ იესე ერისთავის შემოქმედება სწორედ გარეჯის ლიტერატურული სკოლის ტრადიციების შესაბამისად უნდა იქნეს განხილული.

იესე ერისთავის დაწერილებითი ბიოგრაფია ცნობილი არ არის, რამ-

⁶ ძველი პაგინაციის მიხედვით შეიძლება იმ საგალობელთა კრებულის პირვანდელი სახის აღდგენა, რომელიც S—3269-შია გამოყენებული.

⁶ აქ შეიძლება ითქვას, რომ რადგანაც S—3269-ში ვერ საგალობლებია (რომლებსაც ხსენების დღე უბის) და შემდეგ ვრცელი საკითხავი, ამიტომ ბესარიონმა აღარ ჩათვალა საჭიროდ დღის მითითება. მაგრამ ეს ახსნა მთლად მართალი ვერ იქნება, რადგანაც სხვა შემთხვევაში ბესარიონი ასე არ იქცევა.

⁷ ხელნაწერი „აღწერილობის“ მიხედვით შეცდომით XVII საუკუნითაა დათარიღებული. ღმ. ფურცელაძის აზრით, რომელიც 1797 წლის ერთი ხელნაწერის („ეფანი“) მონაცემებს იყენებს «мученическая смерть Бидзины, Элишбара и Шалвы, последовала 18-го сентября, 1664 году». რაც შეეხება მათი ხსენების დღეს, იგივე ავტორი გვამცნობს: «Церковь грузинская причислила мучеников к лику святых и установила праздновать память их в 18-го сентября. Установление это последовало еще при жизни супруги Бидзины, во второй половине XVII столетия». იმ. О праздниках, установленных православною груз. церковью, Тиф., 1862, стр. 146. ავტორი ეყრდნობა „ეფანის“ ადგილს: „ხოლო შემდგომად ამისა წარსდეს წელნი არა მტირდენი, ცოლმან წმინდისა შალვასმან ღუთისმოყუარებან ქეთევან და ქვან ერისთავმან დავით, წარგზავნეს კაცნი სარწმუნონი მუნ, სადა იგი დაკრძალულ იყუნეს გუამნი იგი წმიდათანი. ამოიღეს იგინი... და მოიხუწეს ეართლად და დასხნეს ერთსა სამარხოსა შინა იკორთას“ (საქართველოს სამთხ, გვ. 609).

დენიმე სტრიქონი მიუძღვნეს მას კ. კეკელიძე⁸, ლ. მენაბდე⁹ და დ. გვრიტიშვილმა¹⁰. ლ. მენაბდე იესეს შესახებ ლაპარაკობს ახალგაზრდის კულტურული ეერის დახასიათებისას, რადგანაც იესე ქსნის ერისთავთა შტოს ეკუთვნოდა. და მათი რეზიდენცია იყო ახალგორს. ხოლო დ. გვრიტიშვილი ქსნის საერისთავოს, როგორც პოლიტიკური ერთეულის, დახასიათებისას ახსენებს იესეს. იგი განსაკუთრებით ჩერდება იესეს ძმის — შანშეს როლზე.

იე-ე, როგორც მისი საგალობლის აკროსტიქიდან ჩანს, ყოფილა 1659 წლის კახეთის აჯანყების ერთ-ერთი მესვეურთაგანის შვილიშვილი, შალვა ერისთავის ძის ძე „იამბიკონი, რომლისა თავნი იტყვან: „ქარბტეს მოწამეო შალვა, შეიწყალე ძის ძე შენი იესე“.

შალვა წამებულის შვილს ერქვა დავითი, ამ დავითის შვილი უნდა ყოფილიყო იესე, იესეს ვაჟსაც დავითი ერქვა, რომელიც 1753—1774 წლებში განაგებდა ქსნის საერისთავოს¹¹. იესეს უშუალო მემკვიდრენი ყოფილან XIX ათეკ. გამოჩენილი ქართველი დრამატურგები და საზოგადო მოღვაწენი გიორგი და დავით ერისთავები¹².

იესე ყოფილა ერისკაცი, იგი ძმა იყო ცნობილი მემამბოხისა და XVIII ს. ქართული პოლიტიკური ცხოვრების აქტიური წევრთაგანის შანშე ერისთავისა, რომელიც მთელი თავისი სიცოცხლე ებრძოდა ირანის პოლიტიკურ კურსს. დამარცხების შემდეგ იძულებული გახდა მშასთან — იესესთან ერთად წასულიყო სპარსეთში და შაჰს ხლებოდა. ჰაჰუნა ორბელიანის მოხდენილი თქმით, „ქსნის ხევის სანაცვლოდ დაიმკვიდრა ხორასანი“¹³.

1745 წელს გაუთავისუფლებიან ქმები შანშე და იესე ტყვეობიდან და წამოსულან სამშობლოსაკენ, მაგრამ გზაზე იესე გარდაცვლილა¹⁴.

იესეს საგალობლები დაუცავს ბესარიონ ორბელიშვილის პავიოგრაფიულ კრებულს S—3269. სხვა, რომელიც ხელნაწერიდან ამოღებულია იესეს ჰიმნები და ამ კრებულშია ჩაქცეული. ეს ჩანს თუნდაც იქიდან (თავი რომ დაეანებოთ განსაკუთრებულ ზელს), რომ ზელნაწერს შემოუენახავს ძველი პავინაცია.

იესეს ჰიმნები ქართული ორიგინალური ჰიმნოგრაფიული ტრადიციების მიხედვითაა შეთზული. ძირითადი მოტივი საგალობლებისა ეროვნულ-პატრიოტულია, რისთვისაც გამოყენებულია რელიგიურ-პათეტური ტონი.

⁸ კ. კეკელიძე, ვტიულები ძველი ქართული შწერლობის ისტორიიდან, ტ. IV, გვ. 244, შენ. 1.

⁹ ლ. მენაბდე, ძველი ქართული შწერლობის კერები, ტ. I, ნაკვეთი, I, 1963, გვ. 261—264.

¹⁰ დ. გვრიტიშვილი, ფეოდალური საქართველოს სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1955, გვ. 312—326.

¹¹ იქვე, გვ. 367.

¹² გიორგი ერისთავს შეუდგენია გენეალოგიური შტო (საბუთი დაცულია ცენტრარქივში ფ. 215 № 755, რომლის მიხედვით ასეთი სურათია: „დავით ერისთავი (შალვას ძე, მ. კ.) იესე-დავით-როსტომ-დავით-გიორგი-დავით“. ცნობა ბირეულად მოიკვლია და გამოაქვეყნა ამბერკო გიჩილიაძემ. იბ. ნარკვევები XIX ს. ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, 1952, გვ. 4.

¹³ პაპუნა ორბელიანი, ამბავი კართლისა, ქართლის ცხოვრება, ნ. ჩუბინაშვილის რედაქციით, ტ. II, გვ. 347.

¹⁴ დ. გვრიტიშვილი, დასახელებული წიგნი, გვ. 326; ლ. მენაბდე, დასახ. წიგნი, გვ. 263; კ. კეკელიძე პლ. იოსელიანზე დაყრდნობით იესეს გარდაცვალებას დებს 1739 წლით. იბ. ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, გვ. 341, სქოლ. 5.

გალობები საინტერესოდაა აგებული. ცალკეული გმირისადმი მიძღვნილია ზოგჯერ ცალკეული ტროპარები, ოდები, ზოგჯერ კი სამთავეს ქება მოცემულია ერთ გალობაში, ოდაში და თითო პიროვნებას თითო ტროპარი ეძღვნება. პირველ შემთხვევაში მითითებულია: „ოხითა შალვას“, „სხვა ოხითა (ბიძინასი)“, „ოხითა ელიზბარისი“, ან „იბაკო შალვასი“. „იბაკო ელის-ბარისი“ და ა. შ.

მეორე შემთხვევის მაგალითისათვის დავიმოწმებთ საგალობელს: „ქრისტე ღმერთო, სიბრძნეო ღმრთისაო, მომეც მე სიბრძნე სიტყვსა და აღახუ-მნ ბაგენი ჩემნი გალობად და შესხმად ქებისა მათისა, რათა ღირსად უგალობდე წმიდათა ამათ მეოხებითა ღმრთისშობლისათა, მოწყალე.

რომელმან შეგკრიბნათ თქუენ მეოხად ჩუენდა და მტერთა ჩუენთა მომ-სრველად. სამნი ეგე ვარსყულავნი განმანათლებლად ეკლესიათა ქართლისა-თა, შალვა, მოყუასით შენითურთ შეგვწყალენ ჩუენ ყოველნივე, რომელნი ვაქებთ წსენებასა თქუენსა.

იაკობისებრ დაქრა თავს-იდეც სასურველისა მის შენისა ქრისტესთვის და მსგავსად მისსა ლახურითა განგურებულ იქმენ, სანატრელო ბიძინა, ამისთვის უგალობთ წყალობასა შენსა, მეოხ გუეყავ პატივისმცემელთა შენთა.

სპარსთა ქუეყანაჲ შეღება სისხლმან შენმან, ელისბარ, და სიბნელე ცოდვისა ჩუენისა განაქარვა და გკჳსნა ხილულთა მათ უბილავთა მტერთა-გან და მოგუანიქა ჩუენ ცხორებაჲ უცვალებელი, ამისთვის სიმართლედ გა-დიდა მაცხოვარმან.

ტაძარო ქრისტესო, შეურყეველო ზღუდეო ქრისტეანეთაო, და საყუთა-რო მფარველო და მოლუაწე ქართველთა ერთაო, მეოხ გუეყავ წინაშე ძისა შენისა და ღმრთისა ჩუენისა, რომელნიცა უგალობთ, რამეთუ დიდებულ არსა.

იესე ერისთავი საგანგებოდ უსვამს ხაზს ბიძინა, შალვა და ელიზბა-რის დამსახურებას მშობლიური ხალხისა და ეკლესიის წინაშე. მათ ვაჟკაცურ სიმტკიცესა და შეუფალობას, პირდაპირობას და სამშობლოს წინაშე თავდა-დებას მიიჩნევს დიდ ეროვნულ და პოლიტიკურ ფაქტად. ამიტომ ავტორი ბიძინა, შალვა და ელიზბარის მოწამებრივი სიკედილიდან წინა პლანზე წამოს-წევს ისეთ მომენტებს, რომლებიც მკითხველზე და მსმენელზე მეტ ეფექტს მოახდენს.

ჰიმნებში 1659 წლის კახეთის ეროვნული მნიშვნელობის მქონე აჯან-ყების მანიშნებელი რაიმე ფაქტი თითქმის არაა. ასევე არაა დასახელებული სამეულის საქმიანობა და დამსახურება შეთქმულების მოწყობაში. საგალობ-ლებში ხაზგასმულია წამების სცენები, ქრისტიანობისადმი ურყევი ერთგუ-ლების მაუწყებელი მომენტები. ავტორი სიქაღვლით აცხადებს, რომ „წი-ნაშე სპარსთა... არა შეშინდის“, მიიღეთ მოწამებრივი სიკედილი, რითაც „აწ ყუავის დღეს ქართველთა ეკლესია და განსცხრების კრებული მკედრო-ბათა და იხარებს ერი მორწმუნე და გვრგვინოსან იქმნებიან შეილნი შენნი სისხლითა შენითა, შალვა, ზღუდეო და მფარველო ქართველთა ერთაო“.

იესე ერისთავის საგალობლებში ჩვეულებრივია პოეტური თქმები (მაგ. „ლამპრითა ბრწყინვალითა აქ განშუენდების ქართველთა ეკლესია და შეიმი-კუების, ვითარცა სძალი, შემკული ქორწილსა თვსსა“) და შედარებები. ფრა-ზა ლაქონური და დახვეწილია, რაც ავტორის დახელოვნებასა და ოსტატო-ბაზე მიუთითებს. აქ ისიც უნდა ითქვას, რომ საგალობლებში შეინიშნება

სტერეოტიპურ გამოთქმათა მსგავსება. მაგ. „ეკლესია მორწმუნეთა იხარებს და განშუენდების სისხლითა მაგით... და შეიმკუების გალობითა“ (ლაღაღ-ვყავსა). „აწ განშუენდების ქართველთა ეკლესია და შეიმკუჭბის, ვითარცა“... (კურთხეულხარსა). „აწ ყვავის ღღეს ქართველთა ეკლესია და გახსცხრების კრებული“ (მესმასა).

იესე ერისთავის საგალობლებს რამდენადმე შეხებია რედაქტორის ჩა-ხი. საქმე ისაა, რომ იესეს ბიძინასი და შალვას როლი უფრო მეტად მიუჩ-ნევია ელიზბართან შედარებით. მეტი აქცენტი გაუყეებია მათზე. რო-გორც S—3269 ხელნაწერიდან ჩანს, ეს ფაქტი იმავეითვე შეუნიშნავს რე-დაქტორს და სათანადო ღონისძიებაც ჩაუტარებია. მხოლოდითი რიცხვი შე-უცვლია მრავლობითით და ამით საგალობელი, განკუთვნილი მხოლოდ ბი-ძინასადმი ან შალვასადმი, გადაკეთდა საგალობლად სამივე გმირისადმი. რე-დაქტორი, ჩანს, ხელმძღვანელობდა იმ მოსაზრებით, რომელიც გამოთქმუ-ლია „წამების“ ვრცელ რედაქციაში... „ხოლო პირ სიტყუათა ამათ იყო წმიდა ბიძინა და იგი მიუგებდა ყოველსავე. ხოლო ნება—განზრ-ახუა სამთავე ერთი იყო და სწორი, რომელთაცა ერ-თადცა და სწორად იღუაწეს და სწორადცა მიიღეს გვრგვნნი“¹⁵. რედაქტორის მიერ ჩატარებული სამუშაოს საილუსტრა-ციოდ მოვიტანთ თითო ნიმუშს:

ი ყ რ

ა) „მოვედით ღღეს, ერნო ქართ-ველნო, ბრწყინვალედ ქებაჲ შეუ-თხზათ ღირსა ქებისა და ქრისტესა ჩუენსა უგალობდეთ, რომელმან ესევეითარი მოთმინებაჲ მოსცა მოწამესა თვსსა ბიძინას, რამეთუ მისთვის ტან-ჯვანი თავს ისხნა“...

ბ) „ემბაზისაგან წმიდისა აღმო-სცენდი ყუავილი ნათლისა და ჰნათობ ეკლესიათა ჩუენთა მსგავსად მთიებისა და იდიდები წლითი-წლად ჩუენ მიერ, დიდები-თა მით დაუსრულებელთა და ევე-დრები დაუცხრომელად ჩუენ ყოველთათვს. ღუაწლისა მძლეო შალვა“.

რედაქტორს გაუყეებია

„მოვედით ღღეს, ერნო ქართველ-თანო, ბრწყინვალედ ქებაჲ შეუთხ-ზათ ღირსთა ქებისათა და ქრისტესა ღმერთსა ჩუენსა უგა-ლობდეთ, რომელმან ესევეითარი მოთმინებაჲ მისცა მოწამეთა თვსთა—ბიძინას. შალვას და ელისბარს, რამეთუ მისთვის ტანჯვანი თავს ისხნეს“...

„ემბაზისაგან წმიდისა აღმო-სცენდიო ყუავილი ნათლისა და ჰნათობთ ეკლესიათა ჩუენთა მსგავსად მთიებისა და იდიდე-ბით წლითი-წლად ჩუენ მიერ, დიდებითა მით დაუსრულებლითა და ევედრებით დაუცხრომლად ღმერთსა ჩუენ ყოველთათვს“.

იესე ერისთავის საგალობლის ტექსტში ჩასწორებები, ჩვენი აზრით, ბე-სარიონ ორბელიშვილმა შეიტანა. ჩვენ ამოვდივართ იქიდან, რომ საგალობ-ლები მოთავსებულია ბესარიონის კრებულში (S—3269), რომლის შედგენა-რედაქტირება ეკუთვნის თვით ბესარიონს და, რაც მთავარია, ჩასწორებების

¹⁵ საქართველოს სამოთხე, გვ. 604.

ხელი არის ბესარიონის ხელი (მღრ. იქვე ბესარიონის ავტოგრაფი). ასეთივე ჩასწორებები მას სხვა შემთხვევაშიც ჩაუტარებია (მაგ. A—170).

საგალობლები შემდეგ გავრცელდა ჩასწორებული რედაქციით.

იესე ქსნის ერისთავის საგალობლებს დაწერის თარიღი არ უზის, მაგრამ მისი დაახლოებით დათარიღება დიდ სიძნელეს არ წარმოადგენს. აქ პირველ რიგში დგება საკითხი სვინაქსარულ საკითხავთა და საგალობლების ურთიერთმიმართების შესახებ.

1659 წლის გმირების შესახებ არსებობს ორი პატარა სვინაქსარული საკითხავი, რომლებიც ჩართულია განგებაში, ერთი მათგანი შედარებით უფრო ვრცელია, ხოლო მოკლე მთლიანად ვრცელზეა დამოკიდებული. ამიტომ, ფაქტიურად, ერთი საკითხავის ორი ვარიანტია.

სვინაქსარულ საკითხავთა ავტორი ჭერ-ჭერობით უცნობია, ე. გაბიძაშვილს, რომელმაც სპეციალურად შეისწავლა საკითხავები და გამოაქვეყნა კიდეს¹⁶, მიაჩნია, რომ საკითხავების ავტორი XVIII საუკ. პირველი ნახევრის მოღვაწეა, რომელმაც საკითხავები დაწერა 1718 წლის შემდგომ¹⁷ და რომ სვინაქსარული რედაქცია „ვრცელ ცხოვრებაზე აღრე უნდა შექმნილიყო“¹⁸. ეს უქანასკნელი დასკვნა ეყრდნობა ბესარიონ ორბელიშვილის მუშაობის მეთოდს. ჩვენ ვფიქრობთ, რომ ავტორის ბოლო დებულება მთლად გასაზიარებელი არ უნდა იყოს შემდეგი მოსაზრებების გამო.

ბესარიონ ორბელიშვილის მუშაობის ხასიათი ცნობილია. იგი ყოველ საჭირო შემთხვევაში კარბად იყენებს არსებულ წყაროებს. მაგრამ ჩვენ რამდენადმე ტენდენციური გვეჩვენება ე. გაბიძაშვილის კატეგორიული დებულება: „...ბესარიონ ორბელიშვილს არც ერთი ისეთი დასახელების თხზულება არ შეუქმნია, რომელიც მანამდე მოკლე სახით არსებობდა, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ რაედენ პირველმოწამის მარტვილობას“¹⁹. მაშასადამე, ლუარსაბის, არჩილის, შალვა, ბიძინა და ელისბარის და იანე წილკნელის მოკლე საკითხავები, ავტორის აზრით, არსებობდა ორბელიშვილის თხზულებათა აღრე. ეს დასკვნა ავტორის საკუთარი მსჯელობის შემდეგ გამოაქვეყნა ყველა ცალკე შემთხვევაში. მაგრამ ჩვენი აზრით, არც ლუარსაბის სვინაქსარული საკითხავია XVII საუკუნის, რადგან ხელნაწერის A—683 თ. ეორდანიასეული დათარიღება მცდარია, არც იანე წილკნელის საკითხავია ბესარიონის შრომაზე აღრეული, და არც ბიძინა, შალვა და ელისბარის საკითხავია ვრცელ რედაქციაზე აღრეული. ე. გაბიძაშვილი თვითვე საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ „ბესარიონი საერთოდ სრულებით არ იყენებს ხსენებულ მოკლე რედაქციის ცხოვრებებს, არამედ მათგან დამოუკიდებლად ქმნის ახალ, ვრცელ ცხოვრებას“²⁰. მაშრა ხდება? ბესარიონი, როგორც წესი, და ეს მისი მუშაობის მეთოდია, ყოველთვის იყენებს, და კარბადაც,

¹⁶ ორივე ტექსტი გამოაქვეყნა ე. გაბიძაშვილმა, იხ.: ძველი ქართული ავტოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წ. IV, გვ. 437—440.

¹⁷ იქვე, გვ. 311.

¹⁸ იქვე.

¹⁹ იქვე, გვ. 312.

²⁰ ე. გაბიძაშვილი, დასახელებული წიგნი, გვ. 312.

წინა ავტორთა თხზულებებს²¹, მთელ გვერდებს იწერს ზოგჯერ, ხოლო, მეორე შემთხვევაში უგულებელყოფს სპეციალურ საკითხავებს. ისმის ბუნებრივად კითხვა, რატომ? იმიტომ, რომ მოკლე სვინაქსარული საკითხავები იწერებოდა (რამდენადმე გამონაკლისია ლუარსაბის მარტვილობა) თითქმის ბესარიონის თხზულებათა პარალელურად, ე. ი., იწერებოდა იმ დროს, როდესაც, ჩვენი აზრით, ბესარიონ ორბელიშვილის მიერ ივსებოდა ქართული აგიოგრაფიული კრებულის მეორე რედაქცია, როდესაც ბესარიონი თვით წერდა ქართველ წმინდანებზე ვრცელ ცხოვრებებს, ამიტომაც, ჩვენი აზრით, რომ ვრცელსა და მოკლე ცხოვრებებს შორის უშუალო, პირდაპირი ურთიერთდამოკიდებულება ყოველთვის არ არის.

ეინ შეიძლება იყოს სვინაქსარული საკითხავის ავტორი? ჩვენი აზრით, ავტორად შეიძლება ვივარაუდოთ იესე ქსნის ერისთავი. ჩვენ ვემყარებით შემდეგ გარემოებას. იესე ერისთავს დაავალეს საკუთარი პაპის და მისი თანამებრძოლების შესახებ შეედგინა განგება, დაეწერა კანონი. სვინაქსარული საკითხავი, როგორც განგების ერთ-ერთი აუცილებელი კომპონენტი, ჩართულია საგალობელში და იკითხება მეექვსე გალობის შემდეგ ვინც დაწერა საგალობელი, ლოგიკური იყო, მასვე დაეწერა საკითხავი (რა თქმა უნდა, ხდებოდა სხვანაირადაც); ამის თქმის უფლებას იძლევა ხელნაწერთა მონაცემებიც. საკითხავი და საგალობლები პირველად ჩნდება ერთ ხელნაწერში, კერძოდ ბესარიონის კრებულში (S — 3269). არავითარი მონაცემი, რომ სხვა ხელნაწერში იყოს ან საგალობელი, ან საკითხავი ცალ-ცალკე, არაა. ამიტომ, ვფიქრობთ, რომ იესეს კალამს ეკუთვნის ბიძინა, შალვა და ელიზბარის სვინაქსარული წამების ტექსტიც.

ჩვენი დებულების დასამტკიცებლად დიდი მნიშვნელობა აქვს საკითხს, თუ რა ურთიერთობაშია საგალობლისა და საკითხავის ფაქტურა ერთმანეთთან. აქვე უნდა განვაცხადოთ, რომ საგალობელში ფაქტები საერთოდ ძალიან ცოტაა, მით უმეტეს ისეთი, რომელიც სვინაქსარულშიც დაიძებნებოდა.

პირველი, საკითხავის სათაური და საგალობლის სათაური სიტყვა-სიტყვით ემთხვევა ერთმანეთს, ორივეს მოხედვით ელიზბარი და შალვა ქმები არიან. ამით ორივე ესენი სხვაობენ ვრცელი რედაქციისაგან, სადაც შალვა ელიზბარის ძმისწულადაა გამოყვანილი²². საგალობელში სხვა ადგილასაც არის ნათქვამი ამის შესახებ: „ვდღესასწაულობდეთ, ერნო, და ვიხარებდეთ დღესასწაულსა ორთა ამას ძმათა ქრისტეს მოწამეთასა შალვას და ელისბარს“...

მეორე, საგალობელში, ნათქვამია, რომ „ერმან უსჯულომან, ბილწმან, შეგაცურეს უმსჯავროდ და წარგიყვანეს წინაშე სპარსთა მეფისა...“ დაახლოებით ასევეა ეს ამბავი გადმოცემული სვინაქსარშიც: „ზაკვთ შეიპყრნა წმინდანი ესე და წარუზავნა წინაშე სპარსთა მეფისა“...²³. სამართლიანობა

²¹ მ. ქ ა ვ თ ა რ ი ა, ბესარიონ ორბელიშვილის ცხოვრება და მოღვაწეობა, 1959, საკანდიდატო დისერტაცია, გვ. 46—62.

²² შდრ. ე. გ ა ბ ი ძ ა შ ე ი ლ ი, დასახელებული წიგნი, გვ. 313.

²³ იხ. იქვე, გვ. 43.

მოითხოვს, ითქვას, რომ საგალობლის სხვა ადგილას ცოტა განსხვავებულად არის ეს ადგილი: „მიხუჭდნით დაკლვად, ვითარცა კრავნი, და თავს ისხენი წყალობანი“.

ჩვენ საგანგებოდ შევჩერდით ისეთ ადგილებზე, რომლებიც მოთხრობილია როგორც მოკლე, ასევე ვრცელ ცხოვრებებში, მაგრამ ერთმანეთისაგან საგრძნობლად სხვაობენ. როგორც ვნახეთ, საგალობელი სვინაქსარს უკერს მხარს.

მაშასადამე, თუ ჩვენი ვარაუდი სწორია და სვინაქსარ-გალობათა ავტორი ერთი პირია — იესე ერისთავი, მაშინ ცხადია, რომ ისინი დაწერილია ერთდროულად. ეს კი უნდა მომხდარიყო XVIII საუკუნის ოციან წლებში, რადგანაც A—425, რომელიც 1718 წელსაა გადაწერილი და რომელშიც თავმოყრილია ქართულ წმინდანთა საკითხავ-საგალობლები, ბიძინა, შალვა და ელიზბარის შესახებ არც სვინაქსარულ საკითხავს²⁴ იცნობს და არც საგალობელს.

აქ დგება ერთი საკითხი, რომელიც საგანგებო აღნიშვნის ღირსია. საინტერესოა იესე ერისთავი, რომელსაც ჩვენ მივაკუთვნებთ ბიძინა, შალვა და ელიზბარის სვინაქსარულ საკითხავებს, როგორ იყენებს წინა ავტორთა ნაშრომებს. გაირკვა, რომ იესეს გამოუყენებია და თავის განგებაში მთლიანად ჩაურთავს ნიკოლოზ თბილელის, სულხან-საბა ორბელიანის ძმის, იბაკო (ქმა ა).

„მოწყვლული სურვილითა მეფისათა,
არა რიღებდა ტანჯვასა თესთა ჯორცთასა,
მსგავსადვე იაკობისა ასოეულად დაჭრილითა,
მოდით, კრებულნო მორწმუნეთანო,
და შევეუბნათ ქება ღირსსა ქებისასა
რათა მეოხ იყოს ქრისტეს მიმართ,
შეწყალებად სულთა ჩვენთათჳს“.

ნიკოლოზ თბილელის ავტორობა საგალობელზე დადგინდა ანტონ კათალიკოსის რედაქციის სადღესასწაულოს მიხედვით. ხელნაწერ S—1464-ში (73v) პირდაპირაა მითითებული ავტორი. ნიკოლოზ თბილელს სხვა მოწამეებზეც აქვს ტროპარები დაწერილი და ზოგიერთი მათგანი მაგ. ქეთევან დედოფალზე შეტანილია ჭერ კიდევ დომენტი კათალიკოსის ავთოგრაფიულ კრებულში A — 130-ში²⁵.

მაშასადამე, იესე ერისთავი ბიძინა, შალვა და ელიზბარის ცანგების შედგენის დროს იყენებს წინა ავტორთა ნამუშევრებს.

იესეს კალამს ეკუთვნის საგალობელი ისე წილკნელის შესახებ, რომელიც გამოქვეყნებულია მ. საბინინის „საქართველოს სამოთხეში“²⁶. საგალობლის კიდურწერილობა იძლევა: „ქსნის ერისთავის შვილი იესე, ვადიდებ წმინდას იესეს, მადიდებელი მისი“.

ისე წილკნელისადმი იესე ერისთავს მიუძღვნია არა ჰიმნოგრაფიული კანონი, ლიტურგიკული საგალობელი, არამედ პრაქტიკული დანიშნულებისა-

²⁴ შტრ. ე. გაბიაშვილის დასახელებული წიგნი.

²⁵ ნიკოლოზის ტროპარი ასევე ჩართულია გრიგოლ დოდორქელის სახელით ცნობილ ჰიმნებში.

²⁶ საქართველოს სამოთხე, გვ. 211—212.

გან თავისუფალი, თუ შეიძლება ასე ვთქვათ, ლექსი, რომელშიც ავტორმა თავისი განწყობილებები გადმოასცა.

თავისთავად „ლექსი“ რთული აკროსტიქითაა შედგენილი. ყოველი სტრიქონის დასაწყისი და ბოლო ასო კიდურწერილობისაა, ამავე დროს, პირველი 18 სტრიქონის ბოლო ასოები არის მომდევნო 18 სტრიქონის დასაწყისი ასოები. ეს ტექნიკური სირთულე, რა თქმა უნდა, თავის დაღს ასევე ისედაც არც თუ მთლად მაღალ პოეტურ ნაწარმოებს.

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ანალოგიური აკროსტიქით დაწერა მარინე-შაკრაძე ბაგრატიონმა ღვთისშობლის შესახებ და დაურთო სულხან-საბას ლექსიკონის ერთ-ერთ ნუსხას (H—1740).

ისე წილენელის შესახებ ქართულ ჰაგიოგრაფიაში ბევრი რამ ცნობილი არ არის. ამ ხარვეზს ვერც XVIII ს. დაწერილი ჰაგიოგრაფიული ძეგლი ავსებს. იესე ერისთავის ჰიმნი ფაქტობრივი მონაცემების თვალსაზრისით თითქმის არაფერს შეიცავს. იგი ამალუბული ტონით დაწერილი შესხმაა, რომელშიც ძალუმაღ ჯეჟეს პატრიოტი ჰიმნოგრაფის განწყობილება.

იესე ერისთავის შემოქმედებას მე-18 საუკუნის ქართული მწერლობის ისტორიაში საპატიო ადგილი უჭირავს. მისი პოეტური შემოქმედება ქართული ჰიმნოგრაფიის ტრადიციებზეა დამყარებული, მის განვითარება-გაგრძელებას წარმოადგენს²⁷.

[224r] თა სეკდენბერსა იმ. წმიდათა და ღიღებულთა ორთა ძმათა მოწამეთა ქართველ ელისბარ ქსნის ერისთვისა და ძმისა მისისა შალვასი და წმიდისა ღიღებულისა მოწამისა ბიძინა კახისა*.

უ ფ ა ლ ო , ლ ო ყ ა კ ო დ მ ქ ნ ნ ო

ვაქებდეთ დღეს ჩუენ, ყოველნი ერნი ქართველთანი, ქრისტესა, რომელმან მოგვცა მეოხად სულთა ჩუენთა მოწამე ღირსი ბიძინა, ქრისტესთვის განკაფული და წურილ-წურილად დაქრილი, ვითარცა კრავი უმანკო, და განაქიქა სპარსთა მეფისა ცუდი და ამაო და უკეთური ზრახვაჲ მისი და მეოხ არს სულთა ჩუენთათვის.

ვითარცა რაჲ მარგალიტთა და თუალთა პატიოსანთა ბრწყინვალეებითა შეგამკო შენ ქრისტემან მრავალ-სახეთა მადლთა მიერ, ბიძინა ღიღებულო, რომლისათვისცა ჩუენცა შენ მიერ მოქმადული ესე ერი ქართველთა შევთხზავთ გვრგვინსა ქებისასა, ღირსო, და ღმერთსა ვადიდებთ აწ მოცემად ჩუენ-და შენდობისა.

ნაწევარნი ასოთანი დაქსნდებოდეს რა. მოწამისა სულისა საკრველნი მტკიცედ განმტკიცნებოდეს და ბრწყინვალედ გამოჩნდებოდეს ძალი სიტყვისა ამის. ყოვლად ვერარამან განმამოროს სიყუარულსა ქრისტეს ღმრთისასა ამისთვის. ვითარცა რა მსხუტრპლი წმიდაჲ შეიწირა ღიღებულნი ზეცისა მას სასუფეველსა.

²⁷ იესეს საბას ლექსიკონის დასაწყისი ასოების სახელწოდებანი გაურითმავს. ეს არაა ერთი მთლიანი ნაწარმოები, რომელიც შეკრული იყოს ერთი კომპოზიციითა და შინაგანი კავშირით, მით უმეტეს, იგი არაა ჰიმნოგრაფიული ხასიათის თხზულება.

* ტექსტი ეყვანება XVIII ს. ხელნაწერის S—3269-ის მიხედვით.

სხუანი ელისბარისა და შალვასნი, კ^ა დ. რაქამს მოწყალე.

რაქამს მოწყალე ექმნა დამბადებელი დაბადებულთა მათ თვსთა, დღეს ღირსთა მისთა ელისბარ და შალვა, დათრგუნეს ბრძანებაჲ მეფისა და უშიშ ექმნეს სატანჯელთა მძევნარებასა, ახოვანნი მკედარნი ქრისტეს ღმრთისანი, რომელთა დაუტევეს მამული, სიმდიდრე, ნათესაენი და თვსნი მათნი სახელი-სათვს ღმრთისა მათისა და აღირჩიეს ზეცისაჲ იგი სუფევად. და ევედრებოან უფალსა ცხორებლათვს სულთა ჩუენთასა.

ვითარცა მსხუტრპლნი სიტყუერნი და სათნონი, ძღუნად მიერთუშნით ქრისტესა, ელისბარ და შალვა. და მან დავსხნა ზეცასა დიდებით, რომელთა მისთვს ყოველივე მოითმინეთ და შეურაცხუვეთ სატანჯელთა იგი სიმწარე და გუშმანი და ახოვნად თავს-იდევით, ღირსნო, დაქრა უწყალოდ ბოროტ-თა ნათ მკეტოაჲნ სისხლის მკამელთა მხთ მძევნარეთა და კაცის მკლველ-თა უწყალოთა მტარვალთა და აწ გალობით აქებთ ღმერთსა, ჩუენ ყოველ-თასა მეოხ გუეყუენით, ღირსნო, ცხორებად სულთათვს.

განსცხრებოდინ დღეს ერი ქართველთა და იშუშბდ დღესასწაულთა შვილთა თქუენთასა, რომელთა დასცეს მტერი მოშურნე* და ახოვნად წი-ნა-აღუდგეს მეფესა ახოვანნი, მკენნი და უშიშითა ჳმითა ღალადებდეს ეს-რეთ: არა თავს-ვიდებთ** ჩუენ, მეფეო, ყოვლად უკეთურსა მას ბრძანე-ბასა შენსა და არცა ვისმინეთ გებად კერბთა ყრუთა, რამეთუ ღმერთსა ჩუენ-სა თაყუანის-ვსცემთ ჩუენ და არა ზატსა შენსა, რათა შეიწყალნეს მან სულ-ნი ჩუენნი.

დიდებაჲ ბიძინასი, გ^ა, მჭდომარე

ქრისტეს მცხნელისა ახოვანსა მოწამესა და ღმრთის მსახურებისა ძლიერ-სა. უძლეველსა ვაქებდეთ წადიერად ყოველნივე ბიძინას გალობითა და შეს-ხმითა სულიერითა, რომლისა მიერ იძლია მძლავრებაჲ მტერთა და უძლურ-თა კურნებაჲ უხუშბით მოენიჭა ღმრთისა მიერ ყოვლისა მპყრობელისა, რომელი აღიდა ასოთა მათ მისთა მიერ უბიწოთა, რომელ თავს-ისხნა ტანჯე-ნი და მოლუაწებაჲ მისი განითქუა ბრწყინვალედ [224v].

სტიქარონი, კ^ა ა

მოვედით დღეს, ერნო ქართველთანო, ბრწყინვალედ ქებაჲ შეუთხზათ ღირსთა ქებისათა და ქრისტესა ღმერთსა ჩუენსა უგალობდეთ, რომელმან ესევეითარი მოთმინებაჲ მოსცა მოწამეთა თვსთა — ბიძინას, შალვას და ელის-ბარს, რამეთუ მისთვს ტანჯვანი თავს-ისხნეს, ზოლო მის წილ ღმერთმან დიდე-ბისამან გკრგვნი უოხჳნო მიანიჭა მათ და აწ მის წინაშე ღირსად იხარებენ და ითხოვენ მოტევებასა ცოდვათა ჩუენთასა.

ანდამატისა უმტკიცესნო მოთმინებითა, ვინ შეუძლოს ღირსად ქებად, მო-წამეო, რამეთუ ქუეყნისა ამისთვს დაითმინეთ გუშმანი სასტიკთა განსაც-დელთანი და მიხუშდით დაყლვად, ვითარცა კრავნი, და თავს-ისხენით წყა-

* წერებულა სხვა სიტყვა, წაუშლიათ.

** წერებულა სხვა სიტყვა.

ლობანი შგავსად გიორგისა და ითხოვთ ღმრთისაგან მშვედობასა ერთა ქართველთათვის, ყოვლად ქებულნო.

ღუაწლი კეთილი მოიღუაწეთ სარწმუნოებისათვის, ღუაწლით შეჰოსილნო ქრისტესნო, ყოვლად ქებულნო, და მძლავრთა უღთობასა ამხილეთ ძლიერად და გვრგვნი ძლევისა ღმრთისა მიერ მოიღეთ და მსხუტრბლად სრულად მისა შეიწირეთ და მეოხებითა თქუენითა ჩუენ ყოველთა მოგუმაღლებთ ცოდვათა შენდობასა და დიდსა წყალობასა.

დი დ ე ბ ა ა

ესე რა გამობრწყინდა დღესასწაული შუშნიერი მოწამეთა და გამოჩნდეს ორნი ესე მნათობნი ქუტყანას ჩუენსა ელისბარ და შალვა, ვითარცა ორნი ვარსკულაენი, განმანათლებლად ჰაერთა ქართლისათა, ორნი ძმანი მოწამე-[225r]ნი ყოვლად დიდებულნი, რომელთა თავა-იღვეს მსახურებაჲ ღმრთისა უცხოთა, არამედ ხალოდეს ღმერთსა მამათა თვისთა, ვითარცა სამნი ყრმანი საცმილსა მას შინა, და იტყოდეს: შე-მცა-წირულ ვართ ღმრთისა ჩუენისა, მე[უ]ფეო, რამეთუ ხატსა შენსა არა ვმსახურებთ, არამედ ღმერთსა მხოლოდ თაყუანის-ვსცემთ და ვადიდებთ.

ო ხ ი თ ა, შ ა ლ ვ ა ს ი, კ ო მ ა

წყალობანი იგი უფლისა წმიდათა შენთანი, რომელნი შენთვის ისწენეს, მიიხუტნ აწ მეოხებად ჩუენთვის და ყოველნი სენნი ჩუენნი განკურნენ, კაცთმოყუარე, გვედრებით.

ს ხ უ ა ა ო ხ ი თ ა კ ო მ ა გ. [ბ ი ძ ი ნ ა ს ი]

ჩუენთვის ტარიგად უბიწოდ დაკლულსა ქრისტესა შესწირე თავი შენი სასტიკთა ტანჯვათა თავს-დებითა, ქართველთა დიდებო და მოწამეთა შორის საჩინოო მნათობო სანატრელო ბიძინა, ევედრე ქრისტესა ღმერთსა ცხოვრებად ჩუენ მაქებელთა შენთა.

ს ხ უ ა ა ო ხ ი თ ა, კ ო მ ა დ, ე ლ ი ს ბ ა რ ი ს ი

მარგალიტსა შუშნიერსა და ვარსკულავსა განთიადისასა და ყუავილსა მრავალფერსა, ქართველთა ეკლესიათა სურნელ-მყოფელსა, ნათესავთა თვისთა გვრგვნსა და სიქადულსა, დიდსა მოწამესა ელისბარს შევამკობდეთ გალობითა სულიერითა, რათა მეოხ იყო ქრისტეს მიწართ სულთა ჩუენთათვის.

[225r] გალობანი შუალამისანი იამბიკონი, რომელსა თავნი იტყვიან: „ქრისტეს მოწამეო შალვა, შეიწყალე ძის ძე შენი იესე“.

უ გა ლ ო ბ დ ი თ ს ო მ ა. კ ო მ ა პ გ ი. ზ ლ უ ა მ ე წ ა მ უ ლ ი კ ე ტ ო ბ ა მ ა ნ.

ქრისტე ღმერთო, სიბრძნეო ღმრთისაო, მომეც მე სიბრძნე სიტყვსა და აღახუტნ ბაგენი ჩემნი გალობად და შესხმად ქებისა მათისა, რათა ღირსად უგალობდე წმიდათა ამათ მეოხებითა ღმრთისმშობლისათა, მოწყალე.

რომელმან შეგვრიბნათ თქუენ მეოხად ჩუენდა და ნეტრთა ჩუენთა მომსარველად, სამნი ეგე ვარსკულაენი განმანათლებლად ეკლესიათა ქართლისათა, შალვა, მოყუასით შენითურთ შეგვწყალენ ჩუენ ყოველნივე, რომელნი ვაქებთ ჭსენებასა თქუენსა წმიდასა.

იაკობისებრ დაქრა თავს-იდეე სასურველისა მის შენისა ქრისტესთვის და მსგავსად მისსა ლახურითა განგურებულ იქმენ, სანატრელო ბიძინა, ამისთვის უგალობთ წყალობასა შენსა, მეოხ გუეყავ პატივისმცემელთა შენთა.

სპარსთა ქუეყანაჲ შეღება სისხლმან შენმან, ელისბარ, და სიბნელე ცოდვისა ჩუენისა განაქარვა და გკსნნა ზილულთა მათ და უხილავთა მტერთაგან და მოგუანიჭა ჩუენ ცხორებაჲ უცვალებელი, ამისთვის სიმართლედ გადიდა მაცხოვარმან.

ტაძარო ქრისტესო, შეუტყუეველო ზღუდეო ქრისტეანეთაო და საკუთარო მფარველო და მოღუაწეო ქართველთა ერთაო, მეოხ გუეყავ წინაშე ძინა შენისა და ღმრთისა ჩუენისა, რომელნიცა უგალობთ, რამეთუ დიდებულ არს.

გ ა ნ დ ლ ი ე რ დ ა ს ა . სამებაო წმიდაო

უმბაზისაგან წმიდისა აღმოსცენდით ყუავილი ნათლისა და ჰნათობთ ეკლესიათა ჩუენთა მსგავსად მთიებისა და იდიდებით წლითი-წლად ჩუენ მიერ დიდებითა მით დაუსრულებელითა და ევედრებით დაუცხრომელად ღმერთსა ჩუენ ყოველთათვს*.

ხარგებელი წამებისა უნაკლულოდ აღასრულე ქრისტესთვის, მოწამეო ბიძინა, და მოიწიე წინაშე ღმრთისა და ჰსუფეე მარადის მის თანა და ევედრები დაცვად მეფისა, ღმრთის-მოყუარისა ერისა და ქალაქისა ჩუენისა.

მოწამეთა საკსენებელი მოიწია დღეს ელისბარ ყოვლად სანატრელისა და იხარებენ ყოველნი მორწმუნენი დიდსა ამას დღესასწაულსა და უფროსად მოხარულ არს ერი ქართველთა, რამეთუ უმეტესად გკწოდს ჩუენ მორწმუნეთა სიწმიდისა შემოად.

ორითა მით ბუნებითა აღიარეთ ქრისტე წინაშე სპარსთა მეფისა — ღმრთად სრულად და კაცად სრულად, წმიდანო მოწამენო, და არა შეშინდით ზარისა მისგან და იტყოდეთ: მას ვადიდებთ, რომელიცა დიდებულ არს დიდებით — ქრისტე ღმერთი ჩუენი.

წინააღმდგომთა ჩუენთა ურწმუნოთა დამცემელად გიცნობთ შენ, დედაო ღმრთიანო, მორწმუნენი ერნი, ქართველთა სასოო და სიქადულო ჩუენო, წმიდათა ამათ მეოხებითა შენ ჩუენ, თაყუანისმცემელნი შენნი და ძაწოლით მგალობელნი.

მ ე ს მ ა ს ა . რ ა ე ა მ ს წ წ ყ ლ

აწ ყუავის დღეს ქართველთა ეკლესია და განსაცხრების კრებული მკედრობათა და იკარებს ერი მორწმუნე და გვრგვოსან იქმნებიან შვილნი შენნი სისხლითა შენითა, შალვა, ზღუდეო და მფარველო ქართველთა ერთაო.

მოწამეთა სიქადულსა ქრისტესა შესწირე თავი შენი და სასტიკთა ტანჯვათ თავს-იდებდი და ახოვნად მოითმენდი, * საკრველო. [225v] მოწამეო ბიძინა, მოგვკსენენ ჩუენცა წინაშე ღმრთისა შენისა, რათა ღირს ვიქმნეთ და მას ვადიდებდეთ.

ეჰა, ქართველთა სიქადულო და მეფეთა ჩუენთა გვრგვნო და ყოველთა მორწმუნეთა სამკალო და შროშანო შეუენიერო და ვარსკულავო ბრწყინვალეო, განმანათლებლო სულთა ჩუენთაო, მკნეო ელისბარ, მეოხ გუეყავ ჩუენ.

* ერთი სტრიქონი წაშლილა.

ორნატი ღმრთისმსახურებისა მორწყევით მკნენო მოწამენო, სისხლითა მაგით თქუენითა ქართლსა შინა და აღმოაცენეთ ნაყოფი მართლმადიდებლობისა, რომლითა აწ ვიხარებთ და გვედრებით, მფარველ გუეყავ თქუენ მიერ მსასოებელთა.

შენ, ზე ქალწულო, რამეთუ შენ მიერ საკუთარ ღმრთისა წოდებულ ვართ ჩუენ დღეს ერი ესე ქართუელთა და მუნ მიერ მოგვლიეს ბეჭედი ნათლისღებისა, შენ დაგვფარენ განსაცდელთაგან, უბიწოო მარიამ, დედაო ღმრთისაო.

ღ ა მ ი თ გ ა ნ ი ს ა ჯ . შ ე ნ დ ა ა ლ ე მ .

ახალსა ამას მოწამესა შალვას ძლუნად სურნელად შეესწირავთ ქრისტესა ღმერთსა ტომნი და ნათესავნი მისნი და ვითხოვთ ჩუენ მისგან კსნასა ყოველთა ჭირთა და ურვათაგან უღირსნი მონანი შენნი.

ლახურითა მით რა განიგურიმე, ღირსო, და დაჭრა თავს-ისხენ, სანატრელო ბიძინა, და სტადიონსა შინა კმაძალად და სიხარულით ღალადებანი: ვერარამან განმშაშოროს მე სიყუჯრულსა ქრისტესსა.

ვნატრით და ვაქებთ მარჯუენესა შენსა წმიდასა, რომლითა მოსრა ერი უსჯულო და სარწმუნოებით ვითხოვთ შენგან კსნასა ყოველთა ჭირთა და განსაცდელთაგან, ელისბარ, მნათობო სულთა ჩუენთაო.

ახოვანთა და მოწამეთა ძმათა ვაქებდეთ სამთა მათ მნათობთა ქართლისათა, რამეთუ უსჯულოთა სიციბილი დათრგუნეს ძალითა ჟუარისაჲთა, ამისთვის ღირს იქმნეს გვრგვნსა უხრწნელებისასა.

შიშუჭლ და გლახაკ ვართ საფარველისაგან შენისა, ქალწულო წმიდაო, შენ გიგალობთ და შეგივრდებით, რათა დაჰფარო სიშიშულე ჩუენი, რომელი ცოდვითა განგუშმარცუა სამოსელი ნათლისა.

ღ ა ღ ა დ ვ ყ ა ე ი ს ა , მ უ ც ლ ა დ ი ღ ო ი ო ნ .

ეკლესია მორწმუნეთა იხარებს და განუშენდების სისხლითა მაგით შენითა და ყუთავილოვან და სურნელ იქმნების, მოწამეო შალვა, და შეიმეუჭბის გალობითა შენითა, გადიდებთ ჩუენ წადიერად და მეოხ გუეყავ ჰატივისმეველთა შენთა.

იქადაგა ღუაწლი და მოთმინება შენი, წმიდაო ბიძინა, ყოველთა მორწმუნეთა შორის, და შენ მიერ ითხოენ ქრისტეს ღმრთისაგან დაცვასა და განსაცდელთაგან და ცოდვთა მოტევებასა და დიდსა წყალობასა, სანატრელო, მკნეო, ღუაწლისა მძლეო.

წყალობათა ჩუენთა საცნობელ გუჭქმნა სისხლი შენი მდინარე, მოწამეო ელისბარ, და კუალად განიპოცა ქუეყანაჲ ჩუენი ქართლისა და აღმოაცენა ყუთავილი სარწმუნოებისა, რომელსა აწ სიხარულით მოვისთულებთ და მოვიღებთ კურნებასა.

ყუავის დღეს სარწმუნოებაჲ თქუენ მიერ ქართლსა შინა, წმიდანო მოწამენო, და ფშვის სული სულნელთა, მეფენი და მთავარნი, მდიდარნი, გლახაკნი ერთბამად იყნოსენ ყოველნი და წმიდა იქმნებიან ყუთავილითა მით სარწმუნოებისათა.

აღგუადგინე დაცემულნი მტერთა ურწმუნოთაგან მავედრებელი ერი ესე, შენნი მორწმუნენი, ქალწულო მარიამ, რამეთუ სხუაჲ მფარველი და

შესავედრებელი არავინ გვეის ჩუენ თვნიერ გარეშე შენსა, სასოო ჩუენო
კურთხეულო.

კ უ რ თ ხ ე უ ლ ხ ა რ ს ა . ა რ ა შ ე შ ი ნ დ ე ს

ლამპრითა ბრწყინვალითა აწ განშუშნდების ქართველთა ეკლესია და
შეიმკუმშის, ვითარცა სძალი შემკული ქორწილსა თვსსა, და ესრეთ ღაღა-
დებს: კურთხეულ ხარ შენ, უფალო ღმერთო.

ერმახ უსჯულომან, ბილწმან, შეგიპყრეს უმსჯავროდ და წარგიყვანეს
წინაშე სპარსთა მეფისა, ბიძინა, და გტანჯეს უწყალოდ და იტყოდო.

ძალითა ჭუარისაჲთა იქმენ ფრთოვან, სანატრელ, ელისბარ, და აღიწიე
ფრთე-მადლობით სანატრელსა ცხოვრებასა და მუნ სუფევე და ევედრები ქრის-
ტესა ღმერთსა ცოდვათა ჩუენთა მოტევებასა.

იქსენ ყოველი სოფელი წარწყმედისაგან და არა დაუტევე ობლად
ბნელსა შინა უმეცრებრასა ქუეყანაჲ ესე ქართლისა, იესუ, ძეო ღმრთისაო,
და ვლალდებთ: მამათა ჩუენთა ღმერთო.

სიმტკიცესა ჩუენსა და სიქადულსა და ყოვლისა სოფლისა სიხარულსა,
ყუავილსა ბრწყინვალესა, ჰაერთა განმასურნელებელსა ქალწულსა მარიამს
ვადიდებთ სასოსა ჩუენსა.

ა კ უ რ თ ხ ე ვ დ ი თ ს ა . ც ა ღ ვ რ ც ე ლ ი

ძირთაგან კეთილთა მორჩი აღმოსცენდი, საყოფი შუენიერი და რტო-
ფურცელ-ყუავილოვანი, სურნელი შესავედრებელი და მფარველი ყოველთა
მორწმუნეთა, ამისთვისა გაკურთხეთ და ქებით აღგამაღლებთ ერი მორწმუ-
ნეთა აწ და უკუნითი უკუნისამდე.

ესე არს დღესასწაული, ბრწყინვალედ განათლებული, ნათლით შემოსი-
ლი, დღე ესე შუენიერად სახილველი და ჩუენ მიერ ქებით საგალობელი და
ამას ვადიდებდეთ ყრმანი, აკურთხევდით მას მღდელნი.

შეიმკვების დღეს ეკლესია ქრისტესი გალობითა და იხარებს, ნეტარო,
და მარადის ევედრებით ღუაწლთა შენთა, ელისბარ, რათა ღირს ვიქმ-
ნეთ ჩუენცა ნაწილთა შენთა ზიარ-ყოფად; ყრმანი გაკურთხევენ შენ,
მღდელნი გიგალობენ.

ესმა რაჲ კადნიერად ღუაწლი და მოთმინებაჲ თქუენი ანგელოზთა ცა-
თა შინა, განკვრებულნი ღაღადებდეს: დიდებაჲ ღმერთსა, რომელმან უძ-
ლეველ გჳოთ თქუენ, წმიდანო, და სუფევთ თქუენ მათ თანა და ევედრე-
ბით სულთა ჩუენთათჳს მეოხებასა. [226r].

ნათლისა მის მშობლისა და განმანათლებელისა სეხნასა მარიამს, ნათ-
ლისა საუნჯესა, უგალობდეთ დღეს ჩუენ, მორწმუნენო ქართველთა ერ-
ნო, ადიდებდით და უფროსად აღამაღლებდით საყდარსა და ჰალატსა ღრუ-
ბელსა სულმცირესა, ქალწულსა, წმიდასა დედასა მაცხოვრისასა.

ა დ ი დ ე ბ დ ი თ ს ა . ნ უ მ ტ ი რ მ ე

იშენე რა სახლი კლდესა ზედა შეუძრავსა, რომელ არს ქრისტე ღმერ-
თი, და მას შინა დაემკვდრე, შალვა, და მუნ სუფევე უკუნისამდე და ევედ-
რები მარადის ცოდვათა ჩუენთა მოტევებასა მეუფესა და დიდსა წყალობასა.

იესუ, მაცხოვარმან ყოველთამან, აღგიყვანა ზეცისა იმკრუსალიმსა და
მუნ დაგამკვდრა შენ და შეგამკო ყუავილითა სურნელითა და ადიდა დღე-

სასწაული შენი, ბიძინა, ვითარცა შუშნის სიმკნესა შენსა და გვედრებით. ითხოვე ჩუენთვის წყალობაჲ.

ერი, მორწმუნე და მადიდებელი ქსენებისა და დღესასწაულისა მის შენისა, დაიფარე ყოვლისაგან განსაცდელისა და რომელთა სარწმუნოებით გარემოუყავს საფლავი შენი, და ვნატრიტ ღუაწლთა შენთა, ელისბარ, მოხედენ უძღურებასა ჩუენსა.

სავედრებელი ესე გალობაჲ შეიწირე ჩუენ უღირსთა მონათა შენთაგან, სამებაო წმიდაო, და დაგვფარენ ყოვლისაგან განსაცდელისა ული[რ]სნი ესე გლახაკნი მონანი შენნი მეოხებითა მოწამეთა შენთათა.

ენაჲ მეტყუელი კაცთა ვერ შემძლებელ არს ღირსად ქებისა მის შენისა. რამეთუ იქმენ, ღირსო, შენ შუამდგომელ ღმრთისა და კაცთა, უხრწნელო, უბიწოო, ამისთვისკა გადიდებთ და აღგამაღლებთ ჩუენ უკუნისამდე.

ა გ რ ი, წ ა რ დ გ ო მ ა ჲ

მეუფისა საუკუნოჲსა შექედარ იქმენ, ბრძენო, და საჭურველითა მით სარწმუნოებისათა სძლიეთ სპარსთა წყობასა უყეთურსა, ამისთვისკა ქრისტესგან მოიღე გვრგვნი და მით განშუშნდი, ნეტარო, და ითხოვე მისგან მოტევებასა ცოდვათა ჩუენთასა, რომელნი დღესასწაულსა შენსა აღვასრულებთ.

ს ხ უ ა ჲ შ ა ლ ვ ა ს ი. ბ რ წ ყ ი ნ ე ა ლ ე დ, კ მ ა ჲ ა

ვდღესასწაულობდეთ, ერნო, და ვიხარებდეთ დღესასწაულსა ორთა ამათ ძმათა ქრისტეს მოწამეთასა—შალვას და ელისბარს, გალობათა ყუავილითა შევამკობდეთ, რამეთუ ესენი მეოხად ჩუენდა და დიდებად ქუეყნისა ჩუენისა არიან და ევედრებიან უფალსა დაცვად ერისა და ქალაქისა მათისა და მეუფისა ღმრთისმოყუარისა განძლიერებად.

ს ხ უ ა ჲ გ

დღეს ქსენებასა შენსა აღვასრულებთ, ნეტარო, შემოკრებულნი ერნი. მოწამეო ქრისტესო, და ღმერთსა ვადიდებთ, რომელმან მოგანიჭა ძლიერად მოთმენა სატანჯველთა და მით მკვდარ გყო ზეცათა სასუფეველსა და აწ ანგელოზთა თანა იხარებ და ქრისტესა ევედრები, ნეტარო ბიძინა, ცხორებად ჩუენდა.

II გალობა

უ გა ლ ო ბ დ ი თ ს ა დ. გ ი გ ა ლ ო ბ თ შე ნ, უ ფ ა ლ ო ღ მ ე რ თ ო

გიგალობთ შენ, უფალო ღმერთო ჩუენო, რომელმან განაძლიერე მოწამე შენი ბიძინა, ოხითა მისითა დაგვფარენ ჩუენ განსაცდელთაგან. სპარსთ მეფეჲმან იწება განშორება შენი ქრისტეს სიყუარულისაგან და გარდაქცევა, ხოლო შენ ეგე, ვითარცა კლდე უძრავი, ყოვლად წმიდაო.

მოდით, მოყუარენო მოწამეთანო, და ვადიდებდეთ ღმერთსა ჩუენსა, რომელმან. აღიდნა ესენი, ელისბარ და შალვა, მკნენი მკედარნი, მეუფისათვის ტანჯულნი.

ვედრებად ნუ დასცხრები, ღმრთისშმობელო, მისსა, რომელი შენგან გამოგვბრწყინდა ჩუენ. რათა გვკნსნეს მორწმუნენი განსაცდელთაგან. ვითარცა მოწყალე არს.

განძლიერდასა. მშკლდი ძლიერ

ქრისტეს ღმრთისათვის დაითმინე წულილ-წულილად დაქრა უსჯულოთა მკედართაგან, ხოლო შენ კადნიერად იტყოდი: ქრისტე არს სიჭადული ჩემი.

სიმკნე ზეცით შეიმოსე შენ ქრისტეს ღმრთისაგან, უძლეველო მოწამეო ბოძინა, და მით განეწვევ ღმრთისმზრძოლთა მათ სპარსთა და აოტენ ბანაკნი მათნი.

აღიწიენით თქვენ, ნეტარნო, ზეცისა სიხარულსა, ელისბარ და შალვა, და დაემკვდრენით მრჩობლთა სიხარულთა და მეოხად ჩუენდა გამოსჩნდით.

გიხაროდენ, ქალწულო უბოწო, რომელმან დაიტიე სიტყუჲ ღმრთისაჲ, საშოსა შენსა და გვშევ ჩუენ ღმერთი და კაცი ქორციულად გამოუთქმელად.

იბაკოჲ შალვასი, დ გ-ი, არა დააკლდი.

გიხაროდენ, მოწამეო, რომელმან მეორედ მიიღე ნათლისღებაჲ სისხლითა შენითა და განსწმიდე სული შენი და სურნელ იქმენ, ყუავილო შუენიერო და ბრწყინვალეზო მორწმუნეთა ქართველთაო, შალვა და მეოხო, დამცველო სულთა ჩუენთაო.

სსუჲ იბაკოჲ ელისბარისი დ გ-ი

ვითარცა ორნი მართლმწი განერენით საბრკეთა მონადირეთასა და აღიფრინეთ ფრთე-მალლობით სამყაროდ მიმართ ცისად და მიისწრაფე და მიიწიე სასურველისა მის თქუენისა ქრისტესა. დიდებაჲ განძლიერებულსა თქუენსა, დიდებაჲ გვრგვინსან მყოფელსა თქუენსა, დიდებაჲ, რომელმან ესრეთ გადიდნა თქუენ.

იკოსი

ვითარითაჲ შესხმითა ვაქებდეთ, ანუ ვითარითაჲ გალობითა უგალობდეთ [226] ყოვლად დიდებულთა ამათ? რამეთუ ვერ ძალ-მიც აღებად პირისა ჩემისა და აღმოთქმად ქებულებისა მათისა, ნუუკუე ნამხილოს მე უძლურებამან ჩემმან და დაქსნილობამან გონებისა ჩემისამან არა მიტეოს თქუემად, არამედ აწ მით შეაწუდ ჩემდა მოვხადო და მიუძღუანო ქებაჲ ღირსთაჲ ქებისათა, რამეთუ ესენი გამოჩნდეს, ვითარცა ორნი მთიებნი და განიოტეს ბნელი წყუდიადი და გამოგვბრწყინდეს ჩუენ, ვითარცა ნათელი ბრწყინვალე და განანათლეს ქუეყანაჲ თვისი განათლებულთა, არამედ ჩუენ ქრისტეს მიმართ ღალადყოთ: დიდებაჲ შენდა, რომელმან ესენი ესრეთ აღიდენ.

მესმასა. ცანი შუენიერებამან შენ

თავსა შენსა დაიდგ გვრგვინი, მოწამეო, და წინაშე უფლისა მიხუტდ განბრწყინებული და ესრეთ უღალადებდი: დიდებაჲ ძალსა შენსა, უფალო.

ოდეს მიიღე ძლევა მეუფისა ქრისტესგან და არა ჰყოენე და არცა დრო ეც მიზეზსა, ვითარცა მერკური იკლიანეს ზმ, მსგავსად მისა იქსენ ქუეყანაჲ ესე.

განათლდით ხედვითა ზეგარდამოთა უფლისაჲთა, შეუნიერნო მოყუას-
ნო და ძმანო შეეყარებულნო მამისა მის სახიერისანო, რომელმან ღუაწ-
ლითა შეგამკო თქუენ.

კათა დაუტევენელი დაიტიე საშოსა შენსა და უზეშთაეს ბუნებათა
გკშევე ჩუენ, ამისთჳ სარწმუნოებით ვიტყვთ: დიდებაჲ ძალსა შენსა.

ღ ა მ ი თ გ ა ნ ს ა . გ ა ნ მ ა ნ ა თ ლ ე ბ ე ლ ო ჩ უ ე ნ ო

ტომნი და ნათესავნი, მორწმუნენი მეფენი დღესასწაულსა შენსა, ბიძი-
ნა, აღიდებენ და უგალობენ ღმრთივ ბრწყინვალესა ღუაწლსა შენსა.

საყდარსა დიდებულსა, საფლავსა წმიდისა მის მამისა აშბასსა განჰრაველ-
და კრებული უკეთურთა, ზოლო შენ განაქარევე, ვითარცა მტუერი.

რაჟამს-იგი წარგვეტეს თავი თქუენი უღოთთა, სანატრელნო, შეიწირნა
სიხსლნი თქუენნი ქრისტემან და გვრგვინოსან გყოთ გვრგვინითა საფლავისათა
— ესაიი გქადაგა ქალწულად და მშობელად ევმანოელისა ღმრთისა, წმიდო
და დედაო იესუ ძისა ღმრთისაო.

ღ ა ღ ა დ ყ ა ვ ს ა . რ ო მ ე ლ მ ა ნ დ ა ს ც ვ ე ნ

ზღუდა სოფლისა ამის განვლე სისხლითა წამებისათა და წინაშე უფლისა
მიხუტელ ბრწყინვალედ.

ოდეს სრულ იქმნა ყოელად სანატრელი ბიძინა, ზეცით ნათლითა განა-
თლდებოდა.

ბრწყინავთ თქუენ, ვითარცა ანგელოზნი ნათლისანი, და განანათლებთ
ქუეყანათა ქართლისათა, სამკზის სანატრელნო.

რომელმან გვიშვე მტნელი ყოველთა და ცხოვრების მოწყემელი, მა-
რიამ ქალწულო, მეოხ გუეყავ ჩუენ.

ი კ ო ს ი

აღახუტნ აწ ბაგენი ჩემნი უქმნი და ენაჲ ბრგენილი მეტყუტელ ყავ
შესხმად შეუნიერისა ღუაწლისა შენისა, რამეთუ მხიარულად შემოკრებულ-
ნი ერი ქართველთა ზოროსა განაწყობენ შენ მოწამისა კეშმარიტისა და
საკვრეველბათა ზოგად მიუთხრობენ, რამეთუ ქრისტეს საწყყსოთა დამთრ-
გუნველნი სპარსნი განაქიქე და ძლევაჲ მაღლით შეიმოსე, ბიძინა. ყოვლად
დიდებულო, ღუაწლისა მძლეო, რათა მეოხ იყო ჩუენ ყოველთათჳს.

კ უ რ თ ხ ე უ ლ ა რ ს ა . მ ა მ ა თ ა ჩ უ ე ნ თ ა ღ მ ე რ თ ო

შენ დაიციე ქუეყანა საქართველო, ბიძინა, მიმძლავრებული მტერთა-
გან, რათა ესრეთ ვიტყოდეთ: მამათა ჩუენთა.

უსჯულონი იზრახდეს სარწმუნოებისაგან განყენებასა შენსა, სანატრე-
ლო, ზოლო შენ კადნიერად ღაღადებდი: მამათა ჩუენთა.

რომელმან განანათლენ დღეს მოწამენი შენნი, ელისბარ და შალვა, ნათ-
ლითა ღმრთაებისათა ვნებათაგან იქაენ, კურთხეულ ხარ შენ, ღმერთო.

შენ, მარიამ ქალწულო, უზეშთაეს გამოსჩნდი ქერობინთა და მას ზედა
მკდომარე, იტკრთე მკლავთა ზედა, ვედრებად, ნუ დასცხრები სულთა ჩუენ-
თათჳს.

ა კ უ რ თ ხ ე ე დ ი თ ს ა . მ კ ს ნ ე ლ ო ყ ო ვ ე ლ თ ა ო

იაკობის მსგავსად დაიქრებოდი, ზოლო შენ იტყოდი მაღლითა კმითა:
ქრისტეს ღმრთისათჳს მოვეკუდები, და მას უღალადებ — აკურთხედი.

ოდეს ღმერთმან მცხნელმან ჩუენთეს სიმდაბლით ჯერ-იჩინა კიცუსა ზედა დაჟდომა, ეგრეთვე შენ აღგუსტს ვირსა ზედა, ხოლო შენ დაღადებდი: საქმენი უფლისანი უფალსა.

საბუთური ამო ღმერთთა მტყუართა შეურაცხ-ყავთ, ბრძენო, და არა უგეთ, არამედ ხადოდეთ უფალსა და ესრეთ იტყოდეთ: აკურთხევდით.

მოგვიტოხვიდა შენ ზეით მოსრული მთავარანგელოზი და გეტყოდა შენ: გიხაროდენ, მიმადლებულო, ღმერთი შენ თანა, კურთხეულ ხარ შენ შორის დედათა.

ა დ ი დ ე ბ დ ი თ ს ა . შ ო ბ ა მ შე ნ ი უ ბ რ წ ნ ე ლ ი

მძლავრისა იგი სილაღე არად შერაცხე შენ, წმიდაო, და დაუტევენ ყოველივე სოფლისა ამის საშუშბელნი და ერთი ღმერთი ხოლო შეიყუარე და მისთვის დაიკალ, ვითარცა კრავი, ყოვლად წმიდაო.

აღსრულებასა ღირს იქმენ მახვლითა, მოწამეო ქრისტესო, და მოსაგებლად მოგცა მადლი კურნებათა, გვე[და]რო ახოვანო, ჩუენთეს ვედრებად ნუ დასცხრები წინაშე ღირსო, უფლისა მიმართ.

განკვრდეს დღეს ანგელოზთა მკედრობანი სიმჴნეთა თქუენთა, რაჟამს ღმერთი თქუენ მიერ აღსაარებულ იქმნა, ელისბარ და შალვა, და დაიდგით გვრგვნი ძლევისანი, ამისთვის სამართლად გადიდებთ თქუენ

მაცხოვრისა და შემოქმედისა უთესლოდ მშობელო, გვედრებით გვჴსნენ მეოხებითა შენითა ჳირთა და განსაცდელთაგან, სძალო ყოვლად წმიდაო, ქალწულებით მშობელო უთესლოსაო.

გ ა მ ო ა ე ლ ი ნ ე , ჳ მ ა მ ა გ ო

ლუაწლთა შინა ახოვანსა და საკვრეელისა ნიშებითა შუენიერისა სიკეთითა, წამებისა ბრწყინვალეებითა ბიძინას აწ გალობითა და საღმრთოთა ჩუენ ყოველნი ერთობით შევეახმიდეთ.

ს ხ უ ა მ , დ .

მოვედით ყოველნი და სულიერად ვდღესასწაულებდეთ დღესასწაულსა და გალობათა შესხმითა ვადიდებდეთ ბიძინას თანა ნეგობარსა და მესწყობრესა მათსა და ვითხოვთ შენდობამ ბრალთა ჩუენთად.

ა ქ ე ბ დ ი თ ს ა . ა . შე ნ ს ი ტ ყ უ ა მ

საქართველოთ აღმოსცენდა მოწამე დიდებული და ყოვლად სანატრელი, სულთა ჩუენთა მეოხი, მფარველი და ჳელის ამჴყობელი, რომელმანცა მძლავრსა მას უსჯულოებამ ამხილა და განაქიჴა მათი იგი მძლავრებამ.

მოვედით, ერნო, ვაქებდეთ შესხმითა საღმრთოთა ქრისტეს ღმრთისა მკედართა ახოვანთა ბიძინას, ელისბარს და შალვას, რომელთაცა შემუსრნეს წინააღმდგომნი და სარწმუნოებით ვჴმობდეთ მათდა მიმართ: მეოხ გუეყავ სულთა ჩუენთათეს.

თჴსნი თქუენნი იხარებენ ჳსენებასა და გარემო სოფლები შეკრბებიან ერთბამად დღესასწაულსა ამას ბრწყინვალესა და ერთ-ჴმობით ეგალობენ ღმრთისათეს, ღირსნო, დიდებულნო ლუაწლისა მძლენო.

დიდება ბ. დღეს ქრისტე იშვების

სიჩოთგან განმდიდრდით სარწმუნოებით, სპარსთა მიმართ ასპარეზი მო-
ლუაწებისა განელეთ და ღმრთისა თანა მიისწრაფეთ, ყოელად ქებულნო.
ანგელოზნი განკრდეს ლუაწლთა თქუენთა და ჩუენ განკვრებულნი ღმერთ-
სა უგალობთ, რომელმანცა განგაძლიერნა თქუენ და სრულ-ყო წაშება
თქუენი და ანგელოზთა თანა აღგრაყნა და ვიტყუთ: დიდება მალალთა შინა.

М. Н. КАВТАРИЯ

ИСТОРИЯ ГРУЗИНСКОЙ ГИМНОГРАФИИ XVII—XVIII вв.

Гимнографическое деятельность Иесе Эристави

(Резюме)

В статье рассматривается гимнографическое творчество Иесе Эри-
стави. Иесе Эристави известный гимнограф XVIII века. Его перу принад-
лежит песнопение в честь руководителей кахетинского восстания 1659 го-
да — Бидзины, Шалвы и Элпизбара. В труде определяется место Иесе
Эристави в истории грузинской гимнографии и публикуется текст песно-
пения по рукописи S—3269.

ბლისო ახრამიშვილი

ალექსანდრე ეიფშიძის (ფრონელის) წერილები კირონ საბავლიშვილისადმი

ჩვენ მიერ გამოქვეყნებული ცნობილი ქართველი საზოგადო მოღვაწისა და პუბლიცისტის ალ. ეიფშიძის წერილები 1909—1913 წლებით თარიღდება. წერილები გაგზავნილია თბილისიდან სანაქსარში, სადაც ამ დროს იმყოფებოდა რუსეთის სინოდის მიერ დევნილი გამოჩენილი ისტორიკოსი და საზოგადო მოღვაწე, ეპისკოპოსი კირონ საბავლიშვილი (შემდეგში საქართველოს კათალიკოსი).

როგორც ცნობილია, სანაქსარში ყოფნის დროს კირონმა დაასრულა თავისი წიგნი „Культурная роль Иверии в истории Руси“, რომლის რედაქტორობა და გამოცემა მან ალ. ეიფშიძეს მიანდო. ეიფშიძის წერილები ძირითადად სწორედ ამ წიგნის ბეჭდვისა და გავრცელების ისტორიას შეიცავს¹.

გარდა ამისა, ეს წერილები, ერთის მხრივ, გვიჩვენებს, თუ რა მტკიცე მეგობრული ურთიერთობა არსებობდა ამ ორ ქართველ საზოგადო მოღვაწეს შორის, ხოლო, მეორეს მხრივ, ისინი დიდ დახმარებას გვიწევენ ფრონელის პიროვნების შესწავლაში. ეს გარემოება კი უთუოდ ანგარიშგასაწევეია, რადგანაც ალ. ეიფშიძის შესახებ ქართულ სალიტერატურო კრტიკაში საკმაოდ ღარიბი ცნობები მოგვეპოვება.

უაღრესობამდე კეთილსინდისიერი და პატიოსანი მუშაკი, ძალზე დაკვირვებული და ფრთხილი რედაქტორი, თავდადებული და საიმედო მეგობარი, — ასეთად წარმოგვიდგება ალ. ეიფშიძე თავისი წერილების მიხედვით.

ეიფშიძე კარგად გრძნობდა, თუ რა საპასუხისმგებლო მოვალეობა ეკისრებოდა მას, როგორც რედაქტორს. საქმე ეხებოდა არა მარტო უსაზღვროდ დევნილი მეგობრის სახელის ავტორიტეტს, არამედ ქართული კულტურის ავტორიტეტსაც. ამიტომაც იყო, რომ იგი ასეთი განსაკუთრებული სერიოზულობით ეკიდებოდა თავისი მოვალეობის ასრულებას. ის ერთნაირად ზრუნავდა ყოველ წვრილმანზე: არჩევდა შესაფერის ქაღალდს, ლაპაზ ასოებს, ყდას. გულმოდგინედ აკვირდებოდა ტექსტს და ზოგჯერ, ავტორთან შეთანხმებით, შეჰქონდა მასში შესწორებები; გარდა ამისა, ანგარიშობდა წიგნის ბეჭდვასთან დაკავშირებით გაღებულ თანხას. დაბოლოს, ზრუნავდა მის გასაღებასა და გავრცელებაზეც.

როგორც წერილებიდან ჩანს, ალ. ეიფშიძემ კირონის წიგნის კორექტორობა გიორგი ლასხიშვილს მიანდო.

¹ ამ საკითხის შესახებ იხ. ელ. აბრამიშვილი, კირონის პირადი საარქივო ფონდი (მიმოხილვა), „მრავალთავი“, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, 1, თბ., 1971, გვ. 360—362.

1909 წლის 17 სექტემბრით დათარიღებულ წერილში ფრონელი ასე სწერს კირიონს: „კორექტორად მოვიწვიე გ. ლასხიშვილი, სასყიდელს ჩვეულებრივს მივცემ. გულიანად იმუშავენს, სტილსაც ჭეროვან ყურადღებას მიაქცევენ, მეც თვალყურს ვადევნებ, რამდენადაც დრო ნებას მომცემს“.

მართლაც, გ. ლასხიშვილი მთელი გულისყურით მოჰკიდებია თავისი მოვალეობის ასრულებას. ის მუყაითად ადევნებდა თვალს არა მარტო წიგნის კორექტურულ შეცდომებს, არამედ, როგორც ჩანს, ალ. ფრონელთან ერთად აძლევდა ავტორს ძალზე საგულისხმო რჩევა-დარიგებებს.

ამ მხრივ საყურადღებოა ფრონელის 1910 წლის 27 აპრილით დათარიღებული წერილი. აი, რას სწერს ალ. ყიფშიძე ამ წერილში კირიონს: „მარის წინააღმდეგ და სომხების შესახებ სასტიკი ადგილებია. მშვენიერ სამეცნიერო წიგნს ეს ადგილები ლაზათს უკარგავენ. მეც და გიორგი ლასხიშვილიც იმ აზრისანი ვართ, რომ ეს ადგილები უხერხულია. მეოცე საუკუნეში და ჩვენს მდგომარეობაში შეუფერებელია. არც თქვენს წოდებას და სახელს შეეფერება. ორივენი გთხოვთ, ან სრულიად ამოშალოთ ეს ადგილები, ან ძრიელ შეასუსტოთ. წიგნის ღირსებასაც არას უმატებენ“.

ამავე წერილში ალ. ყიფშიძე სათანადო რჩევას აძლევს კირიონს ლექსიკონის შესახებ:

„მე და გიორგი იმ აზრისა ვართ, რომ, რადგან თვით ტექსტში საკმარისადაა მოყვანილი მაგალითები, საჭირო აღარც კი იყო დეტალიზაცია, ესე იგი, ვრცელი ლექსიკონის ბეჭდვა. ვაი თუ, ჭერეთ ამ სადავო სიტყვებზე აყალ-მაყალი გამოწვიონ და შეასუსტოს კარგი შთაბეჭდილება, რაც ჩემის ფიქრით, წიგნმა უნდა მოახდინოს. მაინცდამაინც არ ავიხიროდები, მხოლოდ გთხოვ, მოიფიქროთ და გადაწყვეტილი აზრი მაცნობე“.

რედაქტორისა და კორექტორის ასეთი შეთანხმებული მუშაობა დიდხანს არ გაგრძელებულა. 1910 წლის მაისში გ. ლასხიშვილი დააპატიმრეს და კირიონის წიგნის გამოცემასთან დაკავშირებით მთელი სიმძიმე ალ. ყიფშიძეს დააწვა.

„გწერ წიგნის ამბავს, — გვითხულობთ ფრონელის 1910 წლის 6 ივნისით დათარიღებულ წერილში, — გიორგის დაქერამ პირველ მაისს დაუთრები ამირია. ველოდი, ან დღეს, ან ხვალ გაათავისუფლებენ მეთქი, მაგრამ არა გამოვიდა რა და მე მოვიცილე ხელი წიგნის ბეჭდვას. ორი კვირა დაიკარგა, ვიდრე წაღებულ დედნებს დამიბრუნებდნენ.“

ტექსტის ბეჭდვა დავამთავრე და შევუდექი ლექსიკონის ბეჭდვას. მალე გავათავებ...

საჩვენებლის ბეჭდვას მე თვითონ შევუდექი, სხვას ვერავის ვანდე. ვაითუ, ფულიც დახარჯო და რიგაანადაც ვერ გამოიკეთონ. სახელები ბევრია და დიდი დრო უნდება. დღეში ორ-სამ საათს ეანდომებ, დილია 7 საათიდან 9—10-მდინ. სხვა დრო არ მომეპოვება. უკვე ასი კაზადონი ვავიარე. საჩვენებელი ერთი იქნება“.

სხვა წერილში ფრონელი წერს: „არ ვანგარიშობ იმას, რომ მე დაეიჭირე უკანასკნელი 4—5 ფორმის კორექტურა და არც ვიანგარიშებ, ძალაც რომ დაჰატანო. არ ვიანგარიშებ აგრეთვე შედგენის შრომას“.

ასეთი მონდომებითა და ყოველგვარი ანგარების გარეშე მუშაობდა ალ. ყიფშიძე კირიონის წიგნის გამოცემაზე.

1910 წლის აგვისტოში წიგნის ბეჭდვა დასრულდა, მაგრამ ალ. ყიფში-
ქეს ახლა მისი შენახვა და გასაღება გაუხდა საზრუნავად. ამ შემთხვევაშიაც
იგი მისთვის ჩვეულ სიფრთხილესა და გულსხმიერებას იჩენდა: „ტარასის-
თან⁵ და სოსოსთან¹⁰ შენახვა ორას-ორასი ცალისა სულ ტყუილი შრომაა და
ხარჯვა, — წერდა ფრონელი კირიონს, — მე შუშაბანდში მიწყვია და კარგა-
დაც ინახება, სახლი საკუთარი მაქვს, — ოსობნიაკი (37 ნომერი, ქუჩა ყაზ-
ბეგისა, მეწვიე, როცა ჩამოხვალ ქალაქს, ვალი აქვს სახლს ბანკისა. 6.000
მ.), ეს ერთი, მეორეც ისაა, რომ მე უფრო მაგარი კაცი ვარ და შენახვა
ვიცი. გიგასაც¹⁸ კი არ მივეცი, ვიღაც შენი ბარათი არ მომივიდა. სოსოს და
ტარასის ვაითუ დასტაცონ. ჩვენი ქვეყანა მათხოვრებით აივსო და ვაი თუ,
ვერც სოსოს და ვერც ტარასიმ ვერ გაუძლონ მოლიქონებებს. მე ვერ გამბე-
დავენ. მეხატარებიან...“.

უზომო ენერგია შეაღია აგრეთვე ალ. ყიფშიქემ კირიონის მდიდარი არ-
ქივის გადმოტანას სანაქსარიდან საქართველოში.

ფრონელის წერილები სხვა მხრივაც იქცევს ყურადღებას. მათში მოწო-
ლებულია მეტად საგულისხმო ცნობები ქართული საისტორიო და საეთნოგ-
რაფიო საზოგადოების დაარსებისა და საქმიანობის შესახებ. წერილებში მოხ-
სენებულნი და რამდენადმე დახასიათებულნი არიან ამ საზოგადოების აქტი-
ური წევრები: აქეთიმე თაყაიშვილი, პავლე თუმანიშვილი, დავით კარიკა-
შვილი, სერგი გორგაძე, ალექსანდრე სარაჯიშვილი, გიორგი ქართველიშვი-
ლი, გიგა ყიფშიძე, მოსე ჭანაშვილი და სხვ.

წერილებიდან გარკვევით ჩანს, თუ როგორ ერთსულოვნად ზრუნავდა
ქართველი ინტელიგენცია მშობლიური კულტურის აღორძინებისათვის.

1

17 ენენისთვეს, 1909 წ.

ტფილისით

თქვენო მეთუფებაჲ!

გუშინ შევეუდექით ქრისტესა, ესე იგი, დაიწყეთ ბეჭდვა თქვენის თხზუ-
ლებისა! წიგნი დაიბეჭდება კაზლოვსკის ტიპოგრაფიაში, სადაც თქვენ გიც-
ნობენ. შრიფტი სულ ახალი ჩამოსხმულია, ნახმარი არ არის. კლიუჩევსკის³
წიგნი ვაჩვენე ტიპოგრაფიას.

ტიპოგრაფიას გავუჩივდი 15 მანათად ერთი თაბახი. ესე იგი 16 კაბადო-
ნი. ცოტა ძვირია, მაგრამ დავყაბულდი, ვინაიდან სხოლიოები იქნება ბლო-
მად, ამას გარდა შესწორებაც ბლომად მოუხდებათ. დამპირდნენ, ლამაზად
დაებეჭდავთ.

კორექტორად მოვიწვიე გ. ლასხიშვილი¹, სასყიდელს ჩვეულებრივს მიე-
ცემ. გულიანად იმუშავენს, სტილსაც ჭეროვან ყურადღებას მიაქცევს, მეც
თვალყურს ვადევნებ, რამდენადაც დრო ნებას მომცემს. ფორმატი წიგნისა
უკვე ავირჩიეთ. კოხტა წიგნი დადგება.

ამ დღეებში პირველ კორექტურას გაახლებ ორიგინალით. ვგზავნი დაზღ-
ვეულს, რადგან მეშინიან დაკარგვისა.

როცა საჭირო იქნება, ტარასის⁵ დავიბარებ. ანგარიშს დაწერილებით გა-
ახლებ თავის ღრთზე...

წიგნის მალაზია „Новая речь“ კიკნაძისა მთხოვს — ნება მომეცით, სა-
წყობი დაბეჭდილ წიგნისა ჩემთან იყვესო და წიგნს ზედ დავაწეროთ, რომ

ჩემთანაა საწყობიო. მე ამის წინააღმდეგი არა მაქვს რა, ხოლო ეფიქრობ, რომ ასეთივე უფლება მივანიჭოთ წ. კ. საზოგადოებას და ესეც წიგნის ყდაზე აინიშნოს.

კაზლოვსკი ამბობს, რომ 1200 ცალი არ იკმარებოდა. ორასი ცალი წაუნატეთო. ვაი თუ, მოვტყუვდეთ. ეს კაცი კი ამბობს, რომ ამგვარ წიგნს ბაზარი ექნება რუსულ საზოგადოებაშიო. ვნახოთ... ქალაქს ავიღებ სერგეევს თიერმის წარმომადგენელისაგან — მაქავარიანია.

ეფიქრობ, რომ ას თუმანზე მეტი არ დაჯდება დაბეჭდვა.

სუფევდეთ ჟანსალად, მხნედ და კეთილად.

თქვენი მოსიყვარულე
ალექსანდრე ყიფშიძე.

P. S. ზეპი აღწესი: Дворянское Депутатское собрание, ул. Белинского, № 2.
საშა.

II

3 ლინ. 1909 წ.

ტფილისით

თქვენო მეთუფებაჲ!

დღეს გაახელით პირველი კორექტურა და ორიგინალი. კორექტურული შეცდომებია, მაგრამ გააწორდება. თქვენ მარტო იმას მიაქციეთ ყურადღება, რომ გადარეული არ იყვეს ტექსტი. ერთ-ორ ალაგას ნიშნები დაესვე და გულიანად ჩააციროდ. ნუ დააგვიანებ, მალე ჩემ სახელზე გამოგზავნე, ან პირდაპირ ტიპოგრაფიაში Типография К. П. Козловского, Голловинский просп. № 12.

მე მითხრეს, რომ თქვენი სურვილი ყოფილა გარდასცეთ თქვენი ძვირფასი ბიბლიოთეკა და ფულების კოლექცია საეკლესიო მუზეუმს. ამის გამო თქვენთვის მოუწერია ეპ. დავითს⁶ და ე. თაყაიშვილს⁷, რომ ეგ განძი ჰქონდეს საქართველოს, ესე იგი, ისტორიისა და ეთნოგრაფიის საზოგადოებას⁸. საზოგადოება მოქმედებს აგერ მესამე წელიწადია, საბჭოში მეც ვარ, ბინაც რიგიანი ვიშოვეთ. თავად-აზნაურობა წყალობის თვალთ გეიყურობა და წრეულაც 1000 მ. შემოგვწირეს. ჩემის აზრით, ეს განძი, თუ შეწირვაა, ჩვენს ისტორიისა და ეთნოგრაფიის საზოგადოებას უნდა შეეწიროს. საეკლესიო მუზეუმში მისი მოთავსება ან შეწირვა, სახიფათოდ მიმაჩნია.

სიყვარულით მოგიკითხამ და გისურვებ მხნეობას და დღეგრძელობას.

შენი საშა

III

14 ლინ. 1909 წ.

ტფილისით

თქვენო მეთუფებაჲ!

500 მანეთი მივიღე. ტარასიმა⁹ მითხრა, როცა ფული დაგპირდეს, შემატყობინე და მოგართმევო. როცა დამპირდება, ხუთგროშისანი ბარათით ვაცნობებ და ფულს მომიტანს. ასე რომ, ფულის მხრივ უზრუნველყოფილი ვარ.

დღეს გიგზავნი კიდევ კორექტურას. შეცდომებია თითო-ოროლა, მაგრამ ამას ყურადღებას ნუ მიაქცევ, გავასწორებთ. საქმე ისაა, ტექსტი არ იყვეს არეული. უმთავრესი საზრუნავი ესაა.

ძალიან გეშინიან, ვაი თუ, პირველ კორექტურაში ტექსტი ავრიეთ. ორიგინალი ამ მხრივ დასაწუნია, ათასი ნახტომი აქვს და ძლივს ვპოულობთ—სად რა მივყავართ. გულმოდგინედ გადაიკითხეთ კორექტურები და ყური მიიპყარით მხოლოდ ტექსტის თანდათანობას.

იყავით მხნედ და სულის სიმშვიდით

თქვენი მოსიყვარულე ს ა შ ა.

IV

27 აპრ. 1910 წ.

ტფილისით

კ ი რ ი ო ნ!

მოგილოცავთ ქრისტეს აღდგომას. მრავალს ბედნიერ დღეს დაგასწოროთ ღმერთმა.

გიგზავნი უკანასკნელ კორექტურას. მივაქცევ თქვენს ყურადღებას, რომ გამეორება არის და შეასწოროთ. იხილე გვერდი კორექტურისა 6 და 7 და ორიგინალისა: 1, 2 და 3. ალბათ, დაგავიწყდა და ეხლა მოსპე ეს გამეორება.

მარრის⁹ წინააღმდეგ და სომხების შესახებ სასტიკი ადგილებია. მშვენიერ სამეცნიერო წიგნს ეს ადგილები ლაზათს უყარგავენ. მეც და გიორგი ლასხიშვილიც¹ იმ აზრისანი ვართ, რომ ეს ადგილები უხერხულია. მეოცე საუკუნეში და ჩვენს მდგომარეობაში შეუფერებელია. არც თქვენს წოდებას და სახელს შეეფერება. ორივენი გთხოვთ ან სრულიად ამოშალოთ ეს ადგილები, ან ძრიელ შეასუბტოთ. წიგნის ღირსებასაც არას უმატებენ.

ლექსიკონის შესახებ. გიგზავნი პატარა ნიმუშს. ეს სიტყვები — ფრანგ.-ბერძნულ-ლათინურ-გერმანული, ცხადია, შემოსულია რუსულში არა *via georgiana*, არამედ დასავლეთიდან.

მე და გიორგი იმ აზრისა ვართ, რომ, რადგან თვით ტექსტში საკმარისადაა მოყვანილი მაგალითები, საჭირო აღარც კი იყო დეტალიზაცია, ესე იგი ვრცელი ლექსიკონის ბეჭდვა. ვაი თუ, ჭერეთ ამ სადავო სიტყვებმა აყალმაყალი გამოიწვიოს და შეასუბტოს ის კარგი შთაბეჭდილება, რაიც, ჩემს ფიქრით, წიგნმა უნდა მოახდინოს. მაინცდამაინც არ აგვიხირდება, მხოლოდ გთხოვთ, მოიფიქრეთ და გადაწყვეტილი აზრი მალე მაცნობე.

ეს არის ახლა მივიღე თქვენი წერილი 22 აპრილისა და ლექსიკონის ხანევარი. რაც წერილში წერია, იმის ასრულებას შევუდგებით. რაც გამოსაგზავნი გაქვთ, ყველაფერი გამოგზავნე, რომ ყველაფერი აქა მქონდეს.

მამაოსთან¹⁰ ვისაფილე ხეთშაბათს და მითხრა, თუ ფული დაგპირდეს, მთხოვეო. ჭერ არა მპირდება, ვინაიდგან მიღებულისა არ დამიხარჩნია. საესეებით (მივიღე $500 + 350 = 850$ მ). როცა შემომაკლდება, მაშინ მივმართავ მამოს.

თქვენი სიკეთის მოსურნე და მოსიყვარულე ს ა შ ა

ყ ი ფ შ ი ძ ე

კ ი რ ი ო ნ ი

გწერ წიგნის ამბავს. გიორგის⁴ დაქვრამ პირველ მაისს დავთრები ამირია¹¹. ველოდი, ან დღეს ან ხვალ გაანთავისუფლებენ მეთქი, მაგრამ არა გამოვიდა რა და მე მოვკიდე ხელი წიგნის ბეჭდვას. ორი კვირა დაიკარგა, ვიდრე წალებულ დედნებს დამიბრუნებდნენ.

ტექსტის ბეჭდვა დავამთავრე და შევეუდექით ლექსიკონის ბეჭდვას. მალე გავათავებ. დაბეჭდილია 24 თაბახი — 384 კაბადონი. შენ რამდენი გაქლია, აღარ მახსოვს, თუ გინდა, ერთს სავსე ცალს გამოგიგზავნი. ჩემთვის საჭირო სია შენის ნაწერებისა, მალე გამოგიგზავნე.

საჩვენებლის შედგენას მე თვითონ შევეუდექი, სხვას ვერავის ვანდე, ფულიც დავხარჯოთ და რიგიანადაც ვერ გამოიყვითონ? სახელები ბევრია და დრო დიდი უნდება. დღეში ორ-სამ საათს ვანდომებ, დილის 7 საათიდან 9—10-ამდინ. სხვა დრო არ მომეპოვება. უკვე ასი კაბადონი გავიარე. საჩვენებელი ერთი იქნება.

ლექსიკონის კორექტურას არ გოგზავნი, რა საჭიროა, რას მიუმატებ?

კორექტურული შეცდომა თითო-ორილა შემხვდა, მაგრამ არა ღირს მათი აღნიშვნა, რადგან უმნიშვნელოა.

ფულის საქმე ასეა: სტამბას მივეცი 480 მ. (24 თაბახი $\times$ 20 = 480), მაქვარიანს ქალაღდისა — 400 მ., ლასხიშვილს⁴ — 175 მ., სულ — 1055 მ. მიღებული მაქვს: შენგან — 500 მან., ტარასიშგან⁵ — 350 მ., მამოსაგან¹⁰ — 150 მ., სულ — 1000 მ. ფული ჯერ არ მჭირდება.

გადასაბეჭდ ფურცლებს ამ დღეებში ავაწყობთ და გამოგიგზავნი. საჭირო აღარ იქნება კორექტურის გამოგზავნა.

ვფიქრობ, რომ ყველაფერი რიგიანად იქნება, დარდი ნუ გექნება.

შ ე ნ ი ს ა შ ა .

P.S. როგორ ხარ?

რუსულად უშველებელი წიგნი დამაწერიინეს თავადაზნაურებმა შესახებ ხიზნებისა და დროებით ვალდებულ გლეხების დახსნისა¹². თუ გეინტერესება, ერთ ცალს გამოგიგზავნი.

VI

19 ივნისი, 1910 წ.

კ ი რ ი ო ნ ი

ბოდიშს ვიხდი, რომ დებუმაზე პასუხი ვერ მოგვეცი. ტორგებია და მთელი ქართლ-კახეთის მამულები იყიდება. გავარჯარებული თონება და ველარ მოვიცალე.

გამოსაგზავნი კორექტურაც არ მჭონდა. დღეს ხვალ გათავდება დაბრუნებული ფურცლების ბეჭდვა. ამას გამოგზავნა არ უნდოდა. ტექსტი გათავდა, უკანასკნელი ფურცლები იყო გამოგზავნილი და შესწორებული თქვენგან.

გათავდა აგრეთვე ლექსიკონი, ამას რა გამოგზავნა უნდოდა: „აბაზი აბაზია, მანათად ხომ არ იქცევა“

დარჩა გეოგრაფიული სახელები. ამის პირველ კორექტურას დღეს გიგზავნი. შენი ტექსტი მომწონს, ქართულ სიტყვას მოსდევს იგივე ლათინურის ასოთი. გასაღები რაღად უნდოდა? აქლია აღნიშვნა გუბერნიისა და მაზრისა. თუ გინდა, ჩაუმატებ, მე არ მეძნელება, ხოლო მომწერე.

შემდეგ ბოლოში დაეურთაბ სარჩევს (оглавление) და ყდაზე შენის ნაწერების სიას. ამ ორ დღეში გავათავებ მაჩვენებელს, ძალიან დიდი გამოდის.

როცა გადაბეჭდილი ფურცლები დასრულდება, სრულ ცალს მაშინ გაახლებ.

სტვა რაღაა საჭირო, ისიც შემატყობინე. სია ნაწერებისა მალე გამოგზავნე. თუ მანდ არა გაქვს, აქ შევადგენ რომელიმე შენის წიგნიდან, ხოლო ასლები თუ რამეა, ის დაუმატე.

შენი საშა.

VII

8 ივლ. 1910 წ.

კ ი რ ი ი ნ

ამას წინად გაახელ პირველი კორექტურა გეოგრაფიული სახელებისა და აქამდისინ არ მიმიღია. არ ვიცი, რა დაემართა ამ კორექტურას. მაცნობე რამე.

დღეს გიგზავნი პირველ კორექტურას „დამატებათა“. კორექტურის განწორებას ნუ გამოეყიდები, შენ ტექსტი იხილე, კორექტურას მე მოვუვლი.

გიგზავნი აგრეთვე სრულს წიგნს: სათაურით, წინასიტყვაობით, გადაბეჭდილი ფურცლებით და ლექსიკონით.

საცა კორექტურა მე მეჭირა, შეცდომები არაა, გამოგიტყდები და ვიტყვი ეწ[ვ]ალბუთულიყ[ვ] და მე დამეჭირა კორექტურა... რა გაეწყობა.

შენ გიპოვნია 47 შეცდომა, მეც ვიპოვნე 75. ზოგი უბრალოა, მაგრამ მაინც შეცდომაა. წიგნის ბოლოს მოვაქცევ.

99-ზე კაბადონზე გაქვს მოხსენებული, რომ დამატებაში იქნება ნიშნუში გალობისა. სადაა ეს ნიშნუში?...

ველი აგრეთვე ნაწერების სიას...

მაჩვენებელი დაემატავერე, სულ გამოვიდა 12 1/2 თაბახი, ესე იგი 49 კაბადონი. ამის ბეჭდვას შევეუდგებით დღეიდან და კორექტურას გაახლებ. სათაური იქნება ასეთი: Алфавитный указатель имен личных, названий географических и некоторых предметов, ბუტკოვის წიგნსა აქვს.

კვდიკობ, რომ რიგინად შევასრულე ეს საქმე.

გიგზავნი აგრეთვე დროებით ვალდებული გლახების შესახებ წერილის¹⁵, იგი ჩემი ნაწერია, ზიხნებისა კი ეკუთვნის გ. საყვარელიძეს¹⁶. გიგზავნი აგრეთვე სამს ანგარიშს და ორ პატარა წიგნაკს, ერთს ქართულს და ერთს რუსულს.

თუ თვალს გადაავლებ მაგ წიგნაკებს, მიხედები რა დიდ საქმეს ვაღგე-ვარ, რა აუარებელი შრომაა საჭირო და ფული კი არაა. რა ქნას კარგმა მონარდემ, თუ ლუშაში არ მოუფა.

სხვა რაღა მოგწერო.

ჩვენი ყოფილი კორექტორი¹ ისევ მეტეხშია.

შენი საშა.

VIII

9 ივლ. 1910 წ.

კირიონ! გუშინ გამოგიგზავნე წიგნი და კორექტურა. ნახევარ საათის შემდეგ მივიღე შენგან გეოგრაფიულ ლიტყვათა კორექტურა, ხოლო ორიგინალი არ გამოგიყოლებია. საჭიროა ჩემთვის რიგორც ეგ ორიგინალი, ისე დანარჩენიც, რასაც მე კიდევ გამოგიგზავნი, რადგან მეორე და მესამე კორექტურის დროს მჭირდება ხოლმე ჩახედვა.

შენი საშა.

IX

9 აგვ. 1910 წ.

კირიონ!

დასრულდა წიგნი. გიგზავნი უკანასკნელ ფორმებს.

დღესვე გავასწორე პირველი კორექტურა გადაბეჭდილი ფურცლებისა, სადაც ჩაეკერე მანდუდან მოსული ასოები. ვამჯობინე ტექსტში შეტანა. მაშასადამე, ხვალ-ხვდ წიგნი სრულიად დამთავრდება. ამკინძავიც თავის საქმეს აკეთებს.

ეხლა საჭიროა შემდეგი განკარგულებანი: 1) ჩემის ფიქრით, 500 მ. გეყოფა, რომ ყველას გავუწვდოდე. საჭიროა ეს ფული მალე იყვეს ჩემს ხელში; 2) რამდენი ცალი გამოგიგზავნო მანდ მონასტერში; 3) წ. კ. ს. საწყობი დაიტევს მხოლოდ 200 ცალს (აი საწყობში და აი მალაზიში); 4) ვის დაუვურიგო წიგნი უფასოდ შენის სახელით (საცენზურო კომიტეტს, სტამბას წესისამებრ მიეცემათ); ისურვებთ, რომ რედაქციებს მივსცე, თუ არა? სატახტო ქალაქების რედაქციებისთვის, ვის მივანდოთ ზრუნვა? მე დიდად გამოვიჭირდება ეს საქმე, დრო არა მაქვს; 5) რაც დარჩება, ის სად მოვათავსოთ? ტარასი ვერ შეინახავს თავის მონასტერში, ან მაშაო?

ყველაფერი ეს წეროლმანია, მაგრამ ზრუნვა უნდა. ფასი ძვირად მეჩვენება. მაგრამ შენი სურვილი იყო და აღარ ავხირდი. მალაზიებს რამდენს უთხოვ, 20, 25 თუ 30 %-ს?

იყავით კარგად და მხნედ.

შენი საშა.

პეტერბურღს როდის წახვალთ, ან რისთვის?

საშა.

XI

24 აგვ. 1910 წ.

კირიონ!

ეს არის ეხლა მივიღე შენი ბარათი. შესწორებას ველარ შევიტან, რადგან წიგნის ბეჭდვა დამთავრდა და გუშინ წინ საცენზურო კომიტეტს კიდევ გავუგზავნე 15 ცალი.

ასოები ბოლოს კი არ მოვითავსე, როგორც წინაღ ვფიქრობდი, შიგ ტექსტში შევიტანე. ამისათვის გადავბეჭდვინე 97 და 111 გვერდები. წიგნის აკონძეც ამ დღეებში გათავდებდა.

თუ ამ დღეებში მამაო¹⁰ ფულს გადმომცემს, დაუბრუნებ ყველას, ვისაც რა ეკუთვნის და სრულ ანგარიშს წარმოგიდგენ.

საქიროა ის განკარგულება, რასაც წინა წერილით გთხოვდი.

შენი საშა.

X

10 მარამ. 1910 წ.

ტფილისით

კ ი რ ი ნ !

წიგნის ბეჭდვას ვათავებ. დღეს ჩამაბარეს 26 ფორმა (401—416 კაბადონი), ზედალზე მომიტანენ 27 ფორმას (416—432). შაფათაშვილის, ესე იგი 14 მარიამობისთვის, დანარჩენსაც. ამ ფორმებსაც მაშინვე გააზღვრე.

ვმომოვ არ შემავიწყდოს სლოვოლიტნიამ, რომელსაც შევუკვეთე ასოები რომ გამომიგზავნე. არც ვიცი, ამ საქმეს როგორ გამოვაწყობ. დაბეჭდილ ასოებზე დაცერა არ გამოდის კარგად. ისევ ისა სჯობიან, წიგნის ბოლოში მოვაქციო სადმე.

დღესვე მკაზმავს გავუბრუნებ და უკვე გადავეცი ასაკაზმად დაბეჭდილი ფორმები. ცალში ვაძლევ 6 კაპეის. დაიბერს 121 მ. 20 კაპ ჩემის ფიქრით, ძვირი არ არის. შეიკვრება ძაფით და კარგი სახმარი იქნება წიგნი.

ახლა ფინანსიური მხარე საქმისა. ასი თუმანი უკვე წავიდა, როგორც გწერდი. მჭირდება კიდევ ჯერჯერობით 500 მანათი დაახლოებით:

121 მ. 20 კაპ. მკაზმავს,

120 მ. ტაოგრაფიას,

120 მ. ქალაქი,

55 მ. ჩემი დახარჯული.

50 მ. ეკუთვნის ლასხიშვილს⁴.

466 მ. 20 კაპ. კიდევ რამე გამოჩნდება წვრილმანებით.

არ ვანგარიშებ იმას, რომ მე დავიჭირე უკანასკნელი 4—5 ფორმის კორექტურა და არც ვიანგარიშებ, ძალაც რომ დამატანო. არ ვიანგარიშებ აგრეთვე მაჩვენებლის შედგენის შრომას...

თუ მამაოსთან¹⁰ გაქვს რამე ფული. მივმართავ და ის მომცემს, თუ არა და მანდედან უნდა მომანდო 500 მ. დაწვრილებით ანგარიშს წიგნის დასრულებისას შევადგენ და მოგართმევ.

კობაია¹⁷ გავიცანი, კარგი ყმაწვილი ყოფილა, მომეწონა, ვეცდები სტიპენდია ვუშოვნო.

იყავი კარგად და ბედნიერად.

შენი საშა.

კ ი რ ი ნ I

დასრულდა წიგნის ბეჭდვა. გაზეთებს უკვე დაეუბრე და მათ მცირე შენიშვნებს გივზავნი, ამასთანავე 500 მ. გუშინ გადმომცა მამაო¹⁰ და დღეს დაეაროებ მოვალეებში. ანგარიშს ამ დღეებში შეგიდგენ.

წიგნები ჩემს სახლში გადმოვიტანე და მთელი გაღერა იმათ დაიჭირეს. 200 ც. უკვე წ. კ. ს. მაღაზიას ჩავაბარე.

ახლა ველი შენგან იმ განკარგულებას, რომელზედაც გწერდი, ესე იგი რამდენი გამოგიგზავნო, სად, რუპეთში ვის ანდობ გაყიდვას და სხვა... ველი პასუხს.

შენი საშა.

XIII

17 ენკ. 1910 წ.

კ ი რ ი ნ I

შენი განკარგულება აგრე რიგად არ მომეწონა. აი მიზეზი: წ. კ. საზოგადოებას ჩავაბარე 200 ცალი. ჭაწყობში მეტი ადგილი აღარ არის. როცა ეს გასაღდება, კიდევ გადავცემ.

ტარასისთან⁵ და სოსოსთან¹⁰ შენახვა ორას-ორასი ცალისა, სულ ტყუილი შრომაა და ზარკი. მე შეშაბანდში მიწყევია და კარგადაც ინახება, სახლი საკუთარი მაქვს — ოსობნიაკი (37 ნომერი, ქუჩა ყაზბეგისა, მეწყე, როცა ჩამოხვალ ქალაქს, ვალი აქვს სახლს ბანკისა 6000 მ), ეს ერთი, მეორე ისაა, რომ მე უფრო მაგარი კაცი ვარ და შენახვა ვიცი. გოგასაც¹⁸ კი არ მივეცი. ვიდრე შენი ბარათი არ მომივიდა. სოსოს და ტარასის ვაი თუ დასტა-კონ. ჩვენი ქვეყანა მათხოვრებით აივსო და ვაი თუ ვერც სოსოს და ვერც ტარასიმ ვერ გაუძლონ მოღიქნიეებს. მე ვერ გამიბედავენ, მუხათრებიან...

ამისხენი, რა აზრი აქვს შენთან გამოგზავნას, მონასტერში? მანდ გამოგიგზავნი კარგ ქალაღზე დაბეჭდილს და თუ გინდა 100 ცალს.

ჩემის ფიქრით, უნდა მოაწყო პეტერბურგს და მოსკოვს წიგნის გაყიდვის საქმე მაღაზიაში, შემდეგ მომწერე რამდენი ცალი სად გავგზავნო, მორჩა და გათავდა...

მე ასე ვფიქრობ და ახლა როგორც გსურთ, ისე მოვიქცევი.

დღეს დეაბეჭდვინებ პატარა დამატებას და ორის-სამის დღის შემდეგ გაახლებ 20 ცალს კარგ ქალაღზე და 100 ცალს მდარეზე.

პასუხს ნუ დამიგვიანებ.

შენი საშა.

ანგარიში ვერ დავამთავრე, რადგან გიორგი¹ ჯერ კიდევ ციხეშია, ერგება კიდევ ფული, არ ვიცი რამდენი. ეს მამრკოლებს.

საშა.

კ ი რ ი ო ნ!

გიგზავნი დუბლიკატს ნაკლადნოსას. სულ არის 100 ცალი ჩვეულებრივი, ხოლო ოცი ცალი კარგ ქალაღღზეა. კარგს ისედაც ეტყობა და მაინც ზედ ნიშნები გავუყუეთ „კ“, ესე იგი კარგი. შიგ ჩავდე შეცდომის გასწორება. მე ვერ ვუპატრონე და შღარე ქალაღღზეა. შანღ დააბეკღვინე კარგ ქალაღღზე და ისე ჩააკერე.

რუსეთში გაყიდღვაზე შენ იზრუნე. მე ვერას გავხღღები აქედან.

ქართულ გაზეთში იბეკღება განცხადება, ზვალ-ზეგ რუსულშიც მივიტან.

თითო ცალი მიკართვი ყვეღას, ვისთვისაც იყო დანიშნული. დამრჩა თითო-ოროღა და ამათაც დაეუღრიგებ.

საქართველოში გაყიდღვას ზედს უშღლის დიდი ჟღასი. ზომ იცი, ჩვენი ჰებღღია, თუ არ იღფი, წიგნს ვერ იყიდღს. უფრო რუსები ყიდღუღობენ. რუსულ ზღღაზიებს ვერ ვაღღევ, მეშინიან. თუ მეტყვი, გავებღღე.

შენი საშღ.

XV

25 გიორგ. 1910 წ.

კ ი რ ი ო ნ!

საღა ზარ, შენი აღარაფერი არ მესმღს: თუ პეტერბურგში წაზვეღ, აქამღღიან როგორ ვერ მოახერხე წიგნების გაყიდღვის საქმე?

შენის შინაური მეზღუღმღს და კოლეკციის გამოგზავნის საქმეც შეფერზღა, რადგან მაგ ჰირუზანელღა შაქრო მღღივანმა¹⁹ უარი ზოქვა ნივთების მიღებაზე. აღზათ. იფიქრა — კარიერა გამოფუღღებო...

გიგზავნი სრულს ანგარიშს დაზარღული ფუღღისას, ზოლო დოკუმენტებს აქ კინაზამ. თუ მომწერ, იზათაც გაახღღებ.

№ 1 — კაზლოვსკის ტიპოგრაფიას —	480 მ.
№ 2 — მასვე —	147—50
№ 3 — მასვე —	3—
№ 4 — მასვე —	4—50
№ 5 — სერგეევს — ქალაღღი —	340—03
№ 6 მასვე	61—20
№ 7 — მასვე	85—84
№ 8 — ბარსეგოვს (აკაზმეღ)	130—
№ 9 — წ. კ. საზ. ასღს ცაღს გამოგზ.	4—47
№ 10 — განცხადება „დროება“	4—
№ 11 — გ. ლასხიშვიღს	192—
№ 12 — წერიღღმანი	10—80

1463—34

მიღებული შაქეს:

1 კირონისაგან	—	500 მ.
2 ტარასისაგან	—	350 მ.
3 იოსებისაგან	—	150 მ.
4 მისგანვე	—	500

სულ — 1500 მ

დარჩა ჩემთან 36—66 კ.

რაც ფული შემოვა წიგნების გაყიდვიდან ჩემთან, ამას ცალკე შეგინახამ, ხოლო რაც წ. კ. საზოგადოებაშია, იქ იყვეს და, როცა მოსურვებთ, მაშინ, გაიტანეთ.

იყავით კარგად.
მომწერეთ წერილი.

შენი საშა

XVI

18 დეკ. 1910 წ. ტფილისი

ძლივს! შენი ბარათი მოვიდა დღეს, 18 დეკემბერს. გწერ ეხლავე ამ ღია წერილს. წუხელის ტარასის¹⁵ 15 ცალი გავუგზავნე გასასყიდად და ანგარიშიც იმან ჩაგაბაროს. წ. კ. მაღაზიაში გაიყიდა 120 ცალი, ფული არ ამიღია. უსგანაც მოთხოვნა მომივა. მე თვითონ გავუგზავნი წიგნებს ფასდაღებით. იყავი კარგად.

შენი საშა.

XVII

13 აპრილს 1911 წ.

ტფილისით

კირონი!

შვილდე შენი სააღდგომო მოლოცვა. აქედან ვსცანი, რომ შენ, ჯერ ერთი, ცოცხალი ყოფილხარ და, მეორე ისა, რომ ძველებურად გახსოვარ. მეც გილოცამ ქრისტეს აღდგომას და კარგად ყოფნას.

სრულიად აღარას მწერ — სადა ხარ, რას აკეთებ, რას ფიქრობ და მომავალს როგორ უყურებ? კერძოდ. წიგნებს რას უპირობ? აქ წიგნების ვაჭრობა სუსტია — 300 ცალი წ. კ. მაღაზიას გადავეცი, საკომისიოდ 30% იღებენ. უკვე 300 მან. ფული მომცეს. რომელიც ჩემთან ინახება და, როცა მაცნობებ, გაახლებ წვრილად. 30 მან. მეც გავყიდე, 15 ცალი ტარასის¹⁶ მივეცი, 21 ცალი სოლიკო მაჩაბელს გავუგზავნე გასასყიდად განჯაში. აი, სულ ესაა აქაური ვაჭრობა.

როგორ მოაწყე მანდაური ვაჭრობა, არაფერი ვიცი, რადგან არას მწერ.

კირონი! შენი შინაურის მუხეუმის აქ გადმოტანა დაიხლართა. ისტორიისა და ეთნოგრაფიის საზოგადოების საბჭო, რომლის წევრად მეც გახლავარ, ამ საქმის დახლართვაში არაფერ შეაშია, როგორც მე, აგრეთვე ალ. ივ. სარაჯიშვილი²⁰, დ. კარიჭაშვილი²¹, მ. ჭანაშვილი²², ს. გორგაძე²³ და ექვთ. თაყაიშვილი⁷ სულით და გულით ვართ მოწადინებული. რომ შენი

მუზეუმი ჩვენს საერთო ეროვნულს მუზეუმს ამშვენებდეს შენის სახელით დანიშნულ შატრო მდივანს...¹⁹.

ჩვენი მუზეუმი კოხტად და მკვიდრად მოწყობილია ტფ. ქართულ გიმნაზიაში, სადაც ორი უმცელეზელი ოთახი დაგვიტოვებს²⁴. დ. ზ. სარაჯიშვილმა²⁵ საბოლოოდ გადასწყვიტა ავღიშენოს მუზეუმი, რასთვისაც გადასდო 100.000 მან. გეგმას ადგენს მისი მეგობარი არქიტექტორი ბერლინიში²⁶, ეხლა ადგილის შოვნაზეა საქმე. პავლუშაშ²⁷ გვაჩუქა ერთი დესეტინა მიწა (გიგას¹⁸ გვერდზე), ეკეში, მაგრამ სიშორის გამო იქ ვერ ვებედათ აშენებას. ავიჩინეთ მშენებელი ადგილი წყნეთისა და ოლის ქუჩის დასაწყისში, მშენებელი და თვალსაჩინო ადგილია. ეს ბინა ეკუთვნის გ. ქართველიშვილის²⁸ ქალს. პოლოცნიკ წილოსანის მეუღლეს²⁹. ამ დღეებში დაბრუნდება ენეივიდან და საქმეს დაემათვრებათ, ასე რომ, იმედი გვაქვს ამ შემოადგომაზე შევედგეთ აშენებას. როგორც ჰხედავ, საქმეს მხნედ ვაწარმოებთ და მუზეუმი მალე გვექნება...

კირიონ, საისტორიო საზოგადოების საბჭოში³⁰ დავალებით მე გადავსწყვიტე ამ ზაფხულს გეწეოო მონასტერში³¹, თან განახამ და თან მუზეუმსაც სანდო კაცს ჩააბარებ. რას იტყვი?..

შენი ერთგული და მარად მოსიყვარულე ს.ა.შ.ა.

XVIII

16 ივნ. 1911 წ.

ჩე მო კირიონ!

მაჰამოვნა შენმა წერილმა, ვსცანი, რომ კარგად ყოფილხარ და ეპარქიასაც მალე მიიღებ.

რაც შეეხება მამულის შეძენას მღვდ. ზაქარიასაგან³², ეგ ჩემს კისერზე იყევს, ზოლო იყოდე, რომ შეიძლება თაქთაქიშვილმა და წუთრივეებმა ნედლიმკა შეიტანონ და ტორაგებიდან მოხსნან მამული³³. ს. ქვემო ხვითში გვაქვს დარჩენილი ორი მამული თაქთაქიანთი, ერთი 67 დესეტინა, თავნი ვალი — 2927 მ. 33 კ., ნედლიმკა 966—40 კ., მეორე — 62 დეს. თავნი ვალი 1962 მ. 15 კაპ., ნედ. 434 მ. 50 კაპ. თუ შენ მიერ დასახელებული მამულები მოხსნეს ტორაგიდან, მაშინ ერთ-ერთი ჩემ მიერ აღნიშნული მამული იყიდოს, რომელიც მოეწონება, რადგან ამ მამულის გაყიდვა ჩემს ხელშია, ეცდები შელავათი მივცეთ.

ეთნოგრაფიისა და ისტორიის საზოგადოებაში საბჭოს წევრი ხომ ვარ და ახლა მდივნობაც მე დამაკისრეს, რადგან საქმის ვითარება ამას თხოვლობდა, ასე, რომ, შენი სურვილი უკვე ასრულებულია. ამ დღეებში ოფიციალურ ქაღალდს გაახლებთ შესახებ შენის მუზეუმისა.

მუზეუმის საქმე ასეა: დ. ზ. სარაჯიშვილმა³⁴ გვიტოვებს მუზეუმის ასაშენებლად 100.000 მანეთს ანდერძით. დავითი სიყვდილის პირზეა, ამ დღეებში გარდაიცვლება. თავდაზნაურობამ უკვე შემოგვეწირა 5000 მან³⁵. — წუხელის კრებამ მიიღო ეს დადგენილობა. იმედია, წელსვე კიდევ მოგვცენ 3.000—4.000 მან. ეს დღევანდელ კრებაზე გადაწყდება. ზომ ხედავ, რა თანაგრძნობაა და ნუთუ შენი წვლილი არ უნდა ყოფილიყო ამ დიდებულ საქმეში, ამას ვერ წარმოვიდგენდი... შენი მუზეუმი შენისავე სახელით უნდა უსათუოდ ამშვენებდეს ჩვენს მუზეუმს.

დაახლოებით 400 მანეთამდე შექნება შენი ფული წიგნებისა — ჯერ სიმ-ტყიკით არ მიანგარიშნია. როგორც მწერ, ამ ფულიდან მოვახმარებ სა-ქირო თანხას (200 მ.) მლ. ზაქარაძეს³².

იყავით კარგად, პასუხს ნუ აგვიანებ ზოლმე.

შენი საშა.

XIX

30 ივნის 1911 წ.

ტფილისით

კ ი რ ი ი ნ I

ტარასიმ მითხრა, რომ გვირდება 30 წიგნი და გამოგიგზავნე. გაახლებ ნაკლადნოს. მანდ აღნიშნულ ფასს: 1—04 კ. რკინის გზას და 50 კაპ. რა-ტიანს-1—54 კ. მიებატა 70 კაპეიკი ყუთისა, თოკოსა და სხვა, სულ დაჯდა 2—24 კაპ. დაზღვ. წერილის 15 კ. დამატებით.

მღვდელი ზაქარია³² იყო ჩემთან, ტარასიმ მოიყვანა. წურიემა და ს. თაქთაქიშვილმა ტორგამდისინ არ მიიყვანეს საქმე, შეიტანეს ფული, ასე რომ, შენი სურვილი ვერ განხორციელდა. ირაკლის სურათი მივიღე, დი-დად გმადლობ. ჩარჩოს ვუკეთებ და სასტუმროში დავკიდებ. პირს გადავა-ლებინებ და ჩვენს მუზეუმს მივართმევ.

იყავით კარგად და მხნეთ.

შენი საშა.

XX

16 ივნ. 1911 წ.

დიდ ბოდრშს ეიხდი, რომ აქამდისინ არ გაცნობე ჩემის გზაგარობის ამბავი³⁷. იმედი მაქვს, რომ შემინდობ უზრდელობას და მძაბტივებ. საგუ-რამოს საქმე ისევ აწეწილ-დაწეწილი დამხვდა, რომ ზედ გადავაკვდი. ცო-ტათი აქამად მოვაგვარე. სოფლადაც ორჯერ-სამჯერ მომიხდა წასვლა მა-მულეების გასასყიდად და აბა, რაღა დრო დამრჩებოდა?

ეიმგზავრე რიგიანად / და შინ მშვიდობით ჩამოვედი.

ჩამოვიტანე ვერცხლის და ოქროს ფული და ჩავაბარე მუზეუმს. დანარ-ჩენი ნავთები ჯერ არ მოსულა. იმედია, ამ დღეებში მივიღებ.

იალტაში სალამოს ცხრა საათზე მივედი და სწორედ იმ დროს გამომერ-წყო ის წყეული ჯიბილიზო. იძულებული ვიყავი კაიუტაში ვმჯდარიყავ და მებანა თვალი. ასე რომ, დუმბაძე³⁸ ვეღარ ვნახე. ეხლა კარგად ვარ, ჩოტი-ვით.

ტარასიმ ვნახე და ყველაფერი ვუამბე, ვუთხარი აგრეთვე. რომ ღვინის ფული მან და სორომ¹⁰ უნდა გაღიზადონ მეტაქი შენის აქ დარჩენილის ფუ-ლით. წ. კ. საზოგადოებაში გაყიდულია სულ შენი წიგნი 309 ცალი. წინად მომეტეს 300 მ. ეხლა გამოვიტანე 348 მ. 90 კ. ეს ფულიც კასსაში შევა ამ დღეებში და სარგებელი ექნებათ 1 ღვინობისთვის დან მუორედ შეტანილს, ხოლო პირველად შეტანილს — 300 მ. ამ წლის 1 თებერვლიდან. ეს დაიხ-სომე.

როცა მანდლდან წამოღებულ ნივთებს მივიღებთ, შესაფერო ოფიციალურ ქალაქს მაშინ გაახლებთ.

შენი საქმე როგორ მიდის კიევის ამბების შემდეგ?

შენი საშა.

ზომიკითხე მ. პავლე და ჩემი ნაცნობი პატარა ქალები, რომელთაც ისეთი დიდი ამაგი დამდეს.

XXI

3 ღვინ. 1911 წ.

ტფილისით

კ ი რ ი ნ!

19 აგვისტოს გამოგზავნილი ნივთები სევასტოპოლიდან ძლივს ენკენის-თვეს ჩამოვიდა ტფილისს. ამბის გასაგებად ხუთჯერ მყავდა სადგურზე კაცი გაგზავნილი. ნივთები დავაბინავე ჩვენს მუზეუმში 30 ენკენისთვეს და მოვისვენე. ცოტა შიშმა ამიტანა. დაკარგვისა შემეშინდა... ვინ იცის, რა არ მოხდება.

ყუთი და კალათი ჯერ არ გაგვიხსნია. აი, მიზეზი. ქართულ გიმნაზიაში ორი დიდი ოთახი გვეჭირა, გაივსო ნივთებით და ვითხოვეთ მესამე. კომიტეტმა გვითხრა, რაკი ამოდენა შენობა გინდებათ, მაშინ აიღეთ მეოთხე სართული და რამდენიც გინდათ, იმდენი დაიჭირეთო. გადაწყვეტეთ ავიღოთ მეოთხე სართული. ამ კვირია ავალთ ზევით და ყუთსა და კალათსაც მაშინ გავხსნით.

ენკენისთვე გავიდა და შენზე არა ისმის რა. როგორაა საქმე?

მანდ რომ გელაპარაკე — ცალკე ოთახისათვის იზრუნე-მეთქი შენის სამუზეუმო ნივთების დასაბინაველად — არ დაივიწყო ამაზე ფიქრი. სამუზეუმო აღდგილი ავიჩინეთ, ფასშიაც მოვრგდით 60.000 მანათლ³⁹ და ამ მცირე ხანს გაეთათეებთ საქმეს. სააშშენებლო თანხას — 150.000 მან. სარაჯიშვილის²⁵ შემყვიდრენი გადმოგვცემენ.

იყავით კარგად.

შენი საშა.

XXII

13 ღვინ. 1911

ტფილისით

კ ი რ ი ნ!

შენგან წამოღებული ნივთები ჯერ არ გაგვიხსნია და ისევ შეკრული ალაგია. მიზეზი ისაა, რომ ორი დიდი ოთახი, სადაც აქამდისინ მუზეუმი იყო მოთავსებული, სულ გაივსო. ვთხოვეთ მესამე ოთახიც, მაგრამ იგი აღარ მოგვცეს, ჩვენ გვეჭირდება და დავვითმეს მეოთხე სართულში ორი ისეთი დიდი დარბაზი, რომ ცხენის ჭირითი გაიმართება. კვირას, 16 ღვინობისთვეს, ზევით გადავდივართ და მანდლდან მოტანილ ნივთებსაც მაშინ ამოვალაგებთ ყუთებიდან.

შენი წერილების ნაწყვეტები, სადაც გატყობინებენ, რომ ჩვენის მუზეუმისათვის ახალი ძვირფასი ნივთები შეგიძენია, საბჭოს წავუყობთ და ფრიად ისიამოვნეს. მადლობას თავის დროზე გაახლებთ.

ლეპერი რომ გვითმობს ღუბლიკატებს, ეს ფრიად სასიამოვნოა და შესაფერ ქალაქსაც გავგზავნით, მაგრამ აი, რა უნდა გაუწყუო: ამ ქამად ტფილისში აგებენ კავკასიის მუზეუმისათვის დიდ შენობას. მუზეუმის გაშვება პოლკოვნიკი კაზნაკოვი⁴⁰. ბ-ნს პოლკოვნიკს არ მოსწონს, რომ ჩვენ ქართველები ცალკე მუზეუმს ვაშენებთ, ნივთებს ვიძენთ და საარქეოლოგიო ნივთებს ვაგროვებთ. გაყოფას და განცალკევებას რა აზრი აქვსო, ერთად ვიმუშაოთო. სარაჯიშვილის²⁵ თანხაც ჩვენთან უნდა იყვესო... ამას გარდა, ქართველებს ღონე და ძალა არ შეგწევთ, ხალხიც არა ჰყავთ, რომ მუზეუმს მოუარონო. ყველა ამის გამო ბ-ნმა კაზნაკოვმა, რაკი ჩვენ ჩვენი არ დავიშალეთ, თითქმის მტრულად დაუწყაო ცქერა ჩვენს განზრახვას.

როგორც ჩანს, კაზნაკოვს მოქიშპესი ეშინია. ჭერჭერობით საენო არა გაუზრახავს რა, მაგრამ ეფიქრობთ, რომ საარქეოლოგიო კომისია შეეერთება კაზნაკოვს — მოგვცეს თუ არა ლეპერმა ღუბლიკატები და კაზნაკოვი უარს მიწერს.

მიუხედავად ამისა ჩვენ მაინც ვგზავნით თხოვნას, თუმცა კი იმედი დაგვეკარგა თხოვნის ასრულებასა.

იყავით კარგად და ბედნიერად.

შენი ს.ა.შ.ა.

XXIII

1 დეკემბერს 1911 წ.

ტფილისი

კ ი რ ი ი ნ!

მოუტლელობისა გამო ვერ მოგწერე აქამდისინ წერილი. ბოდიშს ვიხდი.

მივიღე ორი ნაკლადნოი, ერთი ბერელაშვილს გაუგზავნე, ხოლო მეორე მუზეუმს. სარაჯიშვილი²⁰ და თაყაიშვილი⁷ ალტაცებაში მოვიდნენ უკანასკნელის ძღვენით. რასაც იწერები შესახებ შენის საპუზეუმო ნივთების დალაგებისა. ყველაფერს ისე აგისრულებთ როგორც გეწერ და თხოულობ. ხოლო თუ გვაჩქარებ, ჩვენში არავინაა მოცლილი, რომ მარტო მაგ საქმეს შესწაროს თავი.

ეს ერთი კვირა იქნება, რაც მუზეუმში ავითანეთ ქართული გიმნაზიის მეოთხე სართულში და მხოლოდ ამ ერთი კვირის წინად გავხსენით ჩემ მიერ წამოღებული შენი ნივთები. ბინა ეხლა დიდი და მშვენიერი გვაქვს, ცხენი გაჰყენდება. ჩვენს და წ. კ. ს. მუზეუმს ერთად ვათავსებთ. ამ დღეებში მე გადმომცა წ. კ. გამგეობამ ვეჟილობა, რომ ვიყიდი ადგილი — 4000 საყენი სენაძისაგან სამუზეუმოდ. ღირს 60.000 მ.⁴¹ სარაჯიშვილის ფული როცა მოგვეცემა, მაშინ შევუდგებით შენობის აგებას ნაყიდ ადგილზედ და შენთვის ცალკე პატარა ზალა იქ იქნება.

გწყენია, რომ მდივნობას თავი დავანებე. მაშ, რა ექნა, რომ ამოდენა საქმეს ვერ აედივარ. საბჭოს წევრად ხომ ისევ ვარ და მამასადაპე, შენს სურვილებს ფრთხილად ვადევნებ თვალყურს.

ამ დღეებში გაცნობებთ მოკლედ, რომ ნივთები მივიღეთ, ხოლო შემდეგისათვის დაწერილებით მოგწერთ...

გუშინ ტარასიმ² ორი წიგნი მომიტანა შენის სახელით და დღესვე გადავცემ მუზეუმს. ტარასისვე მივეცი გუშინ ორი აღმასრულებელი ფურცელი ათონისა.

ტარასისვე მივეცი ამჟამად წინა 64 მ. შენის ფულიდან ბერულაშვილისთვის.

შესახებ შენის ბიბლიოთეკისა ამას მოგახსენებ: ნოტარიუსს შეადგენინე „დარსტენაია ზაპისი“ ჩვენის საზოგადოების სახელზე Грыз-об-во истории и этнографии. წარუდგინე ნოტარიუსს კატალოგი. ამ ქაღალდის შედგენის შემდეგ ჩენი საზოგადოება გაახლებთ ოფიციალურ ქაღალდს, სადაც იქნება მოხსენებული, რომ სასარგებლოდ და სახმარად თქვენთან ვტოვებთ ბიბლიოთეკას.

გოგებაშვილს⁴² ვაცნობე რასაც მწერდი...

P. S. მაღაჭიამ⁴³ აგაფცქვნა წიგნები? შენმა საქმემ რად დაიძინა? რატომ არას მწერ... იყავ კარგად. მოგიკითხავ სიყვარულით.

შენი საშა.

XXIV

10 დეკ. 1911 წ.

ტფილისით

კ ი რ ი ო ნ!

ოფიციალურად უკვე გაცნობეთ, რომ შენი მუზეუმი მივიღეთ საცემებით იმ პირობით, რაც პირობანი შემოგვითვალე. ამ ქაღალდს უკვე მიიღებდი.

სიტყვას მოკლედ ვსკრი, რადგან თავს დამესია აუარებელი გლებობა. საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოება გამოგვზავნის ბეჭედს და ამ ბეჭდით დადალე ყოველი წიგნი. თუ შესაძლებელია და მოსახერხებელი, გადაარჩიე შენი ბიბლიოთეკა და რასაც შეეღწევი, ის წიგნები ეხლავე ნაწილ-ნაწილ გამოგზავნე.

შენი წიგნები და ნივთები, როგორც გწერდი, ცალკეა მოთავსებული ორს შეკაფში: ერთი დიდია, ხუთ თუმნად ღირებული, ხოლო მეორე დუბალი, 30 მანათიანი. ეს ნივთები ღირსია, რომ კარგ შეკაფებში იყოს მოქცეული. თითო ასეთი შეკაფი ღირს 120 მ. და ჩვენ კი კოტრად ვართ...

იყავით კარგად.

მოგილოცავ მომავალ ბედნიერ დღეებს.

შენი საშა.

XXV

27 თებ. 1912 წ.

ტფილისით

კ ი რ ი ო ნ!

წიგნები მივიღეთ. დავიხსოვეთ ყუთის ათრევაზე ბეოთზე სართულში. ექვსი მუშა ეკაჯგურებოდა.

სურათი ვნახეთ და გავადიდებინეთ ისე, როგორც საჭიროა. ჩარჩოებსაც შევუკვეთავთ ორს. ერთს ჩვენითვის, ერთს ნიქოზისთვის. ფასს შენი თანხიდან გადავიხდით. რადგან შენგან ნება დართულია და უკვე განუუცხადე საბჭოს.

რატომ არას მწერ შენსას. ნუთუ, გაიყინა შენი საქმე? ე გერმოგენოც^მ ხომ მოგაშორეს. ახლა რაღას ელის საბლერი?⁴⁵

იყავი კარგად.

შენი საშა.

P. S. გაზეთი და ჟურნალი ზომ მოგდოს?

საშა.

შენ მიერ შეგოვნილ სიტყვებს ვბეჭდამთ. ერთი კორექტურა უკვე გა-
ვასწორე. რამდენსამე სიტყვას ახსნა არა აქვს. რატომ?

XXVI

20 მარტს, 1912 წ.

კირიონ! ორი სურათი გადავადებინე ფოტოგრაფ მიშენკოს, თითოში
თუშანი მივეცი. ერთი ჩვენს მუზეუმს, მეორე ნიქოზს — ჩარჩოები შევუყ-
ვეთე შეფერტს, თითო 8 მან. 75 კაპ., სულ ხარჯი იქნება გაწეული შენის
თანხიდან თანახმად შენის სურვილისა. იყავი კარგად. აღდგომას გილო-
ცავ.

შენი საშა.

XXVII

10 აპრ. 1912 წ.

კირიონ! სურათები უკვე ჩამაბარეს, ძალიან კარგად არის შენი სახე
გამოსული. ერთი სურათი მუზეუმს გადავეცი, ხოლო მეორეს მე ვინახავ.
საჭიროა, რომ ვიღამეს დაავალო წაიღონ ეს სურათი ს. ნიქოზს და ბიბლიო-
თეკაში ჩამოაქილონ. —

შევუყვეთე აგრეთვე ორი კარგი შკაფი შენის ბიბლიოთეკის და მუზეუ-
მის ნივთების მოსათავსებლად. დაჯდება 140 მ. ზომ არ გამიწყრები ამაზე?
შენი საშა.

სურათები დაჯდება სულ 35 მ.

XXVIII

11 ივლ. 1912 წ

ტფილისით

კირიონ!

აქეთ-იქიდან მესმის, რომ ცოცხალი ხარ და კი აღარას მწერ... როგორა
ხარ, ან შენი საქმე როგორ მიდის?..

იხიცი შევითყე, რომ დიდად შეგისწორებია „Культ. роль“ და ამზა-
ლებ მეორე გამოცემას.

ეს უფელა კარგი, მაგრამ პირველი გამოცემა ჯერ არ გაყიდულა და თუ
მეორე გამოვა, პირველს ვინლა იყიდის? რაკი რუსეთში არ მოხერხდა
მისი გაყიდვა, აქ რაც გაიყიდა, გაიყიდა. სიძვირებ ბევრს შეუშალა ხელი
და ვერ იყიდა.

მე ვფიქრობ, ფასს დავუკლოთ და უეჭველია, რომ დაკლებულ ფასში
300—400 ცალს კიდევ გაყიდით. რას იტყვი?

მანათ ნახევრად რომ გაცეცდოთ, ცალზე დაგვრჩება 1—50 კაპ.—30% — 1 მან. 5 კაპ. მოგებას ნუ გამოვეყილებით. დანაზარჯი მაინც (1500 მ.) დავიბრუნოთ.

შენი აზრი მაცნობე.

შ ე ნ ი ს ა შ ა.

XXIX

14 ივლ. 1912 წ.

ტფილისი

კ ი რ ი ო ნ!

სამი დღის წინად გაახელი პატარა ბარათი. ერთი საათის შემდეგ გვიღე შენი წიგნი. 6 ივლისის თარიღით.

შენ მიერ შეყრდნობილი სიტყვები უკვე დაბეჭდილია: თუ წიგნი არ გამოგზავნეს. მიზეზი სულ უბრალოა. ჯერ არ გამოსულა კრებული. რაღა თქმა უნდა, რომ მაშინადვე მიიღებ. როგორც კი გამოვა. ასეთს უხერხულობას ვინ იკადრებს?..

დღესვე ავასრულებ შენს თხოვნას და დავიცვეთავე ორს ცალს ი. ჭაქვაძის⁴⁶ თხზულებისას, ფულსაც თავის დროზე გადავიხდი. —

ნაცნობები ბევრი მყავს, მაგრამ უცნაური ნაცნობებია. ან ტუტია და ბეჩაი ქართლ-კახელი გლეხი, ადგილ-მამულის მონატრული, ან თავდაზნაური. მოტრფიალე იმისა, რომ მალე გაჰყიდოს და მოიშოროს თავიდან ტვირთი — მამული. რომლის მოვლის თავი აღარა აქვს. ამ ორ ჯგუფს, სამწუხაროდ, სრულიად არ შეუძლიან ბინა უშოვნოს და ადგილი მისცეს ვარო ზუმიევისას. სხვაგან მე საით უნდა მივძღე-მოვძღე, ვერც კი წარმომიდგენია. რაც უნდა დიდი შრომა დასჭირდეს შენს მომავალს თხზულებას და მის დაბეჭდვას, თუ მე მომანდობ, სიხარულით ვიკისრებ და არ დაგზარდები, ხოლო ვარო ზუმიევისას ვერაფერში გამოვადგები. უძლური ვარ ამისთანა საქმეებში.

გამოცანები და ანდაზები მალე გამოგზავნე... რაც უნდათ, ისა სთქვან.

უკვე დაბეჭდილ შენს სალექსიკონო მასალაში თითო-ორი სიტყვა აუტსნელი დარჩა. მეც ვერ გავებდე ახსნა, რადგან შენგან მონდობილი არა მქონდა რა. რად მოხდა ესა?

შენი ერთგული ს ა შ ა.

XXX

2 მაისს 1913 წ.

ჩ ე მ ო კ ი რ ი ო ნ!

ეურნალ „კლდის“⁴⁷ ახალგაზრდა თანამშრომელნი დიდის სიამოვნებით გაახლებენ თავიანთ ეურნალის კომპლექტს (ამ წლის ნომრებს). ეურნალი პროგრესიულია და რაც უფრო სასიამოვნო იქნება შენთვის და არის ჩემთვის, ეს ახალგაზრდანი მამულისშვილურის გრძნობით არიან გამსჭვალულნი. კარგს ინებებთ, რომ ხანდისხან თქვენის ნაფიქრით და ნაზრევით ხელი გაუმართოთ ეურნალს. ფრიად საინტერესო იქნება ეურნალისთვის შენი წერილები შესახებ ჩვენი წარსულის კულტურისა, დიდებისა, ლიტერატურისა

და მეცნიერებისა. თანამედროვე ცხოვრების სიავესაც რომ გაჰყრათ ხოლმე კალამი, არც ეგ იქნება ურიგო. მაგ. ჩვენი ეკლესიის ბედს, მსოფლიო საეკლესიო კრებებს და სხვას, რასაც შენ თვითონ დაინახავ საჭიროდ. პირველ სასანიტარო წერილს მოაწერე ხელი და სხვას, თუ იგი სასიამოვნო არ იქნება ვისთვისმე, ფსევდონიმით შეამკე. როგორც შენ თვითონ იხილავ, მე მუდმივ ვთანამშრომლობ. ექრნალი ნივთიერად გაჰყრეებას განიცდის, მაგრამ მზნედ ებრძვიან გარემოებას და გულს არ იტეხენ.

როგორა ხარ, რას აკეთებ და რატომ აღარას მწერ? დიდი ხანია შენგან წერილი აღარ მიმიღია.

შენი საშა ყიფშიძე.

შენიშვნები

წერილების ავტორი:

ყიფშიძე (ფრონელი) ალექსანდრე თეოდორეს ძე (1861—1916) — ცნობილი საზოგადო მოღვაწე, ისტორიკოსი და პუბლიცისტი.

სწავლობდა ჯერ გორის სასულიერო სასწავლებელში, ხოლო შემდეგ თბილისის სასულიერო სემინარიაში. 1884 წ. აღ. ყიფშიძე შევიდა ხარკოვის უნივერსიტეტის ისტორიულ-ფილოლოგიურ ფაკულტეტზე. რომლის სრული კურსი 1888 წელს დაამთავრა. იმავე წელს იგი დაბრუნდა საქართველოში.

აღ. ყიფშიძე მსახურობდა სახაზინო პალატაში, საგუბერნიო საქმეთა სამმართველოში, საგლეხკაცო საქმეთა საკრებულოში, მომრიგებელ მოსამართლედ ახალციხეში და სხვ.

1905—1906 წლებში ალექსანდრე დანიშნულ იქნა ქუთაისის გუბერნატორის თანაშემწედ. ხოლო 1906 წლიდან სიცოცხლის დასრულებამდე იგი მუშაობდა თბილისის დეპუტატთა საკრებულოსთან დაარსებულ „საადგილმამულო კომისიამ“ მმართველად.

აღ. ყიფშიძე აქტიურ თანამშრომლობას ეწეოდა იმდროინდელ ქართულ პრესაში („ივერია“, „მოამბე“, „სახალხო ფურცელი“, „კლდე“, „ნაკადული“).

გარდა პუბლიცისტური წერილებისა, აღ. ყიფშიძეს ეკუთვნის ისტორიული ხასიათის მონოგრაფიები: „მთიულეთი 1804 წ.“, „ამბოხება კახეთისა“, „დიდებული მესხეთი“, „მთის არჩივი შამილი“ და სხვ. (იხ. „ლიტერატურის მატრიანე“, № 3—4, „ალექსანდრე ყიფშიძის (ფრონელის) დღიურები“, პუბლიკაცია და შენიშვნები გიორგი ნათაძისა; გ. ლასხიშვილი, „მემუარები“, ტფ., 1934 წ., გვ. 83; შ. გოზალიშვილი, „ალექსანდრე თეოდორეს ძე ყიფშიძე (ფრონელი)“, კრებულში „სახალხო განათლების ქართველი მოღვაწეები და სახალხო მასწავლებლები“. III, თბ., 1968 წ., გვ. 117—122); აღ. ყიფშიძის ჩვენ მიერ გაპოქვეყნებული წერილები დატულია ხელნაწერთა ინსტიტუტის კირიონ საძაგლიშვილს არქივში, №№ 1136—1165; მოხსენებულია ამავე არქივში, №№ 28, 201, 268, 273, 295, 337, 380, 387, 101, 102, 106, 108, 118, 121, 127, 136, 138, 139, 140, 143, 148, 155, 174, 181, 500, 1396, 1398, 1408, 1411, 1414, 1422, 1423, 1427, 1169, 1171, 1261, 1304.

ადრესატი:

კირიონ (გიორგი) იერემიას ძე საძაგლიშვილი (1855—1918) — ცნობილი საზოგადო მოღვაწე, ისტორიკოსი, საქართველოს კათალიკოზ-პატრიარქი.

სწავლობდა ჯერ თბილისის სასულიერო სემინარიაში, ხოლო შემდეგ კიევის სასულიერო აკადემიაში.

1880 წ. კირიონი დაინიშნა ოლესის სემინარიის ინსპექტორის თანაშემწედ. 1883 წ. დაბრუნდა საქართველოში და შეუდგა პედაგოგიურ მოღვაწეობას.

1896 წ., ცოლ-შვილის სიკვდილის შემდეგ, კირიონი აღიკვეცა ბერად და დაინიშნა ქვაბთახევის მონასტრის წინამძღვრად.

1898 წ. იგი აკურთხეს ალავერდის ეპისკოპოსად, ხოლო 1901 წ. — გორის ეპისკოპოსად.

1901 წლიდან იწყება კირიონის დევნა მეფის რუსეთის სასულიერო მთავრობის მიერ. 1902 წ. კირიონი გადაჰყავთ კამენეც-პოდოლსკის ეპარქიაში, 1903 წ. — ხერსონში, 1904 წ. — ოროლში. 1906 წელს იგი მოღვაწეობს სოხუმში. 1907 წ. მას კვლავ აგზავნიან კონოში. 1908 წ. კირიონს ითხოვენ უეპარქიოდ და გზავნიან ჟურაიუს მონასტერში, ხოლო კურია-ეიდან — სანაქსარის უდაბნოში; სანაქსარის უდაბნოდან კირიონი გადაჰყავთ ხერსონესის მონასტერში, სადაც იგი 1917 წ.-მდე მოღვაწეობდა. ამავე წელს კირიონს დაუბრუნეს ეპარქიის მმართველობის უფლება და ჩააბარეს მას ვიტებსკის ეპარქია.

1918 წ. კირიონი აკურთხეს საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქად.

კირიონის შრომებია: «Краткий очерк грузинской церкви и экзархата за XIX столетие», «Культурная роль Иверии в истории Руси», «Состояние Кавказа в Абхазии в первой четверти XIX столетия и попытка организации в ней миссионерского дела в 1831—1884 годах», «Мцхетский храм и его реставрация», «Санаксарские этюды», «Литературный первоисточник Киево-Печерского Патерика» და სხვა (იხ. მ. ჯანაშვილი, კირიონი, თბ., 1917 წ., ელ. აბრამიშვილი, კირიონის პირადი საარქივო ფონდი (ნი-მოხილვა), «მრავალთავი», ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, I, თბ., 1971, გვ. 356—380).

შენიშვნები

1. ივულისებზეა კირიონის წიგნი «Культурная роль Иверии в истории Руси», 1910 წ.

2. კ ა ზ ლ ო ვ ს კ ი — კ. ბ. კოზლოვსკი — გამომცემელი. ტიპოგრაფია მოთავსებული ჰქონდა გოლოვინის (ამჟამად ლენინის) პროსპექტზე, № 2.

3. კ ლ ი უ ჩ ე ვ ს კ ი — ვასილ ოსიპის ძე (1841—1911) — ისტორიკოსი, მოსკოვის უნივერსიტეტის პროფესორი, ავტორი წიგნებისა: «Краткое пособие по русской истории», «Курс русской истории» და სხვ.

4. გ. ლ ა ს ხ ი შ ვ ი ლ ი — ლასხიშვილი გიორგი (1866—1931) — საზოგადო მოღვაწე, ჟურნალისტი. თანამშრომლობდა „მოამბეში“, „კვალში“, „ენობის ფურცელში“. მისი რედაქტორობით პარიზში გამოდიოდა გაზ. „საქართველო“. წერდა „ლალის“ ფსევდონიმით (იხ. მისივე „მემუარები“, თბ., 1934 წ.).

5. ტ ა რ ა ს ი — კანდელაკი ტარასი (გიორგი) იაკობის ძე (დაიბადა 1871 წ.) — სასულიერო პირი, არქიმანდრიტი. ამავე დროს ის ეწეოდა საზოგადოებრივ მუშაობასაც. იგი იყო ქართული საისტორიო-საეთნოგრაფო

საზოგადოების წევრი და ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის ერთ-ერთი აქტიური მებრძოლი.

ტ. კანდელაკს ახლო ურთიერთობა ჰქონდა კირიონთან. 1903—1908 წლებში ის თან ახლდა კირიონს ხერსონში, ორლოვში და სოხუმში. 1914 წ. ტ. კანდელაკი მივლინებულ იქნა თურქეთის ფრონტზე 432-ე ლაზარეთის მღვდლად (იხ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის კირიონისა და ტ. კანდელაკის პირადი საარქივო ფონდი: კალისტრატე ცინცაძე. „Из моих воспоминаний“, გვ. 385 (ხელნაწერთა ინსტიტუტი, კ. ცინცაძის პირადი საარქივო ფონდი, № 107); „საქართველოს სიძველენი“, ტ. IV, თბ., გვ. 106, 143).

6. ეპ. დავითი — ეპისკოპოსი დავით (ეფრემ) ოქროპირის ძე კაქაბიძე (დაიბადა 1872 წ.) — სასულიერო პირი. 1905 წ. — არქიმანდრიტი, 1926 წ. — მიტროპოლიტი. ამავე დროს ის ეწეოდა პედაგოგიურ და საზოგადოებრივ მოღვაწეობას. 1905—1906 წლებში დ. კაქაბიძე იყო ვიტებსკისა და დონის სასულიერო სემინარიების რექტორი. კაქაბიძე აქტიურ მონაწილეობას იღებდა ქართულ საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების შემადგენლობაში (იხ. კ. ცინცაძე „Из моих воспоминаний“, გვ. 372 (ხელნაწერთა ინსტიტუტი, კ. ცინცაძის პირადი საარქივო ფონდი, № 107)).

7. ე. თაყაიშვილი — ექვთიმე სვიმონის ძე თაყაიშვილი (1863—1953) — ისტორიკოსი, არქეოლოგი, საქ. მეცნ. აკადემიის ნამდვილი წევრი (იხ. ი. გამყრელიძე, თბილისის უნივერსიტეტი, 1948 წ.; „კომუნისტი“, 1953 წ. 24/II. (ნეკროლოგი); „ზარია ვოსტოკა“, 1953 წ., 24/II (ნეკროლოგი); რ. მეტრეველი, შ. ბადრიძე, „ექვთიმე თაყაიშვილი“, თბ., 1962 წ.; „აკადემიკოსი ექვთიმე თაყაიშვილი. ცხოვრება და მოღვაწეობა“, სტატიების კრებული. თბ., 1966 წ.).

8. ექვთ. თაყაიშვილისა და ეპისკოპოს დ. კაქაბიძის ეს წერილი იხ. კირიონი. № 723. (წერილი დაწერილია 1909 წ. 25 ივლისს).

9. მარრი — ნიკო მარი (1864—1934 წ.) — ცნობილი მეცნიერი და საზოგადო მოღვაწე (იხ. В. А. Миханкова, „Николай Яковлевич Марр“, М. Л, 1949).

10. მამაო — ივულისხმება იოსებ ჩიჯავაძე — მღვდელი, საზოგადო მოღვაწე, ეურნალ „სიტყვის“ რედაქტორი, ერთ-ერთი აქტიური მებრძოლი ქართული ეკლესიის დამოუკიდებლობის აღდგენისათვის, კირიონის უახლოესი მეგობარი.

მისი და კირიონის მიწერ-მოწერა იხ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, კირიონის პირადი საარქივო ფონდი, №№ 1193—1285 და 198—408.

11. 1910 წლის მაისში დააპატიმრეს გ. ლასხიშვილი, როგორც სოციალისტ-ფედერალისტი (იხ. მისივე „მეშუარები“, თბ., 1934, გვ. 268—273).

12. ალ. ყიფშიძეს, ალბათ, მხედველობაში აქვს თავისი წიგნი „Прекращение хищанских отношений в Грузии“, რომელიც შემდეგ 1914 წელს გამოვიდა.

13. ბუტკოვი — პეტრე გრაგოლის ძე (1775—1875) — რუსულა დამწერლობის მკვლევარი, მეცნ. აკადემიის წევრი 1841 წლიდან.

14. ალ. ყიფშიძეს უთუოდ მხედველობაში აქვს ბუტკოვის წიგნი „Материалы для новой истории Кавказа с 1872 по 1803 г.“.

15. საფიქრებელია, რომ აქ ლაპარაკია ალ. ყიფშიძის შრომაზე „კანონი გლეხთა და სოფელელთა და ბატონთა და მეჰპაჟულეთა შორის დროებით ვალდებულ და დამოკიდებულ ურთიერთობის მოსაზრებისა და ნედელის დახსნათა და შესყიდვით საკუთარებად, მთავრობის დახმარებით, ტფილისის, ქუთაისისა, ერევნისა, ელისავეტოპოლისა და ბაქოს გუბერნიებში“, რომელიც გამოვიდა 1913 წელს ქართულ და რუსულ ენებზე.

16. გ. ს ა ყ ვ ა რ ე ლ ი ძ ე — გაბრიელ ბეჟანის ძე საყვარელიძე — მხატვრობდა თბილისის სათავადაზნაურო ბანკში (იხ. „კავკაზსკი კალენდარი“, (1910 წ., გვ. 140).

17. ც ო მ ა ი ა — სამუელ ცომაია, ქართული ეკლესიის ისტორიის მკვლევარი, ამავე დროს მასწავლებელი.

ს. ცომაიას ახლო ურთიერთობა ჰქონდა კირიონთან. 1907—1911 წლებში, როდესაც სამუელი პეტერბურგის სასულიერო აკადემიაში სწავლობდა, კირიონი მას ხელმძღვანელობას უწევდა სწავლაში და ამავე დროს მატერიალურადაც ეხმარებოდა (იხ. ს. ცომაიას წერილები კირიონისადმი, ხელნაწერთა ინსტიტუტი, კირიონის პირადი საარქივო ფონდი, №№ 1289—1309).

18. გ ი გ ა — გრიგოლ თევდორეს ძე ყიფშიძე (1858—1921), ალ. ყიფშიძის ძმა — საზოგადო მოღვაწე, ჟურნალისტი, კრიტიკოსი, პუბლიცისტი და მთარგმნელი, „იმედის“, „ივერიის“, „დროებისა“ და „მოამბის“ უახლესი თანაშემრომელი.

გ. ყიფშიძემ კირიონთან ერთად დაწერა „სიტყვიერების თეორია“, რომელიც პირველად 1908 წ. გამოიცა (იხ. გ. ლაშხიშვილი, „მემუარები“, თბ., 1934 წ. გვ. 83, 207, 229, 292, 304; სოფ. მაღლობლიშვილი, „მოგონებები“. თბ., 1958 წ., გვ. 197, 266; ს. ცაიშვილი, „გრიგოლ ყიფშიძე“ — წიგნაკში „სახალხო განათლების მოღვაწეები“, 1954 წ., მისივე წერილი წიგნში „სახალხო განათლების ქართველი მოღვაწეები და სახალხო მასწავლებლები“, კრებული II, 1955 წ.).

19. შ ა ქ რ ო მ დ ი ე ა ნ ი — ქართული საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ერთ-ერთი წევრი.

შ. მდივანზე განაწევენებულ კირიონს ერთხანს გადაწყვეტილი ჰქონდა, რომ თავისი პირადი მუზეუმი საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებისათვის არ მიეტა.

20. ალ. ივ. ს ა რ ა ჯ ი შ ვ ი ლ ი — ალექსანდრე ივანეს ძე სარაჯიშვილი (1851—1914) — საზოგადო მოღვაწე, ლიტერატორი, წლების განმავლობაში გაზ. „ივერიის“ გამომცემელი და რედაქტორი, წ. კ. გამავერცელებელი საზოგადოების ერთ-ერთი აქტიური წევრი, საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოების ფუძემდებელი, ჯერ ხაზინადარი, ზოლო შემდეგ, 1912—1913 წლებში, ამ საზოგადოების მუზეუმფინანსაციის გამგე (იხ. „საქართველოს სიძველენი“, ტ. IV, 1914—1915 წწ. გვ. 1—4; ექვთ. თაყაიშვილი, მოგონებები, „მნათობი“, 1958, № 11, გვ. 171).

21. დ. კ ა რ ი ჭ ა შ ვ ი ლ ი — დავით გიორგის ძე კარიჭაშვილი (1862—1927) — საზოგადო მოღვაწე, მწერალი, ისტორიკოსი და მასწავლებელი, ქ. შ. წ. კ. გამავერცელებელი და საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებათა აქტიური წევრი (იხ. „საქართველოს მუზეუმის მოამბე“, 1927 წ., ტ. III; გ. გამყრელიძე, „თბილისის უნივერსიტეტი“, 1948 წ.; ს. ცაიშვილი, სახალხო გა-

ნათლების ქართველი მოღვაწეები და სახალხო მასწავლებლები, კრ. II 1955 წ.).

22. მ. ჯანაშვილი — მოსე გიორგის ძე ჯანაშვილი (1855—1932) საზოგადო მოღვაწე, საქართველოს ისტორიის, საეკლესიო ისტორიისა და ქართული ლიტერატურისა და ენის მკვლევარი, 1897—1926 წლებში ქართული საეკლესიო მუზეუმის გამგე, საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების ერთ-ერთი აქტიური წევრი, ავტორი წიგნებისა: „საინგილო“, „ქართველები და ქართველური ენა“, „ქართული გრამატიკა“, „საქართველოს ისტორია“ და სხვ. მრავალი; მ. ჯანაშვილმა გამოსცა აგრეთვე ისტორიული და ლიტერატურული საბუთები (იხ. კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის კრიტიკოსები: მოსე ჯანაშვილი, „მნათობი“, 1944 წ. № 12; შ. ძიძიგური, მოსე ჯანაშვილი, როგორც ქართული ენის მკვლევარი, „მნათობი“, 1944 წ. № 4—5; ავტობიოგრაფია ეურნ. „განათლების მუშაკში“, 1927, № 4; „მოსე ჯანაშვილი“, კრებ., უნივერსიტეტის გამოცემა, 1956 წ.).

23. ს. გორგაძე — სერგო რომანის ძე გორგაძე (1876—1929) — საზოგადო მოღვაწე, ისტორიკოსი და ფილოლოგი, ავტორი სასკოლო სახელმძღვანელოებისა და ჟურნალური, საენათმეცნიერო საზოგადოების დამფუძნებელი.

ს. გორგაძე იყო საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების ერთ-ერთი აქტიური წევრი, 1907—1908 და 1912—1913 წლებში ის ითვლებოდა ამ საზოგადოების მდივნად, ხოლო 1909—1911 წლებში — მუზეუმ-ბიბლიოთეკის მცველად (იხ. ს. ჯანაშვილი, სერგო გორგაძე, ეურნ. „ქართული მწერლობა“, 1929, № 6—7; გ. გამყრელიძე, „თბილისის უნივერსიტეტი“, 1948 წ.).

24. ქართული სათავადაზნაურო გიმნაზია მოთავსებული იყო ამჟამინდელ უნივერსიტეტის შენობაში. 1808—1809 წლებში საქართველოს საისტორიო და საეთნოგრაფიო საზოგადოებამ თავისი მუზეუმისათვის დაიკავა ამ შენობის მარჯვენა ფრთის მე-2 სართულზე ერთი ოთახი. შემდეგ წლებში მუზეუმი მოთავსებული იყო აქვე შენობის მე-4 სართულზე.

25. დ. ზ. სარაჯიშვილი — დავით ზაქარიაძის ძე სარაჯიშვილი (1846—1911) — საზოგადო მოღვაწე, ქველმოქმედი.

მე-20 საუკუნის 10-იან წლებში ქართველმა ინტელიგენციამ განიზრახა ქართული მუზეუმის აშენება. შეიქმნა სამშენებლო კომისია, რომელსაც ექვთიმე თაყაიშვილი თავმჯდომარეობდა. კომისიამ მატერიალური დახმარებისათვის მიმართა დ. სარაჯიშვილს, რომელიც ამ დროს საოპერაციოდ საზღვარგარეთ მიემგზავრებოდა. გამგზავრების წინ დ. სარაჯიშვილმა დაწერა ანდერძი, რომელშიც იგი პირობას იძლეოდა, რომ საკუთარი ხარჯებით ააშენებდა მუზეუმს (იხ. ექვთ. თაყაიშვილი. მოგონებები, „მნათობი“, 1958, № 11, გვ. 170—171, № 12, იგვ. 175—176; 1959, № 1. გვ. 169; ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ექვთ. თაყაიშვილის პირადი საარქივო ფონდი, № 972).

26. ივლისხმება არქიტექტორი ზასოში (იხ. ექვთ. თაყაიშვილის პირადი საარქივო ფონდი, № 975).

27. პავლეშა — თუმანიშვილი პავლე იოსების ძე — საზოგადო მოღვაწე, ქველმოქმედი. ქართული საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების დამ-

ფუძნებელი, 1909—1911 წლებში ამ საზოგადოების წამდელი წევრი, ბოლო 1912 წლიდან — ამ საზოგადოების მხრუწველი.

3. თუმანიშვილმა ქართულ საისტორიო საზოგადოებას გადასცა უამრავი ნაბეჭდი წიგნი, ხელნაწერი, ალბომი და გაზეთები: „დროება“, „სახალხო გაზეთი“, „ზაკაცაზი“, „კაცკაზსკია რეჩი“.

გარდა ამისა, ჰ. თუმანიშვილმა საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოებას მუზეუმის ასაშენებლად შესწირა 1 დესეტინა მიწა ვაკეში, სათავადაზნაურო გიმნაზიის მახლობლად („ძველი საქართველო“, ტ. III, გვ. 42, 126, 142; ექვთ. თაყაიშვილი, მოგონებები, „მნათობი“, 1958, № 11, გვ. 168—170, ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ექვთიმე თაყაიშვილის პირადი საარქივო ფონდი, № 972).

28 გ. ქართველიშვილი — გიორგი დავითის ძე ქართველიშვილი (1827—1901) — საზოგადო მოღვაწე, მეცენატი, ქ. შ. წ. კ. გამაფრცულე-ბელი საზოგადოების წევრი და ჩაზინადარი, „ვეფხისტყაოსნის“ გამომცემელი (იხ. ნ. ურბნელი, „გიორგი დავითის ძე ქართველიშვილი“ (ნეკროლოგი). „ივერია“, 1901, № 210; „საქართველოს კალენდარი“, 1903 წ., გვ. 460—461).

29. ბერლინიდან დაბრუნებულმა დ. სარაჯიშვილმა ჰ. თუმანიშვილის მიერ შემოწირული მიწა მუზეუმის ასაშენებელ ადგილად დაიწუნა და ურჩია საზოგადოებას. რომ შეეძინათ ქონ წილოსანისაგან ის მიწა, რომელიც ოლღას ქუჩისა და წყნეთის ქუჩის შუა მდებარეობდა. იმ ხანებში წილოსანი ეჩენევაში იმყოფებოდა. მისმა ვეჟილმა ნ. ქართველიშვილმა საზოგადოებას აცნობა, რომ წილოსანს განზრახული აქვს ამ მიწის გაყიდვა და რომ ის ერთი თვის შემდეგ დაბრუნდება ეჩენევიდან. გავიდა რამდენიმე თვე და წილოსანი კი არ ჩანდა. მაშინ ექვთ. თაყაიშვილმა და გ. ყაზბეგმა ამ საქმის თაობაზე მისწერეს წერილი წილოსანს ეჩენევაში, მაგრამ პასუხი არ მიუღიათ.

როდესაც წილოსანი ეჩენევიდან დაბრუნდა, მან უარი განაცხადა ამ მიწის გაყიდვაზე (ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ექვთ. თაყაიშვილის პირადი საარქივო ფონდი, № 972).

30. 1911 წ. საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების საბჭოს წევრები იყვნენ: საზოგადოების თავმჯდომარე — ექვთიმე სიმონის ძე თაყაიშვილი, თავმჯდომარის ამხანაგი — დავით გიორგის ძე კარიჭაშვილი. საზოგადოების ხაზინადარი და მუზეუმ-ბიბლიოთეკის მცველი — ალექსანდრე ივანეს ძე სარაჯიშვილი, საზოგადოების მდივანი — სერგეი ნესტორის ძე კაკაბაძე, საბჭოს წევრები: მლქ. პოლიევქტოს კარბელაშვილი, მოსე გიორგის ძე ჭანაშვილი, ალექსანდრე თევდორეს ძე ყოფშიძე, იუსტინე ორაქლის ძე აბულაძე, სერგეი რომანის ძე გორგაძე (იხ. „ძველი საქართველო“, ტ. III, გვ. 87).

31. იგულისხნება სანაქსარია მონასტერი სანაქსარის უდაბნოში (ტაბოვოს გუბერნია), სადაც კირიონი იმყოფებოდა 1909 წლიდან 1912 წლამდე.

32. მლქდელი ზაქარია — ზაქარია საძაგლიშვილი (?) (იხ. მისი წერილები კირიონისადმი, ხელნაწერთა ინსტიტუტი, კირიონის პირადი საარქივო ფონდი, №№ 1051—1058).

33. თაქთაქიშვილისა და წურთიევის (წურთინოვის) მამულის გაყიდვა, როგორც ჩანს, არ შემდგარა (იხ. ტარასი კანდელაკის წერილი კირიონისადმი, ხელნაწერთა ინსტიტუტი, კირიონის პირადი საარქივო ფონდი, № 1421).

34. ალ. ყიფშიძე საქართველოს საისტორიო-საეთნოგრაფიო საზოგადოების მდივანი იყო 1911 წლის ივნისიდან იმავე წლის დეკემბრამდე.

35. მას შემდეგ, რაც წილოსანმა უარი განაცხადა მიწის გაყიდვაზე, მუზეუმის საამშენებლო კომისიამ თხოვნით მიმართა თბილისის თავად-აზნაურობის დეპუტატთა საკრებულოს, რათა მიეცათ მუზეუმის ასაშენებლად თავისუფალი ადგილი ფრეილნის ქუჩაზე. თავადაზნაურობამ უარი განაცხადა ადგილის დათმობაზე, სამაგიეროდ, შეჰპირდა კომისიას, რომ ამ საქმისათვის მისცემდა 50.000 მანეთს 5 წლის განმავლობაში. 1911 წ. თავადაზნაურობის დეპუტატთა საკრებულომ მუზეუმის საამშენებლო კომისიას 5.000 მან. გადასცა (იხ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ექ. თაყაიშვილის პირადი საარქივო ფონდი, №№ 972, 973).

36. იგულისხმება ერეკლე II-ის სურათი.

37. წერილში ლაპარაკია ალ. ყიფშიძის გამომგზავრების შესახებ ჰანაქსარიდან თბილისში.

38. დუ შბაძე — ივანე ლუმაძე — იალტის გუბერნატორი (იხ. ექვთ. თაყაიშვილი, მოგონებები, „მნათობი“, 1958, № 7, გვ. 168).

39. იმ ხანებში მუზეუმის საამშენებლო კომისიას გადაწყვეტილი ჰქონდა შეეძინა მიწა „ფიქრის გორაზე“, რომელიც 60.000 მანეთად იყიდებოდა (იხ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, აქვთ თაყაიშვილის პირადი საარქივო ფონდი, №№ 972, 973).

40. კ ა ზ ნ ა კ ო ვ ი — ალექსანდრე ნიკოლოზის ძე კაზნაკოვი (იხ. „კავკაზსკი კალენდარი“, 1910, გვ. 37, 137).

41. იგულისხმება ადგილი „ფიქრის გორაზე“, რომელიც ეკუთვნოდა სვანიშვილს და არა სვანიძეს (იხ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, ექვთ. თაყაიშვილის პირადი საარქივო ფონდი, №№ 972, 973).

42. გოგებაშვილი — იაკობ გოგებაშვილი (1840—1912) — ცნობილი პედაგოგი, მწერალი და საზოგადო მოღვაწე (იხ. „იაკობ გოგებაშვილის სახსოვრად“, 1913 წ.; „იაკობ გოგებაშვილი“, საიუბილეო კრებული, თბილისის უნივერსიტეტის გამოცემა, 1940; დავით ქასრაძე, „იაკობ გოგებაშვილი“, ბიოგრაფია, 1940; დ. ლორთქიფანიძე, „დიდი ქართველი პედაგოგი იაკობ გოგებაშვილი“, 1948; გ. თავიშვილი, „იაკობ გოგებაშვილი“, 1949; იაკობ გოგებაშვილი“, საიუბილეო კრებული, 1960 წ.).

43. მალაქია ბოლქვაძე — საზოგადო მოღვაწე, თანამშრომლობდა ძიობითად გაზ. „ივერიაში“, სადაც იგი ათავსებდა წერილებს სხვადასხვა აქტუალურ და საქიზბოროტო საკითხებზე. ის იყო ერთ-ერთი აქტიური მებრძოლი ქართული ეკლესიის ავტოკეფალიისათვის (იხ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი, კირიონის პირადი საარქივო ფონდი. №№ 499—519 (მალაქია ბოლქვაძის წერილები კირიონისადმი)).

44. გერმოგენი — არქიმანდრიტი, საეგზარხოსოს ოფიციალური ორგანოს „საქართველოს საეგზარხოსოს სასულიერო მოამბის“ რედაქტორი, ერთაწას თბილისის სასულიერო ჰემინარიის რექტორი, შემდეგ სარატოვის ეპისკოპოსი (ЦГИАЛ, Ф. 769, оп. 205, ед. хр. № 708 (1898—1910)).

45. საბლერი — ე. კ. საბლერი — სინოდის ობერ-პროკურორი, როგორც ჩანს, საბლერი თანაგრძნობით ეკიდებოდა კირიონს (იხ. ცსსა, კირონ 11. საქ. № 32, გვ. 9 ც 10; გვ. 20—21, 93).

46. „ქლდე“ — 1912—1915. ყოველკვირეული, საზოგადო, ეკონომიური და სალიტერატურო ჟურნალი. თბილისი, ქართული ნაციონალისტების ორგანო.

Э. М. АБРАМИШВИЛИ

ПИСЬМА АЛЕКСАНДРА КИПШИДЗЕ (ПРОНЕЛИ) К КИРИОНУ САДЗАГЛИШВИЛИ

(Резюме)

Опубликованные нами письма известного грузинского общественного деятеля Ал. Кипшидзе датируются 1909—1913 годами. Письма направлены из Тбилиси в Санакар, где в то время находился изгнанный русским синодом историк и общественный деятель епископ Кирион Садзаглишвили (впоследствии католикос Грузии).

Известно, что в бытность в Санакаре Кирион закончил свою книгу «Культурная роль Иверии в истории Руси», редактирование и издание которой он поручил Ал. Кипшидзе. Письма Пронели в основном содержат историю издания и распространения данного труда.

Означенные письма, с одной стороны, дают нам представление о существующих между этими двумя грузинскими деятелями тесных дружеских отношениях, а, с другой, помогают нам в изучении личности Ал. Кипшидзе.

Одновременно в письмах содержатся весьма ценные данные о работе Грузинского историко-этнографического общества.

მეთვრამეტე საუკუნის ორი თურქული ფირმანი

საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის მუსლიმურ ფონდში დაცულია რამდენიმე ათეული თურქული ფირმანი, რომელიც „გურჯისტანის ვილაჟეთის დიდი დავთრის“ შემდეგ ძირითადი წყაროა სამხრეთ საქართველოს, თურქთაგან ახალციხის ანუ გურჯისტანის ვილაჟეთად წოდებული მხარის, სოციალურ-ეკონომიური ყოფის გამოსაკვლევად, ოსმალური მიწისმფლობელობისა და მიწათსარგებლობის წესების შემოღებისა და განმტკიცების წარმოსადგენად, თურქული სამხედრო-ლენური სისტემის შესასწავლად.

აღნიშნულ დოკუმენტთაგან ვაქვეყნებთ ორ ფირმანს¹ — Tur d 3 და Tur d 4. ფირმანები მეთვრამეტე საუკუნისაა. გაცემულია სულთნების — მაჰმუდ ხანისა (1730—1754) და მუსტაფა ხანის (1757—1774) მიერ. ეხება „დავთარში“ ფიქსირებულ გეოგრაფიულ პუნქტებს: აღიკენი, ალთუნკალა, წყე, ფლატე.

დოკუმენტები 1933 წელს შემოუწირავეს ადიგენის მცხოვრებს სულეიმან ერისთავს. თბილისში ჩამოუტანია და საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმისთვის გადაუტია ამავე მუზეუმის თანამშრომელს გ. ბოკორიძეს.

Tur d 8. ზომა: 77×52 სმ; სტრიქონთა რაოდენობა: 8; ქაღალდი: სქელი, მოყვითალო, კვირნიშნისა; ზედი: იქნი დნენი; მელანი: შავი, წითელი; მეორე, მეოთხე, მეექვსე სტრიქონების ბოლო და მესამე, მეხუთე, მეშვიდე სტრიქონების დასაწყისი დაწერილია სინგურით, სინგურითვეა გამოყვანილი მუსტაფა ხანის თელრა.

დოკუმენტის მხატვრული გაფორმებისა და მისი ყალბისმქნელთა ზელოფისაგან დაცვის მიზნით სტრიქონები გაზიდულია ბოლომდე, რაც მიღწეულია უკანასკნელი ასოს მოქნეულ დახრილ ხაზად ქაღალდის კიდემდე გაგრძელების გზით. სადაც ასოს გრაფიკული გამოსახულება ამის შესაძლებლობას არ იძლევა, ჩაწერილია هو-ს მსგავსი მოხაზულობა, რომელშიც و გრძელდება. ასეა სხვა ფირმანებშიც.

დოკუმენტის verso-ზე აღნიშნულია მისი დაწერის თარიღი ١٣ تحريراً في محرم الحرام سنة احدى و ثنتين و مائة (= 1769 წლის 11 ივნისს),

¹ ფირმანები Tur d 1 და Tur d 2 დაიბეჭდა „მრავალთავში“, იხ. ც. აბულაძე, ორი თურქული ფირმანი: მრავალთავი, ფილოლოგიურ-ისტორიული ძიებანი, 1, თბ., 1971, გვ. 393—401.

Handwritten text in Persian script, featuring a large, stylized calligraphic flourish at the top center. The text is written in a cursive style, with some lines appearing to be part of a larger, possibly illegible, text block. The ink is dark, and the paper shows signs of age and wear.

... سنه احدى و ثمانين و تمانين و ...
 مائه و الف محرم الحرامنك اوننجى كوني تاريخيله حكم شريفم و؛ رلد كدن ..
 verso-ზეა სხვადასხვა ზომის ორი ხელრთვა (kuyruklu umza), ნასხით დაწერილი
 სიტყვა 'იარალი' და ციფრები 181/183.

Tur d 4. ზომა: 52 1/2×47 1/2cm; სტრიქონთა რაოდენობა: 8; ქაღალ-
 დი: სქელი, მოყვითალო, უჭვირნიშნო; ხელი: იენი დნენი; მელანი: შავი,
 წითელი; მხატვრულად გაფორმების მიზნით მეორე, მეოთხე და მეექვსე სტრი-
 ქონების ბოლო სიტყვები, მესამე, მეხუთე და მეშვიდე სტრიქონების დასა-
 წყისი დაწერილია წითელი მელნით. წითელი მელნითვე შესრულებული ზაპ-
 მულ ხანის თულრა.

ბრძანება მამულის ბოძებისა გაცემულია 1154 წლის შა'ბანის 23-ს:

... سنه اربع و خمسين و مائة و الف شعبانك يكرمي اوچنجى كونندن ...
 ფირმანი კი, როგორც საბუთის verso-ზეა აღნიშნული, დაწერილია 1154 წლის
 შა'ბანის თვის 27-ს 27 شهر شعبان سنه اربعه خمسين و مائة و الف
 (= 1741 წლის 8 ნოემბერს). verso-ზეა ორი სხვადასხვა ზომის ხელრთვა და
 სიტყვა 'დიდსულოვნება'.

ფირმანი განუახლებია, როგორც ჩანს, ოსმან მესამეს (1754—1757)
 1755 წლის დეკემბრის 31-ს. იხ. მინაწერი დოკუმენტის მესამე სტრიქონის
 თავზე შუა ადგილას: 1169 را 27 جلوس اولمشدر في
 დოკუმენტი რესტავრირებულია.

Tur d 3

[1] هو المعين

[2] طغرا مصطفی خان بن احمد مظفر دائما

[3] نشان شریف عالیشان سامی مکان سلطانی و طغرای غرای جهانستان
 خاقانی حکمی اولدر که [4] دستور مکرم مشیر مفتح نظام العالم سابقا چلدیر والیسی
 وزیرم حسن پاشا ادام الله تعالی اجلاله سده سعادتیه مکتوب کوندروب التون قلعه
 سنجاغنده و ناحیه سنده ادیکون نام قریه و غیریدن اون [5] یدی ییک اچیه تیماره
 متصرف اولان محمد بلاول فوت اولوب تیماری محلول و ارباب استحقاقدن متوفای
 مرقومک قرنداش اوغلی اورته بویلو الا کوزلو اچق قاشلو رافع توقیع رفیع الشان
 خاقانی سلیمان طاهر یرلر و محل [6] تیمار اولدیفی لواء مزبور الای بکیسی وزیر
 مشار الیه طرفته اعلام اتمکله تیمار مزبور متوفای مرقومک محلولندن قرنداش اوغلی
 مزبور سلیمان طاهره ویرمک باینده عنایت رجاسنه وزیر مشار الیه عرض ایلدی که
 اجلدن سنجاغینده [7] ساکن اولوب الای بکیسی بیراغی التنده سفره اتمک شرطیه
 تیمار مزبور قرنداش اوغلی مزبور سلیمان طاهره توجیه اولنمق ایچون سنه احدى
 و ثمانین و مائه و الف محرم الحرامنك اوننجى كوني تاريخيله حكم شريفم ویرلد كدن

مكره تذكرة مسی اخراج [8] اولنق فرمان اولمقین ذكر اولنان اونیدی بیک افچه
تیمار وجه مشروح اوزره مرقوم سلیمان طاهره توجیه اولنوب ویردومکه ذکر اولنور

قره
ذیرہ تابعہ
۱۱۰۰۰

قره
ادیکون تابعہ
التون قلہ
۸۰۰۰

یکون ۱۱۷۰۰۰

و بیوردوم کہ بعد الیوم تحت یدندہ اولوب تصرف قیلوب شولکہ و ظایف
خدمات [9] مبرورہ موفورہ و مساعی مشکورہ عا کر منصورہ در بر موجب دفتر خاقانی
یقصور! مرعی! و مودی قیلہ اولبابندہ افراد افریدندہ هیچ احد مانع و مزاحم
اولمبوب دخل! و تعرض قلمیہ شویله بلہ لر علامت شریفہ [10] اعتماد قلہ لر

بمقام
اسلامبول
المحروسہ

ის (ალაპი) მისწილი

(თულრა) მუსტაფა ხან ძე აჰმედისა, მარადის გამარჯვებულნი

პატიოსანი, მაღალღირსეული, ამაღლებული სამეფო ნიშნისა და ბრწყინ-
ვალე და ქვეყნის მპყრობელი სამეფო თულრის* ბრძანება ის არის, რომ
პატივმოხილმა დესთურმა, ქვეყნის მომწესრიგებელმა დიდებულმა მუშირმა,
ჩილდირის² ვაღმ, ყოფილმა ჩემმა ვეზირმა ჰასან ფაშამ³ — დიდება მისი
დღეგრძელ ჰყოს მაღალმა ალაპმა — ჩემს სცებედნიერ კარს წერილი გამო-

* ტერმინების თულრა, თევიკი, დესთური, მუშირი, ალაჰ ბეგი, თიმარი, თეზქერე, სან-
ჯაყი, ნაჰიფე და სხვა მისთანათა ამოწურაჲ ახსნა-განმარტებებს, სათანადო ლიტერატურაზე მითითე-
ბით, დაინტერესებული მკითხველი იხილავს ს. ჯიქიას პუბლიკაციებში. აქ ვგმავთილდებით
ფირმანებში ფიქსირებული პირებისა და გეოგრაფიული პუნქტების შესახებ მცირე ცნობების მო-
წოდებით.

¹ ჩილდირის, XVI საუკუნის მეორე ნახევარში სამცხე-საათაბაგოში შექმნილ ვილაფეთს
თურქებმა „ჩილდირის ვილაფეთი“ უწოდეს. მეჩვიდმეტე საუკუნის პირველი მეოთხედიდან ეს
მხარე ერთნაირად იხსენიება ახალციხის ან გურჯისტანის ვილაფეთად. ასე რომ ჩილდირის ვილაფე-
თი=ახალციხის ვილაფეთს=გურჯისტანის ვილაფეთს.

ჩილდირის შესახებ ვრცლად იხ. ს. ჯიქია, სამცხე-საათაბაგოს ტოპონიმისა და ისტორიუ-
ლი გეოგრაფიის ზოგიერთი საკითხი: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, № 41, თბ.,
1950, გვ. 185—195; მისივე, გურჯისტანის ვილაფეთის დიდი დავთარი, წიგნი III, თბ., 1958,
გვ. 379. და ა. შ. ე. გაბაშვილი, ქართული ფეოდალური წყობილება XVI—XVII საუკუნე-
ებში, თბ., 1958, გვ. 335—366; მ. სეიდანძე, ჩილდირის (ახალციხის) საფაშოს დაარსების ისტო-
რიიდან: მაცნე, № 3, თბ., 1964, გვ. 79—82.

² ჰასან ფაშა — ისაჲ ფაშას შვილის პაჩი აჰმედ ფაშას შვილია. 1174 წელს (=1760—
61 წ.). მირ-მირანის რანგით ჩილდირის ვაღი გახდა. 1175 (=1761—62 წწ.) გურჯისტანის სერასქე-
რად დანიშნეს, საიდანაც 1178 წელს (=1764—65 წწ.) გაათავისუფლეს. 1181 წ. (=1767—68 წ.)
სელანქის ვაღად დანიშნეს. 1183წ. (=1769წ.) აოზი და ხოტინის დაცემაში იღებდა მონაწილეო-
ბას. ამავე წლის რეზიულაციის დაიჭრა და 15 რიცხვში (=1769წ. 18 აგვისტოს) გარდაიცვალა. იხ.

عثمانی نرسا سجل م. ط. I, გვ. 155.

უგზავნა. ალთუნ კალ'ას¹ სანჯაყში და ნაჰიეში, ადიგუნის² სახელით ცნობილ კარიესა და სხვა ადგილებიდან 17000 ახჩა (შემოსავლიანი) თმზარის მფლობელი მაჰმუდი უშვილოდ გარდაიცვალა და თმზარი უპატრონოდ დარჩა.

პატივისცემ პირთაგან მაღალი სამეფო თევკე³ის მქონეა ხსენებული გარდაცვლილის ძმისშვილი, საშუალო სიმაღლის, კრელთვალეზა, შორი-შორ დაახლოებული წარბების მქონე სულეიმან ტაჰირი. აღნიშნული ლივის, რომელშიც თიშარის მიწა და ადგილია, ალაჰ ბეგმა ზემოხსენებულ ვეზირს აცნობა, რომ ხსენებული გარდაცვლილის აღნიშნული თმზარი, რადგან უპატრონოდაა დარჩენილი, გადაეცა მის ძმისშვილს ხსენებულ სულეიმან ტაჰირს. წყალობაზე თხოვნა მოგვახსენა ზემოხსენებულმა ვეზირმა. იმისათვის რათა, სანჯაყში (სადაც თმზარია) დ.სახლებისა და ალაჰ ბეგის ბაირადქვეშ სალაშქროდ გასვლის პირობით, აღნიშნული თმზარი ებოძოს ზემოხსენებულის (მაჰმუდის — ც. ა.) ძმისშვილს — სულეიმან ტაჰირს, ათას ას ოთხმოცდაერთი წლის დიდებული მუჰარამის ცამეტს⁴, რადგანაც ფირმანი გამოვიდა, ჩემი წმინდა ბრძანების შემდეგ, თეზქერუც უნდა გაიცეს. ხსენებული 17000 ახჩა [შემოსავლიანი] თმზარი, როგორც განმარტებულია, ხსენებულ სულეიმან ტაჰირს ვეზირად და მიეცეც, რაც აქვე იხსენიება

სოფელი ადიგუნი ექვემდებარება სოფელი წრე⁵ ექვემდებარება ხსენებულს

ალთუნ კალ'ას

6000

11000

და ვბრძანე, რომ ამიერიდან მის ხელში იყოს და მის გამგებლობაში იყოს, ისე რომ უხეად კეთილი და საქებარი სიბეჯითის (გამოსაჩენი) სამსახურებრივი მოვალეობანი ძლევამოსილი ჯარისადმი მაღალი სამეფო დავთრის შესაბამისად უნაკლოდ და პატივისცემით აღასრულოს. ამ საქმეში ნურც ერთი ქმნილება ნუ დააბრკოლებს და წინააღმდეგობას ნუ გაუწევს, ნუ ჩაერევა და წინ ნუ აღუდგება. ასე იკოდეთ, პატიოსან ნიშანს მიენდეთ.

[დაიწერა] კეთილადდაცულ სტამბოლში.

¹ ალთუნ კალ'ას — ქართული ოქროს ციხის თურქული თარგმანია. მდებარეობს ადიგუნის რაიონის სოფ. შოყას ზემოთ. თურქულ დოკუმენტურ წყაროებში ალთუნკალას მეორე სახელად მოყა არის მოცემული: رباط التون قلعه نام ديكر شوقه იხ. „დავთარი“ (I, 9, 109; II, 10, 112, III 153). ვრელად იხ. ს. ჯიქია, „დავთარი“, წიგნი III, გვ. 153—154; მისივე, მე-18 საუკუნის თურქული დოკუმენტი ოქროს ციხის შესახებ: თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის შრომები, № 91, თბ., 1960, გვ. 161—185.

² ადიგუნი — გადათურქულებული ფორმა ქართული ადიგენისა, ახლანდელი ადიგენი — მხელი სარაიონო ცენტრია მესხეთში.

³ 1769 წლის 8 ივნისი.

⁴ წრე — თურქული ტრანსკრიფციით چرخე 'ზირე' სოფ. გორგულთან ერთად შედის ადიგუნის სასოფლო საბჭოში. იხ. ს. ჯიქია, „დავთარი“, წიგნი III, გვ. 161; Грузинская ССР, Административно-территориальное деление, თბ., 1960, გვ. 18.

[1] طهرا] محمود خان بن مصطفى مظفر دائما

[2] نشان شریف عالیشان سامی مکان سلطانی و طفرای غرای جهانستان خاقانی حکمی اولدر که [3] التون قلعه سنجاغنده و ناحیه‌سندہ پلات نام قریہ و غیریدن اون بیک آنچه تیمارہ متصرف اولان درویش بافرمان مامور اولدوغی اخسرخه قلعه‌سی محافظ‌سندہ و سایر خدمت علیہ‌مدہ ناموجود و ترک خدمت [4] ایدوب تیماری اولوجہلہ محلول اولمفلہ اورتہ بویلو الا کوزلو اجق قاشلورافع توقیع رفیع الشان خاقانی اسعدہ دستور مکرم مشیر مفخم نظام العالم جلدیر والیسی وزیرم یوسف پاشا ادام الله تعالى اجلالہ‌نک عرضی [5] و لوا مزبور الای بکیسی اعلامیلہ سنہ اربع و خمین و مائه و الف شعبانک یکرمی اوچنجی کونندن دستور مکرم مشیر مفخم نظام العالم ارض‌روم جانبی سرعسکری وزیرم نعمان پاشا ادام الله تعالى اجلالہ طرفندن [6] توجیه اولنوب تحویل حکمی ویرلمکله سنجاغنده ساکن اولوب الای بکیسی بیراغی اتندہ سفرہ اشک شرطیلہ ذکر اولنان اون بیک آنچه تیمار وجہ مشروح اوزرہ مرقوم اسعدہ توجیه اولنوب [7] وزیر مشار الیہنک تذکرہ‌سی موجبنجہ * ویردومکہ ذکر اولنور و شرح و عیان و تفصیل و بیان قننور

قریہ پلات تابع

التون قلعه

۱۰۰۰۰

و بیوردومکہ بعد الیوم تحت یدندہ اولوب تصرف قیلوب شولکہ* و ظایف [9] خدمات مبرورہ موفورہ و مساعی مشکورہ عساکر منصورہ‌در بر موجب دفتر خاقانی بیقصور مرعی و مودی قیلہ اولبابدہ افراد افریدند کائنا من کان و کیف ما کان و سببا من الان سیاب [10] و نوعا من الانواع و وجها من الوجوه کمسنہ مانع و دافع و مافع و مداخل و معارض قیلیمہ‌لر شوبلہ بلہ‌لر علامت شریفہ اعتماد قیلہ‌لر بمقام

قسطنطنیہ المحروسہ

[თულრა:] მაჰმუდ ხან მუსტაფას ძე—მარადის გამარჯვებული

პატიოსანი, მაღალღირსეული, ზეციური სამეფო ნიშნისა და ბრწყინვალე და ქვეყნისმპყრობელი უზენაესი თუღრის ბრძანება ის არის, რომ ალთუენ-ვალ-ას სანჯაყსა და ნაჰიეში ფლატედ-სახელდებულ კარიეგსა და სხვა ადგილებიდან 10000 ახა შუმოსაელიანი თმმარს მფლობელი ღერევიში ფირმანით გახსნაზღ-ერულ ვალდებულებებს ახალციხის დაცვასა და სხვა მასზე დაკისრებულ მო-ვალეობებს დროზე არ ასრულებდა, სამსახური დატოვა, ამის გამო თმმარი უპატრონოდ დარჩა.

პატიეოსილი ღესთურის, დიდებული, ქვეყნისმომწესრიგებლის, ჩილდ-რის ვილდეტის ჩემი ვეზირის — იუსუფ ფაშას — ხანგრძლივ ჰყოს მაღალმა აღლაჰმა დიდება მისი — არზითა და ხსენებული ლევის ალაბ-ბეგის შეტყო-

* ტექსტშია *კი*

⁸ ფ ლ ა ტ ე — თურქული ტრანსკრიპციით *პოლათ* მდებარეობს ადიგენის რაიონში. შედის მლაშეს სასოფლო საბჭოში. ვრცლად იხ. ს. ჩ ი ქ ი ა, „დავთარი“, წიგნი III, გვ. 158.

⁹ ი უ ს უ ფ ფ ა შ ა — ისპაქ ფაშას შვილია, ირანზე ლაშქრობაში გამოიჩინა თავი, რისთვისაც მიიღო ბეგლარბეგის ჩინი. იხ. ჯ რ ა, დასახ. წიგნი ტ. IV, გვ. 663.

ბინებით მაღალი სამეფო თევჯი უბოძებია ათას ას ორმოცდათოთხმეტი წლის შაჰზნის ოცდასამს საშუალო ტანის, კრელთვალეზა, წარბებ-გაშლილი 'ესადისათვის პატივმოხილ დესთურს, უავგუსტიეს მუშირს, ქვეყნის მომწესრიგებელს, არზრუმის მხარის სერასკერს ჩემს ვეზირს ნა'შნ ფაშას¹⁰, ხანგრძლივ ჰყოს მაღალმა ალაჰმა დიდება მისი. თმშარის ბოძებზე ბრძანების (تحويل حکم) გაცემით, იმ სანჯაყში (სადაც თიმარია) ცხოვრებოსა და ალაჰ ბეგის ბაირაღის ქვეშ სალაშქროდ გასვლის პირობით, ხსენებული 10000 ახჩა (შემოსავლიანი) თმშარი, როგორც უკვე იყო განმარტებული, ებოძა ხსენებულ 'ესადს.

გავეცი თანახმად ზემოხსენებული ვეზირის თეზქერესა, რაც აქვე იხსენიება, ცხადდება და დეტალური ახსნა-განმარტებით იწერება:

სოფელი ფლატე ექვემდებარება ალთუნ-ქალას
10000

და ებრძანე, რომ ამიერიდან მის ხელში იყოს, მის გამგებლობაში იყოს, ისე რომ უხვდ კეთილი და საქებარი სიბეჯითის (გამოსაჩენი) სამსახურებრივი მოვალეობანი ძლევამოსილი ჯარისადმი უნაკლოდ და პატივისცემით აღასრულოს შესაბამისად სამეფო დავთრისა. ამ საქმეში ნურც ერთი ქმნილება, ვინც არ უნდა იყოს და როგორადაც არ უნდა იყოს, რა მიზეზითაც არ უნდა იყოს და რა სახითაც არ უნდა იყოს და რა გზითაც არ უნდა იყოს, ნურცინ იქნება ხელისშემშლელი და უარისმყოფელი. ნურცინ ჩაერევა და წინააღმდეგობას ნუ გაუწყნებს. ასე უცოდეთ, პატიოსან ნიშანს ენდეთ.

[დაიწერა] კეთილადდაცულ კონსტანტინოპოლში.

Ц. А. АБУЛАДЗЕ

ДВА ТУРЕЦКИХ ФИРМАНА XVIII ВЕКА

(Резюме)

В статье публикуется текст и перевод с примечаниями двух турецких фирманов, хранящихся в Институте рукописей АН Грузинской ССР (Tur d 3, Tur d 4). Фирманы выданы турецкими султанами Махмудом (1696—1754) и Мустафой (1717—1774) и адресованы к неким Сулейману Тахиру и Эс'алу, для закрепления за ними прав владения тимара в окрестностях Адигвени и Алтункала с доходом 17000 и 10000 ахча.

Документы имеют определенное значение для изучения социальных отношений в Южной Грузии того времени, а также для разъяснения отдельных вопросов военно-ленной системы феодальной Турции.

¹⁰ ნა'შნ ფაშა — წარმოშობით კრიტოსიდანაა 1150 წ. (= 1737—1738) შავი ზღვის სანაპირო ზოლის ბეგლარბეგი და ანატოლიის ვალი გამხდარა. 1151 წ. (= 1738წ.) მინისტრის ტიტული მიუღია. 1152 წ. (= 1739წ.) გენთავისუფლებათ და მეორედ დაუნისშავთ ღწ-ს ვალი და სერასკერა. 1154 წ. (= 1741 წ.) ანატოლიის ვალი და იმ მხარის სერასკერი გამხდარა. აქედან 1159 (= 1746წ.) გადაუყენათ. 1171წ. (1757—1158წ.) კონიის ვალია. აქვე გარდაიცვალა. ახასიათებენ როგორც მხნესა და გულად პიროვნებას, საზღვაო და სასაზღვრო საქმეების კარგ მცოდნეს. ს.ჯ. კ. დასახ. წიგნი, ტ. IV, გვ. 569.

სარჩევი

ილია აბულაძე, ქართული ფილოლოგია დასავლეთში	5
გულნარა ნინუა, დიდი სჯულისკანონის სისტემატური ნაწილი	12
უჩა ცინდელიანი, „რუთის“ წიგნის ქართული რედაქციები	21
ციალა ქურციკიძე, „გოდებაჲ იერემიასის“ ქართული რე- დაქციები	31
ცაცა ჭანკიევი, „იერუსალემ“ და „ისრაელ“ სახელთა დაწერი- ლობისათვის	41
ცაცა ჭანკიევი, პალესტინელ გადაწერ „იოვანეთა“ შესახებ	45
ლაშარა ქაჯაია, ერთი წარმოშობის ორი პალიმფსესტის შესახებ	52
ლილი ათანელიშვილი, ქართულ ხელნაწერთა რამდენიმე კრიპტოგრამის შესახებ	58
ელენე მაქავეარიანი, მხედრული დამწერლობის ადრეული ნიმუშები	66
ბაქარ გიგინეიშვილი, ზურაბ სარჯველაძე, [ვა], [ჭა], [ვე], [ჭე] და [ო] სეგმენტთა ურთიერთმიმართებისა- თვის ძველ ქართულში	73
უჩა ცინდელიანი, ძველი ქართულის ლექსიკიდან: გა-რიალ- -ება რიალი	85
მაია რაფაეა, იოანე პეტრიწი მომღვწეო საუკუნეებში	93
ლილი ქუთათელაძე, ს.-ს. ორბელიანის კონფესიური შეხედუ- ლებანი მისი ლექსიკონის მიხედვით	104
ლიანა ახოზაძე, თეიმურაზ ბატონიშვილის თხზულების „Φρίκსა და Ὀქროსματρυλῶανισათჳს ვერძისა“ წყაროს საკითხისათვის	119
ია გაჩეჩილაძე, მიხეილ თუმანიშვილის მიერ თარგმნილი ლექსის „ელეგიას“ შესახებ	126
კონსტანტინე გრიგოლია, ისევ დავითის ისტორიკოსის ვინაი- ბის შესახებ	135
მიხეილ ქავთარია, XVII—XVIII სს. ქართული ჰიმნოგრაფიის ისტორიიდან	157
ელისო აბრამიშვილი, ალექსანდრე ყიფშიძის (ფრონელის) წერილები კარიონ სამაგლიშვილისადმი	177
ცისანა აბულაძე, მეთვრამეტე საუკუნის ორი თურქული ფირმანი	204

СОДЕРЖАНИЕ

Г. А. Нинуа, Систематическая часть «Великого номоканона» . . .	19
У. Е. Цинделиани, Грузинские версии книги Руфь . . .	30
Ц. И. Курцикидзе, Грузинские редакции книги «Плачь Иеремии» . . .	40
Ц. А. Чанкиева, О написании слов „იერუსალიმ“ «Иерусалим» „იשראל“ «Израиль» . . .	43
Ц. А. Чанкиева, О палестинских переписчиках по имени Иоване . . .	51
Л. Р. Каджаиа, О двух палимпсестах одного происхождения . . .	57
Л. А. Атанелишвили, О некоторых криптограмм грузинских рукописей . . .	65
Е. М. Мачавариани, Ранние памятники письма «Мхедрули» . . .	72
Б. К. Гигинейшвили, З. А. Сарджвеладзе, К взаимоотношению сегментов [va], [wa], [ve], [we] и [o] с сегментом в древнегрузинском языке . . .	84
У. Е. Цинделиани, Из древне-грузинской лексики . . .	92
М. А. Рапава, Относительно одной заметки к «комментариям» Иоанна Петрици . . .	103
Л. И. Кутателадзе, Конфессиональные взгляды Сулхана-Саба Орбелиани . . .	118
Л. Т. Ахобадзе, К вопросу источника сочинения царевича Теймураза «О фриксе и золотом Руне» . . .	125
И. К. Гачечиладзе, О переводном стихотворении М. Б. Туманишвили «Элегия» . . .	134
К. Г. Григолия, Опять об анонимном историке царя Давида . . .	156
М. Н. Кавтария, История грузинской гимнографии XVII—XVIII вв. . .	176
Э. М. Абрамишвили, Письма Александра Кипшидзе (Пронели) к Кириону Садзаглишвили . . .	203
Ц. А. Абуладзе, Два турецких фирмана XVIII века . . .	209

МРАВАЛТАВИ, III

დაიბეჭდა საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის
სარედაქციო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

■

რედაქტორი **ც. ქუ რ ც ი ა ძ ე**
გამომცემლობის რედაქტორი **ც. ჭ ი მ შ ე ლ ე ი შ ვ ი ლ ი**
ტექნიკური რედაქტორი **ნ. ო კ უ ჭ ა ე ა**
მხატვარი **გ. ნ ა დ ი რ ა ძ ე**
კორექტორი **მ. რ ა მ ი შ ვ ი ლ ი**

გადაცა წარმოებას 23.2.1973; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 24.8.1973;
ქაღალდის ზომა 70×108¹/₁₆; ქაღალდი № 2; ნაბეჭდი თაბახი 21.53;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 16.55;
უფ 01123; ტირაჟი 800; შეკვეთა 592;
ფასი 1 მან. 83 კაპ.

გამომცემლობა „მეცნიერება“, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ. 19
Издат. «Мецниереба» АН Груз. ССР, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქ. სსრ მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი. 380060, კუტუზოვის ქ. 19
Типография АН Груз. ССР, Тбилиси 380060, ул. Кутузова, 19